

НОВА ПОЛЬЩА

СПЕЦІАЛЬНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ
НОМЕР

2001

Дмитро Павличко Україна, Польща, Росія

Стефан Братковський Короткий курс всієї цієї історії

Єжи Помяновський Про Єжи Гедройця

НАШІ ЛЮДИ: Яніна Охойська

Генерал Козєй НАВІЩО НАМ НАТО

Анджей Щипйорський Інтелігенти - не пам'ятки минулого

СУД НАД ХХ СТОЛІТТЯМ

ВАРШАВА

ISSN 1508-5589

НОВА ПОЛЬЩА

ISSN 1508-5589

СПЕЦІАЛЬНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НОМЕР

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІТЕРАТУРНИЙ ЩОМІСЯЧНИК

ВІД РЕДАКЦІЇ	3
Дмитро Павличко З МОСКАЛЕМ ЧИ З ЛЯХОМ	4
Єжи Помяновський ХЛІБ З МЕЙШАГОЛІ	6
Остап Лапський НАД МОГИЛОЮ ГЕДРОЙЦЯ	10
МИ МАЄМО СВОЄРІДНЕ ПРАВО НА ВЕЛИЧ <i>Розмова з Броніславом Гермеком</i>	12
Марек Зелєнєвський «УКРАЇНА, ПОЛЬЩА, СВІТ» БОГДАНА ОСАДЧУКА	17
Анджей Щипйорський КОМУ ПОТРІБНИ ІНТЕЛІГЕНТИ	19
Стефан Братковський КОРОТКИЙ КУРС ВСІЄЇ ЦІЄЇ ІСТОРІЇ	24
Тадеуш Соболєвський У ЯНІНИ ОХОЙСЬКОЇ	29
Є Й ТАКІ КСЬОНДЗИ <i>Розмова зі священиком Леоном Канторским, колишнім парохом парафії у Подкові Лєсєній</i>	34
Єжи Помяновський ОСТАННЯ НЕРОЗГАДАНІСТЬ КАТИНІ	37
Кристина Курчаб-Редліх РАПОРТ ЗОРІ	41
Богдан Осадчук «СТАРШИЙ БРАТ» ЧИ «ДОЧКА» І «МАТИ»	48
Петро Тима СИЛА МЕНШИНИ	50
Єжи Стемповський ЛИСТ ДО АДАМА ЗЕЛІНСЬКОГО	58
Анджей Станіслав Ковальчик ПРО СТЕМПОВСЬКОГО	58
Анджей Куєнєвіч Я РОЗМОВЛЯЮ ПРО УКРАЇНУ	65
Остап Лапський ЛІТО ВЖЕ	65
ОПТИМІСТИЧНИЙ ФІНАЛ КОРОТКОГО СТОЛІТТЯ <i>Інтерв'ю з проф. Янушем Тазбіром</i>	66

ЩО НАС ДІЛИТЬ, ЄДНАЄ ЩО? <i>Фрагменти стенограми зустрічі в Подкові Лесьній</i>	69
Бернадєтта Вуйтович ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ПРОГРАМА ЦЕНТРУ «КАРТА»	74
Богдан Скарадзінський ПОПЕЛИЩЕ НАД СЯНОМ І БУГОМ	76
Анджей Стасюк З ПОДОРОЖІ ПО УКРАЇНІ	78
Генрик Юзевський СЛОВО ПРО ПЕТЛЮРУ	83
ПОЛЬЩА: НА МЕЖІ ЗІ СХОДОМ <i>Розмова з Мечиславом Прушинським</i>	89
Юрій Щербак ЦІННИ ПОЛЬСЬКІ УРОКИ	92
Станіслав Козей ПАРАСОЛЬКУ ЯК ВІДКРИТИ	95
Вацлав Вільчинський НАХАБСТВО НЕВІГЛАСІВ	98
Пйотр Вєжбіцький НЕЙМОВІРНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ	99
Еміль Вонсач ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ПРИВАТИЗАЦІЇ	101
Вітольд Гадомський НАВІЩО НАМ ЦЯ ТРУБА?	104
Вєслав Кот НАСТУП КУЛЬТУРИ	109
Ришард Капусцінський ЛАПІДАРНІ ЗАПИСИ З ВАРШАВИ 1982	112
Віктор Кулерський ХРОНІКА (ДЕЯКИХ) ПОТОЧНИХ ПОДІЙ 1999-2000	116
Яніна Куманецька З КУЛЬТУРНОЇ ХРОНІКИ	120
Єжи Федоровіч ХУЛІГАНИ СТАВЛЯТЬ ШЕКСПІРА	122
Богдан Олексюк ЖИВИМ І МЕРТВИМ	126
Богдан Скарадзінський ДОБРІ ПОЧИНАННЯ	128
Ян Маліцький СХІДНА ШКОЛА ВЛІТКУ	130
Ярослава Консва ПЕРЕСТУПИТИ МЕЖУ...	135
НАУКА НЕ ВИННА <i>Розмова зі Станіславом Лєсом</i>	137
ПРОШУ ВСТАТИ, СУД ІДЕ!	144
Януш Джевуцький КАНОН ДМИТРА ПАВЛІЧКА	180

Редакційна рада:

Стефан Братковський
Генрик Возняковський
Наталя Горбанєвська
Єжи Клочовський
Кароль Модзелевський
Януш Тазбір
Станіслав Цьосек

Єжи Помяновський (головний редактор)

Редколегія

Наталя Горбанєвська
Нікіта Кузнецов
Віктор Кулерський
Яніна Куманецька
Пйотр Міцнер
(заступник гол. редактора)
Кристина Пашек
(секретаріат)
Ґжегож Пшебінда
Єжи Рєдліх
(заступник гол. редактора)
Станіслав Філіпчак
(відповідальний секретар)
Лєшек Шаруга
Дмитрій Шевіонков-Кісєлов
(головний художник)

Український номер

Олена Леоненко
Василь Назарук
Остап Лапський

Графіка й макет

Дмитрій Шевіонков-Кісєлов

Технічна редакція

Кацпер Ванцік
Марія Рогінська

Адреса редакції:

Al. Niepodległości, 213
02-086 Warszawa
Ал. Неподлеглосці, 213
02-086 Варшава
e-mail: powopol@mecom.ru
телефони: (0-22) 608 27 95; 608 25 65
факс: (0-22) 608 25 05; 608 27 96

Довідка про журнал для країн СНД:

Издательство МИК, Москва,
ул. Большая Переяславская,
д. 5, кв. 49

Тел: 280-83-52

e-mail: milk@mecom.ru

Видавець

Biblioteka Narodowa
Національна бібліотека
За дорученням Міністерства
Культури
і Національної Спащини
Республіки Польща

ВІД РЕДАКЦІЇ

З вересня 1999 року у Варшаві виходить російською мовою щомісячник «Новая Польша».

Наш часопис, адресований до інтелігентів - тобто людей широких поглядів і схильних до дискусії - читають не тільки у Росії, але також у державах, які постали після розпаду СРСР, і на Заході. Дійшли до нас відгуки читачів з України.

Ми усвідомлюємо, що українсько-польський діалог повинен звучати інакше, ніж польсько-російський, що матеріали до такої дискусії повинні бути іншими.

Минуло майже десять років сусідства наших двох вільних держав. Десять років, протягом яких були як спроби поєднання, так і прояви взаємної неприязні. Були спроби вияснити історичні непорозуміння між обома країнами і заклики про них забути - в ім'я сучасності та майбутності. Одні вважають, що ми змарнували цей час, інші - що, однак, багато корисного робиться без зайвих гучних слів і багато що змінюється на краще у взаєминах між поляками та українцями.

Наша публікація цих сумнівів не розвіє.

Не хочемо зате, щоб у наших українських Читачів залишилися будь-які сумніви щодо трьох справ:

- Переважна більшість поляків впевнена у тому, що незалежність України є важливою умовою незалежності нашої країни. Це Польща першою визнала самостійність України й привітала її зі справжньою радістю.

- Польща відреклася від будь-якої думки про домінування над Україною, в тому числі - над землями й містами, які входили до складу давньої Речі Посполитої. Від Росії чекає доказів такого самого відречення. Протягом віків причиною кривавої боротьби між Росією і Польщею було саме прагнення до цього домінування. Нині прагнути до панування над чужими землями, волею, культурою, мовою - це анахронізм. Є врешті решт інші способи досягнення могутності держави та добробуту її громадян.

- Теза, в якій проголошено, що Україна - це *стратегічний партнер* Польщі, не є формулою на папері, а вона увійшла до канону нашої закордонної політики. Свідченням цього є достатньо активна роль наших влад, на чолі з президентом країни, у справі залучення України до економічних і політичних структур Європи, а також у захисті її енергетичного суверенітету. Від Українців тільки одного очікуємо, а саме доказів, що їм самим таке співробітництво з нами і суверенітет, себто справжня незалежність, вкрай необхідні та що вони самі цього хочуть.

Пропонуємо всього лише змєньку вибраних матеріалів, які розповідають про те, що у Польщі діється, які тут панують настрої та ідеї; подаємо також статті, в яких безпосередньо розглядаються польсько-українські справи. Деякі з цих текстів вже були опубліковані в російськомовному варіанті в «Новій Польщі», деякі - написані спеціально для цього випуску.

Якщо українських читачів зацікавить наша публікація, то, можливо, нам вдасться продовжити розпочате.

Дмитро Павличко

З МОСКАЛЕМ ЧИ З ЛЯХОМ?

Гетьман України Павло Скоропадський, згадуючи складну ситуацію, коли держава, на чолі якої він стояв, почала хитатися, а також будучи критично наставленим до Симона Петлюри та інших українських політичних діячів, писав: «Але великороси повинні зрозуміти, що старого не повернути і що якою не була б помилковою політика українців, Україна не загине, а знову і знову буде домагатися того, чого їй не дають. В даний час ми повернулися до часів старих гетьманів. Знову Україні необхідно вирішувати палуче питання: «З москалями чи з ляхами?» Іншого вирішення нема».

Є люди, що й сьогодні так думають. Справді перед українськими гетьманами козацьких часів і навіть ще на початку нашого століття це сакраментальне питання неможливо було ні оминати, ні якось його інакше поставити.

Якщо 1918 року Скоропадський змушений був вибрати проросійський напрям, мабуть, зовсім щиро вірячи, що таким робом можна врятувати українську державу, то 1920 року Петлюра так само змушений був обрати політику на союз із Польщею, сподіваючись, що таким чином можна спасти від більшовизму ту ж таки українську державу. Обидві орієнтації зазнали краху з тією, однак, різницею, що союз Петлюра – Пілсудський в історичній пам'яті українського й польського народів займає почесне місце як приклад об'єднання проти спільного смертельного ворога.

Незважаючи на цей важливий епізод в нашій спільній українсько-польській історії, до поєднання й порозуміння між українцями й поляками не дійшло ні за часів Другої Речі Посполитої, в міжвоєнне двадцятиліття, коли Галичина й Волинь перебували в складі Польщі, ні за часів німецько-фашистської окупації як польських, так і українських територій, коли,

здавалося, що об'єднання незалежницьких, патріотичних, повстанських збройних сил обидвох народів було єдиним і наймудрішим кроком. До поєднання не дійшло, бо одну й ту ж територію обидві сторони вважали своєю. Потрібно було дочекатися до часу виникнення самостійної України, щоб висунута геніальним Єжи Гедройцем і розвинута його співробітниками в польському паризькому журналі «Культура» ідея визнання Західної України українською територією спрацювала на історичне порозуміння між українцями і поляками, і на створення справжнього стратегічного партнерства та широкого співробітництва між українською і польською державами.

Україна століттями була частиною російської імперії, комуністична історія якої лише поглибила її великодержавницьку ідеологію. У свідомості багатьох росіян та зрусифікованих українців панувала і, на жаль, утримується досі думка про те, що ці два народи можуть існувати лише в одній державі. Така свідомість формувалася за допомогою різноманітних фальшивих мотивів, які походили в росіян із постійного страху втратити Україну як важливу європейську частину імперії, а в українців – із постійного прислужництва (що є також формою страху) сильнішому, державному слов'янському братові. З одного й другого боку панувала недовіра, розгорталися лицемірні пошуки єдності між гнобителями і гнобленими. І навіть ота орієнтація Скоропадського на федерацію України з Росією була фальшивою ілюзією в системі тих же пошуків злучити до купи за жодних обставин не поєднувальні елементи. Радянські ідеологи вже навіть не прикривали нічим свого особливого розуміння єдності України й Росії. Наприклад, вони вже не соромилися визнавати, що українська мова приречена на смерть, бо належить до так званих

другорядних мов, а патріотичний український рух кваліфікували як антинародний, націоналістичний в розумінні фашистський.

Певна річ, в нашій спільній українсько-російській історії були прояви благородної великодушності, котрі, якщо придивитися до них ближче, неухильно вели, власне, до визнання з боку деяких росіян права за українським народом мати свою державу, а з боку майже всіх українців – визнання за російським народом права на визволення з-під імперських порядків та набуття тієї гідності, яку мають великі європейські нації, що позбулися своїх колоній.

Вихід з вічного протистояння між українцями й росіянами, яке не раз відкривалося у формах збройної боротьби, передчував Тарас Шевченко, котрий писав: «У вас – мова, і в нас – мова», – цим самим закликаючи до рівноправності в українсько-російських стосунках. Великі росіяни ХХ століття спостерігали осягнення української культури й науки і добавляли в розвитку українського національного руху силу, здатну вирішально допомогти російському народові в боротьбі проти заскорузлої царської самодержавної системи поневолення. Російський більшовизм прийняв, однак, не від Герцена й Чернишевського, а від Бенкендорфа й Олександра II спосіб мислення про Україну. В поняття рівноправності й то про людське око вкладалось ними питання культури, яка, однак, мусила бути національною лише за формою, а за змістом – комуністичною, спрямованою проти національного буття народу.

Безперечно, тільки повна національна рівноправність у взаєминах українців з росіянами може бути справжньою базою порозуміння і єдності, а така рівноправність можлива лише за умови існування двох окремих – української й російської держав. Саме тепер з виникненням і становленням справді незалежної України перед росіянами відкриваються необмежені можливості будувати свої взаємини з українцями на основі не лицемірного, а справжнього братерства. Зрозуміло, такі ж можливості мають сьогодні й українці, позбавлені комплексу

меншевартості, винесені власною державністю на один правовий рівень з народами Європи, в тому числі й передовсім з російським народом.

Коли 24 серпня 1991 року була проголошена самостійна Україна, я як голова комісії закордонних справ Верховної Ради України і просто як приятель численних російських літераторів сподівався одержати привітання з Москви. Прийшло лише одне – від Юрія Афанасьєва. Що ж, в історії буває, коли одна людина стає виразником мільйонів. Юрій Афанасьєв набагато далше й набагато глибше бачив наше спільне українсько-російське майбутнє, ніж Йосип Бродський, який дозволив собі саме в той час поглузувати з Тараса Шевченка й з України як справдешній російський шовініст.

Я пригадую цей факт з життя видатного поета лише для того, щоб підкреслити, як тяжко навіть у свідомості інтелектуально розвиненої людини народжується небувала і єдина правда, здатна об'єднувати народи. Цією правдою, яку неможливо жодним чином усунути чи перекреслити, є національна, державницька рівноправність між росіянами та українцями. Ця правда колись існувала тільки як рятівна ідея, а нині вона є реальністю, але ж дуже дорогою реальністю, яку треба шанувати й розвивати, виділяючи в ній саме її спасенні і мироносні властивості.

Для українсько-російських взаємин на державному й будь-якому іншому рівні прикладом можуть бути сучасні українсько-польські стосунки. Певна річ, існують історичні відмінності, які формують взаємини міждержавні і міжлюдські, таких відмінностей дуже багато в українсько-російських і українсько-польських відносинах. Але ж є також дуже великі подібності між українсько-російською та українсько-польською історіями. Власне з тих подібностей виникло питання Скоропадського, поставлене в заголовок цієї статті. Багатовекторність української зовнішньої політики, де європейський вибір поєднується із стратегічним російським партнерством, є природнім, на рівні інстинктивної мудрості створеним законом, за правилами якого має жити й міцніти українська державність.

Намагання України стати європейською державою, використовуючи задля цього досвід доброго сусіда - Польщі, повинно знаходити все більше прихильників у Росії, особливо серед її мислителів і політиків, які розуміють, що європеїзація Польщі й України може мати необхідний для великого російського континенту добрий вплив. Росія безліч разів саме через те, що не довела до кінця ні реформи Петра I, ні демократичні революційні рухи початку XX ст., потрапляла в скрутні ситуації, тепер же вона може остаточно стати також європейською державою.

Українське стратегічне партнерство з Росією, обумовлене історичною, енергетичною, економічною, культурною взаємозалежністю, має перспективу саме тому, що створює стабільний і мирний розвиток на Сході Європи, забезпечує всьому нашому континентові демократичну майбутність.

Наступила епоха, коли жоден народ, жодна держава не в силі жити лише своїми національними чи меркантильними інтересами. Новітній прагматизм полягає в тому, щоб розуміти, творити й підтримувати не вольову, будовану на фізичній могутності, а природну, будовану на чинниках життєвої необхідності і мудрої поступливості, політику взаємної допомоги. Звичайно, поступливість повинна мати межу, за яку переступити не дозволяють національні інтереси, що їх найкоротше можна визначити як державний суверенітет понад усе. Польський народ найбільше тим записався в історію Європи, що тяжко виборював свою державність, будучи поневоленим і розділеним між трьома імперіями, а потім перебуваючи в державі, яка була сателітом СРСР. Симпатії поляків до українців безперечно засновані на пошані до подібної боротьби за державність, яку

провадив наш народ. Такі ж почуття до поляків домінують сьогодні в Україні. Мені здається, що нові взаємини між українцями й росіянами можуть покликатися так само на безліч фактів, які засвідчують нашу спільну боротьбу за розкріпачення від усіх утисків та несправедливостей, котрі супроводжували нашу спільну історію.

Із сусідами треба жити в злагоді або переїхати на іншу квартиру. Оскільки перебратися на інші території жодному народові вже неможливо, залишається кожному виробляти в собі філософську терпеливість і доброзичливе ставлення до іншої нації. Вся біда в тому, що деякі політики вимагають від іншої нації любові до свого народу, покликаючись на емоції віків, які вже минули. Тим часом світ став меншим, жити спогадами про давні перемоги не тільки неможливо, але й небезпечно. Взагалі, на наших очах формується нова, єдина, демократична Європа, яка прагне, прощаючись із XX століттям, попрощатися з небезпекою воєн, з імперськими амбіціями, взагалі з усім арсеналом поневолення націй чужою чи такою власною диктаторською владою.

Ми повинні постійно пам'ятати, що шлях України до Європи лежить не тільки через Польщу, він так само проходить по українсько-російському кордоні. Ми все більше відчуваємо, що для України неприйнятна жодна розподільча лінія в Європі – ні на кордоні з Польщею, ні на кордоні з Росією.

На питання, яке так категорично і на свій час законно поставив гетьман Скоропадський, ми сьогодні відповідаємо зовсім інакше. Отже, «з москалями чи з ляхами?».

- І З РОСІЯНАМИ, І З ПОЛЯКАМИ!

Єжи Помяновський

ХЛІБ З МЕЙШАГОЛИ

Злидненими й заялженими здаються бути всі слова подиву, що тиснуться під перо після відшестя Єжи Гедройця. Але трауру в Польщі наприкінці століття було стільки, стількох видатних людей один по другому відійшло, що лякатися треба хуткого забуття й втрати – в безлічі прізвищ і потоці славослів'я – саме тих виняткових достоїнств, завдяки яким Гедройць став феноменом неповторним.

Це ж він впродовж 54 років видав 636 чисел найсерйознішого часопису в історії нашої й не нашої преси, також понад 100 томів «Історичних зошитів», без чого наші найновітніші часи майбутнім їх дослідникам були б мінним полем. Це ж він польською мовою опублікував понад 500 томів бібліотеки, заборонених у Народній Польщі (ПНР), найсуттєвіших книжок XX віку, серед яких чимало писань російських і українських дисидентів. Це ж він своїм самітним життям, підпорядкованим безкорисливій праці для Польщі, став прикладом рідкісним. Крім того він доказав правоту думки Честертона, що справжній патріот не може бути вдоволений своєю батьківщиною. Гедройць був протилежністю шовіністові; коли вже чого, то не терпів чванства земляків. У своїй хаті приймав кожного; визнавав тільки один вид покути – гріх відробляти, поки живеш. Був не лише великодушним, був хазяїновитим, таврував польське занепадування талантів. Ставав на захист талантів тоді, коли такі хтось хотів чорнити, топтати, замовчувати. Якби не його батьківська запобігливість і опіка, певно, не було б ані «Поневоленого розуму» Мілоша, ані Гомбровичевого «Трансатлантика».

А ще Гедройць зробив кілька кроків, після котрих ніхто вже не має права вернутися на дорогу, яка провадила Польщу від однієї славнозвісної поразки до іншої. Тільки про деякі з починів Гедройця тут мовитиметься. Власне про ті, що в змозі вирішити політичне майбуття країни, якщо настанови Редактора діждуться зрозуміння й продовження. Це він і його «Культура» визначили обрис і найясніше вказали мету стихіям бунту, дедалі більшого в суспільстві ПНР. Необмежувані ніким дискусії і програмні статті в часописі

Юзеф Чапський.
Портрет
Єжи
Гедройця

Гедройця передували появі в країні програм прихованої опозиції. Не без причин цей часопис режим визнав головним органом диверсії і атакував його перами своїх слуг. Це читачі «Культури» вдумливими постулатами збагатили канон гасел спонтанних робітничих рухів. Це вони, без сумніву, посприяли появі саме в Польщі незвичайного, міфічного дива – співпраці робітників з інтелігенцією. Тривало воно хвилину, але тільки в таку хвилину можна було дійти до Гданського взаємопорозуміння в серпні 1980 і посадовити уряд разом з опозицією за круглий стіл в 1989. Програми інших осередків польської опозиції цей союз сприймали як утопію. Гедройць не сумнівався – без утопії практики втрачають з очей мету. Він повторював, що більшість поразок в історії була спричинена відсуттям візії, а не браком прагматизму. Проте сам від природи був прагматиком і міняв тактику, не відступаючи від своїх принципів.

Отож заздалегідь виготовив поважну програму на випадок змін, а вважав їх неунікненними. Впевненість черпав однак не з ірраціональної віри, а радше з неабиякої обізнаності з тим, що діялось в Центрі – в ураженій паралічем советської економіці і в машинерії Імперії, налаштованої на самовбивчу конфронтацію з Заходом.

Висновки, які з цієї впевненості робив і підказував, владно допомогли Польщі здобути виняткове становище: в Таборі була вона єдиною країною, для якої злам 1989 року не був цілковитою несподіванкою. Звичайно, не сам, не він один це сподівав, але саме він засвітив одного з двох маяків, без яких годі було увійти до гавані, другим маяком, без сумніву, був часопис Туровича, католицький «Тижоднік Повшехний». І так вперше в польській історії не справдився діагноз Норвіда:

... А у нас?... Книжки запізно

виходять. Подвиги завчасно родяться.

Справдились однаке передбачення, що їх виробив цей комбінат мізків, скупчених великим інспіратором для підтримки своєї основної ідеї: Гедройць розпад табору, званого неслухно соціалістичним, вважав неминучим. Наголошував більше саме на цьому струмку процесу, аніж на поразці комуністичної ідеології, бо знав, що вона здавна є атрапою, а його найбільше турбувала доля народів, замкнених в карцері. Не тільки польського народу. Решта світу сприймала це як утопію, ще й шкідливу, бо вона підривала взаємини з керівництвом СРСР.

Власне Гедройць з Мєрошевським виробили такі засади польської східної політики, які стали для нас запорукою незалежності.

Водночас вони вирішують вічну дилему – як тут входити в зв'язки з незалежною Україною, а Росію мати не ворогом? Публіцисти «Культури» твердять отже, що незалежність народів Найближчого Сходу, розташованих поміж Росією й Польщею знешкодить причину й предмет спору наших двох держав; справді, віками кривава боротьба йшла за верховенство над цими народами. Саме в крузі «Культури» постала концепція стратегічного союзу з найближчими нашими східними сусідами, союзу коштом зречення Польщею Кресів з Вільном, Львовом, Гродном. Непоступливий утопіст Гедройць залишався під Парижем, зазнаючи лайок і очорнювань однаково як з боку патентованих патріотів по діаспорах, так і в країні, щоб вкінці дочекатися обставин, за яких його відчайдушну концепцію було прийнято широким загальом і вона увійшла до фонду здорового національного глузду. Те, що Пілсудському здійснити не вдалося, Гедройць

перекував у тверезу стратегію і поступово схиляв до неї найпроникливіші уми-голови, а за ними – великі гурти. Хоча б тому зайняв він перше місце серед польських статистів.

Але не меншої уваги заслуговує те, що Гедройць не рекомендував своєї концепції як знаряддя боротьби з Росією і росіянами. Він акцентував тезу, згідно з якою незалежність наших спільних сусідів є умовою розвитку самої Росії, отже важливим гальмом необхідних там реформ являється спокуса відвоювати Україну. Нелегко піти слідами Англії, Франції, Голандії (також Німеччини і Японії) – відмовитись від колоній, займанщин, територіальних надбань, а зосередитися на новітній, інтенсивній економіці. Справді, нема народу в Європі, який би опинився перед таким драматичним вибором – на новій дорозі росіянин добачає лише вибоїни, а стара дорога експансії здається бути відкритою.

Гедройць усвідомлював, чого вартий такий вибір – для самої Росії, для Європи, для Польщі. Тому стільки уваги надавав інформуванню росіян про те, які рішення вибрали поляки, на які труднощі наштотхнулись, що їм нарешті вдалося, а що з нашого досвіду може бути пересторогою. Ще більше він був зацікавлений діалогом на ці теми з самими росіянами. Не з верхівкою, по-давнішому, але з найберучкішими, спраглими світу. Зацікавленими Польщею. Та ж з підданих вони стали виборцями.

Тому й засновано «Новую Польшу». Вже рік цей місячник появляється. Він проникає у глиб величезної Росії, доходить до її розумового авангарду. Перше число починалось посланням Гедройця і мовилося там не про слов'янське побратимство, не про один плащ, під яким в Петербурзі стояли двоє молодих людей, а про довгі століття кривавого протиборства, про довгу польську неволю і про те, що вкінці настала пора говорити з росіянами як рівний з рівним, без облуди. Без цього порозуміння неможливе.

Це ж Гедройць автора цих слів схилив заснувати й редагувати цей часопис. Гадаю, доведення задуму, зачатого в такій видатній голові, дає вдовolenня найбільше. Гадаю також, що Гедройць від посмертних почесей заслужив чогось більшого. Його концепції слід сприйняти як настанови важні і не відступати від виробленої стратегії. Це правда, «Культури» вже не буде. Зосталися для здійснення обов'язки, що їх він на сторінках часопису виклав. Тільки за допомогою наших російських друзів нам ці обов'язки виконати.

Є тут місце й час визнати, що я завдячую цій людині більше ніж будь-кому в моїм довгому житті, бо не раз вона звалила на мої плечі роботу, яка дає сенс життю. Саме від Гедройця до флорентійського готелика Густав Герллінг привіз вигнанцеві перші, перекинуті з Росії, сторінки Солженіцина й листа з проханням перекласти їх. Насамперед ішлося про «Перший круг», а потім про «Архіпелаг ГУЛаг», згодом про писання Сахарова, Геллера, Шаламова. Це Гедройць жадав від мене рецензій, полемік, статей, картас неспішливості, лінощі, зволікання, неробство. Це ж він спонукав мене зібрати ці нариси про Росію і Польшу, попередивши вступом книжку «*Ruski miesiąc z hakiem*» і – а так – приголомшив за своєю звичкою автора нагородою Мєрошевського. Але не привілеї найглибше затянулись, а останні зустрічі з Редактором, за великоднім столом в Мезон Ляфіт, цього року. Поділились ми тоді окрайцем чорного хліба, житняком з Мейшаголи, який йому припав до смаку, бо попросив прислати такого; я в одній з варшавських крамничок знайшов цей литовський хліб. Зберігаю цю скибочку й гадаю, що тільки нею багатший я від тих тисяч поляків, кого Гедройць годував своєю мудрістю.

Остап Лапський

НАД МОГИЛОЮ ГЕДРОЙЦЯ

Пане Господарю, пане Володарю будівельної думки, невтомний Редакторе, саме Ти, один Ти з-поміж своїх ровесників тямив найліпше, що мав, що повинен і спроможний був сказати на сторінках Твоєї Культури, на скрижалях часопису, якого, як і Тебе вже нема, що зміг би найкращого з себе дати кожен, хто ставав прихильником польсько-українського зближення, порозуміння, поєднання уві всіх можливих сферах обох народів життя-буття, що якраз виартикульовувати в годину національних негод своїм голосом, лишаючись не роздвоєним воднораз, оберігаючи власне обличчя на шляху до мудрої єдності, ідучи до себе самого в Європі, до, підбудованої історією, сучасної в людині суті, прагнучи до цього повним розумом і всією душею.

Я, мій Ти, наш Ти Добродію, сам себе вважаючи носієм такої людяної сутності, а далі вже української, переплетеної з європейською, хочу бути цілим українцем, котрий всім учасникам єдності своїм ликом поета нагадував би про велику нам Ольгу, про великого нам Володимира, України хрестителя, а потім про всіх славних жінок і чоловіків моєї, близької Тобі, виснаженої віками степової Вовчиці, як і мученицької, багатостраждальної Польщі з Литвою й Білоруссю, з їх видатними людьми напереді.

Це кажу вже над Твоєю могилою, як громадянин об'єднаного світу, який, саме об'єднаний, в мені, в моїй уяві потенційно здавна існує, великою мірою започаткований Твоїм сприятливим часописом Культурою та закладений тривко часописом української діаспори Сучасністю, на яких, на обох я впродовж тридцяти ідейно трудних в ПНР років духовно й розумово зростав, весь час перебуваючи в гуманних позовах з тоталітарними в Середньо-східній Європі режимами, вкрай ураженими тоталітаризмом, при якому особливо для України, найпаче для неї, винятково мало було життєвого місця, отже й для мене, мені його особистого, що Ти збагнув і за що ратував: на мою з Україною користь! І за це я Тобі, пане Господарю, пане Володарю будівельної думки, великий Редакторе Польщі й України, Литви й Білорусі, ба, і Росії: без міри, безмежно вдячний!

Мій же шлях до українсько-польського зближення, взаємо(по)розуміння, поєднання – це шлях незалежного поета, отже художника слова, веде мене, приводить, призводить, ба доведе до того, щоб стати, що стану сам самою правдою, себто наскрізь насамперед собі художнім, правдивим, діяльною щоб, дійовою українською художністю бути, Твоїми ідеями, ідеалами, ідеологією, задумами, концепціями, я їх сприймав і сприймаю, по дорозі, прямуючи до благородної мети, у

концепціями, я їх сприймав і сприймаю, по дорозі, прямуючи до благородної мети, у русі живлячись ними, як всякий митець, таки своєрідно, деколи, здавалося б, всупереч, але не злісно, але не наперекір потрібній спільній суспільно-політичній тактиці чи наміченій стратегії, не трагедії, але саме: згідно з моєю внутрішньою художньою правдою.

Не мені повчати Людину, котра це все, складне вельми, всебоко, всебічніше від мене, від політичного емігранта з надр, з українського Полісся, сама куди, значно більшим отаким же емігрантом будучи, глибоко збагла, доказ цьому давала щоразу, не кривлячи польсько-литовською душею, в довгих, затяжних як восени дощі розмовах з різношерстими як вітчизняними, цебто польськими, своїми, так і чужими, тобто суміжними, не крайовими, суголосними з рідним краєм, з сусідськими дописувачами до вдумливої Культури, на сторінках якої і моє прізвище заблимає в році 1978 з нагоди, після виходу польською мовою в ПНР Антології української поезії, викликане на світло язикатим пером Юзефа Лободовського.

А в ній, а в поезії, а в цій людського духу царині я, поєднуючи емоцію з умом-розумом, намагаючись промовляти до українсько-польського серця образами менш чуттєвими все-таки, так мені на цьому етапі мого в Польщі саморозвитку здається, а більш все-таки образами понятійними, явно тяжію до Твого, пане Володарю думок, раціонального мислення. І найзагостреніші поетично слова мої такі(ї) хоч би й як з'єднає нас не кров? Корито?!, – на мій погляд, а в цьому я переконаний, служать і служитимуть, слугувати будуть наростанню Злагоди, Боже дай, Біг дає, Біг дасть і Любові, повторімо за Глемпом, між обома великомученицькими народами: споконвіку українським і споконвіку польським!

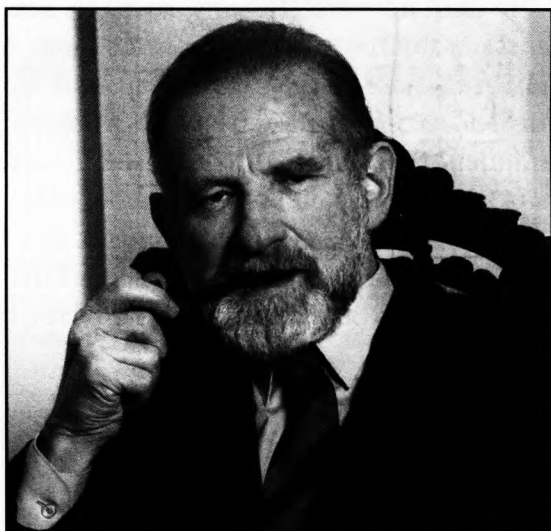
здавна Ваш Остап Лапський

Варшава у січні 2001

МИ МАЄМО СВОЄРІДНЕ ПРАВО НА ВЕЛИЧ

Розмова з Броніславом Ґеремек

Броніслав Ґеремек (нар. 1932), політик, історик середньовіччя, професор Варшавського університету, Інституту історії Польської Академії Наук і Collège de France. Від 1978 в опозиції. 1983-87 дорадник Леха Валенси. Від 1989 депутат до Сейму. 1997-2000 міністр закордонних справ. Від 2000 голова Унії свободи.

Я дуже далекий від будь-якої національної мегаломанії, мені здається, що вона принесла багато шкоди в історії Польщі, але водночас я вважаю, що кожний народ, кожна держава має своєрідне право на велич. Польща – немала країна і при політичній шахівниці повинна бути сильним гравцем.

Твердість у цілях, м'якість у методах

- Чого Ви навчилися як політик, будучи шефом польської дипломатії?

- Перше, над чим я задумався, зайнявши цю посаду, це наскільки важливою в міжнародних контактах є матерія безпосередніх міжлюдських стосунків. А з іншого боку, якби я хотів узагальнити мій досвід з тієї перспективи, з якої я дивлюся на ці справи тепер, то я сказав би, що в політиці передусім важливі інтереси. У такий спосіб – парадоксально – взаємодоповнюють себе дві такі різні дійсності.

- Коли будуються міцні особисті контакти, чи сприяє цьому люб'язність і готовність іти на компроміси, чи навпаки, більшу повагу викликає рішучість?

- Дипломатія – це не моя професія за освітою, отож, я ділюся особистим досвідом. Вслід за середньовічною максимою скажу, що потрібно бути твердим в цілях, а м'яким у методах.

- А як це застосувати в контактах із Європейським Союзом?

- Захищати свої інтереси потрібно відкрито, займаючи непохитну позицію в переговорах. Зате декларована «твердість» не дає шансів на успіх. Ми повинні бути свідомі того, що входимо до Європейського Союзу через півстоліття після побудови європейської конструкції, в якій Польщі не було. Звичайно, це війна розділила Європу, але результат саме такий. Європейська інтеграція виросла спершу з французько-німецького поєднання, потім із ідеї досягнення стабільного миру в Європі. Ця конструкція, може, є одним із небагатьох досягнень кінця століття.

Потрібно задати собі питання, чи членство в ЄС лежить в інтересах Польщі. А якщо так, то потрібно відмовитися від формулювання такої програми, яка полягала б тільки в тому, щоб брати, яка враховувала б один єдиний інтерес – отримувати. Польща потрібна цій спільноті, а це означає зовсім іншу мову.

Висновок із цього такий: потрібно добре знати, чого хочеться. А ми хочемо увійти до клубу миру, стабілізації й prosperity.

Дружня Німеччина, егоїстична Франція – тобто перекреслена історія.

- Концепції, які нещодавно представив міністр Фішер, це сьогодні, на щастя, футурологія. Але коли ми станемо членом Союзу, то який будемо мати там вплив на те, щоб успішно блокувати подібні задуми?

- Чим пізніше увійдемо до Союзу, тим наш вплив на його форму буде менший. Голос Польщі в рамках Європейського Союзу може бути не менш важливий, ніж той, який сьогодні має Іспанія. Знаменно, що в останніх виступах колишнього президента Німеччини, морального авторитету цієї країни, Ріхарда фон Вайцзекера і міністра Фішера виникло переконання, що якщо постане авангард європейської спільноти, то в ній знайдеться місце для Польщі, то Польща в ній мусить бути. Те, що це говорить Німеччина, для мого покоління означає перекреслення усього життєвого досвіду.

- А Францію потрібно переконувати...

- А Франція, котра була завжди країною дружньою для Польщі і з якою я відчуваю особистий зв'язок, є державою, яка керується скоріше егоїстичними інтересами.

Франція виступає за збереження існуючого стану. Не сумніваюся однак у тому, що Польща може розраховувати на підтримку Франції у момент ключових рішень. Але задумуючись над тим, яке місце займає Польща в європейській розстановці сил, потрібно також брати до уваги позицію Великої Британії. Мені здається, що під цим кутом зору її потенційну роль применшують. Велика Британія – це потенціал, який ми слабо досі використовували. Коли розігрується доленосна для Польщі справа, коли виникли застереження, чи наше членство в НАТО не буде применшене, змінімалізоване новоутвореними мілітарно-політичними структурами, які б применшували роль північноатлантичного союзу в Європі, несподівано виникла суперечність між нашим членством в НАТО і проєвропейськими стремліннями, і в межах розбудови структури європейської оборони (адже випихання НАТО з Європи суперечило б польським інтересам) найбільше розуміння виявила саме Велика Британія, більше того – вона надала нам ефективної підтримки.

Про союз з США і проєвропейську орієнтацію

- Що ми можемо зробити для зміцнення польсько-американських двосторонніх взаємин?

Адже насправді наша доля залежить від Америки.

- Викликало б велике занепокоєння, якби розвинулася суперечність між першорядним характером польсько-американських взаємин і польським устремлінням до Європи. Я поділяю переконання, що Америка - наш великий союзник. Не тому тільки, що, з одного боку, там є величезна польська діаспора, десятиміліонна, яка також має вплив на американську політику.

Правда, ця діаспора слабко задіяна...

Не належить легковажно ставитися до цього середовища, натомість можна сподіватися, що через деякий час в Америці зросте з нього міцно сформована еліта. Не вона виражає сьогодні політичні інтереси польської спільноти в Америці. Повертаючись до основної думки – з одного боку, ми маємо потужну діаспору, яка вплинула на схвалення американцями входження Польщі, Чехії та Угорщини до НАТО, але є також інший елемент: проблема інвестицій. Чим більше американці інвестують в Польщі, тим кращий стан не тільки польської економіки, але тим міцніші взаємини між Америкою та Польщею. Мій досвід співпраці з американськими політиками дозволяє мені сказати, що Сполучені Штати ставляться до Польщі з пошаною до її гідності, дійсно як до союзника. Я відчував вдячність за те, що єдина в нинішній час супердержавою вважає партнером країну ще не багату, яка лише спинається на ноги в міжнародних структурах. Постає питання, наскільки поважно ставляться американці до європейських справ і які тут можливі обмеження. Криза в Косові виявила межі їхнього зацікавлення. Європа повинна вміти самостійно приймати політичні рішення чи розпочинати військові дії. Між Європою та Америкою і в глобальних економічних структурах існують ситуації, без сумніву, конкуренційні. І тоді може виникнути питання, нехай прозвучить воно сюрреалістично, чи є у нас шанс включитися до процесу американської інтеграції, наприклад, до структури NAFTA. У відповідь я скажу, що якщо навіть тепер англійські політики стверджують, що це вже для них неможливий крок, то для Польщі такий вибір ніколи не був властивий, і не думаю, щоб був таким і сьогодні. Пропольська орієнтація полягає в залученні Польщі до європейської інтеграції. Це впливає і з нашої європейської тотожності, але передусім з наших економічних, політичних та мілітарних інтересів.

Може виникнути така ситуація, коли ставлення Америки до Польщі як до партнера з особливими привілеями викличе недовіру серед європейських країн і Польща буде сприйматися ними як представник інших інтересів. Таке узгодження інтересів, якщо виникне, буде дуже несприятливим для Польщі. Ми

повинні робити все, що тільки можливо, щоб довести, що наші лояльні, союзницькі взаємини із Сполученими Штатами не суперечать нашим європейським устремлінням.

Чи ми можемо поглибити наші взаємини з Америкою? Я переконаний, що так. Входячи до НАТО, ми опинилися ще тільки на самому початку шляху, і польська армія, польські політичні структури ще не пристосувалися до цього союзу. Дотеперішні форми допомоги, яку американці надавали Польщі, – це тільки початок. Потрібно усвідомлювати, що наскільки ми самі будемо здатні інвестувати в нашу оборону, настільки зростатиме підтримка Америки і збільшуватиметься мілітарна й господарча допомога. Я переконаний, що це правильний шлях. Думаю, що потрібно уникати ситуацій, які викликають суперечність інтересів між цими двома орієнтаціями. Досвід XX століття підказує, що саме присутність Америки в європейській політиці лежить в інтересах Європи. Так було і в першій, і в другій світовій війні. Слабкість Ліги Націй була пов'язана з відсутністю в ній США. Думаю, що особливий зв'язок Польщі із Сполученими Штатами є цінністю, яку ми вносимо до Європи і Європа повинна це сприймати з особливим зацікавленням.

Три способи досягнення безпеки Польщі

- Чи Ви не побоюєтеся сценарія з футурологічної книжки американського міністра Вайнбергера? Коли на Польщу рушили російські дивізії, а дивізії НАТО знищила радянська ядерна бомба, Франція виступила з бундучною заявою, після чого її делегація поїхала до Москви і погодилася на все. На полі бою залишилися тільки Америка.

- Я далекий від того, щоб легковажити загрозу, перед якою стоїть Польща. Більше того – вважаю, що в суспільній свідомості вона занадто відсунута на маргінес.

- Про яку загрозу йдеться?

- Передусім це загроза, пов'язана з невизначеністю взаємин на схід від Польщі. Розпад імперії відбувся без війни (а імперії взагалі падають у війнах) імлозією. Ситуація надалі залишається нестабільною. Не думаю, що це для Польщі загроза експансії з російського боку. Але я гадаю, що потрібно усвідомлювати небезпеку. Якщо в інтересах Німеччини вхід Польщі до Європейського Союзу, то також тому, щоб відсунути загрозу від власних кордонів. (Подібне відбувалося з входом Польщі до НАТО). З цього випливає, що Польща повинна мати тривимірну політику: по-перше, підтримувати нормальну діяльність НАТО, союзу, членом якого стала торік, по-друге, повинна брати участь у формуванні й функціонуванні як європейських структур в рамках НАТО, так і структури безпеки Європейського Союзу, членом якого сподівається стати, і по-третє, треба пам'ятати про те, що доля Польщі у великій мірі може залежати від того, наскільки вона буде здатна помічати за своїм східним кордоном інші країни, які керуються тією самою системою цінностей і тими ж програмами.

Коротше кажучи, в третьому аспекті йдеться про те, щоб Україна була незалежна. Істина, яку проголосив Пілсудський, зараз стала ще більш актуальною, ніж будь-коли. З цього можна зробити певний висновок для нашої рефлексії над Європейським Союзом. Я переконаний, що Європейський Союз повинен мати спільну політику в галузі безпеки. Це щось зовсім інше, ніж зарубіжна політика. Закордонна політика є сферою державного інтересу кожної держави, і в ній можуть проявлятися відмінності. Наприклад, і Італія, і Польща прагнуть миру в Європі, але в зарубіжній політиці справа України для Італії є дуже віддаленим питанням, для Польщі, натомість, це справа капітальної ваги саме для створення клімату безпеки.

- Ви сказали, що Сполучені Штати трактують Польщу як партнера. Чи можна сказати те ж саме про ставлення Росії до Польщі?

- Я часто мав таке враження, що Росії дуже важко звикнути до ситуації, що Польща є непідлеглою і що Польща є незалежним партнером. Це стосується нас більше, ніж будь-якої іншої країни цього регіону. Коли я вів розмову з російськими політиками ще перед нашим вступом до НАТО, то я часто чув, що насправді основною проблемою є наш вступ до Пакту.

До Росії – це стосується як російської еліти, так і всього суспільства – ніби не дійшла звістка, що Польща є незалежною державою. Не думаю, щоб це становило якусь загрозу для Польщі, але створює небажаний образ польсько-російських взаємин. Образ напруженості.

Я переконаний, що нам вдалося налагодити добрі польсько-російські взаємини. Всупереч песимістам скажу, що між Польщею і Росією взаємовідносини вигідні і для Польщі, і для Росії. У польсько-російських взаєминах грають роль не тільки інтереси – котрі часом розділяють, часом поєднують – але також історія. І з обох боків ця історія створює стан напруги. Треба це усвідомлювати. Тому у наших взаєминах я надавав би більшого значення культурі та економіці. Політика піде тільки після них.

- В опублікованій у «Газеті Польській» дискусії між Олександром Смолярем і Ярославом Качинським пан Качинський сказав, що також польська еліта часом поводить ся так, ніби ще не призвичаїлася до того, що ми є суверенною державою. Далі подав приклад візиту Мільчановського і усіх віце-міністрів у Москві після інциденту на Східному вокзалі. Як Ви оцінюєте поведінку, рівень польської еліти – і парламентарної, і дипломатичної – у цьому дуже непростому питанні?

- Дуже позитивно. Я вважаю, що нам вдалося виробити незалежну закордонну політику, нам вдалося виробити характер дій у політиці, закорінений у незалежності Польщі.

Проте непокоїть одне явище, яке виникло, а саме: послаблення економічних зв'язків з Росією викликає певну ностальгію за часом, коли взаєминам між Польщею й Росією надавалося першочергове значення. Потрібно відразу однозначно заявити – привілейовані взаємини між Польщею та Росією були риторичною ширмою залежності Польщі від Росії. Польща потребує нормальних економічних взаємовідносин з Росією.

Але не треба піддаватися самообману: Росія зацікавлена в Польщі передусім як у транзитній території. Польщі може загрожувати можливість втрапити в економічну залежність, принаймні такі надії може плекати друга сторона. Головним економічним, політичним, культурним партнером Польщі є Захід. У парламентарних дебатах на тему польсько-російських взаємин економічні інтереси часом стають каталізатором ностальгії за давніми привілейованими взаєминами. Подиву навіть даєшся, звідки береться ця ностальгія. Але я не помітив жодного прояву узалежненості чи прислужництва після 1989 року. Польща вдало увійшла – через півстоліття – в роль незалежного суб'єкту.

- Ви почали говорити про взаємини з Україною...

- Я завжди вважав, що нам буде дуже важко дійти згоди з Німеччиною та Україною. Коли в 1989 році я приймав делегацію тоді ще підпільного Народного Руху України, я був здивований рівнем затятості антипольської поведінки серед представників молодого покоління. І це все на моїх очах розвіялося, як порох! Польща була першою державою, яка визнала незалежність України. Цінуємо Україну як нашого великого партнера, незалежно від хмар, які іноді з'являються на горизонті.

Те велике, що криється в європейській інтеграції, це не вміння докладно визначити сорт бананів, а те, що ці країни зуміли об'єднатися. І цього ми вчимося, і мені здається, що на цьому шляху ми досягли великих успіхів. Я переконаний, що це наш вхідний квиток до Європейського Союзу. Поєднання з німцями та українцями, поєднання, яке я хотів би, щоб відбулося з росіянами, це доказ зрілості Польщі й готовності до прийдешнього.

Гріх суспільства, байдужість еліти

- Новак-Єзьоранський написав, що польська армія перебуває в такому стані, що якби дійшло до чогось, то НАТО нам взагалі не зможе допомогти, бо просто не встигне, оскільки протягом 48 годин потенційний ворог покладе нас на лопатки. Як Ви оцінюєте рівень усвідомлення цієї проблеми серед польської політичної еліти? Чи вона розуміє, що це важливіше, ніж загальна приватизація і надання рівних прав жінкам?

- Це проблема розходжень між груповим інтересом і загальнонародною солідарністю. Армія добре розуміє, наскільки загрозливою є ситуація в укладі північ-південь. Польська територія як театр військових дій є напрочуд легким тереном з півночі на південь. Північ означає Калінінградський округ, котрий протягом тривалого часу становив військову базу. Історія Польщі дає драматичний приклад того, що якщо не платиш за власне військо, то платиш за чуже. Те, що не видно результатів осмислення цього драматичного факту, викликає подив. Уряд, який сформувався після виборів 1997 року, мав намір здійснити зміни – провести реформу армії та дофінансувати її.

- І що з цим наміром сталося?

- Не витримає перед важким вибором, який завжди постає перед усіма урядами світу: чи боротися з бідністю й роздавати, чи радше інвестувати в те, що тільки через тривалий час дасть результати. Політики перебувають під природним тиском виборчої кон'юнктури. Чотирирічний цикл має ту властивість, що якщо на самому початку не зробити чогось, то ще важче це зробити, коли наближається кінець цього циклу. Я повністю поділяю драматизм голосу Яна Новака-Сзьоранського, який зі знанням справи, проникливістю й пристрасною про це говорить. Потрібно відзначити слабкі місця в цій ділянці. Отже, слабким мілітарним місцем Польщі є повітряний простір. А це означає, що потрібно заінвестувати в сучасні повітряні сили. Тільки така інвестиція дозволить сказати, що сценарій Вайнбергера є ілюзією. Поки ми не маємо задовільних військових повітряних сил, поки ми не маємо такої охорони, доти загроза є реальною. Але звичайно, це найдорожча інвестиція. Вона дуже обтяжуватиме бюджет.

Я переконаний, що це не тільки проблема волі еліти і рішень, які вона приймає, але проблема стану суспільної свідомості. Політики, зрештою, роблять те, чого хочуть виборці. Виникає питання, чому не існує в публічній дискусії, в громадській свідомості суспільна пресія, щоб наголошувати на тому, що потрібно, навіть коли хотілося б заінвестувати в освіту чи суспільну політику. Національна безпека повинна бути мобілізуючим фактором польської свідомості.

Здавалося б, що наша історія нас цього добре навчила. Я сказав би так – наявне дуже слабке заангажування політичної еліти в цю проблему, але також дуже слабо розвинуте в громадській свідомості мислення про національну безпеку. Вже з рік панує думка, що вистачить парасолі НАТО.

- А здавалося, що ми так любимо військо.

- Але якщо глянути на соціологічні дослідження, то його більше любили, як було підлегле, ніж тепер, коли є незалежне. В ПНР військо належало - парадоксально – до інституцій популярних. Через військо проходили всі – селяни, робітники, інтелігенція, там всі змішувалися. Армія була цивілізаційною школою, і те, чиему командуванню підлягала, слабко усвідомлювалося громадськістю. Круглий стіл ніколи б не був реалізований, якби не те, що то армія виступала партнером, а не партія, не СБ. Це парадокс, що сьогодні гине популярність війська. Генерал де Голль, коли переконував французів інвестувати в армію, апелював до почуття величчя Франції. Я дуже далекий від будь-якої національної мегаломанії, мені здається, що вона принесла багато шкоди в історії Польщі, але водночас я вважаю, що кожний народ, кожна держава має своєрідне право на величчя. Польща – невелика країна і на політичній шахівниці повинна бути сильним гравцем. Для Польщі важливо виконувати таку роль. І можливо, якраз така мова була б в стані змобілізувати громадську думку до дій на користь армії.

До наступних парламентарних виборів залишилося понад рік часу. Я вважаю, що рішення щодо модернізації армії, особливо військово-повітряних сил, повинні бути прийняті ще протягом цього року. Ми втратили дуже багато часу.

Історик не мислить від виборів до виборів

- Наприкінці питання більш особисте: чи вистачає Вам часу на те, щоб бути істориком?

- Історик – людина, яка читає й пише про історію. На жаль, я позбавлений такого комфорту, особливо писання вимагає розкоші вільного часу. Дві книжки, котрі, як мені здавалося, я маю в голові і на моєму письмовому столі, і надалі перебувають в такому стані. Не написав їх, не знаю чи й напишу.

- Що це за книжки?

- Одна про XIV-вічний процес ізоляції прокажених та історію прокази як хвороби і суспільної плями. Друга ж мала бути про етичність гри в шахи. У XIII столітті дуже модним був напрям рефлексії над тодішньою політикою, трактати про моральний сенс стратегії гри в шахи. Це опис гри, котрий стає – вживаючи з певним перебільшенням це слово – трактатом з соціології середньовічного суспільства. Ці книжки я дуже хотів би написати. Але я намагаюся і в політиці функціонувати, як історик – задаючи самому собі та іншим питання, які стосуються причин і наслідків і які виходять за виборчий політичний цикл, що замикає політиків у малому часовому просторі. Історик ніколи не зможе мислити у такий спосіб.

*Розмову вели Ева Зажичька і Пйотр Вежбицький
«Газета Польська», 26 липня 2000*

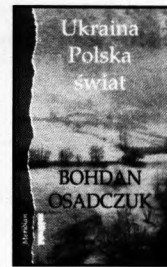
Переклад Ярослави Конєвої

Марек Зеленецький

«УКРАЇНА, ПОЛЬЩА, СВІТ» БОГДАНА ОСАДЧУКА

«Це не питання віри. Щоб наші кістки могли лежати поруч, мусить вимерти моє покоління, а то й наступне» – назад тому років десять сказав мені на Ряшівщині в селі старий українець. Сам він тоді був уже в стані агонії, прибитий туберкульозом. Такими словами Волличко (я запам'ятав його прізвище) відказав мені – на той час ще молодому, все ще «зачудованому світом», репортеріві часопису «Впрост», себто «Навпростець», – на запитання: чому поляки і українці з села зі ста димарями спочивають на двох цвинтарях, чом не хочуть, не можуть в одному вміститися. Прочитавши книжку Богдана Осадчука «Україна, Польща, світ» (рік народження автора 1920), видатного українського публіциста, проникливого дослідника Східної Європи, наважусь твердити, що його земляк Волличко може помилявся, що може не треба десятиліть, аби останки представників двох так близьких, а водночас віддалених народів могли лежати поруч.

Пишу про «віддалені народи», бо все ще нас розділяють неправдиві стереотипи, селективно подана історія і рахунок завданих кривд. Останнім часом чую з антени популярної над Віслою радіостанції визнання відомого презентера, котрий аби розвеселити, таки так, слухачів, говорить таке: «Коли йому на душі особливо тяжко, то він втішає себе тим, що йому не довелося народитися й жити, «наприклад, в Україні». Стривай, пане редакторе! Заки з такою розмашистістю все, що погане й хворе, захочеш єднати з «наприклад, в Україні», візьми, будь ласка, до уваги факти. А вони такі ось: в 2000 році ця «наприклад, Україна» домоглася понадп'ятнадцятипроцентного приросту ВВП, промислова продукція побільшала на 12 процентів, у приватизованих галузях, яких там все більше, динаміка зросту сягнула 35 процентів, реальні зарплати збільшилися на 10 відсотків, зовнішня заборгованість країни поменшала на 2 мільярди доларів, Європейська Комісія визнала цю державу «вільноринковою країною» і т. д., і тому подібне. Звичайно, перед молодим, вельми амбітним і динамічним Віктором Ющенком, прем'єром України, ще довга дорога до економічної нормальності і хоча б тільки до скромних стандартів існування, якими може похвалитися вже найбідніша країна Європейського Союзу. Але не забуваймо, що і нам – «тигрові Центральної Європи», мабуть, останнім часом немов трішки накульгуючому – також все ще далеко до задоволення всіх вимог Брюсселя. Іноді пишаючись перед громадянами Західної Європи тим, що у нас «гастарбайтерують українці», не забуваймо про те, що для чималої частини з нас зовсім ще недавно найбільшою мрією була німецька віза і нелегальна робота по кілька марок за годину. Отже не зазнаваймось перед нашими східними сусідами, з більшою покірливістю дивімось на факти. А вже поготів не намагаймося за всяку ціну «цивілізувати» «дикий Схід» на свій копил з катехізисом в руках, в чому веде перед – з наслідками саме навпаки від задуманих – так звана Польська Спільнота, на чолі якої стоять пані Гжеськов'як з паном Стельмаховським.

Однак сучасність, на щастя, можна змінювати, а от минуле – його, на жаль, змінити неможливо. Моє покоління, тепер ще не повністю сорокалітнє, зростало, читаючи «Заграви в

Бещадах», або дивилося фільм «Пушкар Калень». Мені, тоді п'ятнадцятилітньому хлопцеві, застрягла в пам'яті сцена з фільму, коли-то геройських польських жовнірів, що брали участь в акції, на мінному полі мордують бандюги-бандерівці. Гадаю, що ця сцена ще довго впливала б на моє уявлення про польсько-українські взаємини половини сорокових років (бо ж про славнозвісну акцію «Вісла» не так вже й багато розповідали учням Народної Польщі), якби не зустріч – вже коли я ставав журналістом – з одним генералом, його нема в живих, котрий звання офіцера дістав у ПНР. Той же генерал (прізвища не подаю) довго з неабияким запалом розповідав мені про «лицарськість і гонор польського жовніра», а потім раптом, після третьої чарки віскі, з небувалою розчуленістю згадав, як він зі своїми хлопцями, з уланами, в'їхавши в українське село, мов маківки, стинав шаблями голови песиголовцям, себто голови українських чоловіків, дітей, стариків.

Шановний читачу «Нової Польщі»! Я зумисне не пишу про «стратегічне партнерство» Третьої Речі Посполитої і вільної знедавна України, про яке щоразу розповідають політики. Бо ж не заяви політиків важать. Я цілком свідомо викликаю різні асоціації, епізоди, міфи і все, чим колись годовано моє покоління, коли йшлося про «Україну». Таки справді, сьогодні у взаєминах двох народів не мають аж такого значення потиски рук Кучми й Квасневського. Стократ важливіше є те, як незабаром почуватиме себе поляк на цвинтарі Львівських Орлят або як українця завтра чи післязавтра на кордоні обслуговує польський митник. Нехай же разом зі згаданим на початку віковим Волличком помре-вимре всяка відчуженість. Здійснити великий задум, що йому стільки енергії й рішучості віддав Єжи Гедройць, допомогти зможе саме книжка Богдана Осадчука «Україна, Польща, світ».

Не знайдемо ми в ній суцільної візії, чудотворного, універсального рецепта. Це лише добірка репортажів і статей «Європейця Сходу». Лише, але водночас – **аж**. Бо Осадчук, кому бути моїм дідом, наскрізь мені зрозумілий, промовляє майже з юнацькою бадьорістю і надією. З надією, кажучи трохи піднесено, на побудову помосту між старими та новими часами, між поколінням, ураженим спогадом пролитої крові, і тими, хто без емоцій пробуватиме – тут і тепер – схилити своїх батьків і дітей до чогось раціональнішого. «Без України європейський дім не буде цілком стабільним», – сказав нещодавно згаданому часопису «Впрост» прем'єр Ющенко. Запитання, що його, таке моє враження, задає нам Осадчук, і яке весь час без відповіді, звучить: чи в цьому майбутньому європейському домі ми будемо ставитись до наших українських сусідів як до вбогих родичів – з вустами сповненими принагідними словами – чи вгостимо їх як друзів?

Переклад Остапа Ланського

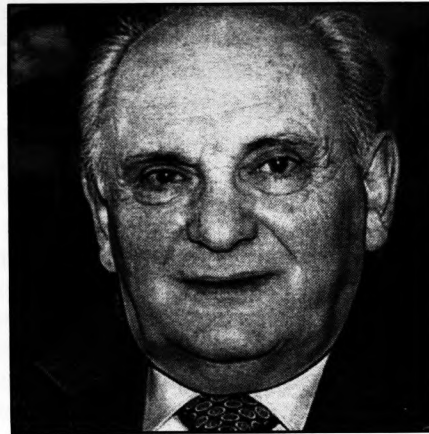
Марек Зеленевський – заступник головного редактора часопису «Впрост».

Анджей Щипйорський

КОМУ ПОТРІБНІ ІНТЕЛІГЕНТИ

Анджей Щипйорський (1924-2000) - прозаїк, публіцист, автор, зокрема, повістей «Богослужіння за місто Аррас» і «Початок» 26-27 червня 1999, «Газета Виборча».

Те, що з нами трапилося у перші повоєнні роки, для народу виявилось справою, напевно, найважливішою в усьому столітті. Хам і нездара, телепень і недоучка, кар'єрист і нахаба почав брати слово першим, говорити найголосніше й дуже самовпевнено. Відчув свою перевагу, значення і диктат.

Півстоліття тому я взагалі не дивувався, що у Польщі величезну роль у громадському житті відіграють люди неосвічені і абсолютно безкультурні. Не дивувався, бо був недосвідченим молокососом, а у Польщі все починалося тоді від нуля. Люди, які володіли вмінням простого забивання гвіздків у дошку, були на вагу золота і тишилися загальним визнанням і повагою. Але, наскільки я пам'ятаю, професори і лікарі, адвокати та інженери ще більше шанувалися в народі. Але ані ті, ані тим паче інші не були при владі. Однак переконання, ніби Польщею правили тоді радянські агенти, котрим допомагали кілька тисяч довоєнних комуністів, є суцільною маячнею.

Польща тих часів – це країна, в якій кипіли великі емоції. Політичні ілюзії перепліталися з високою тугою за парою черевиків, мискою супу і дахом над головою, величезні юрми народу вели кочівне життя, люди кочували по руїнах, влаштовували собі нічліг в покинутих будинках, там, де усі вимерли або були вигнані. Лікарі працювали без спочинку, бо то були часи, коли вмирали на

туберкульоз, апендицит, зараження крові, а також з голоду, недоїдання або просто з розпачу; вчителі при свічках і газових лампах вчили читати й писати не тільки дітей, але й дорослих людей тієї епохи. Польща не була стабільною державою, але суцільною руїною, в якій відбувалися колосальні перетворення, одні страхітливі й жахливі, інші благословенні і гідні доброї пам'яті.

І не була це країна, якою правив тільки десант парашутистів або марксистських ошуканців, які нарешті могли, спираючись на присутність мілітарної радянської сили, проводити експерименти, які нібито були продиктовані діалектикою історії. Не підлягає, звичайно, сумніву, що саме цього типу люди мали вирішальний голос. Але не вони творили духовну матерію буднів. Нова польська духовність поставала в умовах революційного шаленства, похмурого пафосу і розпачливого глуму. Тоді стало правилом, принципом, категоричним імперативом, що хам і нездара, телепень і недоучка, кар'єрист і опортуніст, дилетант і нахаба завжди брали слово першими, говорили найголосніше і дуже самовпевнено, і їх слухали з покірним страхом. Бо за ними стояла сила держави. Напевно, вперше в історії людства повний нікчема, позбавлений елементарного виховання, відчув свою перевагу, значення і диктат. Але був також у цих процесах якийсь піднесений, майже священний елемент

справедливої відплати за століття несправедливості, принижень і визиску.

Важко не дивуватися, що гнів часто огортав людей. За колись давно перенесену кривду намагалися відплатити з надлишком, та й не тим, зрештою, хто завинив, але усім довкола. І в цьому полягав аутентизм тодішньої революції. І взагалі, той факт, що її на радянських багнетах до нас принесено, не є найважливішим, бо насправді важливим для подальшої долі було те, що тоді сталося з поляками і як вони тоді змінилися. Хто сьогодні говорить, що народ був охоплений розпачем з приводу поразки, а перед лицем радянської загрози намагався уникнути будь-якої співпраці з комуністами – той зафальшовує історію, переважно керуючись короткозорим інтересом сьогоднішньої політики. Бо правда є, на жаль, такою, що в тіні тодішньої поразки й поневолення давній польський етос був втоптаний в землю не тільки радянським окупантом і жменькою польських комуністів, але передусім збунтованими, неосвіченими масами.

Правда полягає в тому, що в першій повоєнній декаді людина, яка прийшла від ціпа, вил, гною відразу нахабно розсілася в салонах, які ще в тодішній Польщі де-не-де вціліли. Власне тоді, не раніше й не пізніше, але точнісінько у ті роки, змінилася наша духовність. Ще сьогодні, через півстоліття, цю тему сором'язливо замовчують і відсувають на маргінес. Робиться так тому, що наслідки тих подій ми до сьогодні носимо у спинному мозку, надалі формують вони наші звичаї, а також спосіб мислення значної частини поляків. Думаю, що те, що тоді з нами сталося, за часів навали варварів, які не тільки зі Сходу прийшли, але з нас самих повилазили, виявилось для народу найважливішою справою в усьому ХХ столітті, може, ще навіть більш значущою та важливою – якщо брати до уваги нинішній стан духу, – ніж усі катакомби війни, жорстокий досвід сталінізму, комуністична диктатура, здобуття суверенності у 1989 році і все, що з нами діється аж по сьогодні.

Польща тих років була страшною, і не тільки тому, що тут і там крутилися радянські солдати, бо вони справді годинники крали й горілку пили, але в порівнянні з німцями до них ставилися з більшим розумінням. Польща була страшною, бо долю всесвітньо відомих людей, мудрих, заслужених,

гідних громадської поваги вершили неотесані й верескливі представники нової влади, в основному сини селян, бо робітників у тодішній Польщі було не так вже й багато. У кожному правлінні сидів новий функціонер з манерами дикого сатрапа, котрий інтелектуально з комунізмом мав стільки спільного, скільки сарделька з вежею в Ясній Гурі.

Для цих людей все, що було досі, тобто світ впорядкований, – все було не до сприйняття, адже ще недавно вони займали в тому світі останнє місце. Тому з психологічної точки зору цілком зрозуміло, що саме ці нові люди, невігласи і безкультурні простаки, повинні були взятися за зміни, викорчувати давні звичаї, нищити давні традиції, підрубувати глибоке польське коріння. Ці піонери нової ментальності зовсім не були функціонерами безпеки, теоретиками марксизму-ленінізму, ані впливовими партійними бонзами. Це були люди середнього й нижчого щабля тодішньої влади, і якраз вони тримали в руках долі мільйонів громадян.

Так тривало протягом усіх наступних десятиліть.

Абсурдним є погляд, ніби народні маси не підтримували тоді суспільних змін. Причина тих змін не була, звичайно, автентичною, не зародилась серед поляків, але коли виникла можливість, відразу знайшлися люди, які охоче взяли до нищівної, часто злочинної зміни еліти. Розумію, що сьогодні вигідніше говорити, особливо серед правих угруповань, нібито поляки у ті часи були повністю поневолені, не мали права на слово й дію, нібито їх зломил поразка. А на їхній потилиці сиділи радянські агенти, передвоєнні діячі КПП, в основному єврейського походження, і жменька підкуплених інтелектуалів.

У такий спосіб, за допомогою пишномовних слів і патріотичних заклинань, намагаються змити з наших душ пляму ганьби, за яку сьогодні вважається підтримка, надана тамтому переворотові. Але тоді селянські й робітничі маси зовсім за ганебне цього не вважали, а й сьогодні у Польщі мільйони людей думають так само.

Добре пам'ятаємо ауру погорди, яка вже через кілька років огорнула інтелігента. Думаю, що джерелом найбільшої брехні, якщо йдеться

про ті часи, є надання особливого, вирішального значення ідеї «гегелівського укусу», яка по своїй суті зачіпала найбільші уми епохи. Адже спершу потрібно було почути про існування якогось Гегеля, а вже потім бути ним укушеним. Однак, надавання такого високого історичного рангу тій зраді інтелектуалів, приписування «домашній ганьбі» диявольського значення, є в своїй основі маніпуляцією, запозиченою зі старої більшовицької практики. Бо в кінцевому результаті йдеться про те, щоб перекласти відповідальність за занепад моралі й звичаїв на освічений контингент, а великодушні тільки з вигляду народні маси, хоча насправді вони є богузлиливими покручами, - виправдати.

Не можна заперечувати, що марксизм був для інтелектуалів ХХ століття великою спокусою. Але хто говоритиме сьогодні, що то правління філософів перелицювало Польщу, той або бреше, або страждає на сильний склероз і все забув, бо так йому вигідніше жити. Але не всі забули. І пам'ятають, як було насправді.

Отож, було так, що люди з довоєнними дипломами постійно перебували під пильним і зловіщим контролем темних і недалеких людей. Інтелекти майже ніколи не мали права приймати рішення. До них ставилися зверхньо, по-хамськи й брутально. Цими людьми попихали зранку й до ночі. Платили їм мізерні копійки. Вони були визискувані й принижувані. Повинні були виконувати ідіотські розпорядження невігласів і дурнів, часто непомітно їх поправляючи, при цьому наражаючись на переслідування, бо телепні й невігласи не вміли запускати машин, будувати будинків, вчити дітей, лікувати хворих, вести контору, не вміли націоналізувати промисловість, а також впроваджувати сільськогосподарські реформи. А тому для цього потребували людей освічених, натхненних духом громадянської жертвності і відданих Польщі.

І ось через десятиліття раптом виявилось, що це інтелекти перебудували Польщу на більшовицьку молільню і несуть відповідальність за усю підлоту тієї епохи, тоді як простий селянський і робітничий народ був чистий, мов сльоза, і високою любов'ю до вітчизни окрилений. Це один з найпідступніших прийомів, якими поневолювано наш розум. На голову культурного,

європейського поляка півстоліття тому натягли ганебний ковпак блазня. І він його донині носить.

Для мене є очевидним, що я прийшов на світ в іншій країні, ніж та, в якій мені доведеться помирати. Це найгірший доказ того, що в Польщі після війни майже повністю викорчували давні звичаї й традиційний спосіб мислення, натомість розповсюдилися нові форми, лише частково народні, а в основному на революційний, більшовицький копил відліті.

Півстоліття тому для класу освічених людей понад власні інтереси стояли інтереси суспільні. Пілсудський говорив, що треба будувати нашу дипломатію з людей освічених і разом з тим досить заможних, бо держава бідна, і послі повинні докладати з власної кишені за честь репрезентувати непідлеглу Річ Посполиту. І так було, бо освічені верстви були глибоко безкорисливі. Селяни думали інакше, категоріями егоїстичними. Не має підстав їх за це засуджувати, бо жили вони тоді в невимовних злиднях, відсталості, простягали руку до кожного, хто прибував з міста, мріяли про власний шматок землі, бо багато з них її не мали. Хто теревенить сьогодні про квітучу довоєнну Польщу, той дурниці верзе. Бо країна була бідною, відсталою, роздертою класовими суперечностями. Але тоді ми ще мали верству високоосвічених поляків, відданих громадянській справі. Завдяки цим людям дуже багато цінних речей було здійснено протягом Двадцятиліття.

Півстоліття тому поляки майже без винятку духовно належали до західного світу, тобто до культури прав людини й демократії. Не можна цього сказати про польські народні маси, для котрих, за незначним винятком, демократичні категорії, а також права людини жодного значення не мали. І ніколи не могли мати з приводу відсталості мас у ті часи.

Варто про ці очевидні речі нагадати, бо вони полегшують розуміння ганебної загадки - як могло таке статися, що після 1945 року більшовизація нашої ментальності принесла такі виразні й тривалі результати. Фундаментом тодішніх змін була запланована владою деградація освіченої верстви населення. Після війни проklamувалося, що усіляке зло у Польщі досі бралось з того, що клас освічених людей був таким, яким був. «Було б бажання – станеш офіцером і без диплому!» –

проголошували офіційні гасла. Компрометація освіти мала, за задумом влади, компрометувати все те, що освіта захищала, репрезентувала і розповсюджувала в країні вже понад сто років. Боротьба з культурним, освіченим поляком була боротьбою проти ідей демократії і толерантності. Але без добровільної співпраці широких народних мас, причиною чого було давнє почуття кривди, а також прагнення швидкого цивілізаційного і матеріального поступу, заходи комуністів не принесли б результатів.

Річ в тому, що наші нібито невинні вольтерівські простачки зовсім не були такими вже невинними. Хаген Шульц написав: «Ті, котрі думають, що роблять щось абсолютно нове, насправді не знають, що роблять».

Постає питання, чи належить їм вибачити, бо ж не знали, що чинили?!

Адже чинили речі страшні. Йшли до судів і фабрик, до правлінь і шкіл, до промисловості й торгівлі. З викликаючими подив спритністю й послідовністю захоплювали все більші ділянки влади, усуваючи на маргінес людей компетентних і незалежно мислячих. У ті часи люди давного ладу часто помирали в злиднях і забутті, а разом з ними помирала Польща, оксидентальна, віддана ідеалам істинної суспільної справедливості, волі й толерантності.

У новоствореному класі народних сатрапів вирувала якась невичерпна сила деструкції. Бо сьогодні ми вже знаємо, що до чого вони торкалися, - ржавіло, нищилося, розпадалося, ставало безсилим, гинуло...

Погляд, що Польщу знищив комунізм, є абсолютно правильний, але залишиться лише закляттям, якщо не вказати, хто цей комунізм зробив дійсністю, хто його на щодень творив, хто невинно над ним чатував, хто з нього черпав найбільшу користь.

Маємо такий штамп, з більшовицького способу мислення запозичений, що відповідальність за ПНР потрібно перекласти на сотню професорів і лібералів, які були зваблені в сталінські часи, а потім добрих тридцять років відправляли свою візіонерську спокуту. Але ж то не вони складали потужний партійний і державний апарат протягом чотирьох декад диктатури. Коня зі збруєю тому, хто покаже освіченого, дійсного професора на посаді районного секретаря! Пальців на одній руці вистачить, щоб порахувати інтелектуалів у міністерських кріслах. А грішних

літераторів у директорських кабінетах було, може, двоє, може, троє, протягом усіх сорока років... Натомість старші люди до сьогодні добре пам'ятають в салонах влади й елегантних лімузинах бундючних язикатих неуків і дилетантів, які до кожного інтелігента ставилися із глузливою зневагою, а науковий титул трактували як лайку. Кісель назвав їх під кінець панування Гомулки «диктатурою невігласів», але ті, котрих цей епітет стосувався, були вже другим поколінням варварів, які після війни правили Польщею. Польща до них вже звикла. І через тридцять років продовжує трактувати свою духовну неволю в королівстві варварів як банальну очевидність.

Сучасних польських інтелігентів дивують явища щоденного життя, а вони зовсім не є такими вже й загадковими, якщо знати, що вже в першій повоєнній декаді сформувалося нове суспільство. Антиосвітня, антидемократична й антизахідна модель стала тоді вибором мільйонів. Цей вибір не мав альтернативи, це правда. Він здійснював цивілізаційний поступ упослідженого класу коштом тих, хто колись був гордістю цієї країни.

Більшовизація мислення почалася в той момент, коли «народ увійшов до середмістя», - як писав поет. І триває понині. Так, як і півстоліття тому освіта сьогодні часто є предметом зневаги, науковий титул звучить як лайка, освічених людей підозрюють у антипольських діях, а простаки надалі є свідцями чистоти душі й вірності національній справі. Так як і колись, найбільшою загрозою для брутального егалітаризму залишається позиція освіченості, лібералізму, оксиденталізму.

У такому суспільстві стає очевидним, що люди освічені, лікарі чи вчителі заробляють менше, ніж сміттярі, продавці чи будівельники. Бо перші належать до анахронічної верстви, розсіюють якісь міщанські примари, в той час як другі є сіллю польської землі, залишилися простими людьми, чистими, незараженими міазмами інтелекту, не отримали освіти, а за це їм належить гідна компенсація у вигляді суспільного визнання.

У світі таких плебейських мір і цінностей усе може статися. І трапляється мало не щодня. Те, що в колишній Польщі, сформованій людьми освіченими і культурними, взагалі не вміщалося в голову, бо було нерозумним, компрометуючим, а часто просто нікчемним, у нинішній Польщі

визнається всіма нами, або майже всіма, за звичайне і буденне. Люди плюють на килими, плюють одне одному в лице, і це нікого не обходить, все залишається в найкращому порядку, аби лише п'яти копійок не втратити. Тому що простацький розум не знає, що таке приниження, глум, гріх, але зате навіть уві сні рахує, і певно тому загроза навіть найменшої матеріальної втрати кожного осла негайно у вовка перетворює.

Упав старий лад, проте залишився той самий світ цінностей і мір. Нема вже справжньої робітничої партії, але є якось так, наче вона й надалі існує. Розповідають байки про посткомуністів як про вічну загрозу для Польщі, проте країною правлять профспілкові бонзи, репрезентація старих, крупнопромислових структур, люди, сформовані в давній ментальності і звичаєвості. Розсадником «Солідарності» були не малі, справно діючі приватні фірми, а молохи державної промисловості, здеморалізовані деструкційним популістським антиінтелігентським мисленням. Як колись було за Гомулки і Герека, так є і тепер, за Валенси і Кшаклевського. У момент свого утворення, майже 20 років тому, «Солідарність» подавала надії, що за її справою відродяться ідейні цінності давньої Польщі. І так в певній мірі сталося, бо без того не було б і мови про героїчну епоху 80-х років. Але той період тривав недовго. Те, що на схилі XX століття в демократичній державі влада повинна перебувати в руках освічених, високо кваліфікованих фахівців, людей культурних і ознайомих зі світом, - така думка так і не просочилася до уяви широких мас. Люди у Польщі вже десятками років приривчені, що владу у нас справляють ті, хто любить її справляти і достатньо спритний, щоб дістатися туди, куди належить. Знання, освіта, культура жодної ролі тут не відіграють.

Давній устрій впав, але залишився старий світ цінностей і мір, в якому все простацьке і сірячинне, легке й дешеве на обмежений розум завжди матиме більший вплив, ніж те, що вимагає рефлексії, знання, розумової напруги. І надалі нецтво, як і піввіку тому, є найкращою перепусткою до влади.

Освічені люди часто дивуються, що наші політики, особливо правого блоку, вигадують

стільки дурниць. Але немає в тім нічого дивного. Там, де невігластво стає перешкодою в розумінні дійсності, обмежений розум гарячково шукає ідеологічних мотивів і обґрунтувань. Їх, власне, не важко знайти і пришити буквально до кожної справи. Звідси і дивацтва, а часом просто дурниці, які видають себе за образ здорового глузду. Не варто наводити приклади, бо кожен день приносить нам докази тріумфу невігластва, дутого ідеологізування і розумової нікчемності.

Людина високоосвічена, справжній фахівець з широкими інтелектуальними горизонтами, котра знає, що говорить, стає в нашій політиці постаттю підозрілою, бо приносить внутрішню незалежність та інтегральність.

Це майже завжди йде в парі з прив'язуванням до демократичної шкали цінностей. Така людина є справді незручною, бо є непокладистою.

Оце і є, власне, та квадратура кола, яка багато років тому перешкодила комуністам в правлінні. Зараз в тому самому кільці опинився політичний клас незалежної Польщі.

Усі або майже всі погоджуються на поневолення стихією плебейської субкультури, невігластва і дилентатизму. Всі або майже всі ведуть священну війну з інтелігентським етосом. Всі чи майже всі притримуються думки, що інтелігенція, як і 50 років тому, мусить одійти на смітник, бо колись перешкоджала побудові соціалізму, а зараз утруднює зростання будівлі капіталізму, в якій стане жити наш новий середній клас.

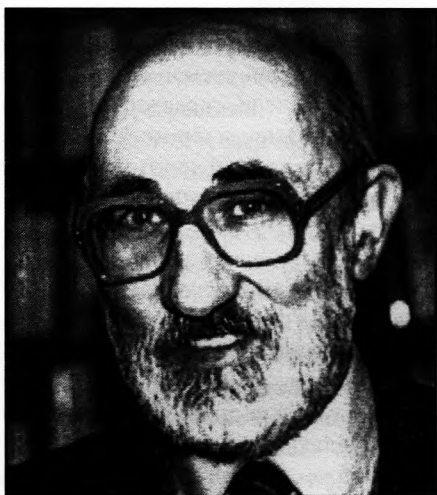
Але нема ніякого середнього класу. Є лише нове вбрання, нові блазнівські костюми. Ендецький святоша, оплетений чотками, йде плече в плече з верескливим лівацьким антиклерикалом, і обидва виглядають спільного ворога - польського інтелігента. Жадний дилок горнеться до язикастого священика, фашиствующий роботяга маніфестує свою народну міць. Давній апаратник і сьогоднішній «філістер» сидять в одному човні, і навіть беруться за спільну діяльність буцімто в добре ім'я Польщі. Усі вони повторюють банальності про однакові шлунки, любов до вітчизни, а також про вірність католицькій вірі. І усі хором волають, що польський інтелігент іде на повіді у Заходу, є масоном, зрадником народних ідеалів, ворогом релігії, жидом або в кращому разі шабесгоєм.

Отак на руїнах мрій освіченої верстви, тріумфує, як піввіку тому, простак, неук і невіглас.

Стефан Братковський

КОРОТКИЙ КУРС ВСІЄЇ ЦІЄЇ ІСТОРІЇ

Стефан Братковський (1934), відомий публіцист, почесний голова Спільки польських журналістів. У минулому – один із засновників підпільної дискусійної групи визначних економістів та політологів «Досвід і майбутнє» (DiP), яка займалася підготовкою планів перебудови Польщі після очікуваного краху комуністичного режиму. Автор книжок: «Скорочений курс історії Польщі», «Пан Великий Новгород».

З відстані часу (а для сьогоденної Польщі історія до 1989 року – це XIX століття) ведуться спроби передати різними гарними формулками і круглими теоремами зміни, які відбулися у Польщі протягом минулих 10 років. Проте вони почалися значно раніше. І не якимось одним поривом. То був цілий процес, не позбавлений великої напруги і ... крихітки безумства, підтримуваного шорами польського здорового глузду.

Сталінський режим після Другої світової війни також не відкрився перед Польщею якимось одним вищиренням зубів — підпорядкування йому Польщі радше нагадувало поступове вкручування в залізні шестерні при обезболенні ідеологічними фантасмагоріями.

Людей, яких режим визнав ворогами, чекала тюрма або тортури, після них – підстроєні процеси і смерть. Пересічний громадянин вчився не тільки страху. Він заново привчався до відомих йому з часів гітлерівської окупації черг до крамниць: ініційована начальником комуністичної економії «битва за торгівлю» підірвала економічну життєздатність Польщі. «Чорний ринок» не міг надолужити слабкостей офіційної економіки, бо «винуватців» посиляли в табори праці і кидали у тюрми. Він вижив завдяки тому, що відомими йому засобами вмів успішно протиставитися також своїм переслідувачам.

Сталінізм у польській версії закатавав менше людей, ніж в інших країнах, а у польських вищих школах могли однак викладати давні професори. Це не означає, що лад створював місце для будь-якої альтернативи; не можна було зробити нічого корисного поза контролем партії та її таємної політичної поліції. Незалежну думку паралізовано, демонстраційні процеси священників мали пацифікувати Католицьку Церкву.

Однак польське село не піддавалося колективізації; гупо і жорстоко його репресовано; пізніше я натрапляв на села, в яких більше половини мешканців, зі старцями включно, з найрізноманітніших причин пройшли через тюрми і табори примусової роботи. Але не пекло польського села, а також не «відлига» після смерті Сталіна викликали бунт польської молоді 1956 року і в результаті цього перший великий перелом.

Цей режим виростив собі своїх ворогів. Він проголошував свободу, справедливість, демократію, рівність, незалежність Польщі, а факти всі ці слова заперечували. Опір почався від кпин у студентських кабаре; восени 1955 року мертвий студентський тижневик «По prostu», примірники якого купалися по коридорах вищих шкіл, перетворився в газету правди, а цим самим – бунту.

Молодь не знала капіталізму. Вона хотіла – справжньої революції і чистого соціалізму. Ворога уздріла в «червоній буржуазії», яка користувалася привілеями. Насамперед одні читачі «По prostu»,

краківські студенти, у травні 1956 року під час імпровізованого свого свята «Ювеналії» вийшли, святкуючи, тисячами на вулиці міста – і з ними нічого не трапилось. У червні вийшли на вулиці Познані інші читачі «По просту», молоді робітники заводу Цегельського, з якими «робітничка» влада не хотіла розмовляти – і влаштовано їм бійню. Були десятки жертв.

Восени спільний рух Студентських революційних комітетів і робітників підтримав цю групу у верхах ПОРП, яка висловлювалася за демократизацію. Великі масові віче потрясли Польщу. VIII пленум Центрального Комітету ПОРП віддав владу Гомулці і підтримав його тоді – супроти тиску Кремля, проти радянських військових формувань, які йшли на Варшаву – дослівно весь народ, включно з Церквою.

Поляки – суттєва справа – не вбивали. Не зі страху. З розсудку. Хоч багатьом свербіли руки.

Польський Жовтень, як називали ці зміни, звільнив в'язнів режиму і цим самим увільнив від кошмару колективізації. «Польська модель» мала допустити дрібне підприємництво в торгівлі, ремеслі та послугах. У Сейм увійшли депутати з католицьких середовищ; їм повернуто також їхні газети – звичайно, цензуровані, з обмеженими тиражами, переслідувані, але власні. В одному з віддаленіших від столиці повітів, в Новосанчівському, з ініціативи «По просту» народився самоврядувальний експеримент, який проіснував там довгі роки, щоб бути свідченням доречності місцевої демократії.

Незабаром після Жовтня апарат правлячої партії відбудував свою могутність. «Революціоністи» зрештою знали тільки те, чого не хочуть. І чого не хоче громадськість. Щойно набагато пізніше всі поляки вчилися від нуля знань про демократію та ринкову економіку.

Правда: вже ніколи не повернувся сталінський терор. Польща у радянському таборі стала країною з особливими правами. Що найважливіше, польський Жовтень навчив поляків того, що зміни можливі за умов мобілізації достатньо великої громадської сили.

Звичайно, надалі не було місця для жодної конструктивної діяльності, яка не була б контрольована апаратом правлячої партії або служби безпеки. Все вимагало погодження або принаймні такого стану, коли влада прикриває очі. В економіці панував повний застій; західні кредити у 70-х роках призвели її в стан хаосу. Не змінили ситуації чергові пориви – ні бунт студентів у березні 1968 року, ні робітників в грудні 1970 року, припинений кривавою бійнею, ні їхній протест 1976 року, завершений дубинками і тюремними вироками. Вони ще раз усвідомили робітникам те, що шлях до змін веде вузькою стежкою між капітуляцією і дулами кулеметів. Це, як згодом з'ясувалося, були повчальні уроки для всього народу.

Захисною силою поляків тоді був гумор. З прекрасними піснями. Тоді говорили, що в Польщі панує тоталітаризм, пом'якшуваний піснями і політичними анекдотами. Перед анекдотами режим справді був беззахисним.

Найвразливіша група людей з інтелектуальних середовищ створила після подій 1976 року Комітет захисту робітників («Komitet Obrony Robotników», скорочено - КОР), перемагаючи бар'єр страху; Яцек Куронь кинув клич – «замість палити комітети, створюймо комітети». Тоді швидко появилася нелегальна преса, рушили нелегальні друкарні і нелегальна мережа розповсюдження. З'явилася цим самим перша поруч з Церквою, щоправда незрівнянна з нею за масштабами і впливами, але незалежна система установ, майже ігноруюча існуючу систему і визивна супроти неї. Її силою була – відкритість. Людей КОР били, кидали у тюрми і різними способами переслідували, одного із студентів закатовано, але це режим почував себе щораз більш безпорадним.

Інші інтелектуальні середовища, наближені до КОРу, створили в 1978 році Конверсаторій «Досвід і майбутнє» («Doświadczenie i Przyszłość», скорочено - ДіП). Його не можна було, подібно як і КОР, формально розігнати або знайти формальний привід для переслідування: ДіП не мав ні влад, ні статуту, ні списку членів. Його «послугова група» розсилала анкети і на основі відповідей видатних постатей польського інтелектуального життя готувала рапорти про стан держави і способи виходу з кризи, яка поглиблювалася. Під гаслом – «ніхто не зняв з нас відповідальності за Польщу».

У цей час молоді варшавські економісти, Лешек Бальцерович з групою колег, розпочали важку і новаторську роботу над проблемою трансформації, способом переходу від «соціалізму» до вільноринкової економіки. Хоч це могло здаватися мрією – кільканадцять років пізніше було наче знахідка.

Загал суспільства не усвідомлював собі, що влада опинилася під особливим тиском і ззовні: президент Сполучених Штатів почав кампанію на захист прав людини. Цей, з вигляду наївний американський

постулат відіграв чималу роль у польській справі – подібно як і зв'язані зростаючим закордонним боргом руки влади ПНР.

У червні 1976 року мільйони поляків вийшли привітати «свого» папу. І побачили, скільки їх є, скільки є тих, хто не погоджується з накинутим Польщі режимом. Без цих мільйонів на вулицях не було б 1980 року.

У 1980 році на чергове підвищення цін країна відреагувала серією страйків. Після перших в історії режиму розмов влади з робітниками ці страйки перетворилися у великий масовий рух вільних професійних спілок під назвою «Солідарність». Всупереч визначенням політологів, ця революція очолена Лехом Валенсою, електриком з корабельні, не йшла шляхом «самообмеження»; вона від самого початку прямувала до мирних змін, до реформ. Інший шлях не брався до уваги. Авантюри не створили б легенди «Солідарності».

Протягом місяця «Солідарність» нараховувала вже коло десяти мільйонів членів. В дійсності – вона об'єднувала всіх громадян країни окрім апарату влади і людей з ним пов'язаних; приєдналося до неї понад два мільйони з-поміж трьох мільйонів членів ПОРП, крім них – члени правлячих разом з ПОРП і підпорядкованих їй двох партій, тобто Об'єднаної селянської та Демократичної партії.

Організаційно «Солідарність» була дуже слабким рухом. Була радше – масовим суспільним рухом, ніж організацією. Нею не правили жодні давні традиції організації; в атомізованому суспільстві, при послідовному паралізуванні всякої спонтанної організованої активності, ніхто їх просто вже не знав. І ніде «Солідарність» початково не представляла нічого більше, ніж волю протесту і мрії про свободу. Однак громадськість консолідувалася дуже швидко, створювано демократичні структури, формувано у собі суть дисципліни і відповідальності – хоч, звичайно, твердження, що «Солідарність» могла бути загрозою озброєному по зуби апаратові влади, було чимсь сміховинним.

З другого боку, своєрідним історичним щастям Польщі було те, що підготовлювати «воєнний стан» з метою знищення «Солідарності» випало генералу Ярузельському, а не комусь з цинічних прислужників, готових виконати кожне бажання старців з Кремля (радянський рецепт виклав мені у грудні 1980 року полковник із штабу головнокомандуючого військ Варшавського договору маршала Кулікова: «Три тисячі расстрелять, а другим купить патефоны»). Парадоксально, що після 13 грудня 1981 року, коли було заарештовано відому владі, бо занесену до списків ще у травні, групу «барикадних» лідерів «Солідарності», то керування підпіллям «Солідарності» перебрала формація менш радикальних людей, зате – організаційно справніших.

Це не була підпільна держава, як у часи Другої світової війни. Вона не мала упорядкованих структур, дисципліни і системи праці для майбутнього – а також і репресії були набагато відмінніші від гітлерівського чи сталінського терору. Це був лише рух опору – але конспіраційно винятково добре діючий, з кількома паралельно діючими мережами зв'язків і підпільною пресою (підпільний «Тижневик Мазовше» дійшов до 80-тисячного тиражу, який друкувався в 24 нелегальних друкарнях, а Служба безпеки нікого так запекло не переслідувала, як друкарів і розповсюджувачів підпільної преси).

Інтелектуальне і артистичне життя перемістилося у своїй більшості у польські костели і костельні приміщення. Символічною постаттю Церкви став незабаром молодий священик з варшавського інтелігентського Жолібожа, душпастир робітників недалеко розташованого металургійного заводу «Варшава», Єжи Попелушко, згодом закатований посіпаками СБ. Йому і таким, як він, Польща у великій мірі завдячує чудо миру – бо серед молодих поляків не бракувало талановитих хіміків, спроможних виготовити будь-яку кількість вибухівки, ні електроніків, спроможних конструювати апарати радіоуправління вибухами, але молоді люди послушалися своїх душпастирів і не створили міської партизанки, яка обернула б польські міста у пекло.

Польський рух опору з часом сформував свою еліту, майже створив своє представництво, «Громадянський комітет» при Леху Валенсі, керівникові «Солідарності» – хоч і це були плавкі структури, невпорядковані, практично поза представницькою ролею без жодних завдань. Ніхто не сподівався падіння режиму; в 1987 році ідею створення Громадянським комітетом при Леху Валенсі «тіньового кабінету» висміяли як небезпечну, баламутну для голів ілюзію. Над майбутнім працювали лише самовільно створені групи спеціалістів від справ міжнародної політики і територіального самоврядування. Окрім них – була лише група Лешка Бальцеровича. Що ж, опір вимагав відваги і детермінації, а не програм розвитку країни, міста чи гміни.

Зворот прискорила гіперінфляція, викликана бездарними економічними рішеннями, остаточна моральна катастрофа системи – до цієї бо пори гроші залишалися стабільними, оскільки контроль за ними вели фахівці, підготовлені ще до Другої світової війни.

Однак партійний апарат не думав віддавати владу. Переломні розмови «Круглого столу» (початок 1989 року) мали відповідальність за стан країни поширити на опозицію – але без еквівалентних цьому компетенцій. Такий підхід був і до виборів – тільки частина місць у Сеймі і вся декоративність створеного при цій нагоді Сенату мала бути піддана вільним виборам; більшість забезпечила собі владу згори приділеними місцями. Більше того, спритний маніпулятор, яким був шеф телебачення, мав умілою пропагандою здобути ще значний пакет місць з вільних виборів...

Нищівна перемога «громадської сторони» у виборах 4 червня 1989 року апарат влади повністю шокувала. Причому він не усвідомлював того, що в його власні списки «громадська сторона» ввела кільканадцять своїх прихильників – щоб у баражі 18 червня гарантувати їм перемогу над кандидатами традиційно пропонованими партійним апаратом. Саме так із списку Демократичної партії було обрано пізнішого прем'єра Ганну Сухоцьку, а зі списку ПОРП – людину «Солідарності», згодом міністра будівництва. Це не влада взяла 65 відсотків депутатських мандатів, а опозиція – 60 відсотків. Коли б того не сталося, то жодні пізніші радикальні реформи не були б можливими.

Протягом кількох місяців дійшло до чергової революції: Сейм створив перший по 50 роках демократичний уряд у Польщі. Цим самим – уряд знову незалежної Польщі.

Країна не переживала стану ейфорії, яка, згодом, восени 1989 року охопила народи угорців, чехів чи теж німців з т.зв. НДР. Незалежність у Польщі була несподіванкою і для самої громадськості та її керівників; ніхто практично не був готовий перейняти владу, навіть – перший демократичний прем'єр, Тадеуш Мазовецький, католицький інтелектуал, діяч Клубу католицької інтелігенції у Варшаві, який майже десять років був одним з двох головних, поруч з Броніславом Геремеком, дорадників Валенси. Незважаючи на те, нова еліта влади щонайменше дивувала західний світ своїми інтелектуальними кваліфікаціями.

Уряд Мазовецького протягом довгих місяців ходив наче по замінованому полі. Він не знав справжніх планів другої сторони. Не знав, чого може сподіватися з боку Москви – незважаючи на жести толеранції з боку Горбачова. Не знав, якою буде реакція генералів, що усувалися від влади. Мазовецький крок за кроком демонтував їх владу, а вони – крок за кроком її віддавали, причому з повною лояльністю по відношенню до «команди Валенси». Їх почуття відповідальності історія напевно доцінить, бо вони протягом довшого часу мали у своєму розпорядженні все – партійний апарат, військо, міліцію, службу безпеки, адміністрацію і могли відкинути вирок народу. Та цього не зробили.

Більше того, так повела себе вся панівна верства держави, т.зв. власники Народної Польщі. Якщо навіть вони були до капіталізму краще підготовленими і фінансово, і ментально, то згода з їх боку мала вирішальний вплив на мирний хід Великих змін.

«Польського чуда» 1989–90 років досі повністю ніхто не описав. За «Круглим столом» навіть на глибоку реформу економіки не збиралося. Шеф економічної групи «Солідарності» не любив фахівців і на день до розмов за «Круглим столом» писав одним пальцем на машинці в Клубі католицької інтелігенції питання для дискусії з «урядовою» стороною.

Перший демократичний прем'єр навіть не знав прізвища Бальцеровича. Не знав Бальцеровича і найближчий дорадник Мазовецького, економіст, який повернувся з-за кордону. Мазовецький, обійнявши посаду, сказав однак йому, що їх уряду потрібен «свій Ерхард». Проф. Януш Бексяк, дорадник «Солідарності», що походив з кола Семінару «Досвід і майбутнє», справді видатний економіст, міг запропонувати себе; проте запропонував – Бальцеровича. Про велич Мазовецького свідчить те, що молодого, невідомого науковця він наділив повною довірою. Він не боявся його шокуючих, проте логічних і монолітних висновків; стояв лояльно за ним і послідовно; свідомий ризику, ручався за нього перед громадськістю. Мазовецький зі своєю характеристикою правої і водночас

розсудливої людини, зосереджував у цей час на собі всю громадську прихильність – коли, виступаючи у Сеймі зі своєю програмою захитався від втоми, то вся Польща, що сиділа при телевізорах, завмерла...

Без нього два справді переломні кроки, які вже приніс 1990 рік – реформа Бальцеровича і реформа самоврядування, не були б можливими.

Лешек Бальцерович не задумувався над тим, як досягнути «критичну масу» реформ. Роками працюючи над переходом до ринкової економіки, він якраз не враховував перспективи, що трансформацію доведеться йому починати в умовах галопуючої інфляції, яка накинє вбивчий темп спіралі цін і плати (раніше партія призвичаїлася «не торкати» грошей). Він з колегами опинився перед абсолютно несподіваним питанням, чи вдасться розпізнати і перекрити всі крани інфляції, коли будуть увільнені ціни... Сам Гічкок не придумав би більшої напруги від емоцій, пов'язаних з очікуванням на результати цієї операції! Бальцерович не підвів – хоч найбільші оптимісти не дуже в це вірили.

У вільноринкову економіку Польща вскочила завдяки ньому, з місяця у місяць вигравши майже відразу, майже одночасно, справжні, стабільні гроші. Ця реформа відкупила весь накопичений потенціал ініціативи і винахідливості, які дотепер проявлялися тільки в т.зв. «сірій зоні». Економічна свобода відплатила експлозією виробництва, а швидко приватизована дрібна торгівля заповнила полиці крамниць товарами; країна, яка імпортувала збіжжя, тому що приватному селянському сільському господарству ставилися різні перешкоди, тепер, дослівно з року у рік, вона могла вже експортувати всі сільськогосподарські плоди.

Ефект «чуда» був ще сильніший через те, що Мазовецький вирішив разом з реформою Бальцеровича провести також іншу реформу, причому не менш переломну: реформу самоврядування. Її підготував урбаніст з кола «Досвіду і майбутнього» Єжи Регульський під час свого напівлегального семінару у часи воєнного стану. По другому боці «Круглого стола» сидів від імені влади – його друг, учасник цього семінару, колишній партійний гданський воєвода, що проявляв симпатію до «Солідарності», Єжи Колодзейський. Цю реформу схвалено як дійсність, не уявляючи собі однак того, що вона принесе.

Місцеве самоврядування, надаючи самостійність гмінам, вивільнило динамізм та енергію, якої ніхто не сподівався. Малі містечка, тепер чисті, освітлені змінювали свій зовнішній вигляд з місяця у місяць; вже через рік Польща була іншою країною. Все можна було купити, продавці у крамницях вже не сприймали покупців як незваних гостей, таксиста почали дбати про пасажирів. Скрізь.

Уся країна, яка не була підготовлена ні до однієї, ні до другої реформи, переступила поріг позитивних реакцій всіх очікуючих. Пізніша виборча поразка реформаторів – як це часто буває, сварилися між собою та успішно відштовхували навіть власних прихильників – у нічому не змінила розвитку ситуації. Вибори в 1993 році віддали владу у модернізованій країні посткомуністичним угрупованням; а ці угруповання ніяких наступних реформ не проводили, але також нічого не зіпсували. Вони змушені були віддати владу в чергових виборах, у 1997 році тому, що у відчутті громадськості перейняття влади вони розцінили як доступ до грошей. Так чи інакше, то це ж реформи 1990 року повністю змінили Польщу; на десятому році від часу перебрання влади урядом Мазовецького Польщу вважають «Америкою» в серці Європи; можливо варто при цій нагоді відзначити те, що поляки п'ють і палять сьогодні незрівнянно менше...

Сьогоднішні польські проблеми з надлишком сільськогосподарського виробництва є чимось типовим для сучасної економіки розвинутих країн. Однак організаційна безпорадність чергових реформаторів, які з поспіхом беруться за найскладніші суспільні проблеми: громадське страхування чи освітню систему – це спадщина епохи, яка нещодавно минула. За кожним порухом вилазять прогалини часом в основних знаннях – це наслідки своєрідної цивілізаційної вирви у мізках, яка постала протягом попередніх 50 років. У польській дійсності, як і чеській та угорській (що й казати про російську з перервою у 70 років!), прості трафарети, відомі з минулого, неодноразово ще бувають недосяжним і незрозумілим майбутнім.

Проте Польща така, якою вона є, з усіма своїми прорахунками і помилками, становить своєрідну лабораторію майбутнього країн цієї частини Європи. Так довго, як вона йде вперед, варто, на мою думку, придивлятися до її досвіду.

Переклад Мирослава Вербового

Тадеуш Соболевський

У ЯНІНИ ОХОЙСЬКОЇ

На вулиці Новий Свят, в двох кімнатах з кухнею, міститься «Польська акція гуманітарна». Яніна Охойська, засновниця фундації, зараз ще в Кракові – лікується після автокатастрофи. Скоро повернеться на Новий Свят.

У вестибюлі чекають люди-історії: чорні, жовті, білі. Кожен біженець – це готова тема репортажу або фільму. Але щоб зрозуміти їхні проблеми, не вистачить прийти сюди на один день. Типовий шлях багатьох: людина приходить регулярно, бере участь в роботі фундації, а потім стає волонтером.

В кухні журналістка з видання «Експрес репортерув» записує історію 90-літньої польки з Казахстану, з Караганди. Рік тому вона приєдналася до паломництва на свята і взяла із собою доробок усього життя: жінка так зрозуміла, що назавжди повертається на батьківщину. Що було робити? Тепер приїхала знову, із вчорашнього дня знаходиться в родині Матисяків. Ця тема – з хеппі ендом.

– Тільки не говоріть вголос, що допомогли ми, - говорить працівниця фундації, - бо кинуться до нас репатріанти. Люди думають, що Янка все може, а це не так.

Тут ставляться по-людськи

На стінах – карти: Казахстан, Боснія, Польща. Відомі листівки, які друкувала під час війни сараєвська фірма «Тріо Дизайн»: «Enjoy Sarajevo» (як «Enjoy Coca-Cola»). Консервованний суп Кемпбела як «Sarajevo Chicken Soup». Плакат: «Купуючи листівку на пошті, допомагаєш тим, хто страждає», підпис: Охойська.

На Новий Свят у Варшаві, де «Польська Акція Гуманітарна» наймає квартиру для свого офісу, я почав приходити як репортер, шукаючи цікавої теми. Але, чесно кажучи, хотів трохи подихати тією атмосферою, яка асоціюється з районом Мазовше на вулиці Мокотовській, з редакцією «Тижодніка Повшехного», і – трохи – з тими радісними часами,

коли «Газета Виборча» знаходилась в будинку дитячого садка на вулиці Івіцькій. Але й без тих порівнянь «Польська Акція Гуманітарна» уявляється місцем, де до людей ставляться по-людськи, місцем з підвищеним коефіцієнтом корисної дії. Тому й притягує таких сторонніх людей, як я.

П'ять років

Розмова, що відбулася півроку тому в варшавській галереї «Захента», на виставці, що була присвячена п'ятиріччю «Польської Акції Гуманітарної»:

- Після вільних виборів у 1989 р., коли стало можливим заснування приватної фундації, ми заснували з Богданою і Малгосею «EquiLibre». Чому така назва? Бо ми познайомились ще в часи воєнного стану, коли французи направляли до нас каравани з гуманітарною допомогою. Тоді перший раз зіткнулась із позаурядовою організацією, яка займалася гуманітарною допомогою і використовувала для цього засоби масової інформації. Пам'ятаю своє відкриття – ту допомогу взагалі не надсилали багаті люди! І це не було так, як часто думали у нас, що ця допомога

походить з резервних фондів якихось часописів. Ні, вона надходила від звичайних людей, і для цього організатори мусили багато працювати. Була, наприклад, акція: «Remplissons biberons polonais» – наповнимо пляшечки для немовлят. Так і збирали...

Охойська залишає мене на хвилину: потрібно дати інтерв'ю для телебачення. Підходить до камери. Я чую її матовий, трохи захриплий голос: «Все, що ми зробили, стало можливим завдяки тисячам людей, фірм, які давали нам гроші. А ми їх тільки збирали, організовували і висилали...»

Говоримо далі, і вона зразу повертається до перерваної теми розмови:

- Ми починали від простих акцій. Спеціалізована школа в Торуні потребувала ксероксу. Відкрили ми для себе, що гроші можна збирати будь-яким чином. Влаштували свято, матері напекли тортів... Йшлося про те, щоб створювати структури самопомогли. В 1995 році змінили ми назву на «Польську Акцію Гуманітарну» – ПАГ. Ось на знімку наші перші волонтери: Магда Гродзька і Кшисьо Гужковський. Перший караван з гуманітарною допомогою вдалося вислати завдяки їм і Томку Вільку. Це була перша акція за межами Польщі.

Була вже до того в Боснії, з французькою командою «EquiLibre», бачила табори для біженців, Сараєво і подумала: вже настав час, щоб хтось і з Польщі поїхав з караваном. Бо ті, хто там був, це були ті самі люди, які у 80-х роках приїжджали з допомогою до Польщі. Тоді ще мене ніхто не знав. В «Газеті Виборчій» з'явилася замітка. Дякую за це Костку Геберту, який подивився мені в очі і повірив, що можу організувати такий караван. Костек розказав про мене Томку Ковальчевському з телеканалу «Труйка». Пам'ятаю, як під кінець інтерв'ю Томек сказав: назви якийсь номер телефону. Дала номер Магди, з якою саме в цей день і познайомилась. Одразу після закінчення програми хотіла її попередити, але вже не могла додзвонитися, так багато осіб телефонували, бо хотіли допомогти.

Пачка рису

- В 1993 році у нас з'явилась ідея: Гавенда буде співати, а діти замість вхідного білету принесуть по пачці рису або макаронів. Поставили кольорові коробки: в червоні вкладали рис, в жовті – цукор і т.д.

Три тонни продуктів харчування направили тоді до Боснії. А ми казали:

- Подивіться, кожен з вас взяв у цьому участь.

Ми не шукали одного великого спонсора. Це було б занадто легко: мільярд на цей караван, мільярд на той. А ми залучали багато людей. Дітей. На цій фотокартці – збори першого Дитячого парламенту: думають, як допомогти Боснії. Ми допомагали всім, незважаючи на те, до якої з конфліктуючих сторін належать люди. Пам'ятаю, коли другий караван їхав через Пале до Сараєва, в Сербії висловлювали нам претензії, що ми їдемо до мусульман. На кордоні сербський солдат мене вдарив. В Сараєві нас брутально обшуквали...

Моменти відчаю? Уяви собі, що їх немає. Коли б почала думати, що це крапля в морі потреби, нічого б не зробила. Все одно, що сказала б: нехай ці люди гинуть.

Понаднорма Господа Бога

- Тут знаходиться факс з інформацією, що караван обстріляли. Це був березень 1993. Тоді загинула Ханталь. Болек Сурувка був тяжко поранений, права рука у нього до цього часу погано діє. Тоді перший раз зустрілися ми з тим, чого боялись. Але це переконало нас, що потрібно вислати другий караван, щоб довести, що праві ми, а не ті, хто стріляв.

В листопаді 1994 року повертались ми із Сараєва через Ігман. Два кілометри їхали в повній темряві, з виключеними фарами, бо із сусідньої Ілїди цю дорогу обстрілювали серби, знаючи, що це єдина дорога до Сараєва. Звичайно, стріляли всліпу або на слух, бо неможливо ж виключити двигуни. Снаряд вибухнув прямо перед нашою машиною. Вибуховою хвилею машину кинуло в прірву. Один з журналістів, який тепер став моїм чоловіком, бачив, як ми падаємо. Потім він написав статтю під назвою «Понаднорма Господа Бога», бо це виглядало так, ніби Господь Бог мав вільний час і розмістив на схилі дороги камінь, який затримав нашу машину.

Шоу-бізнес в фундації

Весна 98-го. В штабі починаються збори. Не встигаю записувати. Охойська, із своєю комп'ютерною пам'яттю, у своєму виступі

охоплює буквально все, починаючи від основного питання - куди вислати караван – і закінчуючи справою охорони дверей складу в світлиці в Лодзі.

- Слухайте, є справа відбудови школи в Сараєві. Ми вже звернулися до 700 фірм. Пам'ятайте, що не обов'язково це повинні бути гроші. Потрібні ініціативи, які б можна було показати по телебаченню. Є спонсор, який готовий дати від 50 тисяч і більше, є можливість показу його по 2-ій програмі. А якщо дасть 100 тисяч, може виступити в програмі «Ток-Шок». Сподіваюсь, що за ним підуть й інші.

- Я мушу зустрітись з Пендерецькою! Є картина Дуди-Грача, отримаємо за неї 40 тисяч.

- А може хтось дасть більше.

- Є ще цей золотий ланцюжок...

- Чекайте, кому будемо давати диплом, а кому медаль? Є солідні спонсори, зробимо з цього шоу.

- Можемо роздавати медалі, а можемо й продавати. Той, хто купує, дасть великі гроші.

Дивно звучить у цій кімнаті мова шоу-бізнесу.

- Часом мені здається, що маю фірму з маркетингу, - сміється Янка. – Але якщо ми хочемо попасти на телебачення, повинні оперувати їхньою мовою. Ми мусимо бути присутніми в медіях. Через них люди дізнаються, кому потрібно допомогти і на що витрачаємо їхні гроші.

Казахстан

- Ми хотіли розширити допомогу на інші країни. Вибрали Казахстан тому, що він далеко. Враховували і те, що там чимало поляків. Але почали не від них. З'ясувалося, що в Казахстані є проблема з ліками, тому вирішили допомогти дитячій лікарні в Кокчетаві. Завідуючим відділенням там працює доктор Тадеуш Янковський, прекрасна людина. Не має значення, що не говорить польськи.

В Караганді ми взяли під опіку два дитячі будинки, дві лікарні. Місцеві поляки вважали, що робимо помилку, не даючи ті ліки польським товариствам, парафіям. Але ми вирішили, що медична допомога не може розділяти людей. Допмагаючи Казахстану, допомагаємо і полякам. І це справдилося.

Фотокартки

- Спимо в сепу. Не зупиняємося в готелях, стаємо обозом біля дороги. Степ прекрасний.

- А тут розвантажуюмо посилки в Караганді: 3 тисячі коробок. Страшна завірюха, буран, сніг. Вивантажуємо подарунки на свято для польських родин, назад літак забирає паломників. А тут пані

Розалія дарує полковнику Чижевському «курку» на чайник.

- А це знову для Сараєва. Буржуйка. Наша ідея. Привезли понад 600 таких буржуск. Провели цю акцію разом з «Радіо Зет». Пам'ятаю, як в 1994 році прийшов до мене ксьондз після збирання коляди і дав мені гроші. Коляди вистачило на три буржуйки.

- А тут ми в Чечні, починаємо вивантажувати подарунки для лікарні в Шалі. Це Дарек Платек, завдяки йому ми тоді могли безпечно виїхати з Чечні. Росіяни затримали нас на кордоні. Звинуватили в перевезенні зброї, що, звичайно, було неправдою. Шість днів тримали нас в селі Гезель. В цей час до села підійшов фронт, ми опинились майже на лінії вогню. Один раз ми прокинулися від вибуху – біля нас підірвали міст. В таких ситуаціях треба, щоб був хтось, кому довіряєш, з ким не сперечаєшся. До цього таким лідером була я, але там, в Гезелі, мого досвіду не вистачило. Дарек колись був десантником, і дякуючи йому ніхто не запанікував, не став тікати на свій страх і ризик.

- А на цій фотокартці той драматичний момент, коли наші вантажні машини хотіли евакуювати. Стоїмо у воді, в ріці Аксай, що відділяє Чечню від Дагестану. За нами вантажівки з людьми, які втекли з села. Було страшно. В таку хвилину або думаєш тільки про дисципліну, або караван розсипається.

- На цих фотокартках люди з фундації: Маріолка, наша перша справжня секретарка, Вуйцьо – адвокат Сарна, наш юрист, волонтер із самого початку нашої роботи. Їхак (бо наступив на морського їжачка на Адріатиці), тобто Анджей Венгжинович. Дарек Платек, без якого не відправився жоден караван. Загалом до Боснії поїхало 18 караванів. Їх відправкою займається півтори особи. Оля і я. Кажу «півтори», бо я маю ще й інші обов'язки. Крім того, дві особи займаються гуманітарною діяльністю. Багато людей є в центрі допомоги біженцям, але вони в

штаті Високого Комісаріату із справ біженців ООН, там отримують зарплатню. Їх стільки, скільки має бути, тобто п'ятеро.

Наша праця не окреслена часом. До нас можна подзвонити в суботу, неділю. Часом сиджу тут в суботу ввечері, а люди телефонують, бо вважають, що це природно. Знають про нас. Приходять біженці із зім'ятим папірцем з нашою адресою; дізналися про неї від когось на кордоні або десь на далекій Україні, звідки нелегально перейшли кордон. Програму допомоги біженцям ми прийняли після того, як займалися біженцями з Боснії. Тоді ми побачили, з якими проблемами стикається біженець у Польщі. Вони асоціюються у нас із злочинцями, але найчастіше це люди, які залишили свій дім через переслідування, часом їх й катували. Треба допомогти їм опам'ятатися, зробити все можливе, щоб вони не були громадянами другого сорту. Їх буде все більше, тому ця наша діяльність дуже важлива. Йдеться про створення структур допомоги. В нашому будинку в Бялоленці люди чекають на отримання статусу біженця, вчать мови. Різні люди – з Пакистану, Афганістану, Сомалі, Шрі-Ланки, Румунії, Китаю... Потім, коли вони отримують статус біженця, їм треба допомогти десь влаштуватися, знайти працю, житло. Хотіла б, щоб ми мали свій будинок, бо той, що в Маркоті, належить Марку Котанському.

Повинна робити більше

- Коли караван з гуманітарною допомогою відправляється в Сараєво або в Чечню чи коли станеться якась катастрофа, тоді нами цікавляться засоби інформації. Я завжди погоджуюсь дати інтерв'ю, лише не хочу говорити про подробиці мого приватного життя. Знаю, що моя особа цікавить людей ще й тому, що я інвалід. Звичайно, роблю те, що роблю, не тому, що я інвалід, і не тому, що я жінка, а саме про це й хочуть зі мною говорити. Мені пощастило, що моя робота сама прийшла до мене. Взагалі я астроном, працювала як науковець. Але моє життя складалося так, що завжди потребувала чийсь допомоги. І могла на неї розраховувати. У мене формувалася думка, що я повинна робити більше, аніж інші, більше дати людям, бо отримала від них так багато. Після першого каравану перейшла у фундацію на

постійну роботу. Знала, що вже не повернуся до астрономії і завжди буду робити те, що роблю.

- А це ми допомагаємо в Польщі. Передаємо додаткове харчування дітям в Бещадах. А тут – збираємо на продукти для Литви. Мрію, щоб вийти на Білорусь. В Литву ми не висилаємо каравани з продуктами, тільки даємо гроші на обіди в школах. Управління освіти отримує листи від дітей, вихователів. Вони підтверджують, що в Дзівінішках діти їдять обіди. Допомагаємо дитячим будинкам. І ми даємо те, на що не вистачає грошей у держави, те, що буде власністю дитини: плеєри, скейтборди. А це наша світлиця для дітей з неблагополучних родин в Лодзі. Оце і є вимір щастя. Мого теж. А ось лист: «Дякую за доброту і чуйність вашого серця, за те, що пам'ятаєте про нас, поляків».

Мій день

- Сьома година ранку – басейн. Потім фундація. О дев'ятій вечора приходжу додому, на вулицю Мьодову. Тільки так можу підтримувати форму. Повинна пам'ятати про своє здоров'я. В фундації пані Іза чи пані Марія завжди приносять мені якусь гарячу їжу. Мені завжди хтось допомагає.

- Ділю своє життя між Варшавою, Краковом, Торунем. Бо між іншим вийшла заміж. Міхал працює в «Тижодніку Повсехному» в Кракові, то я на уїк-енди їжджу туди, а чоловік намагається серед тижня приїхати до Варшави. Знала, що так буде – не завжди можливо влаштувати своє життя так, як хочеш. Тому вже як я вирішила займатися такою відповідальною роботою, маю усвідомити, що моє приватне життя буде – так то назвемо – трохи нерегулярним. Я маю відчуття, що роблю щось важливе, і це дає мені так багато щастя, що лише мрію займатися цим якнайдовше.

Розкіш пожертви

Як в «Польській Акції Гуманітарній» дають собі раду сьогодні, коли Янка в лікарні? Що із школою в Сараєві? Що з гуманітарною допомогою для Білорусі, Болгарії, Литви?

- Мене називають волонтером «full time», - говорить Александра Резунова, - бо мене можна застати в фундації завжди, в будь-який час. Мене тут називають тіткою, хоча ми майже одного віку. Що ви хочете про нас знати? Я багато знаю, але не

хочу висловлюватись публічно, бо вже як розбалакаюсь, то забагато зразу хочу наговорити.

Велику допомогу ми підготували для Литви - не тільки товари першої необхідності; до шкіл в Солечніках і Ейшишках вислали комп'ютери з програмуванням. Роста рахунок будови спільної мусульмансько-сербської школи в Сараєві, хоча не встигнемо відкрити її в цьому році. Готуємо караван з допомогою до Казахстану.

Можно багато говорити. Вже всі знають про наші каравани до Боснії, і коли люди дізнаються, що десь голод, повинь, війна або землетрус, присилають до нас гроші. А ми організуємо конкретну допомогу.

- Але хто це все робить, у вас же в фундації так мало людей?

- У нас лише кілька штатних співробітників. Наша сила - це кілька десятків волонтерів, які постійно підтримують з нами зв'язок. Є такі, хто приходить тільки тоді, коли ми проводимо якусь велику акцію, пакують коробки. А коли треба внести дані в комп'ютер, приходять хлопці, яких ця робота просто тішить, бо вони не мають вдома власних комп'ютерів. Як я сюди потрапила? Коли був організований великий караван в 93-му році, дивилась репортажі по телевізору і замислилась: що така баба, як я, може в цій справі зробити. Зібрала подарунки, сіла в свою машину і приїхала сюди. Мої діти вже дорослі, чоловік займається своєю фірмою, і, побачила, що маю вільний час, що можу щось корисне зробити, чомусь навчити. Я волонтер і можу дозволити собі не заробляти на життя...

Бюро допомоги біженцям - кімната напроти - теж має своїх волонтерів. Вони необхідні, бо у нас не вистачить грошей на зарплати для працівників. Але й незалежно від цього робота волонтерів має великий сенс. У традиційно

демократичних державах кожен порядний громадянин знає, що благодійна робота є його обов'язком. Більше того, це хороший тон. Знаю службовців в Англії, які вважають своїм обов'язком раз на тиждень відвідувати мешканців будинку перестарілих. У нас ще цього не розуміють. Так, ми жертвуємо, але в пориві, а не з почуття обов'язку. В тих країнах не думають: спочатку для себе, а потім для інших. Бо треба одночасно і собі, й іншим допомагати. І не відкладати на «потім». Все треба зразу.

Ланцюг не перервався. Завдяки енергії жертводавців, працівників, волонтерів машина крутиться. Зовні все так, як було. Але важко не звернути увагу на зміну тону в голосах людей з фундації: ще пару місяців тому вони говорили, що суспільство має жертвувати більші гроші. А тепер висловлюють побоювання, може передчасні, як дадуть собі раду без Янки з такою кількістю жертводавців?

Охойська досі перебуває на лікуванні після автокатастрофи, в яку попала в липні цього року під час поїздки з караваном до Афганістану. Вона ще не працездатна. Лікування переносить героїчно. У нас на Новомі Святі вже говорять про покращання стану здоров'я Янки. Мені здається, що цей особливий різновид спокійної енергії, яку випромінюють люди з фундації, походить з її енергії. Це сполучені посудини.

- Дорікаю собі, що мене не було в тому каравані, - випає «тітка» Резунова. - Тоді не довелося би так довго чекати на російському кордоні і до того ж ще платити мито, а потім їхати по бездоріжжю в Казахстані. Я ж знаю російську мову, знаю, коли треба накричати, а коли змовчати. І то я б сиділа замість Янки в цьому «рено». Але вона все витримає. Це була 25 операція в її житті.

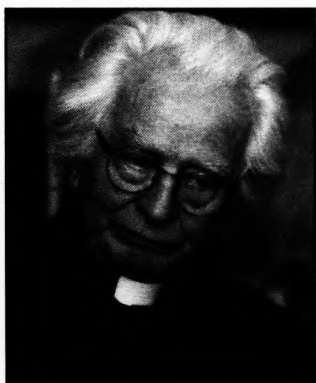
Переклад Ірини Кононенко

gazeta
Україна

Є Й ТАКІ КСЬОНДЗИ

Розмова зі священником Леоном Канторським колишнім парохом парафії у Подкові Лесьній

П о д к о в а
Лесьна – це мале містечко під Варшавою. Колись тут був літній курорт художників, промисловців і військовиків, за часу війни - місце зустрічей чи не усіх угруповань польських конспіраторів і сховок

для тисяч біженців із розбурханої столиці. Пізніше воно перетворилося на тихе, зубожіле, замкнене в собі містечко.

Перелом припадає на 1964 рік, коли парохом став о. Леон. Він діяв результативно – будував парафіяльний дім, ремонтував костел, навколо якого постав парк з пагорбами, озерцем, насадженнями рослин чи не з усіх кліматичних зон світу. Говорив відкрито й переконливо про те, що думав про комунізм, розмовляв з усіма (також з атеїстами і партійними функціонерами), їздив на велосипеді. «Світова людина», - казали про нього.

– Я закінчив духовну семінарію у Франції, вивчав теологію у Католицькому університеті в Парижі. Після висвячення на священника в 1947 р. повернувся до Польщі. Я знав, що ситуація в країні не весела, але власне це мобілізувало мене до повернення. Розпочав працю в рідній місцевості, в познанському районі, і відразу став організовувати молодіжні гурти. Це були дивні роки. Ми ходили по вулицях, співаючи релігійні пісні, видавали незалежні газети. Правду кажучи, проблеми розпочалися пізніше, приблизно в 1957 р. Я тоді працював в академічному приході у Варшаві. Все важче було організовувати літні табори. Ми мусили ховатися.

Нас затримували, були репресії, розслідування й ув'язнення.

– У Подкові Лесьній Ви також узялися за роботу з молоддю. Одним з методів навернення чи укріплення у вірі стало використання біг-бітової музики у костелі, чого досі в жодному польському костелі не було.

– Але ж то не я, а молодь прийшла до мене з таким задумом. Запитали, чи можуть заграти в костелі на гітарі. «Чому ні, - сказав я їм, - звичайно, не під час недільної служби». Згодом знана композиторка Катажина Гертнер написала для біг-бітового богослуження «Бог мій друг».

– Ви мали великий успіх. На вулицях, в поїздах молоді люди співали: «Бог царює у хвалі». При костелі постало кілька ансамблів, які виконували релігійний біт, блюз. На початку сімдесятих років до Подкови потяглися хіпі з усієї Польщі, а також із сусідніх соціалістичних країн. Вони організовували тут свої зльоти, видавали газету. Отця Леона називали «найстаритим хіпі в Польщі». Завдяки його авторитетові і ненав'язливій душпастирській опіці у Подков'янських «комунах» не було наркотиків чи інших патологій, на які був наразений «рух». Костел у Подкові за тих часів був великим форумом незалежних дискусій. На уроках релігії обговорювалися інші віросповідання, висловлювалися сумніви, читалися вірші й власні «філософсько-теологічні» дослідження, а під час недільних проповідей ми могли слухати гіркі слова отця про неволю, в котру самі себе заганяємо, про поневолення, на яке добровільно погодилися. У його устах слова св. Івана «Пізнайте правду, й вона визволить вас» були великим викликом.

Коли весною 1980 року ми заснували підпільне видавництво, о. Леон відразу запропонував нам допомогу і здобув для нас фінансові засоби й папір.

– Тоді, у травні 1980 р., в нашому костелі кільканадцять осіб з опозиції оголосили голодівку на знак протесту у зв'язку з ув'язненням Мірка Хосецького, одного з творців польського «самвидаву». Протягом десятих днів територія костелу була справжнім оазою свободи, мрій, прагнень, хоча ми були щільно оточені таємними агентами з підслуховувальними апаратами, з камерами. Відчувалося тоді те, що пізніше, між серпнем і груднем 1981, стало участю всієї Польщі, – що усі ми становимо спільноту. Травень, сонце, а в костьолі і навколо нього тисячі людей.

– *У час воєнного стану систематично що другий тиждень після недільної служби відбувалися зустрічі з відомими вченими, письменниками, журналістами. Крім того – театральні вистави, виставки найвідоміших польських художників. Нарешті, друковані органи (такі, хоча б, як «Рочнік Подковацькій»), які задокументовували історію місцевості, нагадували читачам про цінності, якими жили раніше підковани.*

– Усе це була ініціатива парафіяльного комітету, котрий був утворений на початку 1982 року і займався допомогою родинам в'язнів, завозив і розповсюджував ліки з Франції. Але як видно, комітет не мав наміру на цьому зупинитися. Задум цих недільних зустрічей був чудовий, і я його схвалив. Бо я тільки слухаю людей, їх пропозиції. І можу допомагаючи реалізувати їх. І так було у 1984р. з польсько-українським богослужінням поєднання, на котре зібрався натовп вірних, і це дало початок чисельним зустрічам польських та українських істориків, публіцистів, художників у Подкові Лесьній протягом наступних років, вже не тільки в костелі. Вісімдесяті роки були для мене дуже «насичені». Я завжди хотів, щоб тут була не просто традиційна плебанія, а також парафіяльний дім. Так сталося, хоч це було для мене часом обтяжливе, бо хата була відкрита від ранку до вечора і не можна було зосередитися. Але ж приходили люди з дуже важкими питаннями, проблемами. Питали, наприклад, як їм шанувати свою працю, коли керівництво не шанує ані їх, ані її. Люди свідомі відчували, що триваючи в реальному соціалізмі, стають нечесними, морально дегенеруються.

*Подкова Лесьна, день червня 3,
1984 рік*

*Всечесніший
Отець Кард. Йосиф Сліпий
Верховний Архидієпископ Львова
для українців
Р и м*

Всечесніший Отче Кардинале!

*Пойняті прикладом і науками
Святішого Вітиця Іоана Павла II і
уражені болісним скандалом
нарослих у психіці народів-
побратимів взаємних упереджень
– ми запрагли посприяти справі
польсько-українського поєднання во
Христі, Церкві і національному
співжитті. За умов зачинених
кордонів і при перерванім зв'язку
між нашими церковними і
національними общинами, заклик
до поєднання ми насамперед
направили українській католиць-
кій спільноті в Польщі, бо доля
вигнанців і церковний статус – це
для нас проречистий знак вельми
трудного становища.*

*За довгими готуваннями у
вигляді парафіяльних читань і
молитов, чого апогей припав на
день вшанування святих наших
Вчителів Кирила і Мефодія, ми
мали щастя спільно правити
Святу Літургію в наміренні*

польсько-українського єднання – цю Літургію здійснили Отці Василіяни з участю українського хору в парафіяльному костелі Подкови Лесьної дня 3 червня 1984 року. Підкріплені спільним богослужінням та теплом братерської зустрічі ми собі широко відкрили наші серця і цим чуттям хочемо охопити всю українську в світі спільноту з тою надією, що в потиску єднання стрінуться не тільки польські й українські руки, але й, за послугою Папи, Євхаристична Трапеза однієї Церкви об'єднає всіх і польських католиків, і українських уніятів, і православних для будування цивілізації любові.

Саме так започаткований задум ми прагнемо втілювати в життя шляхом спільної молебні, студіювання і духотворної праці. Отже ми ласкаво просимо Вас Всечесніший Отче Кардинале як Мученика Єдності і Очевидця Поєднання, прийняти пастирський патронат над нашим почином і дати нам своє патріярше благословення.

*Парафіяльний Комітет
Допомоги Близькому
Парох в Подкові Лесній
Парафії в Подкові Лесній*

Я думаю, що інстинкт самозбереження привів тоді багатьох людей до Церкви. Часом ці раптові навернення у віру зустрічалися з браком розуміння з боку віруючих людей. Казали: «Що? Так відразу? Нехай трохи почекають. Нехай пройдуть наш шлях». Я пояснював, що навернення – це ніби блискавка, але пізніше є довгий процес закорінення у вірі, і треба в цьому допомагати, а не знеохочувати.

Несамовитим досвідом була для мене зустріч з однією молодою росіянкою. Дівчина вчилася у випускному класі у Москві. Потрапила до мене через свою подругу-польку. Просила її охрестити. Вони прийшли до мене у Велику Суботу увечері. Не було часу приготуватись. З розмови я зрозумів, що вона трохи знає Біблію. Я запитав: «Чи віриш у Бога? – «Вірю». – «Чи віриш в Ісуса Христа?» – «Вірю». – «Чи хочеш охреститися?» – «Так». Ну, й пішли ми в костел, і я її охрестив. Пізніше, коли з приводу Міжнародної конференцією з прав людини я був у Росії, то хотів зустрітись з нею. Але її батько зробив усе, щоб зустрічі не було.

У другій половині вісімдесятих років о. Леон розпочав діяльність несамовито важку й спірну, яку дехто називав «наверненням поліції». Приймалв тоді у себе працівників поліції, сповідав їх. А з амвона переконував, що й серед них є добрі, чесні люди. Пробував засипати глибокий рів, який відділяв їх від суспільства. Уже після 1989 р. наслідком його старань стало будівництво нового комісаріату частково на громадських засадах. Вітаючи нову демократію, відчинив двері для усіх. Тому в подков'янському костелі відбувся засновницький з'їзд Польської соціалістичної партії. Вибори самоврядування в 1990 році давали надію на переміни у новій Польщі знизу. У Подкові Лесній зайнялися цим і давні вихованці о. Леона. Він сам у 1991 році пішов на пенсію. Проте далі мешкає у вибудованій ним плебанії, керує видавництвом *Lumen*. Відновив видавництво журналу «Рочнік Подков'яцькій», присутній майже на всіх концертах, спектаклях, конференціях, що відбуваються в місті, бере участь у прощах. А передусім – він є авторитетом. У 1998 році вісімдесятилітнього отця Леона Президент нагородив Кавалерським Хрестом *Polonia Restituta*.

Розмову вів Пйотр Міцнер

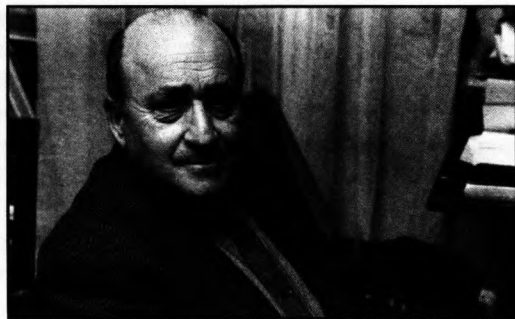
Переклад Ярослави Конєвої

Єжи Помяновський

ОСТАННЯ НЕРОЗГАДАНІСТЬ КАТИНІ

Єжи Помяновський (1921), письменник. Працював лікарем, журналістом, завітом Національного театру, професором університету в Пізі (Італія). Співробітник паризької «Культури». Автор книг про театр («Сезон у чистилищі»), про літературу («Магнітний полюс»), про минуле та майбутнє Польщі у Східній Європі («Російський місяць з гаком»). Перекладав поезію Ахматової, Мандельштама, Мартинова, прозу Чехова, Бабеля, Солженицина.

Відомо, що протягом 60 років, які минули з часу катинської бойні, поступово проявилися всі обставини цієї справи. Відомі дати екзекуції, місця групового поховання, списки жертв, свідчення свідків, навіть прізвища виконавців. Вони старанно перелічені в декреті народного комісара внутрішніх справ СРСР № 001365 від 26.10.1940, згідно з яким 44 з них отримали нагороду в розмірі місячної зарплатні, а 81 нижчих рангом отримали по 800 карбованців. Стали відомими деталі, які зазвичай важко викрити. Вдалося встановити, що капітан безпеки В.М. Блохін, який 27 січня 1940 р. о 1.30 ранку у Бутирській в'язниці розстріляв Ісака Бабеля, автора «Кінної армії», опинився через два місяці – вже в чині майора – в Калініні (сьогодні знову Твер) і особисто приступив до ліквідації польських полонених з табору в Осташкові. Відомо, що він вже тоді очолював комендатуру, тобто виконавчий підрозділ центру НКВД, отже, виконавці катинської операції були його підлеглими. Були знищені особисті справи розстріляних, але відомі реєстри залізничного транспорту з таборів до місця страти. Збереглися шифровки, в яких вівся облік чергових ліквідованих груп в'язнів. Відомо, що існують запротокольовані й зареєстровані на відеострічці зізнання колишнього начальника Головного управління у справах полонених НКВД СРСР Петра Сопруненка і колишнього начальника делегатури НКВД в окрузі Калінін Т. Токарева, які підтверджують факт і порядок виконання екзекуції поляків. Але найважливіше, що виринув з небуття навіть документ Політбюро КППС з власноручними підписами його членів, де чорним по білому давався наказ виконати групове вбивство польських полонених. Навіть не були то полонені, тільки інтерновані, бо у вересні не існував формальний стан війни між Польщею та СРСР, юридичну силу ще мав пакт 1932 року про ненапад.

ВІДРАДА: НЕМАЄ СЕКРЕТІВ

Є два відрадні моменти в цій жахливій справі.

По-перше, хоча це досить слабка втіха: якщо врешті все вийде на яву, то не залишиться секретів, які вдалося б приховати назавжди. Навіть в Росії, де наука мовчання увійшла до початкового курсу самооборони.

По-друге, саме росіяни допомогли полякам дорватися до такої пекучої для них правди. Допомогли, незважаючи на ніж під горлом, незважаючи на те, що стояла на перешкоді уся традиція політичного ладу і його найпотужніша, і до сьогоднішнього дня незаторкнута жодним переворотом, інституція.

Взагалі це було вбивство не найчисельнішої групи жертв. Нехай це пам'ятають прихильники улюбленого польського спорту – змагання на першість за кількістю трупів.

Отож, розстріляно (за скрупульозними списками НКВД і листом шефа КДБ Шелепіна до Хрущова з 3 березня 1959) 21 857 польських арештованих і полонених, в тому числі – 4421 офіцерів, інтернованих в Козельську, 3820 – інтернованих в Старобельську, а 6311 поліцейських і прикордонників, а також ворожих цивільних елементів з табору в Осташкові. Перші лежать під Смоленськом, другі в П'ятихатках під Харковом, треті в Мідному під Твер'ю. Це відомо. Але відомо також, що в П'ятихатках в спільних ровах гниє більше росіян та українців, ніж поляків. У Куропатах під Мінськом лежить в десятикратному розмірі більше білорусів, зрештою, кожна область колишнього СРСР має свої Куропати.

Правдивою й надалі вражаючою особливістю катинської справи є те, що жодна інша справа не була так довго й старанно приховувана за брехнею.

Навіть не поляки, а самі вбивці змушені були визнати, що цей випадок особливо компрометуючий, про що свідчить той факт, що залакований конверт з незаперечними доказами зберігався в кремлівському архіві під номером «1» і передавався з рук в руки новообраним першим секретарям КПРС, майже як чорна валізка з відомою кнопкою. Тільки 14.10.1992 року Роберт Піхоя, шеф державного архіву Російської Федерації, вручив її від імені Бориса Єльцина Лехові Валенсі. Цьому актові передували довголітні і послідовні намагання радянських властей затерти усі сліди цієї справи або звалити вину на Німеччину, відвернути від неї увагу союзників, поляків, і хоча б росіян, або, нарешті, - ліквідувати свідків.

Побіжний огляд ходу операції дозволить зробити деякі висновки, які, можливо, знадобляться ще сьогодні.

Останні листи полонених до родин датуються лютим 1940, від березня будь-яка передача інформації була вже заборонена. Після 22 червня 1941, коли Німеччина вдарила на СРСР, а з польських засланих та в'язнів мала повстати союзницька армія, її командування було дезорієнтовано відомостями, що офіцерські кадри запізнюються, бо перебувають на Землі Франца Йосифа, серед крижаних глиб Півночі. Коли німці відкрили у 1943 році катинські труни, радянська сторона, від Кремля до останньої *стенгазети* дружно переконувала, що поляки з усіх трьох таборів опинилися раптом в Катині, тобто, на заході, і там втрапили до лап гітлерівців. Місцеві мешканці, котрі показали німцям групові могили на Козиних Гірках, зникли без сліду. Головний свідок Іван Кривоцерцов загинув аж тільки 30 жовтня 1947 року в Англії, де перебував.

Найважливішим радянським заходом було проведення в січні 1944 року командою відомого хірурга проф. Н. Бурденка повторної експертизи катинських могил. Вона мала довести, що вбивство полонених відбулося не весною 1940 р., а восени 1941, тобто після захоплення німцями Смоленська. Хоча в цій групі були відсутні представники Міжнародного Червоного Хреста, а навіть Союзу польських патріотів, висновкам експертизи багато хто повірив, особливо якщо взяти до уваги той факт, що поляки в СРСР були відрізані від інших джерел інформації. Автор цієї статті признається, що в ті часи радянську версію теж узяв за чисту монету. Прецінь величезна кількість таких же гітлерівських кривавих злочинів кидалася в вічі. Ще не було відомо, що польські полонені в таборах Вермахту в кінцевому результаті вижили. Нюрнберзький трибунал, однак, радянські звинувачення відхилив, не переклав вину на Німеччину за Катинь, а Н.Д. Зоря, помічник прокурора Руденка, здійснив в Нюрнберзі самовбивство, будучи першим з тих мужніх росіян, хто не хотів погодитися з фальшкою. Їх ставало все більше; досить пригадати письменника Натана Ейдельмана, майора Закірова зі смоленського КДБ, прокурора Третьєцького, публіциста Абарінова, істориків Лебедева та Парсаданова, журналіста Жаворонкова, сина прокурора Зорі Юрія, дисидентів з «Русской мысли» і «Континента». Діячі групи Меморіал з Твері дійшли врешті до коронного доказу радянської вини: у вересні 1989 р. знайшли під своїм містом, в Мідному, групові поховання розстріляних полонених з Осташкова, а відомо, що німці ніколи до цих околиць під час війни не доходили.

Поляки, ясна річ, не припиняли своїх зусиль від початку - від сенсаційної інформації Юзефа Мацькевича, від книжок Чапського, Свяневіча, Заводного, акцій «Паризької культури», лондонських «Відомосці» і «Орла Бялого», від демаршів еміграційного уряду (блокованих, як правило, альянтами, які дбали про добре ім'я східного союзника) – аж до тихих благань, а врешті голосних вимог уряду ПНР, який прийшов до висновку, що без вирвання у Москви правди про Катинь не може бути мови ані про поліпшення ставлення польських громадян до СРСР, ані про алібі для самих себе. Ці надії були даремними: правда здобула право на оприлюднення тільки після розвалу СРСР.

Врешті-решт, завдяки старанням Олександра Гейштора і Олександра Яковлева, колишнього члена найвищої партійної влади, який усіляко дбав про добре ім'я Росії, дійшло до публікації (в Москві та Варшаві) в 1999 р. спільної праці польських і російських істориків «Катинь». У ній вміщені усі таємні документи, запечатані в пакеті №1.

ЧОМУ ПРИЙНЯЛИ РІШЕННЯ?

Читання змісту цих документів схиляє до кількох елементарних, але зовсім не риторичних питань. Особливо викликає їх найбільший документ: постанова комісара НКВД Берії, скерована до Сталіна 5.03.1940, в якій постановлялося розстріляти без суду й слідства 14700 польських полонених з трьох таборів і 11000 арештованих, які перебували у в'язницях на території західних районів України й Білорусі. Постанова затверджена підписами Сталіна, Ворошилова, Молотова, Мікояна і доповнена на полях допискою, що також Калінін і Каганович їх підтримують. Хоча на практиці кількість розстріляних виявилася дещо меншою (з причин, які ми тут оминемо), ухвалу Політбюро потрібно визнати за виконану в усій повноті.

Перше з питань, котрі вимагають репліки *sine ira*, звучить так: чому саме це рішення було прийняте? Питання звучить наївно, але не менш наївні відповіді, що напрошуються. Не йшлося про племінну ненависть; більшість з 125000 польських полонених складалася з рядових; переважна більшість з них так чи інакше пішла з життя. Не пояснює катинської справи і бажання помститися за поразку у 1920 р., адже фінські полонені залишилися в живих, хоча Червона Армія зовсім недавно виставила себе на посміховисько, воюючи з кількісно мізерним військом Маннергейма.

Мабуть, йшлося про намір, сповнений сталінської простоти й розмаху, - про ліквідацію чільної інтелігенції немалого європейського народу. Не тільки військових кадрів, командуючих можливого збройного опору. Тож більше половини забитих становили офіцери запасу. Повиймали зі скринь старі польові мундири і пішли захищати рідний край, покидаючи лікарські кабінети, редакції, мольберти, райзбрети, лабораторії, письмові столи в різних управліннях і вчительські кафедри. Виселення з давніх кресів Речі Посполитої змели за Урал в той самий час передусім людей одного прошарку.

Ліквідація усієї тієї сукупної верстви була б рівнозначна застосуванню гільйотини до польського суспільства. Це не був план геноциду, але мав би подібний ефект, запевняючи переможецю значний економічний зиск при затратах незрівнянно менших. Нав'язливою ідеєю Сталіна була ліквідація технічного відставання найпростішим способом: збільшуючи поставку голих, але дармових рук. Саме ця ідея давала імпульс розбудові Гулагу.

За прийняття цієї гіпотези промовляють прецеденти. В тридцятих роках була цілковито винищена освічена верства такої надволзької нації, як чуваші. Україна в той же період втратила більшість своїх письменників, художників, вчених-гуманітаріїв, практично усіх, хто культивував українську мову й традицію. Жодне російське місто не було піддане такій кількості чисток, як Ленінград, який завжди вважався оплотом інтелігенції. Сталіну належить дуже істотний раціоналізаторський внесок до техніки колонізації й розбудови імперій.

Проект, який ми тут обговорюємо, узгоджувався з німецьким планом перетворення Польщі в резервуар простої робочої сили для примітивних робіт. Сталін міг сподіватися, що німецький союзник на своїй захопленій території не припинить виконання своєї частини праці. Справа розвалилася, бо між союзниками дійшло до збройного конфлікту.

ЧОМУ ПРИХОВАЛИ, АЛЕ ЗБЕРЕГЛИ?

Побіжний погляд на окремих аспект того конфлікту допоможе нам дати відповідь на друге питання: чому катинську справу її виконавці приховали?

Відповідь і тут здається очевидною, але не відразу такою стала.

Не виключено, що винищення польських офіцерів Сталіним могло стати не тільки відкритим, але визнаним за гідне нагороди, якби його союз з Гітлером зміцнів і призвів би до поділу континенту. Зближували

їх не тільки інтереси геополітичні. Вони були прихильниками і насадниками ідеологій, які тільки позірно собі суперечили. Звичайно, прагматизм Сталіна призвів до того, що прірва між інтернаціональним комунізмом і націонал-соціалізмом ставала все меншою (і тепер добре видно, як ця конвергенція сьогодні проявляється в Росії). Але тим, що найбільше їх поєднувало, було переконання, що насильство є акушеркою історії. Вони позичили цю ідею в Сореля, автора «Заміток про насильство». Ленін від нього ще відхрещувався. Однак відкрито пропагуючи червоний терор в серпні 1918 р. («Немає невинних. Інтерес Революції вимагає фізичної ліквідації буржуазії...»)- писала «Красная звезда» після замаху на чекіста Урицького), більшовики дуже точно застосували вказівки французького мислителя. Сталін не відзначався такою відвертістю, проте є докази, що актів гвалту і жорстокості не вважав за сором.

Авторові цих слів розповів Йосип Юзовський, відомий російський критик, який застав колись Сергія Ейзенштейна в стані найглибшої депресії після показу першої частини фільму «Іван Грозний». Виявилося, що Сталін вийшов в похмурому мовчанні з кремлівського залу, де постійно переглядав нові фільми. Юзовський після знайомства з фільмовим матеріалом сказав приятелю: «Все зрозуміло. Ти наказав своєму Грозному вбивати супротивників з жалем і каятися за гріхи. Помилка. Наш Грозний гордий зі своєї рішучості в тій же справі й ані на думці не має каятися». Ейзенштейн поправив фільм в цьому дусі. В його другій частині політичні вбивства є необхідністю аж ніяк не сумною, і сталінська нагорода режисера не оминула.

Сумною необхідністю для Сталіна виявилось відвернення від нього союзників. Альянс з державами Заходу, які дотримувалися марудних засад демократії, змусив його до підступу й брехні не тільки в цій справі. Треба було б так не погіршувати своєї позиції в торгах за Польщу, якщо вже хотілося схилити союзників до визнання Польщі за частину радянської зони впливу.

Якщо ми вже вдалися тут в здогади, то хочемо висловити думку, що Сталін шкодував, що не може отримати задоволення від суперництва з Гітлером у відкритому проголошуванні цілей, жажливих для решти світу. Фашизм своїх цілей не приховував. Комунізм був заражений лицемірством. Був на це приречений. Катинська справа є яскравим доказом цього.

Найважчою видається відповідь на третє питання: чому пакету №1 не було знищено? Чому він був збережений як компромат?

Не достатньо визнати це за вияв бюрократичної манії, ані переконувати себе, що найважливіші рішення були прийняті поза протоколом. Пояснення вимагає глибокого розуміння російського поняття *круговая порука*. Документ, як можна здогадуватися, зберігся, бо містив кілька підписів. По-перше, було то запорукою таємності: тільки той, хто підписав подібний документ, нікому не розповів би. По-друге, підпис був для втаємничених гарантією відносної безпеки, якщо вже хтось належав до цього кола. По-третє, підписи запевняли безпеку самого вождя, оскільки стримували від плетіння проти нього змови усіх, хто підписався. Звичайно, Сталін міг би обійтися без Політбюро, без порад цього зборища нікчем; вони потрібні були йому власне заради таких підписів і гарантій. Але фатальна сила тієї змови тривала аж донедавна: кожний спадкоємець Вождя ставав учасником ганебної справи, приймаючи горезвісний конверт.

Його зміст має, однак, одну неоціненну рису: катинська справа є ніби ключем до шифру, прикладеною до незрозумілого тексту калькою, що розкриває істинний сенс радянської системи.

«Політика», 8 квітня 2000.
Переклад Ярослави Конєвої

Кристина Курчаб-Редліх

РАПОРТ ЗОРІ

Позаздрити можна тим, хто з історією не має жодних рахунків. Усе чітко і нормально. Перебіг історії їх не розчавив, їхні прадіди вмирали власною смертю, та ще й у власних ліжках. Історичні назви не викликають у них особливого зворушення і смутку. Ані Освенцім, ані Катинь, ані Луб'янка, ані Раковецька. Нижче мова йтиме про щось прямо протилежне.

Переді мною сидить поважний пан. Його батька вбито 22 травня 1946 року, вночі, на Гюнтермюллерштрассе, 22, в Нюрнбергу. Ця смерть привела дослідника її причин - сина - до могильних ям Катинського лісу. То він довів вину СРСР в катинському злочині. Мій співрозмовник зветься Юрій Зоря. Його батька звали Ніколай Зоря. Він був одним з радянських обвинувачів на Нюрнберзькому процесі. Мав 38 років, коли було оголошено, що його смерть настала внаслідок «необачності під час чищення особистої зброї». Родині надано інформацію: самогубство.

Юрію Зорі тоді було сімнадцять років. 21 травня увечері він розмовляв з батьком по телефону про те, що відразу після здачі останніх шкільних іспитів він має їхати до нього, до Нюрнбергу. Обговорювали подробиці. З кімнати, в якій лежав вбитий, офіцери групи СМЕРШ (Смерть шпигунам - група для особливих завдань НКВС) позабирали різні речі: з коври на ліжку - пістолет марки Вальтер, з кишені піджака - записник, з підвіконня - гільзу зовсім іншого калібру, ніж калібр Вальтера; з письмового столу - документи, над якими працював. Усе буде старанно запаковане і відправлене таємною поштою до Москви. Документи - зникнуть. Записник - зникне по дорозі до лабораторії. Гільза... мабуть, її просто викинули...

«Шановний пане Юрію! У травні 1946 року подзвонили до мене додому з секретаріату Сталіна, до Ліпська. Дали розпорядження на ранок зробити цинкову труну для відтранспортування Вашого батька до Москви. Розпорядження було виконане вчасно, Ваш батько був доставлений на аеродром.

Тим часом погода зіпсувалася. Літак не міг відлетіти протягом кількох годин. З секретаріату Сталіна надійшло нове розпорядження: поховати на місці. Що і було зроблено. Перед похованням жодної експертизи проведено не було. Через рік його останки видобули й піддали кремації. Дружина, на жаль, не пам'ятає, на якому цвинтарі лежить Ваш батько».

Прізвище Ніколая Зорі викреслено зі всіх звітів з Нюрнберзького процесу, які публікувалися в Радянському Союзі, його образ зник з фільмів і фотографій. Також в нечисленних вичищених радянських документах, які стосувалися того процесу, - син Зорі не знайшов нічого. Коли через багато років він зміг добратися до закордонних видань, то зрозумів, що величезна більшість матеріалів, виданих на Заході абсолютно легально, в СРСР належать до документів секретних, зберігаються в спеціальних архівах і доступні надзвичайно вузькому колу осіб. Виявилося також, що в СРСР опубліковано менше третини матеріалів, відомих за кордоном. Решта - невідома була навіть історикам. Те, про що мовчали радянські документи, які стосувалися Нюрнберзького процесу, можна вмістити в два пункти: чого Сталін не хотів і чого хотів.

Сталін не хотів оприлюднення правди про початок війни. До Лондону, де переможці готували Статут Нюрнберзького процесу, делегація з Москви завезла затверджений в листопаді 1945 «Список небажаних тем». Він складався з дев'яти пунктів. Пункт перший: «Секретний протокол» пакту Ріббентропа-Молотова і все, що з ним пов'язане. Останній пункт: радянсько-польські відносини (проблема Західної України і Західної Білорусії). Замовчування фактів «радянськими» було можливе, оскільки й інші так само хотіли замовчати то те, то се. Наприклад, Франція і Англія хотіли, щоб світ забув ганьбу Мюнхенського договору. Адже німецький захист не міг

звинуватити обвинувачів у тому, що це їхнє боягузтво і зволікання зробило можливим знищення Чехії. До того переможці не могли допустити: чужа ганьба мала стати мірою їх сили.

З Москви закони руху на тім полі брехні встановлювала «Комісія у справах керування працею радянських представників на Міжнародному Нюрнберзькому трибуналі». Головував у ній заступник міністра закордонних справ СРСР - Андрій Вишинський. Кожний крок він узгоджував зі своїм начальником - В'ячеславом Молотовим. А той - зі Сталіним.

Отже, відомо, чого Сталін в Нюрнберзі не хотів. А чого хотів? Хотів, щоб Нюрнберзький трибунал присудив, що Катинь - це німецький злочин. Хотів, щоб печать такого високого греміуму замкнула уста історії. Отож, 14 лютого вранці, неждано для всіх, один з радянських обвинувачів (Покровський) почав говорити про злочин німців у Катині. Англійці й американці остовпіли. І тому, що справа була поза протоколом, і тому, що так погано її підготовлено.

Нюрнберзький суд вирішив знову розглянути її після доповнення доказів обвинувачем.

Москва вирішила, що представляти її буде не Рагінський (прокурор на троцькістських процесах) і не Шейнін (прокурор в процесі про вбивство Кірова), а Зоря.

З архіву ЦК ВКП(б): «Зоря Ніколай народився в 1907 році у Києві. Батька не пам'ятає, мати вмерла у 1921 році. Якийсь час волочився як бездомний, потім став вихованцем дитячого будинку в Москві. У 16-річному віці вступив до Московського університету. 1923 - 1927: студент юридичного факультету». Двократна спроба зайнятися науковою працею (1929 і 1933) щоразу переривалася відкликанням до служби. Кар'єра: від слідчого повітових прокуратур у П'ятигорську, Тамбові і Воронежі аж до заступника головного прокурора залізниць! І зрештою номінація на заступника головного прокурора СРСР!

Головним прокурором СРСР був Андрій Вишинський. Вишинський: митець права. «Один з найталановитіших і прекрасно підготовлених прокурорів», - пише А. Орлов у «Секретній історії сталінських злочинів». Творець принципу кодексу, що санкціонував тортури: «Визнання вини

підсудним - королева доказів». Крім того, «володіє вишуканими манерами, що нагадують царського офіцера» (Орлов). Кат, який усе життя вмирав зі страху, що може бути «схопленим» через помилку молодості: як меншовик, начальник Якіманського відділу міліції в Москві, він підписався під наказом арештувати зрадника і німецького шпигуна - Леніна.

Зоря з Вишинським доля зіткнула в університеті. Вишинський був ректором. Зоря - студентом, який спочатку завдавав клопоту, а потім вчився так добре, що чотирирічний курс науки пройшов за три роки. У ранньому дитинстві вивчав французьку мову, малярство й гру на піаніно, володів гарними манерами. Як секретар університетського комсомолу, мав часті контакти з ректором. Вишинський був прихильний до Зорі. Але заступником Вишинського Зоря не став.

У 1939 р. НКВС очолив Лаврентій Берія. Він розпорядився перевірити стан виконання деяких вироків, винесених тим урядом. Зоря ретельно довів, що в більшості випадків вирoki винесено на підставі сфабрикованих показань. Особливо в справах про саботаж і шкідництво. Зоря не збагнув, що розпорядження Берії було чисто формальним і так теж належало його виконати. Викликаний до ЦК, вислухав, що до праці в прокуратурі він не підходить.

Тут, як на зло, НКВС отримало сигнал: якийсь Сударкін під час слідства признався, що як диверсант, він спеціально помістив робітників в хаті під горою, щоб земля, посунувшись під сильним дощем, їх забила. Що і сталося. І міський прокурор Зоря не визнав це за диверсію, а класифікував як випадковість. За Ніколаєм Зорею почали слідкувати. Здавалося, арешту не уникнути.

Того разу пролетіло. Надворі серпень 1939, і Сталін оголошує часткову мобілізацію. Недавній заступник прокурора СРСР вступає до Червоної Армії як звичайний солдат! Воює у Фінляндії (де йому дозволяють навіть бути помічником военного прокурора), потім через Керч, Сталінград, Орел з III Фронтом Ніколай Зоря доходить до Бялого-стоку. Між Фінляндією і Керчю було ще перебування в Москві з призначенням на посаду прокурора військового округу. До того округу належить Калінін (раніше й тепер Твер) і Харків.

Весна 1940. Можна припустити, що до прокурорського кабінету в Москві долинула луна пострілів під Медним...

З польськими проблемами війна зіткнула Ніколая Зорю двічі. Вперше - деś між Білостоком і Мінськом. Вдруге - в Любліні.

- Був червень 1944, - оповідає сьогодні Юрій Зоря. - Батько дозволив мені приїхати до нього під Білосток на місяць. Раптом його викликають до Москви. Пам'ятаю, як по дорозі, під Мінськом, провідали ми швагра (брата мами), командира партизанського відділу, дядька Гошу. Пам'ятаю, як на задньому сидінні машини я притримував 25-літрову сулію темного бялостоцького пива. Мабуть, через те пиво вони забули про мене під час розмови.

Дядько розповів:

- Як тільки ввійшли наші війська, поляки, які воювали в моїй бригаді, зникли, як язиком злизало.

- Чого боялися? - запитав батько.

- Як то, не знаєш? Що їх розстріляють, як в Катині...

Батько кивнув головою і розповів, що коли на території СРСР формували польське військо і шукали для того війська капеланів, то знайшли двох - ще живих - ксьондзів. Одним з них був ксьондз Купш. І батько почав про того Купша розповідати. Раптом зогледівся, що розмова точиться при мені і відправив мене...

Ніколая Зорю викликали до Москви для того, щоб направити його до Польщі. Був призначений радником в юридичних справах «начальника представництва СРСР при РКWN (Польський Комітет Національного Визволення) Ніколая Булганіна. У Любліні Зоря відчував себе погано. То був час Варшавського повстання: росла напруга між представниками СРСР і поляками.

СМЕРШ на всіх парах «чистив» Армію Крайову в районі Білостоку, Грубешова, Ряшева. Зоря посприям, щоб «польських шпигунів, диверсантів, бандитів, терористів і осіб, винних в антидемократичній агітації» (з листа генерал-полковника Булганіна до Осубкі-Моравського) перенести з-під радянської юрисдикції під юрисдикцію польську. Після цієї директиви (10 жовтня 1944) СМЕРШ мусив обмежити свою діяльність, але НКВС практично спаралізував діяльність радника з юридичних питань Зорі.

Зоря просить Булганіна про відкликання до Москви з метою складення рапорту Вишинському. Булганін багатократно відмовляє. Водночас Зоря пише дружині, щоб вона звернулася до Вишинського з проханням про відкликання його з Любліна. І Вишинський йде йому назустріч! 7 січня 1945 Зоря покидає Польщу, після чого просить начальство про цілковите відкликання звідти «з причини своєї непридатності».

«До Головної Прокуратури СРСР...

Втрата генерала Зорі є для мене тим більш болісна, що під час спільної з ним роботи я побачив в ньому щирого прихильника демократичної Польщі. Заступник Міністра юстиції ПРН Леон Хайн. 29 травня 1946".

В архіві Міністерства закордонних справ СРСР знаходиться «Прохання польського МЗС» про згоду радянської сторони на посмертне нагородження Ніколая Зорі польським орденом. Відповідь не надійшла.

Майже рік Зоря не працює. Однак Кремлю починає бракувати добрих працівників: старих ліквідовано, молоді ще не наросли. Незважаючи на невдоволення Вишинського з приводу рапорту з Любліна, Ніколай Зоря залишається асистентом генерального прокурора СРСР. У цій якості приймає делегацію польських юристів на чолі з міністром юстиції.

Після цього візиту краківський прокурор Роман Мартіні може без перешкод розпочати слідство в справі Катині (Мартіні слідства не закінчив, бо його було вбито).

І вже незабаром молодий юрист виходить на свою останню пряму. 28 грудня 1945, в новому мундирі судового радника III класу, вилітає до Німеччини.

- Тоді я востаннє бачив батька - говорить Юрій Зоря.

Перед Нюрнберзьким Трибуналом Зоря допустив три помилки. Помилка, яку важко виправити: 11 лютого 1946 р. він мусив довести, що німці на СРСР напали зненацька. Допит проводить блискуче (наступного дня про це пишуть усі газети), аж до моменту, коли промовив, що зараз «продемонструємо матеріали і зізнання осіб, які володіють вірогідною

інформацією про те, як насправді йшло приготування нападу на Радянський Союз».

Тут промова Зорі була перервана на півслові. Відключено кабінні радянських перекладачів. Сталін видав наказ, щоб далі допит фон Паулуса проводив головний обвинувач: Роман Руденко. Як в дійсності відбувався перебіг подій перед 22 червнем 1941 р. – про це світ ніколи не повинен довідатися!

Помилка, якої не можна було уникнути: програв в інтризі навколо Ріббентропа. Зоря отримав наказ не допустити, щоб Ріббентроп зізнався в існуванні «Секретного протоколу» до пакту з Молотовим. Однак Ріббентроп, і його заступник Вайссекер під присягою видають його зміст.

Було 22 травня 1946 р. Наступного дня Зоря знайшли мертвого. Смерть члена радянської делегації в центрі уваги цілого світу – а це не стиль Сталіна. Він викликав би жертву до Москви і там з нею розправився. А отже, Зоря мав вчинити щось нечуване, що вимагає негайної реакції. Вчинив... помилку непростиму: свого безпосереднього начальника, генерального прокурора СРСР - Гаршеніна, попросив негайно вислати до Москви для подачі Вишинському рапорт на тему документів, пов'язаних з Катинню. Бо після їх вивчення має сумнів, чи може з ними завтра виступити перед Трибуналом.

Гаршенін відмовив. Сумніви відносно сталінської правди про Катинь - це вирок смерті не лише для того, хто сумнівається (що пізніше багаторазово підтвердилося), але і для його оточення. Зоря, вочевидь, не взяв це до уваги. Мав певні надії, що такий правник, як Вишинський, зрозуміє слабкість звинувачення і не дозволить на поразку радянської сторони перед Трибуналом. І не дозволить на поразку радянської сторони перед Трибуналом. І, може... дозволить йому не повертатися з Москви до Нюрнбергу, як колись до Любліна.

Встановлення цих фактів забрало у сина Ніколая Зорі мало не піввіку. У 1987 (!) році військовий прокурор таємно вручив йому фотографію темнолового чоловіка, що лежав у ліжку. На кодрі - рівенько покладений пістолет. З правого боку на подушці темна пляма. Чоловік ніби усміхався крізь сон.

Юрій Зоря на протязі 50 років, задаючи всюди питання: «Чому загинув мій батько?», як камінці до мозаїки збирав уривки речень, архівні вирізки,

складав в ціле чиїсь заперечні жести чи стверджувальні кивки головою, більше чи менше нажахані погляди, з трудом вирвані слова. Розшуки правди про Катинь стали ніби історичною помстою за ту смерть. Чи дійсно так? Юрій Зоря на такі питання не відповідає.

Нюрнберзький Трибунал не розв'язав катинської справи, залишив її відкритою. Відкритою для маніпуляцій. Ось вказівка для послів у Варшаві і Лондоні, затверджена Політичним Бюро ЦК КПРС 12 квітня 1971: «В 1945-46 роках Міжнародний Воєнний Трибунал в Нюрнберзі визнав головних німецьких воєнних злочинців винними в реалізації політики екстермінації польського народу, в т.ч. винними в розстрілі польських військових полонених в Катинському лісі». Або: «У квітні 1943 геббельсівська пропаганда сфабрикувала докази здійсненого ніби органами НКВС розстрілу 10 тисяч польських офіцерів в районі Катині під Смоленськом», - пише науковий працівник Інституту всесвітньої історії Академії наук СРСР Наталя Лебедева у 1989 році.

Під кінець 70-х років Зоря звертається до Центрального державного архіву Жовтневої Революції (ЦГАОР, зараз Державний архів Російської Федерації ГАРФ) з проханням дозволити працювати над джерелами, що торкаються Нюрнберзького процесу. Не дозволили. Коли зажадали перелік проблем, над якими має намір працювати, назвав: Катинь. Старша архівістка на те:

- Звернулися б з подібним проханням у 1937 році!

Зажадали від нього крім перепустки з дозволом працювати над таємними документами, окремого спеціального дозволу.

- Чийого? – запитав.

- Самі знаєте...

Зоря пошукав тоді установи, від імені якої міг би виступати (був старшим науковим співробітником Військово-Дипломатичної Академії Радянської Армії). Дізнавшись, що видавництво «Юридична література» має намір на початку 80-х років видати нові матеріали пов'язані з Нюрнберзьким Процесом, пропонує свої послуги у підборі таких документів.

Валерій Тітов, відповідальний редактор видавництва, мав, на щастя, погляди такі, як Зоря, і ввів його до складу авторської групи, а сам генеральний прокурор СРСР Александр Рекунов - одночасно головний редактор видавництва - дав йому дозвіл на працю над архівними матеріалами і в ГАРФ-і, і в Архіві Міністерства закордонних справ.

На жаль, виявилось, що розшукувані матеріали настільки таємні, що їх тримають не в «звичних» таємних архівах, а в спеціальних. Але ніхто не міг сказати - в яких. Крім того, на початку 60-х років органи КДБ вилучили з Архіву Жовтневої Революції документи секретаріату НКВС СРСР за період 1937 - 1953. Про доступ до них навіть мови не було.

Кладовище заморожених слів. Крижані гори радянських архівів... Не настало ще те літо, щоб їх розтопило.

Десь після 1987 ніби повіяло весною. Проте потепління стало відчутним лише через два роки.

Зі березня 1989 Політичне Бюро ЦК КПРС пропонує Генеральній прокуратурі КДБ, МЗС, а також міжнародному і ідеологічному відділу ЦК, - подати протягом місяця пропозиції, як надалі має бути сформульована радянська позиція в справі Катині. Щось треба робити! Поляки поновлюють свої вимоги!

У коридорах архівів зустрічаються посланці «інстанцій», історики різної масті і кшталту, журналісти.

22 квітня 1988 Генеральна прокуратура СРСР разом з КДБ зобов'язалися провести докладний аналіз всіх обставин подій в Катині.

Чи над крижаними горами розшалілася сонячна буря? Без паніки, в травні вже можна було оголосити звіт усіх інстанцій, які брали участь у контролі: нових обставин катинської справи не виявлено.

Проте журналісти (відомий Володимир Абарінов з «Літературної газети» чи Геннадій Жаворонков з «Московских новостей») і наукові працівники (Парсанова, Лебедева - так, та сама, яка пару місяців тому твердила, що Катинь - то вина німців,

і яка потім, під впливом таємних сил, стала лідером гонки до Правди) в архіві Радянської Армії знаходять документи, які стосуються конвоїв НКВС в роках 1939-1940. Не всі. Але слід вже був. Та доказ висилки - це ще не доказ злочину.

Початок травня 1989. Зоря довідується від начальника Архіву МВС, що усі матеріали, які стосуються польських військових полонених, передано на початку 60-х років до Спеціального Архіву при Головному Архіві СРСР. Черговий телефон - до директора Спеціального Архіву Анатолія Прокопенка. Той згоден його прийняти! Нечувано! (Спеціальний Архів був створений за наказом Сталіна наприкінці 40-х років для зберігання документів, здобутих в Німеччині та інших країнах). Радість передчасна: Прокопенко дійсно підтверджує, що в підпорядкованому йому архіві знаходяться документи, які стосуються польських полонених, але дозвіл на доступ до них може дати лише директор Головного Архіву СРСР Федір Баганов.

Ще ніхто такого дозволу не отримав.

У видавництві «Юридична література», здвигаючи плечима дали Зорі письмову рекомендацію до Головного Архіву. І ось він приступає до задуманої «спеціальної акції»: встановлює, коли Баганов від'їждить у відрядження і ранком 25 травня 1989 року приходить до Головного Архіву. Але... в архіві нікого не приймають: у Кремлі розпочався перший за період перестройки історичний З'їзд Рад, який має вибрати першого в СРСР президента! Весь народ, п'ючи чай, прикипів до телевізора і слухає Горбачова. Зоря хоче втрутитися до заступника Баганова - тов. Єлпатієвського, про якого кажуть, що він людина.

Пильність секретарок, що втупилися в телевізор, слабне, і Зоря проникає до наміченого кабінету. Єлпатієвський енергійно відбивається від необхідності поставити свій підпис під проханням з «Юридичної літератури», відсилає до Ваганова, але, зрештою, дає себе переконати. Тепер листа належить віднести на реєстрацію до Загального відділу. Пані начальник відмовляє в реєстрації без згоди Ваганова. Зоря переконує її, посилаючись на всіх радянських святих в той святковий день. Листа зареєстровано!!! Зоря відносить його до Спеціального Архіву...

І ось завдяки з'їздовським фанфарам Зоря бере до рук «накази (відправки)» - в розпорядження

окружних управлінь НКВС - польських полонених з таборів в Старобельську, Козельську і Осташкові». «Катинь» в них не фігурує, але все зрозуміло. Вартість знахідки важко переоцінити: то вже були не тільки списки конвойованих. Тут були накази - чорним по білому написано, хто і коли їх видавав.

Зоря переглянув біля сотні документів і висновки помістив у спеціальному зошиті, запис в якому про результати дослідження в архіві був обов'язковий (з собою жодних нотаток виносити не можна!):

«З джерел Головного Управління в справах полонених та інтернованих НКВС постає, що в трагедії в Катині брали участь органи НКВС». Що й обґрунтував на десяти сторінках. Коли Прокопенко про це довідався, він порадив, щоб і надалі діяти через голову Ваганова. І - про всяк випадок - подався у відпустку...

Перша половина червня 1989. Зоря (він був військовий) вирішує чинити згідно з буквою закону. З'являється у Ваганова. Звітує йому про результати пошуків. Ваганов зшаленів: обклав прокльонами Зорю і Прокопенка.

- Дуже дивний був вигляд маленького чоловічка, - згадує Зоря, - який, сопучи як самовар і кленучи нас на чім світ стоїть, підсакував на тлі масивних меблів вишуканого кабінету. Збіглися працівники. Ваганов верещав: « Щоб ноги того самозванця тут не було!!!» Після чого зажадав зошит з нотатками.

Окрема битва за правду про Катинь точиться між ЦК КПРС і КДБ.

Під час 3'їзду Народних Депутатів заступник голови комісії з'їзду, консультант Міжнародного Відділу і помічник секретаря ЦК, Валентин Фалін виступив за поновлення розгляду катинської справи. Підтримав його голова комісії Александр Яковлев. Отож до Спеціального Архіву Прокопенка цього разу пішов запит про матеріали, які стосуються Катині, і від депутатів 3'їзду, і від ЦК. Відповідь була одна: матеріалів, що торкаються Катині, в Спеціальному Архіві нема! Фалін звертається до КДБ (знаючи, що в тому архіві є постанова Спеціального Засідання при НКВС СРСР, в якій є рішення про долю польських полонених), чи мають вони якісь матеріали про Катинь.

Відповідь: таких матеріалів тут немає. 19 серпня 1989 Юрій Зоря звертається до співголови радянсько-польської комісії істориків, академіка Г.Смірнова, члена ЦК КПРС, директора Інституту марксизму-ленінізму. Той спочатку зацікавлено вислухав, тоді сказав: «Чи ви розумієте, що знайшли? Ваша версія принципово відрізняється від офіційної. Адже два тижні тому в Політичному Бюро була зачитана доповідь, в якій стверджується, що в справі Катині не знайдено нових матеріалів. Раджу бути розсудливим. Наслідки можуть бути всякого роду». Однак Смірнов сповістив Фаліна про існування Зорі і що той зробив.

22 червня 1989. Фалін запрошує Зорю до себе, до ЦК. Там Зоря пише нотатки про свої відкриття, Фалін телефонує Ваганову з проханням, щоб той дозволив Зорі продовжувати розслідування в Спеціальному Архіві. Ваганов обрушив на нього зливу лайок, і культурний Фалін скривився біля слухавки. Але він не розгубився: просить Зорю, щоб він пригадав номери бодай деяких документів, і вимагає переслати їх до себе, до ЦК. У тому Ваганов не може відмовити.

Потім запала тиша. Фалін мовчить. На телефон не відповідає. 20 липня 1989: Зоря з'являється у керуючого секретаріатом Горбачова і просить зв'язати його з котримсь з помічників президента. Керуючий секретаріатом (Александр Молокоєдов) обіцяє допомогти, але просить, щоб Зоря ні з ким більше про це не розмовляв. І от назавтра - 21 липня 1989, в ЦК, в кабінеті, сусідньому з кабінетом Фаліна, - Зоря працює над матеріалами, присланими зі Спеціального Архіву. І тут - головне відкриття! Зоря порівнює прізвища зі списку НКВС осіб, призначених до вивозу весною 1940 з таборів в Козельську «в розпорядження управління НКВС Смоленського Округу» із списками ексгумаційними, що містилися в «Білій Книзі», складеній німцями в 1943. І ось - чорним по білому - видно, що в катинських могилах лежать останки польських полонених, висланих в 1940 р. з табору в Козельську до Смоленського округу. Порядковість тих, хто знаходиться в могилах - згідно з ексгумаційним списком - відповідала порядковості в списках на висилку. В тому самому порядку завантажено, розвантажено і розстріляно...

Після знаходження також і директиви Берії від 31 грудня 1939 (також багатьох інших важливих документів) Зоря пише рапорт до начальника КДБ Крючкова! Відважна людина. Коли на початку 80-х років Валентин Фалін направив начальнику КДБ Андропову «розгадку» катинської справи, він був звільнений з роботи. З роботи на дуже високому рівні.

Рапорт Зорі мав назву «Документальна хроніка Катині» (м.ін. знайшлося тут фактографічне підтвердження того, про що писали Чапський і Свянєвіч). Зорю викликають на Луб'янку, де його приймає начальник архівів КДБ Віноградов. Він знає про те, що над справою працює Лебедева (колега Віноградова по Історичному інституту), і питає, хто ще займається Катинню.

А потім: навіщо Зоря розглядає тільки ті матеріали, які говорять не на користь НКВС? Врешті доводить до відома, що КДБ ні найменшою мірою ніяк не зв'язане з розстрілом поляків і жодних кроків у слідстві не має наміру здійснювати.

Січень 1990. Зоря і Прокопенко протягом місяця особисто копіюють матеріали зі Спеціального Архіву. Зроблено п'ять копій. Одну віддають до МЗС. Звідти службовець, уповноважений по розсекреченню документів, для зняття з них печаті «Абсолютно секретно! Відкриттю не підлягає; інформації не надавати» пересилає їх до Головного Архіву СРСР прямо до рук Ваганову. У відповідь - телефон, що бризкає прокляттями, та інформація, що МЗС тих матеріалів назад не отримає.

Із квітня 1990 в Москві урочисто вручають «Документальну Хроніку Катині» та інші матеріали генералові Ярузельському. Вручає президент Горбачов. Документи подає йому Федір Ваганов.

У 1988 р. Головна Воєнна Прокуратура перевірила акт слідства в справі смерті Ніколая Зорі. Встановлено, що «мали місце підробки». Але щодо з'ясування причини - не мають в своєму розпорядженні документів, які дозволили б об'єктивно судити про обставини смерті. Принагідно перевірили - загинули всі оригінали листів і нотаток: і вийняті з документів, забораних в Нюренберзі, і ті, які надала родина.

А «справа Катині»?

Звичайно, частину документів Горбачов передав президенту Ярузельському.

Звичайно, президент Єльцин визнав перед поляками вину СРСР за катинський злочин.

Але жоден суд, ані трибунал, ані будь-яка правна інстанція Росії не видала вердикту в цій справі. Не закрила її остаточно.

Над невеликою могилою в Катині через роки здійнялися два мармурових крила. На правому польськи викарбовано:

«Польським офіцерам, замордованим в Катині». На лівому крилі в російському тексті не згадується про вбивство: слово «погибшим» в побутовій мові означає: полеглим...

А отже, Юрій Мухін може безкарно мішати з багном правду про Катинь і взагалі про поляків в своєму «Катинському Криміналі», виданому в 1995 році.

І отже, ультралівий тижневик «Завтра» може в червні 1997 називати Ніколая Зорю і Юрія Зорю зрадниками вітчизни, що перекидають вину німців на Радянський Союз («Що не вдалося батькові, зробив син»).

А отже, на моє питання, коли справа Катині буде закрита, задане в 1998 році одному демократично настроєному депутату Державної Думи, я почула у відповідь:

- Зараз немає на те сприятливої атмосфери...

12 травня 1997 р. в Москві, у вишуканому Домі Кіно, в присутності представника польського Сейму презентовано книжку, видану фундацією «Демократія» під назвою «Катинь», яка містить більшість виявлених документів. Юрія Зорю на урочистість не запрошено, його прізвище в обширних, що налічують кількасот позицій, посиланнях згадується заледве тричі, та й то разом з іншими авторами, в документах, які не мають принципового значення.

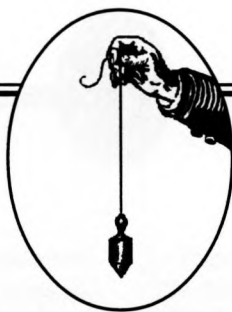

Юрій Зоря помер в 1998 році.

Переклад Ярослави Конєвої

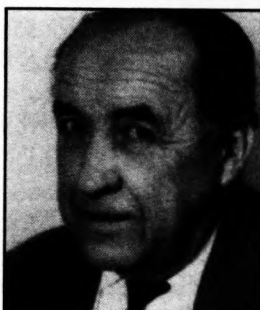
RZECZPOSPOLITA

Богдан Осадчук

«СТАРШИЙ БРАТ» ЧИ «ДОЧКА» І «МАТИ»

Чи може народитися дружба між Росією і Україною?

Богдан Осадчук - пенсіонер-професор порівняльної історії Східної Європи у Берлінському Вільному Університеті, зачинатель польсько-української співпраці, публіцист паризької «Культури», української, польської німецької та швейцарської преси.

У давні добрі часи таке запитання могло бути лише вступом до єреванського анекдота. У ці, нині вже на щастя, давно минулі часи, Росію називали «старшим братом». Навіть у набагато старшій Грузії чи Вірменії. Коли якось під час лекції у Берлінському Вільному університеті я розповідав своїм студентам про цю дивовижну спорідненість, один зі слухачів у ході дискусії не випадково запропонував, щоб може Росію назвати дочкою Київської Русі-України, бо ж звідти Московити, ще до того, як стали називатися росіянами, отримали культуру, мистецтво і релігію. Ця молода пюдина так гордилася своїм задумом, що навіть хотіла провести своєрідний референдум серед молодих істориків Східної Європи. На жаль нічого з цього не вийшло, але тепер, коли списую свої зауваження з приводу майбутніх російсько-українських взаємин, я пригадав оцей університетський жарт. А, до речі, цікаво було б нині провести серед російських інтелектуалів своєрідне опитування з того, як вони уявляють співіснування в наступному тисячолітті з південними сусідами спід Карпат і Чорного Моря. Це суттєво було б з'ясувати, тому, що, правду кажучи, численні спостерігачі сучасної політичної сцени на лінії Москва – Київ не вельми знають, який насправді стан оцих взаємин. Не на рівні офіційної позиції, бо ця назагал достатньо відома, але так зі споду, від дна, або, як кажуть росіяни, на рівні душі. Я добре знаю, що ні політики, ні інтелектуали не люблять прилюдно розкриватися та що анкети часто в більшій мірі служать приховуванню справжніх думок, ніж їх розкриттю. З другого ж боку наблизитись до жінок, перед якими ці політики та інтелектуали справді звіряються, справа щоправда спокуслива, але водночас нездійсненна.

Отже можемо користуватись тим, що у нас є. А цього, незважаючи на майже десятилітню відстань від епохи панування «старшого брата», надто мало. По правді, крім суто офіційних міждержавних взаємин, а ці, нівроку, в історії вперше, якщо не доброзичливі, то принаймні коректні – якогось належного діалогу між московською «донечкою» і київською «матір'ю» взагалі немає. Після радянської епохи обіймів і поцілунків маємо повне розлучення. Виходить, що це давнє подружжя було або силуване, або спиралось на односторонню любов; інакше бо те, що ми повернулися один до одного спиною, стає нерозгаданістю. Між нами і війни не було, та й різати ніхто нікого не різав, і не погрожував ніхто нікому. І нараз несподіванка, такий холод, начеб залицянь, танців, обіцянок, любовних заяв, обручок і весілля у Переяславі ніби не було? Це ж шмат часу, і в історії таке випробування мало хто витримав. Тим паче, що, як стверджують літописці нашої історії, «старший брат» перед нареченою повів себе негарно, порушив усі врочисто підписані шлюбні зобов'язання, а коли на боці «брата» зайняла престол одна німецька Катерина, яка вирішила своїм російським підданим якнайбільш сподобатись за рахунок інших народів, переяславський шлюб став кошмаром і пересторогою. Справа цариці Катерини, хоч вона й була іноземкою, пролягла між нашими народами глибоким ровищем, яке ніколи не зникне, так, як і в наших польських сусідів. Але ці залишки старих суперечностей не повинні стати колодою на шляху до нормалізації, а колись у перспективі, може, навіть до українсько-російської дружби. Врешті решт не будемо також сперечатися з приводу того, чи другий, набагато страшніший кат України Йосип Джугашвілі-Сталін – також іноземець, цього разу на червоному московському престолі – допомагав у закріпленні великоросійських впливів у імперії. Йдеться про щось інше, а саме про те, щоб з нерозумного

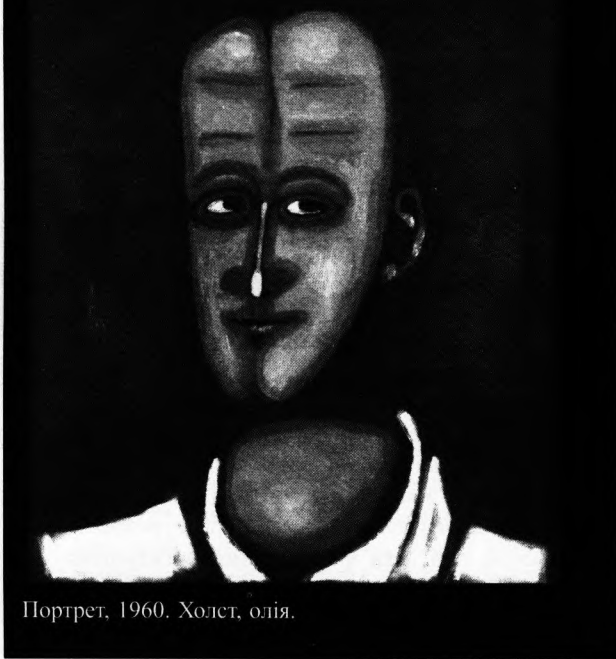
минулого зробити розумні висновки. Ніхто з нас ані в Москві, ані у Вашингтоні, ані у Варшаві на абсолютну правду монополії не має, бо така правда не існує і такої ніколи не буде. Але було б, може, непогано розпочати діалог, урухомити антени для дискусії на тему минулого, а перш за все поговорити про майбутнє. Треба було б глянути на вигаслий віковичний конфлікт між Францією та Німеччиною, на ще більш колись затяжний між Польщею і Німеччиною, або, наприклад, – що може для росіян найбільш подивугідне, – на порозуміння між «польськими панамі» та українськими «гайдамаками».

Кожен діалог – явище корисне, всіляка ізоляція за стіною невігластва – можлива іскра для спалаху майбутніх незгод, а навіть конфліктів. Відомо, що росіяни незалежність України вважають чимсь неможливим. Так думав дехто з великобританців, коли відокремлювалась Індія, так думала Франція, як за волю змагався Алжир, так вела себе Бельгія у час визвольних змагань Конго. Шизофренія в питанні колоній у багатьох росіян полягає в тому, що самі вони заохочували колонії стати до боротьби за волю, а у власній імперії цього ж додати не хочуть. Україна – не антиросійська. Ніколи не було тут етнічних чисток, перевірки «російської національності» в Києві, користуватися російською мовою ніхто не заважає, існують російські газети, школи й театри. Якби Росія була хоч трохи джентельменською, то повинна мільйонам українців у своїй державі віддячити українськими школами, пресою і театрами. Українці історичних розрахунків не шукають, хоч і право на це знайшли б, наприклад, через те, що Росія як, за оцим фальшивим варіантом, «старший брат», не захистила «молодшого брата» перед двома нашествиями німців. Не виглядає добре й баланс мнених прав у економічній та зовнішній сферах. Але нагадування про завдані шкоди – це поле для сумлінних історичних студій. Зате ж повернення загарбаних скарбів культури та гетьманських клейнодів – це питання звичайної чесності у міждержавних взаєминах. І останнє. Росія як дочка київської матері може навіть у наш час знову чогось навчитись від України, наприклад, ставлення до національних меншин – справді, чому кримські татари вдоволені національною політикою Києва, а чеченці за автономію у Російській Федерації ведуть криваву боротьбу? Москва могла б скористатися прикладом України і дійти висновку, що навіть до неслухняного парламенту не треба стріляти з танків. Або навчитися плекати взаємини зі своїми сусідами, як це чинить Україна. Одним словом я заохочую російську донечку до київської матері податися по науку, або принаймні приступити до діалогу. Де саме? Може на нейтральному ґрунті, наприклад у Берліні або Пакистані, або в столиці якоїсь країни дружньої до Росії, якщо така існує, а коли ні, то чому б не поспробувати перетворити Україну саме в таку дружню настроєну країну?

ЄЖИ НОВОСЕЛЬСЬКИЙ

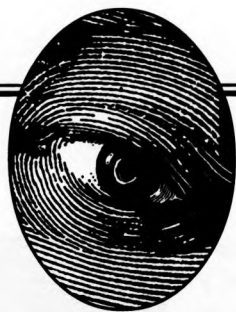

Єжи Новосельський народився у Кракові 7 січня 1923 р. Його батько був лемком, греко-католиком, а мати – римською католичкою. Отримав православне виховання. Творчо переосмислив традицію іконописання, примітивного мистецтва і геометричного абстракціонізму. Один з найвідоміших польських митців, професор краківської Академії мистецтв.

Портрет, 1960. Холст, олія.

Переклад Василя Назарука

Петро Тима

СИЛА МЕНШИНИ

Українські громадяни у Польщі становлять важку для обліку спільноту. Проживають вони як на давніх теренах польсько-українського прикордоння, так і в південно-західних і північно-східних воєводствах Польщі. Домінуючою проблемою, яка утруднює процес самоідентифікації і збереження національної й культурної totoжності, є розпорошення українців по території країни. З цієї точки зору українці неоднозначно оцінюють свою позицію за період 1989-2000. Позитивні емоції, пов'язані з новостворюваними підвалинами позитивної політики держави щодо національних меншин, змішуються з постійним страхом, що пріоритети зміняться, триває також переконання, що в політиці надається мало уваги громадянам, які походять із національної меншини. Проблемою, яка викликає бурхливі емоції серед польських громадян українського походження, є те, що до сьогодні не виправлено історичної несправедливості, яка заторкнула в повоєнний період усю українську спільноту в Польщі. В основному тут йдеться про проблеми, пов'язані з наслідками примусової депортації – конфіскація майна, безправні репресії, планомірна політика формування негативних стереотипів.

Рік 1989 з багатьох причин виявився переломним також і для українців у Польщі. По-перше, перестали діяти обмеження накинutoї українцям незмінної моделі культурної й суспільної діяльності. В українському середовищі почали активно діяти професійні, регіональні та інші організації, такі як Об'єднання лемків, Товариство вчителів, Союз українок, молодіжні організації. По-друге, перестали діяти заборони й були зняті бар'єри щодо релігійного життя. Греко-католицька й Православна Церкви стали юридичними особами, а, отже, їм було повернуто частину нерухомого майна, яка була їхньою власністю ще до 1947 року. Слідом за цим розпочалася розбудова структур і «сакральний будівельний бум» у різних регіонах Польщі. Серед

локального населення представники української меншини стали господарями землі – знаними діячами в суспільному житті. Зайняли посади в місцевих установах, стали діячами місцевого самоврядування. Завдяки власній активності й діяльності позаурядових організацій меншин (в тому числі й української), вони активно включилися в процес будівництва громадянського суспільства у Польщі.

Досягненнями українців є розвиток преси та шкільництва. Нові шкільні об'єкти в Перемишлі, Гурові Ілавецькому, Бартошицях, Білому Борі постали як завдяки старанням представників української громади, так і при фінансовій підтримці з боку центральних державних установ (Міністерства національної освіти, Комісії з питань національних та етнічних меншин у Сеймі).

90-ті роки створили можливості участі науковців (істориків, мовознавців), українського походження в польському та українському науковому житті. Українці з Польщі мають з 1989 р. можливість брати участь в міжнародних структурах, які об'єднують українські позаурядові організації. Українські лідери з Польщі беруть активну участь у роботі Світового Конгресу українців, Європейського Конгресу українців, Союзу українок, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. Розширилися можливості для студентів та науковців українського походження наукового стажування й практики на Україні.

Важливим чинником, який створює шанс розвитку, є зацікавлення Україною численних польських позаурядових організацій. Це дає можливість українцям з Польщі виступати посередниками в польсько-українських контактах в різних галузях – починаючи від науки, медіів, позаурядових організацій до структур самоврядування й бізнесу. У кількох місцевостях завдяки старанням локальних українських структур стали розвиватися партнерські стосунки між містами та воєводствами в Польщі й в Україні.

Новим позитивним явищем є доступ представників українського середовища до радіо й телебачення. Створення в Білостоцькому центрі

Польського Радіо Редакції радіомовлення українською мовою, а також тележурналів – в рамках циклу «Самі про себе» в білостоцькому телевізійному центрі й журналу «Теленовини» в Варшавському телевізійному осередку – є свідченням нових кроків у задоволенні потреб нацменшин. Важливим елементом формування нового образу української громадськості в Польщі є видавнича діяльність, а також заснування фондаций та товариств, які займаються пропагуванням української культури. Велика заслуга в цій справі належить Фондації св. Володимира, яка діє в Кракові.

Даючи характеристику українській спільноті у Польщі, не можна оминати міркувань над тим, що на її житті значний слід залишила історія. Стан українців – польських громадян – жодна риса не характеризує так виразно, як розпорошення, здійснене тодішнім польським урядом у 1947 році в рамках т.зв. акції «Вісла». Після 1989 р. цей фактор надалі впливає на можливості розвитку і окреслює основну загрозу. Ця проблема не належить тільки до теорії (й історії). Можна в тому переконатися, оцінюючи потенціал української спільноти – як в масштабі цілого краю (наприклад, можливість будівництва нею представництва в парламенті, чи хоча б лоббі в справі розв'язання основних проблем), так і на землях батьківських – теренах польсько-українського прикордоння (в колишніх любельському, холмському, кросненському чи перемиському воеводствах). На ситуацію українців в околицях Перемишля, Горлиць, Володави надалі впливають локальні умови, які сягають своїм корінням кінця 40-х років – зменшення кількості українців на цих землях.

Диктат історії – це також ставлення польських громадян, негативні стереотипи й упередження, спроектовані на таких же громадян – українців. Надалі набирають вони різних форм – від написів на перемишлянських та краківських стінах, нищення пам'яток матеріальної культури (з символічним куполом на давньому греко-католицькому кафедральному соборі в Перемишлі), до блокування потреб шкільництва для нацменшин. Той факт, що українська спільнота не завжди може розраховувати на допомогу й співпрацю з боку української держави, а також з рішучею реакцією польської інтелектуальної та

політичної еліти – усе це значно погіршує самопочуття українців у Польщі.

Зміни в системі протягом останніх 10-ти років принесли багато нового в життя польських громадян українського походження. Але й надалі можна зауважити, що з моменту проявлення різних інтерпретацій історії, багатьма учасниками діалогу – поляками висувуються українцям відверті або відповідно завуальовані чергові оскарження в «українському націоналізмі» або «антиполонізмі». Це за собою тягне не тільки загрозу спрощення історії, але породжує почуття загрози й страху, коли потрібно висловити свою думку чи дати оцінку. Не менш важливим є тут психологічний чинник, перевага історичного спрощення в погляді на історію України, виокремлення польської версії тлумачення подій, таких важливих, як, наприклад, відбудова цвинтаря Орлят у Львові і трагічний польсько-український конфлікт в роки Другої світової війни на Волині й Галичині. Згадані чинники змушують певну частину українців жити в страхі перед суспільним остракізмом, з почуттям постійного тиску з боку сусідів, колег на роботі і т.п. Торкається це особливо середовищ локальних, в яких українці становлять переважно меншість і де немає так багато можливостей спростування пліток про сусідів. Те, що загроза, яка виникає в такій ситуації, не є проблемою тільки теоретичною, переконалися лідери Союзу українців, яких допитувано в поліції у 1995 р. у зв'язку з проголошеною ними думкою про роль Української повстанської армії. У той самий час історик Микола Сивіцький був на допиті у зв'язку з публікацією 3 томів документів «Історія польсько-українських конфліктів». Ця ситуація є двозначною, оскільки в той самий час важко знайти аналогічні приклади подібних дій, спрямованих проти польських окраїнних середовищ (в Перемишлі й не тільки), які заперечували об'єктивні історичні факти і за допомогою газетних статей та інших видань створювали фальшивий образ «загрози для поляків з боку українського націоналізму». Відсутність ясно визначеної реакції влади щодо використання історії в процесі творення стереотипів не настроює оптимістично, тим паче, що в багатьох районах країни доступні читачеві передусім публікації, які нападають і ганьблять українців.

Самопочуття українських громадян у Польщі у зв'язку з історією не поліпшує також брак рішення в справі рекопенсацій особам,

ув'язненим без суду й слідства в Центральному трудовому таборі в Явожні, брак руху в слідстві про масові вбивства польських громадян українського походження у 1944-1947 роках, або постійна проблема, пов'язана з остаточним урегулюванням на теренах Південно-східної Польщі поховань українських жертв війни й повоєнних репресій.

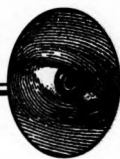
Інституційні і звичасві зміни в польському суспільстві виробили більш відкриту поставу серед людей (також серед представників національних меншин). Важко, однак, однозначно стверджувати, що зросло толерантне ставлення з боку різних соціальних прошарків поляків до українців. Явне вороже ставлення (яке проявилось, наприклад, у тракті досліджень громадської думки), часто підміняється «удаваною» толерантністю. За даними опитування, яке було здійснене у серпні 1999 р. Центром дослідження громадської думки, приблизно 1/3 опитуваних (33%) декларували відразу до української меншини в Польщі. Прикладів такого ставлення можна наводити багато. Таке відбувається при наявності сформульованих по-різному пріоритетів політики польської держави в справі надання рівних прав громадянам, а також численних спроб українців налагодити взаємопізнання. Організатори «Днів української культури», які проходили на території від Кракова до Щецина, музичних фестивалів, Гданських фестивалів культури національних меншин, «Зустрічей пограниччя», «Бітівської ватри» ставили собі мету – окрім діяльності у справі збереження самосвідомості, допомагати полякам пізнати й зрозуміти українську культуру. Книжкові та пресові видання, а також наукові конференції, які відбуваються з ініціативи українців, доповнюють діяльність, яка має долати негативний вплив стереотипів національної самосвідомості. Як показує аналіз ініціативи, нові стереотипи не мають значимого впливу на зміну старих стереотипів і стримування процесу закріплення нового стереотипу «українця – гендіяра й криміналіста». Причиною такого стану речей є факт, що до формування й укріплення «нового» стереотипу прислужилися тут комерційні медіа, які часто наголошують, наприклад, на національності злочинців. У поєднанні з історичними упередженнями така практика, в цілому, не сприяє формуванню позитивного чи хоча б просто нейтрального образу українців у польському суспільстві. Присутність негативної інформації про українців у поєднанні з вибіркоким образом сучасної

України, призводять до того, що польські громадяни, які проживають на т.зв. провінції часто примушені до життя у своєрідній ізоляції від України.

Незважаючи на деклароване представниками окремих урядів, які поставали після 1989 року, відкидання в політиці щодо громадян Польщі інших національностей т.зв. принципу взаємності, політика держави щодо української меншини в Польщі надалі видається бути залежною від того, як окремі політики бачать, наприклад, ситуацію поляків на Україні. Це відчуття поглиблюють чисельні медіальні пропагандистські акції в стилі «Допоможімо землякам на Кресах», а також свідомість існування диспропорції коштів, які видаються на допомогу полякам на Сході й на задоволення культурних потреб української меншини в Польщі. Відсутність відповіді на постулат покликання Центру української культури, клопоти, які повторюються зі здобуттям засобів на культурну діяльність на рівні воєводств, чи хоча б поява постулатів, які проголошують необхідність застосування принципу взаємності в щоденній практиці (таке прозвучало, наприклад, в ході дискусії в Сеймі навколо закону про меншини) - усе це показало, що ситуація національних меншин у Польщі є узалежненою від багатьох факторів, на які ці групи громадян мають невеликі можливості впливати.

Важливим прикладом меандрів політики держави щодо національних меншин є фіаско концепції розв'язання проблем меншин на локальному рівні. Призначення в середині 90-х років на теренах, де проживають меншини, уповноважених представників до справ національних меншин в більшості випадків не спричинилося до розв'язання багатьох наболілих проблем. Відсутність реальних концепцій разом з браком рішучої реакції властей на випадки нападів на лідерів меншин, як наприклад, на терені Перемишлянського воєводства, поєднані з пропагуванням державними урядовцями засади взаємності, не сприяло нівеляції страхів середовищ української меншини перед можливими змінами пріоритетів політики держави щодо громадян інших віросповідань і національностей.

Стабілізації політики держави щодо меншини не сприяє брак юридичної гарантії основних прав меншини (йдеться в основному про затягування

терміну ухвалення Сеймом РП Закону про національні меншини, зволікання з ратифікацією Рамової конвенції про захист меншини), а також часті зміни на щаблях влади, які ведуть, наприклад, до запізень в передаванні дотацій на культурну діяльність меншини.

Одним з важливих, звичайно не добачуваних чинників, які впливають на ділянки і форми проведення діяльності українською меншиною, є також факт, що вона проживає в районах, позначених найбільшим безробіттям (теренів воєводства Вармінсько-мазурського, Західно-поморського). Вказаний чинник, разом з браком підтримки для ідеї заснування, частково фінансованих урядом, Центрив української культури, не залишається без впливу на можливості участі в культурних заходах, окреслює він також можливості доступу українських дітей до навчання в школах.

Не маючи великої політичної орієнтації, місцеві громади національних меншин з великою довірою приймали усілякі декларації політиків, які торкалися можливості розв'язання проблем, хвилюючих українців у Польщі. Торкалося це особливо питань історичних. Вони надалі не розв'язані і утверджують у членів української громади почуття несправедливої кривди. Окрім компенсацій за майно, залишене на Сході, які виплачуються полякам «з-за Бугу», і відшкодувань за репресії в сталінський період, брак реальних досягнень в задоволенні вимог осіб, які були ув'язнені в Явожні, а також загальною жертв акції «Вісла» становить реальне джерело дальшого тривання серед частини українців у Польщі відчуття, що вони - громадяни «другої категорії». Цього відчуття не може знівелювати свідомість нерозв'язання інших гарячих питань в стосунках «польсько-польських», залишилися розбуджені надії, а вони не підлягають процесам повної раціональної верифікації.

У польсько-українських взаємовідносинах останнім часом (особливо у 1995 - 2000 рр.) мова йде про нечувані досі динаміку та розмаїття. Важко, проте, утриматися від роздумів про те, що, з одного боку, мав місце поступ, а з іншого - попри звичні офіційні запевняння у добрих взаєминах, зрештою, попри стратегічне партнерство, польсько-українські взаємовідносини потьмарює історичне упередження. Найповнішим втіленням тяжіючої і надалі над поляками і українцями історії є довготривалий пат навколо відбудови польського цвинтаря Орлят, та, як наслідок, бюрократична

блокада українських пам'яток у Польщі, особливо тих, що пов'язані з подіями другої половини 40-х років. Символічним вже стало 8-річне зволікання під різними приводами ексгумації вояків УПА, які полягли в місцевості Бірча, і пізніші перипетії з їх перепохованням. Перед лицем загроз, які несе брак послідовної східної політики польської держави, варто згадати про польсько-українські ініціативи (знизу), які, зазвичай, мало помічають засоби масової інформації (і не тільки), висунуті створеною в 1990 році організацією громади української меншини (з переформованого Українського суспільно-культурного товариства) - Союзом Українців у Польщі.

На початку 80-х років лідери української меншини почали розуміти потребу побудови добросусідських польсько-українських відносин. Під впливом подій у Польщі, а також зростаючого в другій половині 80-х років в Україні процесу національного відродження, українська громадськість поступово відходила від ПНР-івської, нав'язаної їй владою, геттової моделі існування в громадському і політичному житті і почала відверто пов'язувати свої надії з рухом «Солідарність», а також українським дисидентським рухом.

У реаліях Польщі це означало потребу розбудови контактів між середовищем «Солідарності» та українськими опозиціонерами з Руху, Української Гельсінської спілки, Товариством української мови (а також пронезалежницькими угрупованнями). Символічними подіями в період нав'язування безпосередніх контактів дисидентів з України з українською громадою в Польщі (і безпосередньо з польською опозицією) можна сьогодні вважати участь незалежних творців, таких, як Богдан Горинь, у Фестивалі Культури в Сопоті в липні 1989 р., а також першу офіційну зустріч польських і українських парламентарів в Яблонній під Варшавою в травні 1990 р. Згадані події попередили багато культурних, видавничих, наукових починань, організованих (або спільно організованих) українськими лідерами у співпраці з польськими академічними та політичними осередками. До найважливіших треба зарахувати: Дні української культури у Люблінському католицькому університеті, наукову конференцію на тему польсько-українських стосунків, організовану в Гданьську, видавничі ініціативи, такі як, наприклад, український випуск люблінських «Споткань», польські випуски українських «Зустрічей», Дні Української Культури в Краківі,

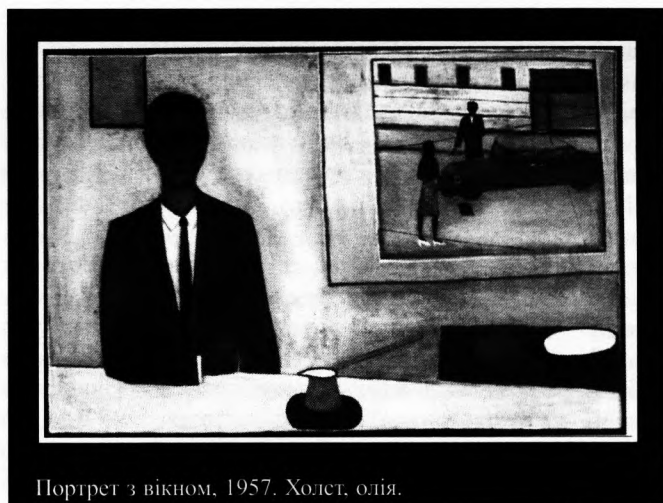
польсько-український випуск «Знаку». Найбільш характерною постаттю періоду спонтанних ініціатив різних осередків, орієнтованих на незалежність Польщі та незалежність України, був, безперечно, Володимир Мокрий - депутат Сейму, який стартував у червні 1989 р. зі списку Громадянського комітету «Солідарність». Участь поляків та українців, польських громадян у виборчій кампанії в червні 1989 року була безпосереднім доказом того, що історичні упередження і травми можна перебороти. Варто додати, що В. Мокрий був обраний у Виборчому Окрузі Хошно, де мешкає значна кількість поляків, репатрійованих до Польщі з земель теперішньої України.

Так само мав значення внесок українців у Польщі в прориві інформаційної блокади навколо подій в Україні. Українські журналісти та

підтверджує значення української спільноти як посередника в польсько-українських контактах, а також української діаспори, була організація у серпні 1990 р. у Білому Борі I Всесвітнього Форуму Української діаспори. Участь у цьому заході чільних українських дисидентів, а також представників української діаспори з США, Канади, країн Західної Європи мала на меті посилення процесу демократичних перемін в Україні шляхом використання потенціалу еміграції, а також досвіду польської опозиції. Учасники форуму, крім нарад у своєму колі, мали нагоду зустрітися з маршалком Сейму РП, послами ОКР (Комітету громадянського порозуміння), тогочасним міністром закордонних справ Польщі. Такого роду зустрічі українських політиків і суспільних діячів з польськими політиками були організовані Союзом Українців у Польщі, так само в наступних роках (остання відвідулася у Варшаві у квітні 1997 р. під час Конгресу, організованого з нагоди 50-ї річниці акції «Вісла»).

Важливу роль у побудові позитивних польсько-українських взаємин надалі відігравали культурні почини. Українці в Польщі шляхом організації масових культурних заходів, видання перекладів української літератури (антології української прози «Рибо-вино-кур», есе Юрія Андруховича, поезії Ігоря Калинця, прози Валерія Шевчука), запрошення артистів з України, старалися бути посередниками в контактах між польськими інституціями і митцями з України. У такий спосіб задовго до

встановлення офіційних дипломатичних представництв України в Польщі, українці з Польщі були своєрідними послами незалежної української держави. Нині, завдяки старанням Володимира Мокрого (а також осіб, що з ним співпрацюють), у Кракові діє українська галерея, книгарня видань, присвячених Україні і польсько-українській проблематиці, український ресторан. У селі Зиндранова на півдні Польщі, також в селі Голя поблизу Влодави з ініціативи аматорів-українців, постали приватні міні-музеї просто неба української культури. У таких заходах, як «Битівська Ватра» у Битові, «Зустріч представників Пограниччя» в Глембоку, Фестиваль Дитячих колективів народних меншин у Венгожеві дуже часто крім «польських» меншин беруть участь польські колективи з сусідніх країн, а також

Портрет з вікном. 1957. Холст, олія.

публіцисти з Польщі - в т. ч. Володимир Мокрий, Мирослав Чех, Роман Крик - своїми публікаціями на тему історії України, національного відродження українців, творення незалежного профспілкового руху спричинилися до винесення українського питання на ширший форум і нівелювання тим самим ПНР-івської пропаганди, яка дуже часто (особливо в середині 80-х років) лякала «відродженням українського націоналізму».

Період дев'яностих років характеризується постановкою дещо інших польсько-українських ініціатив. На рівні політичному українські осередки в Польщі (особливо Союз Українців в Польщі) старалися підтримувати передусім контакти між Народним Рухом України та польськими політиками і парламентарями. Подією, яка

регіональні колективи, що крім багаторазового порушення тих проблем під час офіційних зустрічей найвищих представників Польщі і України, краківська Фундація Св. Володимира і надалі є єдиним сталим діючим центром промоції української літератури, музики, малярства. Значною була і є участь української спільноти в побудові підвалин польсько-українського діалогу на тему спільної минувшини. Конференції, які проводяться з ініціативи Союзу Українців у Польщі і Всесвітнього Союзу солдат Армії Крайової, мають величезне значення в процесі з'ясування причин і перебігу кривавого польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Свій безпосередній внесок у пізнання спільної історії зробили українські дослідники в Польщі, такі як проф. Степан Козак, проф. Михайло Лесів, проф. Володимир Мокрий, Євген Місило, проф. Ростислав Жерелік, др. Роман Дрозд, др. Ярослав Мокляк.

Специфічну роль у побудові нової моделі польсько-українського співробітництва відіграли члени діючих у Польщі українських осередків і молодіжних організацій. Під кінець вісімдесятих років головним осередком пропагування молодіжних контактів з обох країн був Гданськ. Польсько-українські рокові концерти «Українські Ночі» (під час яких виступав в числі інших легендарний київський колектив «Ве-Ве»), мітинги - протести під консульством СРСР в Гданську-Вжешчі і під посольством цієї держави у Варшаві в річницю IV Універсалу Української Центральної Ради, а також мітинг солідарності з незалежною Литвою в період радянських спроб пацифікації литовських змагань за незалежність, а також мітинг під Гданським Нептуном у жовтні 1989 року - мітинг протесту проти брутальних дій ОМОНу у Львові - то лише деякі приклади дій, в яких брали участь члени українських молодіжних організацій (Спілка Української незалежної молоді) разом з колегами з польських організацій.

Занепад комунізму спричинився до зміни форм діяльності, мітинги поступилися спільним конференціям на тему діяльності недержавного сектора, європейської інтеграції, розбудови незалежних засобів масової інформації, діяльності структур самоврядування, вишколення лідерів. Початком дев'яностих років датуються також контакти польських гарцерів з ZHR з українськими пластунами з Польщі та України. Влаштування спільних таборів, предметна допомога, також

передача літератури, участь у семінарах та інструкторських курсах - то лише деякі форми підтримки українцями з Польщі процесу співпраці українських і польських молодіжних осередків. За сприяння Польщі «Пласт» (молодь з України) брав участь у Міжнародному Злеті скаутів і гарцерів в Ольштині під Ченстоховою, також у таборах скаутів в Англії. Окремою ділянкою діяльності молодих українців є участь у популяризації та справах українського андерграунду. Діюче до сьогодні в Польщі музичне видавництво КОКА спеціалізується в популяризації української альтернативної музики, а також автентичного фольклору. До найвищих досягнень видавництва, заснованого Володимиром Наконечним, належить залічити пропагування в обох країнах британської групи The Ukrainias, видання серії касет і компактних дисків української музики, а також організація маршрутів концертних груп з України і західних груп, натхненних українським фольклором (наприклад, британської групи Carphatiana).

Для другої половини дев'яностих років у польсько-українських контактах характерним стало нове явище - співпраця української громади в Польщі і польської в Україні. Незважаючи на винятковість, цей процес досі не дочекався належної уваги як в Польщі, так і в Україні. У безмежжі «глобальних» справ, високих запевнень, позірних рухів, діяльність відносно малої групи людей залишилася досі поза увагою в Польщі й на Україні. Тому я дозволю собі її описати.

У період зламу вісімдесятих років і початку дев'яностих українська громада в Польщі та польська з України входили з подібними в багатьох аспектах умовами. Особливо в царині історичного досвіду - масштаби проблем, які залишив по собі період комуністичної зрівнялівки (з масовими переселеннями, полонізацією та русифікацією) - можна говорити про велику подібність чи швидше симетрію. Як стверджує Емілія Хмельова, Голова Федерації Польських організацій в Україні, «ситуації польської громади в Україні та української в Польщі дзеркально подібні між собою». Окрім доконаних на початку вісімдесятих років спроб нав'язування в польсько-українських стосунках (в контексті політики щодо меншин) засад взаємності, а також зволікання з розв'язанням проблеми польської громади в Україні (а не одноразово української державності) як елементу

своєрідного польського «кресового шантажу» відносно України, обидві громади розпочали співпрацю. Стереотипи в баченні України дуже часто переносилися на бачення польської громади, виникали вони з небажання займатися незаниманим і менш присутнім в польській свідомості поляків центральної чи східної України розрахунком, що осередки львів'ян (чи взагалі кресові товариства) у Польщі - це поважний і впливовий електорат.

За початок реальної співпраці обох меншин треба вважати першу половину дев'яностих років. Той період для обох громад був щедрий на переломні події: з одного боку до свідомості лідерів обох громад дійшло, що період спонтанних польсько-українських ініціатив скінчився, - покладання вінків на могилах давніх противників, ламання шабел, запевнень у приязні і братерстві. Тон в засобах масової інформації, а також в осередках, відповідальних за візію східної політики (особливо в прикордонних реляціях) задавати почали осередки, які прагнули до конфронтації. Символом таких тенденцій у Польщі стала пропозиція перемишлянських організацій про делегалізацію Союзу Українців в Польщі, терористичний напад під час XIV Фестивалю Української Культури чи руйнування у травні 1996 року бані давнього греко-католицького собору. В Україні символом кінця ідилічного часу були клопоти, пов'язані зі здобуванням згоди на побудову польської школи (наприклад, в Мостиськах). Початком співпраці стала участь у першому «перемишлянському» Фестивалі Української Культури польського колективу «Поліські Соколи» (Polskie Sokoly) з Житомира. Слідом за тим була участь у першому фестивалі польської культури в Україні (у Львові в жовтні 1996 р.) українського колективу «Діброва» з Хотинця, що лежить в околицях Перемишля.

Перша зустріч лідерів польської громади України і українських з Польщі, спрямована на аналіз реальної ситуації обох громад, мала місце в Ряшеві і Ярославі в жовтні 1995 р. Організатори зустрічей запросили також журналістів місцевих засобів інформації (навіть тих, які роками вміло експлуатували у своїх виступах сюжет «переслідувань поляків в Україні», а також «надмірних претензій українського осередку в Польщі» чи загрози з боку українських націоналістів). Одним з наслідків нарад, крім обміну поглядами в дискусії і взаємного знайомства лідерів, була постанова про перенесення зустрічей представників обох громад на молодь, яка працює в студентських та молодіжних організаціях. «Нове

партнерство» - так було названо конференцію лідерів польських організацій з Києва, Львова, Житомира, Харкова, а також українських з Варшави, Гданська, Білостока, Кракова, Щецина, яка відбулася у Львові в жовтні 1996 р. Великим успіхом було розширення кола представництва - участь у дискусії і нарадах лідерів львівських організацій, зацікавлених у польсько-українській співпраці (студентів відділу Міжнародних відносин Львівського університету, членів товариства «Молода Дипломатія»), а також зацікавленість у проведенні конференції директора Відділу Закордонних Справ Мської ради Львова (і одночасно редактора культурологічного часопису «І») Тараса Возняка. Організатори запросили також до участі в зустрічах польських і українських журналістів. У ході нарад на перший план висунулася різниця в оцінці діяльності перемишлянських осередків, організацій і чиновників Воєводського Управління в Перемишлі. Для польської громади то вони були «добродійцями» і партнерами - допомагали у виданні «Львівської Газети», запрошували польських дітей на відпочинок, організовували в перемишлянських галереях виставки польських майстрів з України. Інакше - для українців у Польщі: урядовці Перемишля грішили поблажливістю до злочинних антиукраїнських угруповань (досить пригадати руйнування бані на давньому кафедральному греко-католицькому соборі). Непомічання української спільноти, наприклад, у ході проведення «Днів Перемишля», явне або приховане пропагування ідеї «захисту польськості» міста, зневага до українських інституцій - це лише частина списку звинувачень, висунутих українцями з Польщі. Квінтесенцією суперечки навколо оцінки діяльності «перемишлян» були контрверсії навколо ідеї спільної позиції учасників зустрічі в концепції побудови в Перемишлі «Пам'ятника жертвам українського націоналізму». До вироблення спільної концепції у Львові не дійшло, але обидві сторони переконалися, як міцно над польсько-українськими взаєминами тяжіє історія. Учасники, окрім розбіжностей, відчули також, як багато їх об'єднує. Часто складається так, що допомога держав-метрополій не зважає на реальні потреби даної спільноти (наприклад, у царині навчання лідерів), у кожній дії помітні політичні цілі владних структур (досить згадати хоча б різні оцінки в минулому діяльності товариства «Польська Спільнота» чи Фондації Допомоги полякам на Сході).

Наступним етапом співробітництва був організований в травні 1998 І Польсько-український Фестиваль молоді, який став спробою підведення підсумків двох років співробітництва та взаємних пошуків. У формулу фестивалю було закладено якнайглибшу зацікавленість проблематикою співпраці різних суспільних груп. З цією метою до програми фестивалю було включено три якісно різні музичні концерти, організовані у варшавських студентських клубах, семінар на тему міжнародного обміну молоді між Польщею та Україною, що було спробою накреслення плану співпраці, як на рівні позаурядових організацій, так і державних структур. Гості з України мали можливість почути і особисто познайомитися з авторами дуже цікавих польських ініціатив, скерованих до полікультурних середовищ (в тому числі «Фундації Пограниччя» з Сейна). Доповнили програму зустрічі з послами з Комісії Національних та етнічних меншин, а також Польсько-української групи парламентарів. Загалом у заході брали участь понад 20 молодих поляків з України, кілька десятків молодих українців з Польщі, а також лідери польських організацій, зацікавлених Україною. До організації окремих заходів фестивалю приєдналися також студенти - громадяни України, які навчаються у польських навчальних закладах. Учасниками фестивалю були члени польського гуртка «Короліски» з Житомира і українського «Обрію» з Варшави. Частково вдалою була спроба висвітлення фестивалю в засобах масової інформації – польських та українських, звідси й ідея запрошення до патронату над заходом TVP («Польське Телебачення»), однієї з телевізійних компаній, а також «Газети Виборчої», газет «День» і «Україна Молода».

Останнім молодіжним заходом обох осередків меншин був організований під кінець липня минулого року Рейд Польської молоді, в якому взяла участь група українських студентів з Польщі (10 осіб). До програми рейду входило знайомство з історією та культурою Буковини, а також інтеграція осередків польської молоді, яка походить з території України. Відбулася також дискусія відносно подальших засобів впливу осередків національних меншин на розвиток польсько-української співпраці.

На закінчення варто згадати також про інші приклади молодіжних ініціатив. У вересні 1998 р. у Сопоті представники польських та українських молодіжних організацій (серед котрих були лідери

молодіжних політичних партій, які предствляли як лівий, так і правий блоки польської та української політичної сцени) скликали Польсько-Український Форум молодіжної співпраці. Варто підкреслити той факт, що серед тих, хто підписував документ, були й лідери польської меншини з України і української з Польщі. Крім того, що організаторам-ініціаторам форуму не вдалося переконати Міністерство Національної Освіти (Уповноваженого в справах сім'ї і молоді) у потребі розвитку й підтримки молодіжного обміну між Польщею і Україною, а також про необхідність підписання відповідної двосторонньої угоди, то варто звернути увагу на факт, що позаурядові організації, молоді люди, не впадаючи в рутину, без великих грошей намагаються щось робити для дійсної співпраці і порозуміння.

Як показав досвід кількох зустрічей, спільних дискусій і взаємного знайомства, польська громада в Україні та українська в Польщі живуть подібними проблемами. Для обох мовна асиміляція, проблеми із здобуттям фінансових засобів на видання часописів, організацію культурних заходів, утримання приміщень не є порожніми фразами. У багатьох аспектах одній з тих громад чогось легше досягнути, в іншому - важче реалізувати наміри, ніж партнеру з сусіднього краю. Головним успіхом, крім багатьох не розв'язаних до сьогодні пекучих проблем (серед котрих на перший план висувається брак партнерського ставлення з боку державного апарату), є те, що обидві громади переконалися, що хочуть і можуть співпрацювати, не замикаючись в горезвісному гетто, і діяти на користь порозуміння. Одним з останніх задумів обох громад є цикл семінарів для лідерів меншин - школа Молодіжних Лідерів національних меншин, яка може реально допомогти в самоорганізації не лише меншинам в Польщі й Україні, але також в Литві, Латвії і Естонії. Перший семінар для лідерів молодіжних меншин, організований Союзом українців у Польщі, Фундацією Освіта для Демократії у співпраці з Львівським Товариством «Лев», відбувся 16-20 лютого ц.р в Констанціні-Єзьорній біля Варшави.

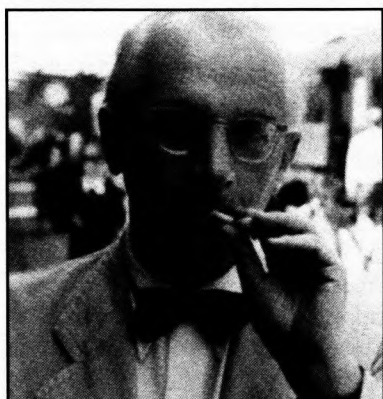
Переклад Ярослави Конєвої

Петро Тима - Голова Союзу українців у Польщі

Єжи Стемповський

ЛИСТ ДО АДАМА ЗЕЛІНСЬКОГО (фрагменти)

Анджей Станіслав
Ковальчик

ПРО СТЕМПОВСЬКОГО

Єжи Стемповський народився 1893 року в Кракові, але своєю ближчою батьківщиною вважав Шебутинці на Поділлі. Письменник, есеїст, автор щоденників, епістолограф, літературний критик, перекладач, публіцист. Походив з поміщицької сім'ї, яка з XVIII ст. поселилася на Поділлі. Був сином Станіслава Стемповського, письменника, перекладача, редактора «Огніва», міністр сільського господарства в уряді Української Народної Республіки, очоленому отаманом Симоном Петлюрою, видатним масонським діячем.

Стемповський вивчав історію в Ягеллонському університеті, пізніше, в 1912-1919рр., медицину, класичну та романську філологію, музикознавство, філософію в Німеччині

Оскільки українське питання набрало найбільш гострої форми, ми звикли дивитись на нього як на питання місцеве, галицьке, а щонайбільше польське, до вирішення за допомогою місцевих засобів. Мало хто брав до уваги те, що це питання існує також у європейському вимірі і має там дещо інший вигляд.

Оце викривлення перспективи було зрештою спільне всім європейцям у період 1919-1939. У цей бо час відбулася загальна парцеляція Європи. Протягом XVIII-XIX століть Європа мала чималий засіб спільних понять, від яких відбігав лише петербурзький двір, але вже навіть не його піддані. Протягом останньої чверті століття європейська цивілізація свою однотайність втратила й розкололася на три зони: більшовицьку, фашистську і західну. Народи зачинилися в своїх кордонах, не приймаючи ні товарів, ні вістей з-за кордону. З цієї розумової омани утворилися дивовища, як от лінії Мажіно, великодержавництва Польщі і т. д.

Тогочасна Європа нагадувала бачене мною колись на Поліссі село Малі, Середні та Великі Сковородки, яке простягалось вздовж заливних лук, порізаних численними й мало придатними греблями. На моє запитання, як жителі справляються з розливом вод, місцевий *загородовий* (малоземельний – прим. пер.) шляхтич відповідав: «А що ж? Кожен має свою ділянку і на своїй ділянці гатить». З цього гачення на своїй ділянці виникла невідома попереднім поколінням провінційність і загумінковість європейської думки, така вражаюча для нас нині на всьому континенті. Навіть розмови нагадують сьогодні ті, які колись велися перед крамничкою Шафнагля на вулиці Махновецькій у Бердичеві або на ринку в Яромолінчах. Обізнаність з цими класичними зразками дуже мені допомагає при пояснюванні багатьох явищ теперішнього часу.

Війна 1939-1942 багатьох дивувала багатьма загумінковими уявленнями нашого покоління. Поляки могли пересвідчитись у тому, в якій незначній мірі доля рідного краю є залежною від їхньої самостійної політики. Могли ставати на голову, і це також зовсім не поміняло б їхньої долі. Свідчення цього – факт, що Польща, Чехословачія, Угорщина, Румунія і Югославія, які перебували в ідентичному становищі, вели зовсім різну політику, а досягли майже однакових результатів. Найуспішнішою, дотепер, виявилась тактика Угорщини, але й тут ще останнього слова не сказано, результат же не вельми відбігає від шаблону. Всі ці країни потрапили під німецьку окупацію, маючи перед собою альтернативу окупації російської. Чи будь-яка з цих країн може

мати долю відмінну від інших? Поки що можна в цьому сумніватись. Цей спільний сумнів стосується також українського питання. Чи польське населення наших кресових територій може спіткати інша доля, ніж українське населення цих самих земель? Поляки в 1919-1939 рр. на перший погляд ніколи в цьому не сумнівались, вважаючи різну долю чимось природним і водночас бажаним. Деякі, щоправда, вважали, що не треба штучним способом створювати в країні чисельної касті громадян другого сорту, позбавлених прав і прибутків, побоюючись обмеження таким шляхом процесів обміну й загального добробуту або передбачаючи, що дискримінація вимагатиме створення контрольно-репресивного апарату, який врешті решт набридне також і привілейованій касті. Нікому начебто й на думку не спадало, що такі переваги у вигляді постійного стану можливо й взагалі недосяжні та можуть бути лише тимчасовими, підлягаючи незабаром вирівнюванню *avec des iterets composes*, як каже Леон Блюа (Leon Bloy).

Поняття з цього періоду цілісно збереглися в умовах еміграції. Нещодавно один швейцарський студент розповідав мені, що проводячи два дні серед польських студентів у Вінтергур, питав їх, чим будуть займатися після повернення до батьківщини. «Насамперед виріжемо жидів, які там ще після німців залишаться, а далі візьмемось за українців». Думаю, що в Польщі ці поняття могли зазнати деякої еволюції.(...)

У 1936 р. я з Петром Борковським відвідував під Тереховлю старі католицькі польські села, в яких мешканці від певного часу почали вдома українською мовою говорити. Це явище не нове. Такий процес раніше вже відбувся у Литві, де нащадки Горешків і Сопліців частково відrekliлися польської мови задля литовської. В Ірландії, у Фландрії також спостерігали таке, що мова зі славнішими традиціями поступалася мові хліборобів, рибаків, пастухів. Це явище мабуть не підлягає будь-яким загальним правилам і кожноразово є породженням певних місцевих причин. Протягом останніх десяти довоєнних років я щороку проводив кілька місяців на Волині та у Східній Галичині, маючи нагоду ознайомитись з обставинами, в яких польська мова почала поступатися місцем українській, незважаючи на шкільний та адміністративний тиск. Головною причиною цього явища було, мабуть, зубожіння польського села щодо кількості інтелігенції та її якісне зниження. Хто закінчив школи, ставав урядовцем або одним з незліченного гурту офіцерів Війська Польського. Українська інтелігенція залишалася в селі, і внутрішнє життя українського села стало багатшим і привабливішим від польського села. Живучи на селі, я й сам розмовляв більше українською, ніж польською мовою, просто тому, що розмови цією мовою були цікавішими.(...)

Іншу картину цього ж процесу я спостерігав у Кременці в 1938, куди мене запросила спілка вчителів і колишніх учнів ліцею прочитати цикл доповідей на тему народного фактора у всесвітній літературі. Кременець є одним з найбільш польських міст Волині. Я його знав уже раніше, але прагнучи ознайомитись з ним заново

та Швейцарії. Там постала його кандидатська робота, якої однак ніколи не захищав. У 1919 році повернувся до Польщі та взяв участь як доброволець у польсько-більшовицькій війні 1920 р. 1926-го року він пристав до бєльведерського табору, був м.ін. керівником кабінету прем'єр-міністра Казімежа Бартля. Весною 1929 р., як згадував, «пішов у відставку та відійшов від правлячої групи», зазнавши безуспішності «всіляких зусиль спрямованих на те, щоб зупинити машину, що котилася в напрямку катастрофи». 1935-го року почав читати лекції у Державному Інституті Театрального Мистецтва у Варшаві. На факультеті режисури вів конфер-саторій з історії мистецьких конвенцій.

Стемповський відчував себе східним європейцем. Поділяв й Україну, де зростав, вважав своєю ближчою батьківщиною. Часто відвідував Волинь і Гуцульщину. Був українофілом, чому й давав вияв у своїй есеїстиці та епістолографії (переписка з Яном Сеньківом, Адамом Зелінським). У вересні 1939-го року, в умовах загрози ув'язнення з боку Гестапо та під впливом враження від советського вторгнення, залишив Польщу. Прямуючи до Франції, на короткий час зупинився у Швейцарії. Залишився там до кінця життя. Під час війни працював у польському посольстві в Берні. До завдань Стемповського належало м.ін. таємне перекидання кур'єрів і втікачів до Франції.

1946-го року встановив співпрацю з Єжи Гєдройцем і його Літературним Інститутом. У Гєдройцевому місячнику «Культура» друкував свої твори під постійним заголовком «Записник непокvapного перехожого». Його переклад «Доктора Жіваго» Б. Пас-

тернака, виданий Літературним Інститутом (1959), дістав високу оцінку критиків і читачів. В 60-их роках писав для РВЄ рецензії книжкових вітчизняних видань. Багато уваги приділяв творам молодих вітчизняних письменників, з не одним переписувався і подружив.

Про свою життєву стратегію писав, що крізь роки розумової кризи Європи «хотів би пройти як прихильна тінь, якнайменшою мірою абсорбуючи увагу інших своєю особою». Підкоряючись епікурейській настанові «живи приховано, в затишку», найвище цінував право бути собою, дружбу та привілей вільного розсуду. Помер 4 жовтня 1969 року в Берні.

Після 1945 року вийшли друком м.ін.: «La Terre Bernoise» (1954; переклад: «Бернська земля», 1990); «Есе для Ксандри» (1961), «Від Бердичова до Риму» (1971), «Листи з бернської землі» (1974), «Есе» (1984), «Літературні нариси» (1988), «Листи до Єжи Гедройця» (1991), «В долині Дністра та інші українські есе. Листи про Україну» (1993), Б. Міцинський, Є.Стемповський, «Листи» (1995), «Фейлетони для Радіо Вільна Європа» (1995), Є. Гедройц, Є. Стемповський, «Листи» 1946-1969 (1998).

Якщо Україна не є лише однією з тем творчості Єжи Стемповського, а важливим, найважливішим місцем у його есеїстичній біографії, його аркадією, то це тому, що він сам показує себе як частку України. У Гостовця - під псевдонімом Павло Гостовець Стемповський друкував свої твори від початку сорокових років – аркадія є географічною метафорою духовного родоводу, місце, до якого належать протягом всього життя. Перше речення есе «В долині Дністра» ось таке: «Народився я

без екскурсів, приїхав до усталеного терміну та протягом кількох днів намагався зрозуміти те, що там побачив. Частина кременецьких євреїв розмовляла вдома російською, при тому не з бердичівською або одеською вимовою, що було б зрозумілим, але т. зв. петербурзькою, що було знаком великого замилювання нею і обізнаності з найкращими авторами. Де вони могли цього навчитись? Адже російська мова саме відступила до своїх етнографічних кордонів аж поза Україну й Білорусь, і в радіусі 700 кілометрів не було жодної школи, в якій навчали б такої мови, бо до російських гімназій в Рівному й Вільнюсі євреї не мали доступу. Чому серед інших можливостей – гебрайська, їдиш, польська, українська мова – євреї обрали саме російську?

Вуличні сцени у Кременці підсували багато таких тем для роздумів. В неділю після обіду я бачив кількох молодих поляків, які у супроводі банджо в унісон співали модні пісні зі звукового фільму та американської musical comedy. Напроти них на вулиці з'явилася невеличка група «дідів і бабусь», котрі саме верталися з близького Почаєва та у супроводі ліри співали побожну пісню. Таке співставлення також схиляло до роздуму.

Отож Волинь є колискою церковного хорового співу, з якого російська музика вийшла і, наче землетрус, охопила весь музичний світ. Деякі волинські хори мають за собою 700 років діяльності. Там же мистецтво хорового співу досягло найвищого рівня, до якого не доростають, крім чехів, ніякі хори Заходу. По нинішній день проживає там кілька тисяч найкращих артистів хорового співу. Коли один з тамтешніх колективів, очолений диригентом Кошицем, поїхав у 1921 р. гастрювати на Захід, хор Scholae Cantorum, найкращий французький хоровий колектив, брав уроки в українців і навіть вивчив кількадесят пісень Леонтовича й Лисенка. Для доповнення цієї інформації добавлю, що всі довоєнні композиції Ігора Стравінського, які принесли йому світову славу, були написані в садибі його дружини, киянки, уродженої Носенко, в Устилузі над Бугом. Щоб бути в змозі туди повернутися, Стравінський безуспішно намагався отримати польське громадянство. Цей будинок, спалений у 1941, був однією з рідкісних польських пам'яток на Волині. Я зберіг кільканадцять його фотокарток. Серед вологи у докільлі лук сюди долинали пісні співані на всіх околицьних полях. Один з цих мотивів потрапив до «L'Oiseau de feu» як мотив відчарування. Навіть коли б я був зачарований, неначе мовить нам Стравінський, зачувши пісню з Устилуга, я б знову став собою.

Отож і не дивує, що діди й баби з Почаєва співають чотирма голосами небувало точно і переконливо, чого, на жаль, не вистачає оперним хорам, та в чому закладена таємниця народного мистецтва. Слухаючи їх, я зрозумів, що нова Польща аж ніяк не заволоділа своєю Волиною, не знала її та не була нею в найменшій мірі зацікавлена. Приїжджим урядовцям від освіти й адміністрації не вистачало сприйнятливості та знань для оцінки культурних цінностей Волині. Сановники й офіцери мандрували по Кресах, наче Йона у чреві кита, себто їздили багато, але бачили мало.

Випадково зустрінутий делегат Озону, дипломований інженер, переконував мене перед собором св. Володимира, що населення Волині було первинно католицьким і прийняло православ'я за часів зрадника Юзевського.

Йдучи за групою дідів, я уважно придивлявся усім зустрічним полякам, намагаючись відгадати їхні думки. Всі справляли враження повністю немусикальних, більшість з них виглядали на мало вдоволених. Одні певне задумувались, чи цей спів не є якоюсь прихованою антидержавною маніфестацією, – це було незабаром після зруйнування поліцією та хуліганами 123 церков, в тому числі кількох старовинних, реставрованих за рахунок фондів Міністерства Освіти, – або чи нема в цьому якоїсь інтриги Юзевського. Оскільки мої лекції були публічними, я спитав моїх господарів, чи запросили місцевих українців і євреїв. Моє запитання викликало велике збентеження. Ніхто у вчительській спілці не знав жодного єврея або українця. Я заявив, що не бачу доцільності моїх лекцій, бо для поляків викладаю у Варшаві, їдучи ж на Волинь я хотів говорити також до т. зв. національних меншин і підготував для цього теми, які особливо цікавлять українців і жидів. Незабаром я однак побачив, що мої господарі ніякою мірою не зможуть виконати мого бажання. Це були попри все навіть симпатичні краків'яни, сілезці, велькополяни, варшав'яни, келецчани і т. д., які прожили інколи 8 років у Кременці при повній ізоляції від місцевого населення. Крім куратора Ліцею [Стефана] Чарноцького, жоден з них не був вихідцем з *Кресів*. Моя точка зору була для них цілковитою новизною. (...)

Мнима вищість і привабливість польської культури була на Східних Кресах повною ілюзією. Було навіть прямо навпаки. Польську стихію представляли на Кресах майже виключно урядовці та поліція. Польськість зазнала суспільної декласації. Зробити вибір на користь польської національності, практично беручи, означало стати дрібним урядовцем або поліцаєм, примусовим членом Озону (OZON – Обуз З'єднання Народового – прим. пер.) або добровільним – ОНР (ONR – Обуз Народно-Радикальні – прим. пер.), на це ж ніхто не мав бажання. Польськість стала декласуючим фактором, як капелюх, що був модним двадцять років тому. (...)

Коли в 1932 я почав здійснювати поїздки на Креси для вивчення стародавніх рільничих осель методами Rouquels і чикагським, був вельми самотній і навіть не чув, щоб ще хто-небудь у Польщі цим цікавився. Кілька літ згодом супроводила вже мене ціла група молодих літераторів, вчених, артистів, які втікали від тодішньої Варшави до зовсім нового для них світу. У 1938-39 рр. цей рух охопив уже т. зв. вищі товариські сфери, став вельми модним. Оскільки вважали мене найкращим гідом по залишках нашого давнього сільського господарства, в моїх експедиціях мали вже бажання брати участь графині, дружини банкірів і міністрів, які без будь-яких упереджень готові були ходити пішки з українським словником у торбинці. (...)

у польській сім'ї на Вкраїні...». Персонаж і автор цього твору не міг не народитись в Україні. Той факт, що сам есеїст народився у Кракові, не є суттєвою біографічною деталлю. Батьківщина означає прилучення не тільки емоційне, але перш за все історичне та інтелектуальне. Стемповський обирає традицію та праісторію своєї свідомості, тобто й форму патріотизму, і спосіб розуміння приналежності до етнічної общини, а також до держави. Про поляків із кресів писав у одному з Записників:

«Лише невеличка жменька знала історію цих місць, ще менш численні винесли знання мови та спогади про дружбу з населенням, яке поляки вважали чужинцями. Про цих тільки можна сказати, що вони якимось чином позначені своїм походженням. Серед поляків маю таке відчуття, що вони з іншої парафії [...] Їхні спогади та відчуття відрубності нікому не потрібні, крім них».

Українсько-кресова аркадія визначається тут за допомогою відмінності й самотності аркадійців, але також і через духовну пригоду. Українська аркадія Стемповського є для нього хранилищем знань, ритуалом ініціації, втаємниченням. Щоб виконувати такі важливі функції мусить бути не лише давньою цивілізацією, себто втілювати міф давності, але існувати історично, значить пережити страждання, якими наділяє історія. Єжи Стемповський інакше посиляється на посилене переживання в модерністичній літературі міфу вигнання (наприклад Джойс, Манн, Мілош). Різні бувають вигнання – казав Гомбрович. Україну вибрав есеїст як дарительку імені. Його псевдоніми з воєнного та післявоєнного часу (Гостовець, Фуратик, Грагіт)

це географічні назви гуцульського Покуття, другої після Поділля української батьківщини Стемповського. Ім'я ж є знаком тотожності. Україна стала значить часткою його самого. Щоб її визначити, викликав назви гір і потоків, якими підписував свої есе, щоденники, фейлетони.

Україна від самого початку виступає у творчості Стемповського як місце, яке треба покинути. Батьківщину покидають за власним бажанням, велінням ближніх та історії, як блудний син або вигнанець. Завжди одначе тяжіє на людині оцей тягар пілігримства. Людина мусить стати паломником, щоб виконати своє людське призначення. Позбавлення спадщини, втрата батьківщини, блукання у Стемповського є водночас прокляттям і благом, необхідністю та вибором. Не маючи змоги повернутися в Україну фізично, як у тридцятих роках, бере Стемповський Креси у володіння, як сам каже, уявно.

Стемповський відчував себе громадянином Східної Європи, цивілізація якої «протягом століть дала життя для стількох різних народностей». Це звітти він виніс нехиті до будь-якої державної приналежності. Ніколи не вмів і не хотів думати в категоріях *raison d'Etat*. Аналогічно чуже було йому поняття національного інтересу, яке в ці часи зробило таку велику політичну кар'єру і додало ще більших поразок. В листуванні з Адамом Зелінським, присвяченому польсько-українському конфлікту та шляхам виходу з глухого кута, Стемповський послідовно стає на боці українців. Певно вважав, що йому як полякові не годиться аптекарським способом відважувати правоту, щоб якусь частку призначити й тим, які маючи у своєму розпорядженні весь державний

Враховуючи те, що тогочасні поляки не виявили жодного зацікавлення своїми *Кресами*, не знали їхньої історії, ані нинішнього стану, відступ польської стихії та польських впливів довгий час не привертав загальної уваги. Протягом першого десятиліття майже ніхто розміру й характеру цього явища собі не усвідомлював. Досі ще багато поляків уявляють собі можливість повернення *status quo* з 1939 або навіть 1772 року і пропонують різні рецепти.

В перші роки самостійності, коли війну з Росією усі ще мали в пам'яті, що якийсь час висувалися пропозиції тих чи інших заходів, спрямованих на укладення згідного співжиття поляків з національними меншинами *Східних Кресів*. Спершу йшла значить мова про федералістичні проекти, пізніше про різні форми самоврядування, згодом про культурну автономію, врешті решт про різні м'якопрочисні угодовські підходи. Всі ці задуми були вкрай непопулярні в польському суспільстві й від десяти років не мали за собою ніяких явних прихильників. Останнім відомим мені речником таких ідей був ген. Млодзяновський, який за викладення їх перед Радою Міністрів у 1926 втратив посаду міністра внутрішніх справ.

У другому десятилітті незалежності стан справ на *Східних Кресах* викликав бурхливі реакції з польського боку, як ось славнозвісна «пацифікація» Галичини 1930, багато інших менш відомих пацифікацій, окупація значної частини *Кресів*, здійснювана Корпусом Охорони Пограниччя.(...)

Політичний бік цього хрестового походу проти українців загальновідомий, і нема потреби про нього говорити. Я хочу зупинитися тут лише на двох менш відомих аспектах цієї справи, а саме на економічній дискримінації кресового населення та на останній фазі взаємин на *Кресах*, напередодні вибуху війни.

Часто обговорювалось у нас зубожіння *Східних Кресів*, пояснюване різними причинами. Явище це вперше чітко себе проявило під час короткого періоду нашого процвітання, себто в 1926-1929 рр. Маючи тоді доступ до всіх офіційних джерел інформації та часто відвідуючи *Креси*, я спостерігав, як паралельно до економічного пожвавлення т. зв. Польщі А, відбувається зубожіння Польщі Б. Причиною цьому була економічна дискримінація у вигляді неоднакового трактування обох територій - з польським населенням і з населенням, яке складали національні меншини. Ці останні були кривджені у справах кредитування, комунікації (наприклад, шляхом демонтажу 1800 км вузькоколіїних залізничних ліній на Волині), інвестицій і т. д. Уже влітку 1928 різниця між економічною еволюцією *Східних Кресів* і решти країни була вже така велика, що декількох високих урядовців і економічних експертів визнали необхідним звернутися з тривожним повідомленням у цій справі до Голови Ради Міністрів. Вони вважали, що зниження прибутків такої значної частини жителів мусить спричинити загальмування процесів обміну в усій країні, призвести до зменшення зарплат, росту безробіття й інших кризових явищ. Значить вже за півтора року до початку американської кризи ознаки економічної кризи помітні були на *Східних Кресах* і загрожували решті країни. Ці спогади актуальні

й нині, бо показують загальні кошти економічної дискримінації більших груп населення.

У цьому місці годилося б відмітити, що процеси денаціоналізації звичайно починаються від суспільних верхів і від груп з найвищими прибутками. У Чехії та на терені наших Західних Кресів германізувалася насамперед заможна шляхта, яка одержувала вищі чини – графів і шамбелянів віденського і саського двору. Найбідніша людність, витіснювана заможнішими верствами, не інтегруючись з жодною іншою національною групою, взагалі не денаціоналізується. Це питання детально вивчали у Сполучених Штатах Америки. У Німеччині я сам бачив польських робітників, які вже у третьому поколінні живуть у бараках та нічліжках і розмовляють давньою польською мовою предків. В умовах ізоляції на суспільному дні, ці робітники не підлягали впливам середовища, яке їх відштовхувало. Економічна дискримінація українського населення, штовхаючи його на найнижчі суспільні шаблі, водночас зачиняла це населення перед всілякими польськими впливами. З другого боку така політика, тримаючи *Східні Креси* у стані постійної економічної кризи, чинила їх недоступними для населення з центру країни, звиклого до кращих заробітків.(...)

Від 1930 р., внаслідок кризи та загального зубожіння *Східних Кресів*, заробітки впали там так низько, що за робочий день у сільському господарстві та в ремісника можна було заробити 50 грошів – до 1 злотого. Через такий низький рівень зарплат, *Східні Креси* стали зоною недоступною для населення з інших регіонів. Існування такого великого резервату з нижчим життєвим рівнем, не ізолюваного від решти країни митним кордоном, мусило впливати на загальне зниження заробітків у всій країні. Цими обставинами можна м. ін. пояснити поразку військового осадництва на *Східних Кресах* і втечі осадників. При нагоді погашення боргів військових осадників у 1935 році виявилось, що кожен осадник отримував з Державної Скарбниці грошову суму втричі вищу від ринкової вартості його ділянки. Значить експеримент повністю підтвердив те, що легко було передбачити, а саме, що господарча дискримінація українського населення мусить перетворити *Креси* в «зону табу» для поляків з інших районів. Таким чином за період 1919-1939 людність перенаселеної центральної Польщі сама собі доступ до східної частини території країни закрила.(...)

Волинь нараховувала близько 10% постійного польського населення. Його старіша віком частина, яка пам'ятала ще царські часи, земство, чесне судочинство і довоєнний лібералізм, важко звикала до нових течій. У публічній адміністрації на Волині було ще трохи, вельми нечисленних вже, урядовців з цієї групи. У 1938, після відкликання Юзефського, нові влади позвільняли урядовців, які походили з Волині, та почали видаляти за межі воєводства більш відомих представників довоєнного покоління поляків.(...)

Свідченням збірного шаленства можуть бути заходи, вжиті на *Кресах* проти Православної Церкви. Всім відомо, якою вибуховою

апарат, вдавалися до явного насильства. Терористичні замаху з боку українців були для нього певне якимись відчайдушними актами, які мали нагадати Європі про позбавлену самостійності та поділену Україну. Значить не можна було їх співставляти зі збройними пацифікаціями українських сіл, здійснюваними військом і поліцією. Стемповський різко засуджує поляків міжвоєнного двадцятиліття: «Глухі до голосу розуму, засліплені націоналізмом, підвели чужі та власні надії».

Досвід суспільного розмаїття та різноріддя есеїст охопив у метафорі роздоріжжя, кажучи, що українські Креси були в його часах таким великим роздоріжжям, з якого, крім усіх бічних стежок, виходили чотири дороги: одна вела до Києва, друга до Кракова, третя до Петербурга і четверта, нарешті, яка тоді не вела ще до Палестини, показувала велику книгу, що таємничим способом об'єднувала вельми неоднорідний, диференційований світ Ізраїля.

Метафора роздоріжжя виражає ситуацію вибору, перед яким ставало багатьох жителів тодішньої України. Хто робив такий вибір, для того національність ніколи не була вже расовим фатумом, а культурним фактом. Пам'ять про подільську батьківщину допомагала Стемповському зберігати відстань незалежності від націоналістичної гарячки у період міжвоєнного двадцятиліття:

«Я пережив чимале розчарування, як згодом згодом у Польщі зустрівся з національними почуваннями демонстрованими крикливо, виключно, майже безсоромно. Таке маніфестування видалось мені чимось у вельми поганому стилі, придатному хіба що новобогатям і протакам».

Переклад Василя Назарука

силою сповнені релігійні конфлікти, і тому кожна твереза адміністрація уникає їх якнайретельніше.(...)

Православна Церква у Польщі з різних причин знаходилася на грані загибелі. Вірні залишили святині, секти витіснили ортодоксію, значних успіхів досягала греко-католицька пропаганда. На лівому березі Бугу стояло кількадесят церков закритих через нестачу духовенства і вірних. Навіть у славному соборі св. Володимира у 1933 або 1934 р. я бачив богослужіння, під час якого був єдиним присутнім мирянином. Здавалося, що православ'я зникне від нестачі зацікавлення.

Такий стан справи повністю змінився після сумнозвісного зруйнування хуліганами й поліцією 123 церков на лівому березі Бугу. Оскільки частина цих святинь не мала вже вірних, здавалося, що вороги православ'я повністю там перемогли та що ці порожні церкви, збережені як пам'ятки, є неначе видимими пам'ятниками цієї перемоги. Але гонителі перебрали мірку. Не задовольнилися зруйнуванням церков, а вирішили не допускати вірних до церков на правому березі Бугу. Кожної неділі поліція займала мости на Бузі, не пропускаючи православних на волинський берег. Мужчини, побоюючись табору в Березі або т. зв. прокурорської справи, залишалися вдома, жінки ж досить глибоку в цьому місці річку проходили вброд, і можна було їх, стікаючих водою, бачити на всіх дорогах, що йдуть углиб Волині. Таку картину я бачив на шосе з Устилугу до Володимира. Собор св. Володимира, донедавна ще порожній, наповнився багатолюдним натовпом мирян фанатичних, непоступливих, незламних, готових піти на муки. Ренесанс православ'я на польських землях став фактом. У 1939 р. кожної неділі до нещодавно опустошеного Почаєва прибувало більше вірних, ніж колись у дні великого свята.

Пойняті шалом переслідувань будь-яких висновків з досвіду не роблять. Отож хвиля переслідувань перекотилася і на Волинь. Як КОР (Корпус Охорони Пограниччя – прим. пер.) тапу *militari* навертав на католицизм, Ви мабуть знаєте. Щораз нові церкви «реконциліовано» на костели. В Луцьку у 1938 була вже тільки одна церква, але й цю перемінили на костел у кінці серпня 1939. Це був останній акт польської політики на Волині.

Не раз мені здавалося, що *Східні Креси* відпадуть від Польщі, поминаючи всілякі інші причини, через відсутність зацікавлення ними з боку самих поляків. Я зустрів тут декількох іноземців, які мандрували по Польщі. Всі вони вважали *Східні Креси* найцікавішою частиною Польщі й трохи дивувалися, що у Варшаві такого погляду ніхто не поділяв. *Креси*, можливо, були напередодні їхнього відкриття поляками, як після листопадового повстання. На жаль, календарний план Польщі завжди розходиться з аналогічним європейським. У Берні я зустрів троє людей (швейцарця, англійку і француза) досконало обізнаних з нашими *Східними Кресами* та їх політичною історією, включаючи пацифікації, економічну дискримінацію і т. д. Значить усі дразливі боки цього питання досконало знані усьому світові та вельми тяжітимуть над всіма нашими територіальними пориваннями. І тому, як на мене, дуже бажаним було б, щоб поляки самі теж до цього темного розділу своєї історії якось віднеслись і мали, що про цей розділ сказати.

ТРАВЕНЬ 1942 РОКУ

Переклад Василя Назарука

Анджей Кусьнєвіч

Я РОЗМОВЛЯЮ ПРО УКРАЇНУ

Казали: «Цього торкатись не варто!»
Але бачиш - минулись роздори,
і набридло картки виривати
із запліснявілої історії.

Дехто цих віршів не любить,
що не взяли собі в тяму
ні гордошів народу,
ні національного сраму.

Я не зумів інакше.
Одні в роти понабирали води,
мовчали, як риби,
інші, усмішок повні погірдних,
носи задирали вище.

Я кинув камінь у шибу,
хто хоче - хай свище.

Глянь, сестро Україно,
зник ненависті час - поза мною.
Земля покривається щастям,
неначе озиминою.
Розтяв, як тісто, трактор
гордіїв вузол - власність.

Але є ще лукавці, що служать дияволу –
гнів у душі тліється знов,
коли здираєм кору набубнявілу,
з пальців висмоктуючи кров.

Якби ще раз до горла кат
вовчиськом скочив, Україно,
з тобою стане твій польський брат,
схопивши міцно карабіна.

Так, росте, виростає
діло давно почате,
час, коли скажем: «Людино»,
а подумаєм: «Брате».

Час, коли слово «Береза»*
тільки березу означатиме,
просто отак: берізка,
і вже не буде інакше.

Коли скинем на сміття історії
старий календар, як з дахів очерет,
заїжджати будемо в гості
караваном стокінних карет.

*У довоєнній Польщі від 1935 року політичних в'язнів відправляли до табору в Березі Картузькій.

У київському видавництві «Основи» вийшла друком антологія польської поезії *Дзвони з зимою* у перекладах і зі вступом Дмитра Павличка. Вона охоплює творчість найвидатніших польських поетів - від Яна Кохановського по сучасних авторів, які виступили з деб'ютами протягом останнього десятиліття. З цієї книжки передруковуємо вірш Анджея Кусьнєвіча, поета і прозаїка, який народився 1904 року в Ківерцях, що біля Самбора, а помер у Варшаві у 1993.

Остап Лапський

ЛІТО ВЖЕ (Варшава, 2001 р.)

і половітимуть
жита в полях,
і сіно(с)кіс дихне
травною в долину,
а на узліссі
з боку півдня
визріє малина.

Зачіпає це мене
ще глибше,
як своїми поглядами
Кресам вірний лях.

Переживань не обмину,
не обману,
бо
в нас обох
без рідних батькіщин
під часу плин
на вимушеній чужині
під старість звідти
прокидається
дитина!

Остап Лапський (нар. 1926 р. в Гуцьках, неподалік Кобриня. Тепер живе у Варшаві) – вчитель, поет, літературознавець, перекладач, публіцист. Крім збірки перекладів химерної лірики Єжи Гарасимовича *Деякі елегії та децю інші* видав книжку своєї поезії *Мій почитачу* (Варшава 2000).

ОПТИМІСТИЧНИЙ ФІНАЛ КОРОТКОГО СТОЛІТТЯ

Розмова з Янушем Тазбіром

*Януш Тазбір (нар. 1928), історик, професор
Інституту історії Польської Академії Наук.*

- Дослідники романтизму кажуть, що дев'ятнадцяте століття було «віком поляків». Що можна сказати про століття, яке зараз минає? Яким воно було для Польщі та поляків?

- Я сказав би, що це було століття великих надій і ще більших розчарувань. Не пригадую собі випадку – в історії Польщі напевно ні, – щоб якийсь народ протягом століття двічі виборював незалежність і втрачав її. Були це, отже, надії, пов'язані з відвоюванням незалежності і розчарування тим, що з незалежністю прийшло, вперше – після 1918 року, вдруге – після 1989. Якби люди насправді чогось навчилися в історії, якби це не була така собі школа з порожніми партами, то знали б, що саме здобуття суверенності, повернення на політичну мапу Європи, не вирішує усіх проблем: не приносить добробуту, справжньої демократії, не висуває відразу зрілої політичної еліти. Усе це приходить тільки з часом.

Напевно, ми закриваємо наше ХХ століття великим плюсом. І закриваємо тим, можемо сміливо це сказати, що ми позбулися східних земель. Якби ви зробили опитування у 1945 році, то більше вісімдесяти відсотків поляків були б за повернення до старих кордонів. А зараз? Сьогодні вже мало хто за те голосував би. Чи ви собі уявляєте, що б діялося, якби тепер ми мали східні кресли зі Львовом і українцями, а під боком незалежну українську державу з ракетами й атомною бомбою?

- Була б друга Югославія?

- Так, або ще гірше.

- Отож, Сталін облагодіяв нас?

- Не бажаючи того, не бажаючи того, але, звичайно, так. Як історик, я завжди дивувався, бо я не знаю такого іншого прикладу в історії, щоб якась

державна брала участь у коаліції переможців, і не зважаючи на це, вийшла б із війни зі зменшеною територією. Але, з іншого боку, ця зміна дозволила нам звільнитися від дилеми східних земель. Ми ж протягом усього століття не розуміли, що українці, а ще більше литовці, не хочуть бути з нами в тому самому домі, який ми відбудовуємо після вигнання загарбників.

Говорять: історія – учителька життя. Але чи поляки хоча б чогось навчилися з того, як і в який спосіб вели боротьбу з пруськими загарбниками? Шляхом кооперативів, як українці в Другій Речі Посполитій, у двадцятих роках нашого століття. Водночас ми мали претензії до прусів, що не було суддів-поляків, поляків-вчителів, поляків-поліцейських. Я мешкав разом з батьками протягом двох років на Волині, там було понад 80 відсотків українців, але я вважав тоді за річ нормальну, що уся поліція, уся адміністрація, ціле військо – усе це поляки. Не тільки я так вважав. Воєводою був тоді Генрик Юзевський, який вів дуже ліберальну політику щодо українців, під тиском крайніх тенденцій був звільнений з посади 1 травня 1939 року, і усі урядові сфери тішилися: нарешті заллемо сала за шкуру тим українцям! Адже відбувалися таємні наради влади Корпусу Охорони пограниччя і Міністерства внутрішніх справ, щоб удовж прикордонної лінії виселити українців.

- Як ненадійний елемент?

- Урядовці мали, звичайно, деяку рацію. Але тодішня політика щодо українців та білорусів була страшенно короткозорою. Є, однак, певна наша заслуга в тому, що ці землі стали пізніше П'ємонтою України, оскільки ми не проводили масових вбивств, як росіяни, не відправляли людей до гулагів.

Ключ до майбутнього наших взаємин полягає в тому, чи Україна буде посилювати своє

прагнення до суверенності й остаточного розриву з Росією, чи, однак, переважають такі настрої, як на Білорусі. Якщо таке станеться – горе нам. Самі не впораємося.

- Ви не вірите в добрі наміри росіян? В їхні декларації та запевняння, що Росія зреклася імперіалістичних намірів щодо «найближчого зарубіжжя»?

- Я дивлюся на сучасність як історик і знаю, що Росія в минулому неодноразово підписувала трактати і «вічний мир», а потім розпочинала «справедливі війни», оскільки через деякий час виявлялося, що ті мирні трактати й угоди не були...гм... цілком справедливими. Бо що таке Росія? Частина народу хоче просто і тільки добробуту, а друга частина надалі вірить у світову місію своєї країни. Колись я розмовляв з одним російським інтелектуалом, і мене вразило те, що вони думають. А вони вважають, що заслугою Росії є збереження європейської культури. Так як ми думаємо, що були оплотом Заходу, так вони стверджують, що вберегли Європу від навали турків і татар. По-друге, вони приймають на себе тягар досвіду, яким був комунізм, і вдруге вберегли Європу, демонструючи на тілі власного народу, що то була злочинна утопія. І за це Європа повинна їм бути вдячною. Це спільне для росіян мислення – як серед інтелігенції, так і у сферах політичних. Тому я вважаю, що існують у Росії кола, котрі захочуть продовжувати політику Петра Великого, тобто, знову пробиватися до двох морів: Балтійського і Чорного. Тоді оце пробивання тривало довго, але зараз могло б відбутися блискавично. Ментальність і національні прагнення не так швидко піддаються змінам, як хотіли б того кілька незалежних газет, що виходять у Москві.

- Чи не повинні ми у зв'язку з цим радикально змінити нашу східну політику?

- Дивлячись на ситуацію з дальшої перспективи і не загрузаючи в деталях, можемо сказати, що наші найважливіші постулати щодо Росії були реалізовані. Іншою справою є питання, чи сталося це незалежно від нас, чи, може, є в тому й наша частка.

- А на чому мала б полягати роль Польщі в цій частині Європи?

На полегшенні нашим східним сусідам адаптації до європейської спільноти. Те, про що Брюкнер свого часу говорив: європеїзація Росії, яку розпочав Петро Великий, означала водночас кінець колонізації Росії. Не таємниця, що ми від 1945 до 1989 року були для Росії вікном до Європи. У нас показували західні фільми, видавалися переклади з французької чи англосакської літератури, у нас відбувалися виставки сучасного мистецтва, і власне тому так багато росіян вивчали польську мову. Тепер вони самі налагоджують безпосередні контакти з англосакською, французькою чи німецькою культурою. Але наша роль може бути й надалі значною за умови, що в нас прокинеться інтерес до їхньої культури і що ми позбудемося, нарешті, почуття історичної місії, що ми буцімто несемо їм вищі цивілізаційні форми.

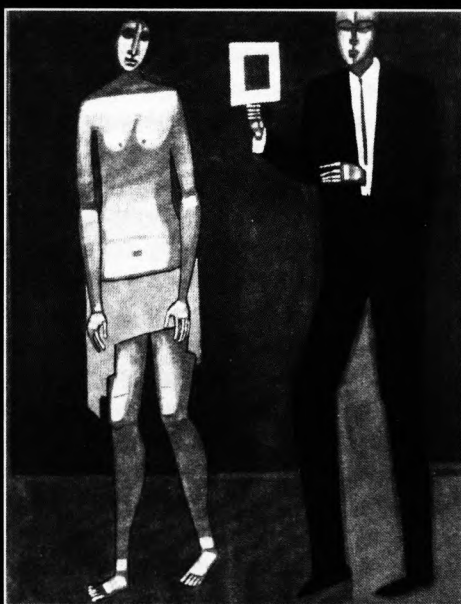
Ми повинні також рішуче вибити собі з голови думку про те, що ми є якимось «передмур'ям». Не годиться нам поділяти великих утопій папства, що головною метою віросповідальної політики на Сході є навернення на католицизм атеїстів і православних. Давайте покинемо мріяти про католицьку Божу службу на Червоній площі в Москві. Ми повинні перебороти в собі усі ці комплекси минулого періоду, коли російська культура асоціювалася нам з чимось страшенно нудним і схематичним.

Цікаво, що у відповідь на польську фобію росіяни вигадали сміховинну теорію, котра є відгомонам змовницької теорії історії. А саме – вони стверджують, що головною метою католицизму було і надалі залишається знищення православ'я. Неправда! Це одна з мрій Риму, але напевно не головна мета. Якщо ми переглянемо російські підручники другої половини XIX століття і радянські підручники з тридцятих років нашого століття – то в них немає різниці з цієї точки зору. То ми, росіяни, є аж настільки важливі, що вони – Захід – головною метою вважають знищення нас і нашого краю. Але це ж нонсенс.

- Чи не з цієї великоруської мегаломанії береться сьогоднішня манія російського керівництва, що усі навколо чигають на Росію, хочуть її знищити, що підозрюють її у нищих намірах?

Півакт. 1977. Холст, акріл.

Спроба обручення, 1963. Холст, темпера.

- Я думаю, що так, і не дуже добре розумію, звідки джерела такого мислення. Західна Європа інтегрується, а супроводжує цей процес несамолюбивий вибух націоналізму в Бельгії, у країні басків, в Ірландії, Бретанії, а особливо в давній Югославії. Тобто там немає проблеми втрати самосвідомості й національного самовизначення. Зрештою, і серед поляків після третього розподілу лунали голоси, що нам загрожує повний геноцид, і сліди такого мислення знаходимо навіть у нашому національному гімні: «Будемо поляками», так, ніби втрата держави призвела до того, що ми перестали б бути поляками, що загине наша мова й культура. Тому протягом тривалого часу, а Католицька Церква і досі, ми перебували в полоні комплексу фортеці в облозі: звідусіль загрожують таємні вороги, а прихований ворог завжди небезпечніший, ніж явний.

- А з боку Заходу ніхто нам не загрожує? Чи за десять-двадцять років, коли Німеччина знову відчує силу, яка вже її розпирає, чи не захочуть німці відібрати собі наші західні землі, тобто їхні Східні Креси?

- Не думаю, оскільки в Європі національні справи будуть відігравати все меншу роль. Звичайно, не можна виключити, що, подібно до того, як було колись, настане велика депресія в Німеччині, настане криза, народиться новий Гітлер і т.д. Але в нинішній ситуації мені видається це дуже мало ймовірним. Особливо якщо зважити на те, що Захід зробив два висновки з успіхів Гітлера і Сталіна. По-перше, що не можна допускати ситуації, в якій агресори проковтують подинокі держави без жодної міжнародної протидії, тому виникло НАТО. А по-друге, потрібно уникати несподіванок, раптових атак.

Якщо можна закрити XX століття наголосом попри все оптимістичним (хоча на це століття припало дві світові війни і екстермінація народів у небаченому досі масштабі), то завдяки тому, що після 1945 року все-таки не вибухнула атомна війна. Але нам загрожують інші бомби: екологічна і демографічна. Можливо, і їх зможемо розрядити?

Розмову вів Анджей В. Павлючук

Переклад Ярослави Конєвої

ЩО НАС ДІЛИТЬ, ЄДНАЄ ЩО?

Фрагменти стенограми зустрічі, яка відбулася в Центрі Культури в Подкові Лесьній під Варшавою 24 квітня 1998 року за участю:

- Петра Сардачука, Посла України в Польщі
- Яна Новака-Єзьоранського
- Богдана Осадчука
- Богдана Скарадзінського
- Яцка Куроня

Ян Новак-Єзьоранський –

Перший раз я зіткнувся з українськими проблемами, коли перебував у війську. Я служив як підхорунжий на Волині. Саме там я переконався, що політика Уряду Другої Речі Посполитої стосовно українців була фатальною.

Були військові маневри, я – підхорунжий чоти, веду мій підрозділ, який складається з самих українських вояків, ми їдемо лісовою дорогою, і вони запитують, чи можуть заспівати своїх українських пісень. Звичайно, відповів я: ці пісні, співані вночі, викликали чудові переживання. Але наступного дня один з польських солдатів доніс на мене, і я отримав дисциплінарне покарання за те, що дозволив українським солдатам співати їхніх пісень по-українськи. Цей випадок викликав у мене таке потрясіння, що я надовго його запам'ятав.

Я переконаний, що незалежність України, економічний розвиток України є для Польщі настільки ж важливими, як і вступ до НАТО. Якщо Україна зміцниться економічно, якщо держава зміцніє, якщо Росія погодиться з незалежністю України в її сучасних кордонах, то ми будемо в безпеці. Бо це буде кінець російського імперіалізму. Якщо ж буде навпаки, якщо Україна втратила б свою сьогоднішню незалежність або мусила б поступитися якимось територіями, я певен, що це зміцнило б російський імперіалізм і ми раніше чи пізніше мали би з ним клопоти, навіть перебуваючи в НАТО.

На мою думку Польща має виняткову нагоду, щоб, будучи в НАТО, стати поборником безпеки України. Україна зараз не може вступити до НАТО, але Польща має в цьому моменті нагоду, щоб засобами своєї політики стати для Західного світу виразником інтересів України. З моїх контактів роблю висновок, що такий замір існує, стосунки на урядовому рівні, здається, не можуть бути кращими. Тут немає жодних проблем. Натомість стереотипи «внизу» вмирають повільно. Це дивно, що з польського боку антинімецькі стереотипи – адже ми зазнали страшних кривд – якимось швидше послаблюються, ніж стереотипи антиукраїнські. Мені здається, що це саме проявляється, коли говорити про теперішню Західну Україну. Коли я був у Львові, то дійшов висновку, що польсько-українське єднання не може вести через Київ і Варшаву, але через Перемишль і Львів.

Я поїхав до Львова з найкращими намірами. Мені влаштували зустріч зі студентською молоддю, і я був заскочений кількістю людей, що прийшли. Я там сказав усе це, що зараз кажу вам. Я сказав, що Польща цілком погодилася з сучасним кордоном, що переважна більшість поляків навіть не думає, щоби Львів, до якого більшість львів'ян має сентимент ще до сьогодні, мав колись повернутися до Польщі. Я сказав відверто, що кордон є недоторканим.

Після мого виступу, встав молодий чоловік (не більше 20-ти років) і сказав: «Що ви тут говорите про непорушність кордонів, а Перемишль, а Сянок, а Холм? Це одвічні українські землі, котрі повинні повернутися до України».

Якщо мова йде про міжвоєнний період, я не маю сумнівів, що Польща завдала більше кривд тому, що була сильнішою, мала свою власну державу. Але я гадаю, що повернення до минулого суперечить нашим головним інтересам. Та це є в людській натурі, що кожен пам'ятає лише кривди, завдані йому, а не хоче пам'ятати і визнати ті, які сам завдав. У цей момент згадування минулого і підтримування тих стереотипів, що опираються на почуття якихось кривд з однієї чи другої сторони, суперечать нашим прагненням.

Тепер про стереотипи. У Литві, нарешті, дійшли згоди, що литовці не будуть трактувати Желіговського як героя Литви, ані Ягелла, але від поляків не будуть вимагати, щоб вони трактували князя Януша Радзівіла як польського героя.

Треба погодитись на непогодження. Що з того, що Хмельницький буде наймилішим героєм для українців, а не буде ним для поляків. Погодитись належить з тим, щоб не було вироблень спільного погляду там, де його бути не може, чи й не повинно.

Минуле не повинно обтяжувати майбутнього. На мою думку це вимагає терплячості, терплячості і ще раз терплячості. Я переконаний, що переможе терплячість і добра воля з обох сторін.

Богдан Осадчук –

Пане Яне, я хотів би підкреслити ваші заслуги, котрі, здається, у Польщі мало хто доцінює, а на Україні про них майже не знають. Я думаю, що в часах, коли Ян Новак керував «Вільною Європою», дуже важливим було передавання всіх тих речей, які з'являлися в «Культурі» Єжи Гедройця, і роль паризької «Культури» була б не повною без передачі в ефірі. Інакше все це залишилось би в еміграції. Ян Новак систематично давав шанс інформації, і завдяки цьому вдалося подолати ревізіонізм, який існував після Другої світової війни. Хочу нагадати гасло: «Одна бомба атомово – і повернемось до Львова», – це було небезпечним.

Якщо говорити про чинник німецький, то хочу сказати, що сталася суттєва зміна. Були часи, коли німці підбурювали українців проти поляків, а українці шукали допомоги у німців проти поляків, і коли німці разом з росіянами виступали проти українців. Цього всього вже не існує, є ще, правда, залишки русофільства, що дозволяє німецьким політикам недооцінювати небезпеки можливого відродження російського імперіалізму, але це тільки випадки. Усі ті чинники підбурювання нас одних проти одних перестали існувати, це величезна зміна історичного масштабу, що ще не всі усвідомлюють. З'явилися нові умови для співпраці між нами.

Богдан Скарадзінський –

Я опинився в дуже незручному становищі, бо як наймолодший за віком і рангом, відчуваю необхідність гострої полеміки з обома попередніми промовцями.

Почну з пана Яна Новака.

Довоєнна Польща на відтинку польсько-українському зайшла в тупик, щоб вона не зробила, було б погано. Якщо б вона толерувала українські свободи, науку, самовілля, то зміцнювала б ворожий собі етнічний потенціал з усіма наслідками, які з цього витікають. Якщо б ці речі викорінювала, було б не гарно щодо світу. Отож, тупцювала в тому замкнутому колі, аж поки пакт Молотова-Ріббентропа розв'язав Польщі пару тих проблем, додаючи клопотів й іншим.

Б. Осадчук –

Коли росіяни зайняли Прибалтійські країни і могли їздити у Ригу і Таллін, то поговорювали: «Спасіба Йосі Ріббентропу, что открыл окно в Европу».

Б. Скарадзінський –

Полишаючи довоєнні часи, не можу розділити оптимізму моїх попередників щодо ситуації у стосунках польсько-українських дня сьогоднішнього, бо боюся, що ми знаходимося, як і в минулих роках, у такому ж тупику.

Я є недовірливим, коли йдеться про трактати, промови президентів, рішення парламентів і інші декорації цього типу. Коли вже на моїх очах тріснув трактат таких двох авторитетів як Сталін і Гітлер, то, як я можу вірити в трактати минулих, як тут, так і в Україні, міністрів, президентів, котрі з історичних причин не є авторитетами для свого народу.

Вважаю, що урядові заяви про стратегічне партнерство – це покищо тільки фрази. Не помітно цього в жодних виявах життя, якщо говорити про польське суспільство в цілому, яке є байдужим навіть до власних польських справ, то що вже й казати про Україну, яку не знає, не доцінює, не розуміє. Польське суспільство не хоче полишити власного подвір'я, міражів НАТО, які йому тепер засвітліли.

До пана Осадчука, котрий говорить про успіхи нової української держави.

Погоджуюся, що у найближчому майбутньому Росія не буде в стані загрожувати Україні, ані Румунія. Україні може бути загрозою сам український народ. Якщо ідея незалежності довгий час буде зводитися до символів і споминів, а поряд, з трьох боків будуть розвиватися Польща, Румунія і Росія, то частина суспільства махне рукою на колір прапора, тобто незалежності, бо хотітиме краще жити. Кількість підписаних трактатів мене тішить, але не імponує. Трактати важливі, але я в них не вірю як в вирішення життєздатності тієї держави.

Яцек Куронь –

Перемишль-Львів є симетричними – симетричними в певному сенсі, у взаємній налаштованості. Коли я прийшов до пана посла з делегацією Комісії національних меншин, щоб вибачитись за зруйнування купола в Перемишлі, і говорив, що це суперечить волі польського уряду, він сказав: «Знаю, що це не ви робите, але маєте там таких, котрі це роблять. На вістку про знищення Купола наші вирішили знищити пам'ятник Міцкевичу, але ми їх якось стримали. Тільки ми маємо молодих і даємо собі з ними раду, а ви маєте дідусів і не можете їх стримати». Мушу з соромом сказати, що у Перемишлі це не молодь, а діди влаштовують скандали, у Львові ж це група молоді, з якою вони дають собі якось раду.

Я все це кажу тому, що поза домовленістю симетрії немає. Дослідження показали, що українці в Польщі – у самому низу, гірше тільки з циганами, часом з румунами. На Україні ж поляки разом з американцями у трійці зверху, і то не на Східній Україні, яку поляки вважають «доброю», але в

дослідженнях загальної громадської думки. Польща має дуже високий показник. Але що з самою Польщею? Не можна сказати, що нічого не робиться, робиться багато. Особливо важливу роль відіграє Союз українців Польщі з Генеральним секретарем – Петром Тимою. Незабаром відбудеться І Польсько-український Зліт у Варшаві. Союзів українців вдалося вибудувати порозуміння із Всесвітнім Союзом Солдатів Армії Крайової у справі спільних досліджень Луцького університету та Інституту Історії у Варшаві. Вони будуть досліджувати драматичний період польсько-української війни 1943-1947. Відбулося уже два засідання, раз у Варшаві, раз у Луцьку, і це розвивається, це діє. Зараз у травні буде чергове засідання. Найбільш активними і доброзичливими щодо України є солдати з 27 Волинської дивізії АК.

Я з ними розмовляв і знаю, що вони дуже проукраїнські. Кажуть: «Є проблема, німцям мусимо вибачити, бо німці виявляють почуття вини, виявляють покуту, а українці – нічого. Маємо проблему «жертви», ми народ битий, копаний, товчений, скривджений, але не усвідомлюємо, що це ми є українцями щодо німців і німцями щодо українців. Тут ми не можемо виявити почуття вини, і вони також».

Я знаю, що над нами тяжіє історія, але саме такі наукові сесії допоможуть перервати виголошування голих фраз. Є історики, котрі над цим працюють, є люди молодші, старші і ветерани, котрі в це ангажуються, хоч з таким опором, про який я згадував, але це єдина дорога, якою можна дійти. В зв'язку з цим хочу сказати, що перед нами велика праця, і стверджую, що її тягар лежить перш за все на польській стороні, бо ми є стороною сильнішою, маємо більші дані і більші шанси, а взагалі-то потрібен жест з нашого боку. Як на мене, то тут потрібно звернутися до історії – драма полягає в тому, що коли у XIX століття формувалася сучасна польська нація, то Польщею привласнено Першу Річ Посполиту, а це дурниця. Перша Річ Посполита була Річчю Посполитою Народів, польський король був: Королем Польським, Великим Князем Литовським, Князем Київським, Смоленським, а це по-нашому називається ПОЛЬЩА. Ця думка, що це було Польщею, тобто польськими теренами, є для тих народів смертельною загрозою, а на додаток ще й думкою помилковою. Ми мали спільну Батьківщину, і коли прийшов час пробудження незалежностей, ми не зуміли цього зробити разом, а зробили це одні проти одних. Але в результаті ми мусили так зробити, наприклад, Львів був осередком культури, інтелектуального і політичного життя – і українським, і польським. Ні українці, ні поляки не уявляли собі життя без нього. Повинні володіти. І так в якийсь момент ми накиннулися одні на одних, що вже не можемо з цього вийти.

Петро Сардачук –

Я представник державної бюрократії, а не вільна людина, яка може говорити те, що хоче. Я завжди повинен вважати на слова, бо одні кажуть, що я неправий, інші вважають, що – правий, ще інші – що мене треба оголосити *persona non grata*, бо втручаюся до внутрішніх справ Польщі, і порівнюють мене із Новосільцевим, чим я дуже пишаюся, або ж до професора Осадчука, до кого, однак, не доросту. Шановне панство, зараз говоритиму по-українському і гадаю, що ви на 90 % зрозумієте, що я говорю.

Низько схилию голову перед великими авторитетами, якими є: Ян Новак-Єзьборанський, професор Осадчук і депутат Сейму Яцек Куронь, професори Тожецький і Ключовський, перед десятками і сотнями польських інтелектуалів, котрі віддали багато праці і сил справі нашого порозуміння і поєднання. І перед паном Богданом Скарадзінським, мешканцем цього гарного містечка. Ми розуміємо ті труднощі і проблеми, які з'являються при спробах поєднання наших народів. Тут піддавалася гострій критиці ідея поєднання на основі трактатів, потисків рук президентів, прем'єрів і міністрів, часом послів. Потрібно це зробити на середньому рівні, на лінії польських інтелектуалів, політиків, наукової еліти. Стараємося щось робити, але якщо президенти, прем'єри не будуть про це говорити, то хто буде?

За минулий рік кордон з Польщею перетнуло 6,5 мільйона українців, якщо поділити це на дні, то протягом одного дня у Польщі перебувають десятки чи сотні тисяч українських громадян. Така доля – колись ви їздили на Захід, тепер ми – на Захід. Щодня ми у посольстві приймаємо біля 200 українців з різними проблемами, зате не було ситуації, щоб поляки скаржилися на українців. Ці люди живуть сьогодинішнім днем, справами, і вони давно забули про ті прикордонні, етнічні проблеми. Вони живуть, допомагають одні одним, мають своїх приятелів, добре п'ють і життя триває. Наприкінці цього 1000-ліття ми отримали третій і останній шанс, щоб зрозуміти одні одних. Подивіться на наші країни, від Балтики до Чорного моря. Коли я приїхав до Польщі у 1995 році, то почав думати про якесь сполучення від моря до моря, сполучення транзитно-транспортне, щоб зблизити Північ і Південь.

Пан Новак сказав, що потрібен спокій, розважливість, взаємна толеранція, терплячість і час.

Ми розуміємо, що скрайні елементи є і в Польщі, і в Україні, ходять підбурюють, знищують куполи, спалюють прапори, але не маргінали вирішують про політику між народами. Я прихильник того, що починається з президентів – критикують наших президентів, але президенти не вічні, вони приходять і відходять, але то вони подали один одному руки, то вони підписали той документ. Ми нашу історію

писали кров'ю, писали слізьми, писали кулями, шаблями, усім писали. Ті, хто писав цей документ, не могли його написати так, щоб задовільнив усіх, але він є.

Нас критикують (з українського боку), що «ви перепрошуєте поляків – як то? за що? – вони повинні перед нами вибачатись». Давайте вибачатись взаємно, станьмо одні навпроти інших і подаймо руки. Звертаюся до вас, браття поляки. Наша історія дуже складна, завжди у тій нашій історії вигравав хтось інший – нас зіштовхували лобами, а потім сміялися.

Коли у Львові студенти мене запитали, як я буду почуватися, коли кордон НАТО буде біля Рави Руської, я відповів, що з дипломатичного представництва повернуся до Львова і буду там мешкати, оскільки буду почуватися спокійніше, бо до Рави Руської є близько 80 кілометрів, а до кордону з Ташкентським Договором – 800.

Ян Новак-Єзьоранський–

Не маю потреби полемізувати з жодним словом пана посла, бо я зворушений його запалом і всім, що він сказав, зокрема тому, що у дипломатів рідко трапляється такий ентузіазм і такий щирий гарячий запал.

Трактакт Польща-Україна дуже важливий, бо він є урочистим визнанням непорушності кордону і урочистим визнанням того, що обидві сторони цілковито шанують суверенність одна одної. Не варто легковажити трактатів. Але з іншого боку ви маєте цілковиту рацію – трактати важливі, якщо поряд з ними йде суспільне поєднання, суспільне порозуміння. Підписати трактат легко, але змінити людську ментальність, формовану протягом століття – це не може статися сьогодні чи завтра. Над цим потрібно систематично працювати і потрібно бути шалено терплячим і поблажливим.

Я не забуду розмови з міністром закордонних справ Кшиштофом Скубішевським, коли він повернувся у стані повного знеохочення з Литви. Був це 1991 рік, і він каже: «Прошу пана, вони нічого не дотримуються, наша меншина відчуває утиски». «Що ви пропонуєте? – питаю. – Чи ви збираєтесь звернутись до міжнародних інституцій?» «Ні, буду терплячим, будемо будувати економічні інфраструктури, бо Литва нас потребує, і будемо терплячими». Я був здивований, бо терплячість не є польською рисою. Та терплячість перемогла.

Усілякі спроби етнічної асиміляції закінчуються катастрофою. Існує можливість громадянської асиміляції, тобто «меншина» визнає лояльність щодо держави при умові, що може зберегти все інше, свою спадщину, свої храми, свої традиції за умови, що матиме повну рівноправність фактичну.

Мушу сказати, що історичним документом є Проект Закону про Національні Меншини – Яцека Куроня. Це прекрасний проект, котрим ми матимемо право пишатися. Він дає національним меншинам все, чого хочуть, щоб утримати свою національну спадщину. В таких умовах, в умовах такого лібералізму – я переконаний – українець буде все ж трактувати цю державу як свою.

Ставлення до української меншини є дуже важливим. Тут існуватиме «костельна» проблема, потрібно буде розмовляти з тими єпископами і священниками, котрі розуміють проблему. Повинно відбутися «повернення» тих греко-католицьких святинь, котрі були у греко-католиків до війни. Це шалено важлива проблема, яку дуже болісно переживають українці, а ми цього не розуміємо. Папа у розмові сказав, що завжди буде вірний греко-католикам.

Богдан Осадчук–

Мої побоювання полягають у тому, що я не бачу тих тисяч людей, поляків і українців з обох боків Сяну, які б своїми діями, працею, думками наповнювали рамці згаданих трактатів. Поки я не побачу критичної маси зусиль, присвячених цій справі, я не повірю жодним трактатам.

Переклад Володимира Павліва

Бернадетта Вуйтович

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ПРОГРАМА ЦЕНТРУ «КАРТА»

«Карта» виникла в 1982 р. як самвидавний журнал. В 1991 році він почав виходити легально, і з того часу в редакцію приходило все більше і більше листів читачів, які пережили трагічні часи на Волині в 1943–44 роках і просили детально написати про їхні випробування. Розповіді про ці події з'являлися на сторінках журналу, проте листи продовжували надходити. З'явилися звинувачення в ігноруванні «Картою» цієї теми, повторювалися заклики до її докладного вивчення. Це остаточно переконало співробітників центру «Карта» в тому, що потрібно не вражати читачів жахами «волинських злочинів», а якомога об'єктивніше описати ці події.

В цей період Центр встановив контакти з діячами львівського «Меморіалу», члени якого під керівництвом Інни Федущак сприяли з'ясуванню долі багатьох польських громадян – жертв НКВД. В 1994 році з ініціативи Центру в Подкові Лесьній відбулася зустріч польських і українських істориків під назвою «Поляки і українці в 1918–1948 рр. Важкі питання». Наміром організаторів було залучення обох сторін до аналізу ключових моментів в історії польсько-українських стосунків в ХХ ст. Після трьох днів засідань було сформульоване комюніке – перший спільний опис подій середини сорокових років, що, як видавалося, «на завжди» стали між двома народами.

Члени Світової спілки солдатів Армії Крайової та Союзу українців у Польщі, надихнуті першою зустріччю в 1994 р., вирішили повернутися до подібного діалогу про минуле в 1996 р. Від цього часу кожні півроку по черзі в Україні (Луцьк) і в Польщі (Варшава) відбуваються зустрічі, на яких уточнюється правда про історичні події. Партнером польської

сторони є Волинський університет ім. Лесі Українки в Луцьку.

Кожну тему на семінарах обговорюють два історики – польський і український, які представляють свої точки зору. Після їх виступів учасники обговорюють суперечливі моменти з метою відредагування остаточного протоколу узгоджень і розбіжностей.

В листопаді цього року відбувся восьмий такий семінар. Історики, що брали в ньому участь, говорили про чергові, не з'ясовані до цього часу проблеми в історії польсько-українських стосунків, про питання переселення поляків з України та українців з Польщі, про витоки, перебіг і наслідки акції «Вісла». Перший раз робота над прийняттям спільного рішення викликала таку емоційну реакцію, що протокол узгоджень і розбіжностей не був підписаний. Яблуком розбрату стала проблема акції «Вісла». Однак було прийняте рішення про те, що над з'ясуванням конфліктних питань буде працювати польсько-український колектив науковців, який підготує протокол на наступну зустріч в Луцьку, що запланована на весну 2001 р. Останній, десятий, семінар відбудеться восени 2001 р. у Варшаві. Завершенням усього циклу зустрічей буде організація урочистої конференції, мета якої – ознайомити широкі кола суспільства з результатами тривалої спільної праці польських і українських істориків.

Матеріали семінарів відбиті у редагованій Центром «Карта» видавничій серії «Польща-Україна: важкі питання». Видані книжки включають доповіді, виголошені на окремих семінарах, і повний запис перебігу дискусій та кінцевих постанов. До цього часу вийшло сім томів, що відображають перебіг зустрічей. Українська сторона видає аналогічні матеріали українською мовою.

Вже перші семінари переконали учасників, що з метою з'ясування болючих точок в історії польсько-українських стосунків необхідно провести основне документування жертв конфлікту з обох сторін. Ще на першій зустрічі в Подкові Лесьній організатори побачили, наскільки великими є розбіжності у сфері статистичних даних. Кількість жертв конфлікту на Волині в сорокових роках коливається між 50 і 500.000 тисячами.

Заради уникнення маніпуляції статистичними даними Центр «Карта» опрацював дослідницький проект «Документування жертв польсько-українського конфлікту в сорокових роках ХХ століття», який був прийнятий ІV польсько-українським семінаром (Варшава, жовтень 1998 р.). Провідною ідеєю проекту було одночасне вивчення польських і українських втрат на територіях Польщі та України. До проекту долучились історики, а також ветерани і групи мешканців прикордонних областей, які до цього часу дуже критично ставились до «офіційної» науки і політики. З'ясувалося, що співробітництво осіб з протилежними, часто непримиренними поглядами стало можливим.

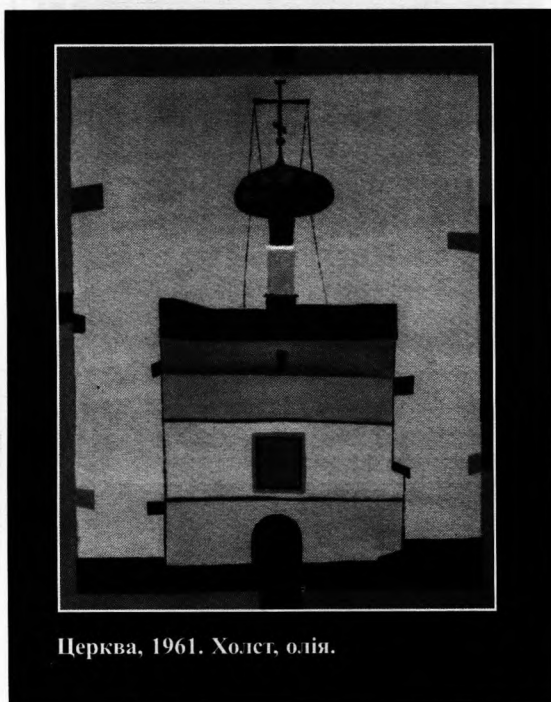
Сьогодні комп'ютерна база охоплює 8000 прізвищ жертв польсько-українського конфлікту на теперішніх землях південно-східної Польщі, з них 3000 осіб – це вбиті з української сторони. Крім того, задокументовані персональні дані 2500 осіб, які загинули на територіях, що входили у колишні Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства.

Однак при реалізації проекту не вдалося «втримати рівновагу». Польською стороною роботи по документуванню продовжуються і розширюються, в той час коли дослідження на території України через брак коштів не здійснені. В Центрі «Карта» з метою точної реєстрації жертв була створена і введена в дію комп'ютерна база, завдяки якій стала можливою фіксація персональних даних кожної особи: імені, прізвища, прізвиська, імен батьків, родичів, віку, національності, віросповідання, професії або місця роботи, місця проживання, а також

інформації, що стосується обставин, місця і дати смерті та винуватців загибелі цієї людини. Під час реалізації проекту Центр «Карта» почав співробітничати з багатьма істориками, які досліджують кількість втрат в окремих географічних пунктах.

Центр «Карта» має намір продовжувати цю діяльність. У зв'язку з утворенням Інституту Національної Пам'яті з'явилися нові перспективи посилення дослідницької роботи. Обидві інституції планують співпрацювати заради зближення народів Польщі та України.

Переклад Ірини Кононенко

Церква, 1961. Холст, олія.

Богдан Скарадзінський

ПОПЕЛИЩЕ НАД СЯНОМ І БУГОМ

Заголовок цієї книжки дещо збиває з пантелику, бо своєрідна польсько-українська війна, яка проходила якби у тіні великої світової війни, розігралася на території значно більшій. І якщо навіть завузити собі тему до сьогоднішньої території Польщі, то автор змушений був поважно зайнятися великою частиною

знання одне про одного і брак доброзичливості, натомість спіробітництво ведеться на рівні холодної війни.

Я особисто не намагаюся все пояснити собі трагічною історією. Українська відсталість, причому не тільки економічна, а й цивілізаційна, в умовах політичного суверенітету – це чергова жорстокість долі. Проте й історичний досвід відіграє свою вагому роль, незважаючи на те, що від часу злого апогею відділяє нас вже півстоліття. Тепер видно, наскільки безвимірним, як на людську витримку, є заподіяне зло. А ще його підсилено нехиттю – як поляків, так і українців – сягнути глибше до причин спільного нещастя; бездушне й однобічне обвинувачення супротивної сторони, залишаючись у той же час при думці про власну непогрішність, утверджує взаємні претензії, нічого не навчаючи. Сімейні перекази тут міцно підтримуються з усіх боків – як змістом шкільних програм, так і вищими школами, не кажучи вже про засоби масової інформації.

Гжегож Мотика застосував по суті підмінну тактику. Він добре знає, що гуманних воєн у світі нема. Розуміє також, що польсько-український конфлікт поглиблювали безпощадність і жорстокість (неначе їх не було під час Другої світової війни). Автор змушений був вміло обґрунтувати це фактами, датами, числами – сягаючи по документи й свідчення з обох сторін. Він мусив мати письменницьку відвагу високого зразка.

Українці, які читатимуть його, нападуть на нього або його промовчуватимуть. Щоправда він української правоти не приховує, але й не показує ОУН-УПА як лицарів, без плями: їх трагедія не виправдовує багатьох починань, які додатково провокували польську ненависть і відплату. Авторіві годі сподіватися доброго слова також і від поляків. Він бо піддає сумніву поширений серед нас міф про те, що ми були лише захисниками своєї землі і людей, а вже зокрема – що польській стороні була чужою жорстокість, якою є варварство по відношенню до цивільного населення, не виключаючи жінок і дітей. Цій книжці загрожує своєрідний парадокс – одні можуть з неї почерпнути суттєву аргументацію про українські злочини, приховуючи другий бік медалі; інші захочуть робити подібне з польськими вчинками. Натомість питання, як це насправді було у Бещадах, здається, не дуже цікавитиме читачів як з цієї, так і з тієї, протилежної, сторони Сяну і Бугу.

Тирс
Венгринович
Шкіп
(давній пов.
Санок).
Церква
Преображення
Ісуса Христа.
Збудована
у 1742 р.
(тепер римо-
католицький
костел).

Жешівщини з випадом у Краківське воєводство, а також охопити частину воєводства Люблінського, зачіпаючи і Підляшшя. Спадок цієї специфічної війни й надалі тяжіє над польсько-українським сусідством. Хоч дійсність, передусім політична, піддалася майже революційним змінам, проте вона надалі погана. Декларації й трактати йдуть своєю дорогою, а практичне життя – своєю; взаєминам поляків та українців притаманні відсутність

Тирс
Венгринович
Команьча
(давній пов.
Санок). Церква
Покрови
Пресвятої
Богородиці.
Збудована
у 1805 р.
(передана
православним).

На думку нашого автора, «бещадська» фаза трагедії відрізнялася від її волинсько-подільської прелюдії. Тепер, читаємо, «першими вдарили поляки (...), вони ліквідували найважливіших представників української громадськості, послуговуючись справжніми або надуманими закидами про співробітництво з німцями. Дійшло також до стосування збірної відповідальності (...)». Головне джерело конфлікту становила Замоїщизна, де німецьких колоністів мала захищати українська охорона, яку селили в «очищених» від поляків селах. «Обидві сторони поводити себе дуже жорстоко». Дійшло до грубого бандитизму і збірних пограбувань. На зламі 1943-44 років українській стороні відняло наче розум; у південній Люблінщині поляків закликали залишати цю землю, як і Бещади *sensu stricto*. І це перед входом Червоної армії, дослівно напередодні масового виселення українців у глибину СРСР! Занім рушила – польськими руками виконана – горезвісна акція «Вісла», сотні тисяч людей уже вигнано з господарств; для десятків тисяч українського «активу» оця глибина «Країни Рад» просто означала Сибір і Казахстан.

Ситуація надзвичайно ускладнювалася. З одного боку маємо спроби польсько-українського діалогу, включно із збройними антикомуністичними співдіями. Але з другого – справжній антиукраїнський фронт: формації НКВС отримують не лише підмогу Війська Польського, Корпусу внутрішньої безпеки, міліції та Управління безпеки, а також і польського підпілля, включно з Національними збройними силами (NSZ) і НОВ. Гірше того, польська громадська думка і громадськість у цілому таких дій принаймні не засуджували.

На цьому тлі визрівали епізоди, які вкривали поляків особливою ганьбою. Верховини, де закатовано майже 200 цивільних українців, різних за віком і статтю, – відомі дещо ширше. Однак вершина божевілля – це події у Павлокомі коло Динова.

Ігжеж Мотика детально співставляє жахливу дійсність, аж до можливості провокації з боку НКВС. Убито 365 осіб – були серед них жінки, діти і греко-католицький священик; це була методична екзекуція на місцевому цвинтарі, на яку приводили ув'язнених у церкві людей. Виконавцями було звичайне польське населення з навколишніх сіл, з яким співдіяв регулярний післяяковський загін «Вацлав». Сьогодні Павлокома відбудована і заселена, але без жодних слідів ч. хочби ознак пам'яті про її справжнє минуле; село має новий костел, бо ієрархія не погодилася використати руїни й місце по колишній церкві; старий цвинтар зрівняно з землею, служить свинарству...

Проукраїнські сентименти рідкісні у нас явище. Однак по тому боці свідомість трагедії також повинна бути особливою. Ігжеж Мотика не приховує вражаючих епізодів, які викликають глибші роздуми.

Тире
Венгринович
Смільник
(давній пов.
Ниж. Устрики).
Церква св. Михайла.
Збудована у 1791 р.
(тепер римо-
католицький
костел).

Ось знищення лікарні куреня «Рена» на масиві гори Хрещатої, у підземельних бункерах. Десять пораниених і п'ятнадцять осіб персоналу опіки та охорони. Вони не хотіли піддатися. Військо намагалося викурити їх вогнем, наче лиса з нори. Вибухнув спирт, може нафта або тротил. [...] Або візьмімо смерть крайового провідника на Любачівщині, вже під кінець 1947 р. Також підземні бункери. І також відмова капітулювати. Коли всередині розкладено вогонь, записано в офіційному рапорті, «ми почули, як „Стяг” разом зі

Тире
Венгринович
Літовищі
(давній пов.
Ниж. Устрики).
Церква св.
Архангела
Михайла.
Збудована
у 1898 р.
(тепер
розібрана)

своєю охороною співав український гімн [...] і тихі вибухи». Ніхто не вийшов живим.

Згорище над Сяном і Бугом на разі пригасає – від плину часу, з мінімальною участю об'єктивних роздумів, причому критичних по обидвох сторонах. Наш автор прокладає шлях майбутнім творам. Байдуже, чи будуть вони озаглавлені «Тихий Сян» чи нове «Вогнем і мечем». І чи це буде проза, рівнем достойна цієї теми, чи може сюжет художнього фільму.

Переклад Мирослава Вербового

NOWE
KALAM

Анджей Стасюк

З ПОДОРОЖІ ПО УКРАЇНІ

Мал. Piotr (Dlugi) Gidlewski

Ця траса znana з пограбувань і обкрадань. «Навіть митники з українського боку умудряються вимагати гроші від подорожніх чи конфісковувати предмети, які їм сподобаються». Це все, що ми знали. Зрозуміло, що ми вирішили негайно вирушити туди. Тим більше, що іншого переходу, крім цього в Загоні, між

Тоді в переході між вагонами почало щось діятись. Стрижений налісо хлопець бив іншого стриженого налісо. Потім до акції втрутилися дівчата і зробився такий рух, що нічого не можна було побачити. Однак, хтось таки програв, бо за якийсь час одна з дівчат увійшла до купе і попросила пляшку води, оскільки потрібно було привести до тями потерпілого і помити йому рани. Конфлікт видавався цілком внутрішнім, тож ми їхали собі спокійно, милуючись краєвидами. З'явився український прикордонник з митником. Він недбало оглядав паспорти і з нехиттю ставив штампи. Я гарячково намагався згадати, де у мене понавстромлювано тих різних номіналів. З переляку я все позабував і виникла загроза, що в разі чого вийму, наприклад, п'ятдесят баксів, як останній ідіот, бо ж якщо вже вийму, то напевно не сховаю.

Угорщиною та Україною немає.

Чекаючи транскордонного поїзда на станції в Загоні, ми зробили необхідні приготування. Перш за все заховали на дно заплічника «предмет, який міг би їм сподобатись», а саме п'ятнадцятилітній фотоапарат «Практика». Далі ми приготувалися до «вимагань», випихаючи кишені різноманітними номіналами з усіх валют, які у нас були. Тут долар, там два, тут десять на випадок особливої непідкупності. Окрім цього, словацькі крони, форинти, а навіть румунські леї - бо хто ж може знати, що саме хлопцям буде треба. Ми попивали останню кварту для відваги, відганяючи нав'язливу думку, аби не стала вона останньою квартою в житті.

Приїхав поїзд. Властиво, два вагони плюс локомотив. У перший вагон хлопці і дівчата вантажили товар: пральки, холодильники, газові плити, шини, половинки і четвертинки автомобілів та інші предмети щоденного вжитку. В другому вагоні були ми разом із сотнею інших подорожніх. Окрім нас, всі розмовляли угорською, українською, російською, циганською і, якщо слух мене не обманув, по-румунськи. Навпроти сиділа жінка. Вона мала при собі лише паспорт і п'ятилітровий бутель олії. Угорці нас перевірили і потяг переповз через кордон мостом над Тисою.

Прикордонники були щораз ближче, а я в легкій паніці стискав у руці п'ятсот румунських лей, тобто якраз стільки, скільки коштують сірники у Бухаресті. Врешті прикордонник підійшов до нас і я подав йому паспорти. Він на них ледь глянув, засунув до кишені і сказав по-українськи: «Підійдете до мене на вокзалі у Чопі».

На вокзалі у Чопі відбувалося розвантаження. Одні другим передавали понад головами пральні машини, холодильники і половинки та четвертинки автомобілів. Двоє лисих у повній злагоді тягнули телевизор. Ми виглядали у натовпі нашого прикордонника. Він кивнув нам сонним, дещо змученим жестом. Ми йшли за ним, і я пригадував собі, де у мене заховано сто доларів. Він провадив нас, як засуджених, через зал для перевірок. Час від часу кивав головою то одному, то іншому. Ми проминули брамку митного контролю, потім - контролю паспортів, протиснулися крізь натовп і раптом опинилися на іншій стороні. Тоді наш ціцероне вручив нам проштамповані паспорти і сказав: «Я не хотів, щоб ви стояли у тих чергах. А гривни маєте?». «Лише долари» - проговорився я, як дурень. Тоді він розглянувся по залу і кивком підкликав невисокого типа з кульком у руці. Той підійшов. Охоронець кордону сказав йому: «Поміняй, тільки за якимось хорошим курсом».

«Поміняй, тільки за якимось хорошим курсом». Кульок був повен гривен, позав'язуваних у пачки гумками. Прикордонник запитав, чи не потрібно нам ще чогось, і побажав щасливої дороги.

Ми залишилися самі, і треба було прийняти якесь рішення.

Вагон до Ужгорода нагадував старе помешкання; занедбаний міщанський салон з часів ще до обох воєн. Може через зелений колір і шпалерну фактуру стін, а може тому, що був він такий просторий. Пасажири сиділи групами то тут, то там, наче при картярських чи чайних столиках.

Добре в'їжджати до чужого краю в сутемках. Те, що тим часом є нове і незнане, зараз стане тасмничим, і ми залишимося один на один з уявою. Закарпаття - це звучало цілком непогано, як на когось, хто ціле життя провів по тамтій, «передкарпатській» стороні. Це було як подорож за море, за океан, це були антиподи. І ще, коли на все це опадала темрява.

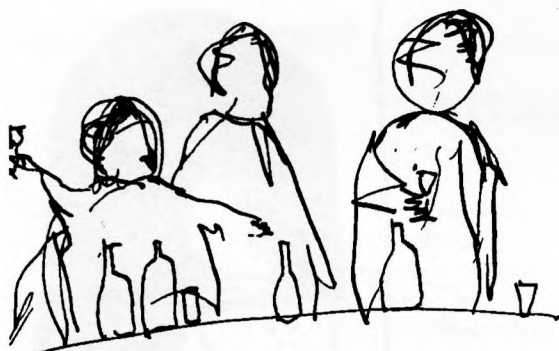
Ужгородський вокзал наповнював сморід тліючих смітників. В забігальвіці на привокзальній площі подавали каву, як в Угорщині. Мала, міцна, в грубостінній чашці без вушка. Зал був темний, дерев'яний, а бар відділений солідною перегородкою. До нас підійшла висока знищена жінка, і ми почали розмовляти прикордонною мішанкою, змішуючи українські, польські, російські та словацькі слова. У світлі ліхтарів, у відблисках, що пробивалися з закритих будок і кіосків, з'явилися громадки дітей. Їх супроводжували пси. Звідкись долинала музика. Малолітки були невтомно рухливі, хоч надходила північ. Вони перетинали площу у всіх напрямках, щось виношуючи і висліджуючи, і це схоже було швидше на якийсь танок - вони були такі гнучкі і розбурхані, і активно жестикулювали, а великі тіні повторювали їхні рухи.

Ми пішли щось з'їсти, але в скляному павільйоні поряд з прилавком-холодильником, наповненим котлетами, було вже розстелено розкладачку. На ватяній ковдрі спав згорнутий клубком кіт. Але я все ж постукав. З підсобки вийшла продавщиця в халаті і тапках. Покрутила головою, але врешті відчинила і продала нам по великій котлеті з булкою.

Весь вокзал збирався спати. Віконця кас і двері барів замикалися одне за одним, і залишалося тільки прогулюватися вздовж перонів. Починало сіріти, коли приїхав наш поїзд.

Коли настав день, виявилось, що вагон порожній. Ми їхали повільно, обережно, подумки розтинаючи мапу надвоє. Праворуч була Румунія, ліворуч - Україна, внизу плинула зелена Тиса. Коли ми втрачали її з погляду, на її місці з'являлася загорожа з колючого дроту. На румунській стороні скелясті гори мали зрізані верхівки і нагромаджувалися одна на одну, на українській набирали форми розтягнутих пологих хребтів, але як одні, так і інші видавалися цілком безлюдними. Час від часу на картопляних грядках з'являлися люди, але виглядали так, ніби прибули дуже здалека, бо на горизонті не було видно жодного поселення. Колючий дріт розтинав надвоє, власне кажучи, чистий пейзаж, і можна було подивитися на зматеріалізовану метафору кордону. Я їхав тією самою трасою, яку сімдесят п'ять років тому долав Павел Невядомський із «Солі землі» Вітліна. Тільки він їхав в іншу сторону, з фіктивної місцевості Топори-Чернеліца на Гуцульщині до такого ж фіктивного Андрасфальва в Угорщині. Невядомський теж був фіктивним. Справжньою

була лише війна, на яку він їхав. Отож, минаючи Буштину, я думав про Європу, про той дивний експеримент провидіння, який з висоти небес мав би нагадувати вигляд в об'єктиві мікроскопу, коли на скельці знаходиться краплина води. Я думав про той неперервний рух, брунькування, набухання і розпад, про ту органічну магму народів і мов, про ту мурашину мандрівку народів, яка обирає за привід напади, втечі, експансії, економіку, політику, пожадання, страх і туристику. Я уявляв собі чехів і чорногорців, естонців і сербів, словенців і македонців, румунів, поляків, українців, болгарів і словаків, латвійців і молдаван, угорців і білорусів, хорватів, албанців і литовців, уявляв як вони мандрують вздовж очевидних, безжалісних паралелей та меридіанів у пошуках енігматичних кордонів, у пошуках незайманих земель, з котрих вони могли б вивести свій початок, в пошуках мітичних районів, де ще не ступала нога людини і не лунав людський голос, країн, де розселило їх провидіння або їхня власна воля, а не випадок, примха чи іронія історії. Цей колючий дріт, що пробігав через пустирище, нагадував про те, що земля і надалі є нічиєю.

Тепер шкодую, що я не робив тоді нотаток, що не записував назв чи віддалей, що їхав бездумно, дико по-тваринному задивлений в пейзаж, і що деякі фрагменти пригадую собі, як фрагменти сну. Не можу, наприклад, згадати, де був той безлюдний перехід на кордоні. Може це був Тячів, може Терсва, може Кімпулунг на Тиси. З високого залізничного насипу було видно величезний бетонний майдан і сірі бараки. Опушені шлагбауми з одного й іншого боків перегороджували асфальтове шосе. Хтось у мундирі йшов навскоси металевою пустелею і кидав довгу тінь. І нічого більше. Ні авта, ні людини. Чистий простір оточував те місце, а час щойно

чекав своєї черги або на свою здобич, на свої великі п'ять хвилин, за які змінить все до невпізнання, залюднить омертвілі кордони, бо мандрівка народів може завмерти на хвилю, але ніколи не скінчиться, а у всякому разі не раніше, ніж ми всі станемо надзвичайно подібними одні до одних, однаково багатими або однаково бідними. Була тут Австрія, Угорщина, Румунія, Чехословаччина і Совети.

А потім на кінці вагону з'явився чоловік з мітлою, і це був знак, що під'їжджаємо.

В Солотвині було гаряче і безхмарно. На тлі блакитного неба чорніли колеса шахтяних ліфтів. Під землею лежали срібні поклади солі. Хтось нам показав шосе, яке провадить до Рахова. Ми пішли поміж розпаленими багатоповерхівками. На автобусній зупинці чекали люди, але ніхто не знав, о котрій буде автобус. У кнайпі поряд було тільки вино і кава. Двоє чоловіків розмовляли з барменшею по-угорськи.

Нас підбрала синя «лада». Їхали ми взовж Тиси. Вона плила скелястою ущелиною серед гір, вкритих ялиновим лісом. Величезний, животатий водій весь час щось говорив. Розповідав про румунів і показував на інший берег. Розповідав про минулорічну повінь і про те, як Тиса піднялася, наче стародавній гривастий змій, і захопила у свої сплетіння Білу Церкву, залила Сигет Мармароскі і понесла українські та румунські каміння і дерева до Угорської Низини.

Потім взяв нас «камаз». За кермом був молодий мовчазний хлопець. Відізвався лише раз, десь на шалених серпантинах в половині дороги до Рахова. З лівої сторони шосе стояв невеликий камінний стовп. «Це є середина Європи» - сказав по-українськи і знову взявся за кермо.

З Рахова ми мали їхати поїздом. У вагонах було однак занадто тісно і загарячо. Ми розсілися за дерев'яним баракком на запасній колії і дивилися на зелені конусоподібні гори, на невловиму перспективу колій. Пахло сіном і ксиламітом для консервації шпал. Підійшов до нас чоловік - знайомий типаж: куфайкова куртка, берет і гумакі. Розпочав довгу, ввічливу і дуже церемоніальну промову. Вкінці виявилось, що, як завжди у таких випадках, йдеться попросту про пару копійок. Я дістав якісь дрібняки з кишені і подав йому, кажучи щось по-польськи. Без сліду здивування на обличчі він взяв гроші і так само безцеремонно подякував.

Ну, отже, я проїхав тисячу кілометрів, перетнув три кордони, щоби повторювати знайомі жести і дрібні пригоди, з якими я стикався на

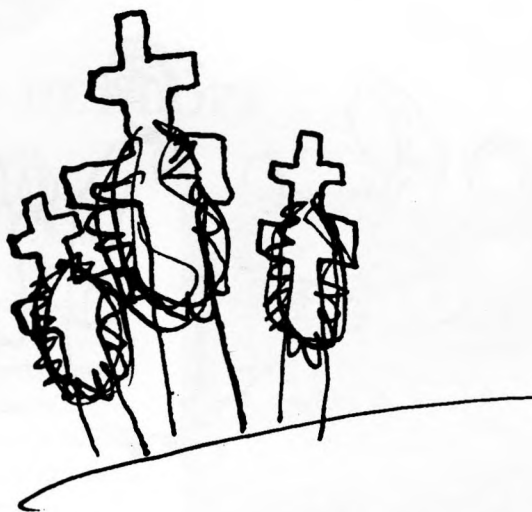

щодень у своїх краях. Чи не в цьому полягає відчуття себе «як вдома»? У повторюваності, у спільності ритуалів? Чи не для цього ми вирушаємо у далекі подорожі, щоби відкривати знайомі речі у незнайомих краях? Я сидів під залізничним бараксом на краєчку України і почував себе, як вдома. Цілком можливо, що під впливом закарпатської спеки у моїй крові почали ферментувати біологічно відкладені спогади з дитинства, з канікул у дідуся і бабусі, де я завжди чув навколо про Іванючок, Остап'ючок чи Семенюків, а до гміни чи зі збіжжям їздилося у Яблонну Ляцьку, яка мусила б так бути названою, щоб відрізнити її від чогось, що ляцьким не було, тобто мусило бути руським. Ну, отже, сидів я, пив першого в житті «Славутича» і роздумував над тим дивним південносхідним магнітом, котрий притягав мене ціле життя, уживаючи випадків, збігів обставин, підступів і вкінці з бігом часу це почало бути схожим на долю чи щось подібне.

«(...) Також костел вірменської нації і руські церкви, красиві дома і високі кам'яниці, вулиці широкі і викладені бруківкою, багаті магазини купців і вірменські стайні, заповнені кіньми напродаж, і багато добрих фабрик». Не вдається приховати, що все це я бачив крізь блакитно-сірий туманець спеки і продуктів згорання, але тим не менш бачив виразно. Ми прибули до Станіславова на національне свято, в день незалежності. Наступного дня вранці ми вирушили до Делятина. Не зважаючи на ранню пору, стояла спека. Станіславівський вокзал білів у сонці, а в затінку дерев стояли великі жовті бочки на гумових колесах. На одних було написано «квас», на інших «пиво», і від самого цього вигляду робилося холодніше. Ми поїхали на південь, знову виглядаючи гори. Перші пагорби з'явилися за Надвірною. Далекі, ще не надто високі, але вже оповиті блакитно-синьою димкою, яка завжди наштовхує на думку про нескінченність.

Дім Тараса стояв на узвишші, понад залізничною колією, що провадила в глиб Гуцульщини. Ми йшли задвірками через сади. На подвір'ї церкви сиділа старенька жінка, а навколо неї юрбился віночок кількалітніх дівчаток. Вони повторювали за бабцею слова молитви.

Ми підіймалися через цвинтар. На хрестах висіли фарбовані в синій колір бляшані вінки, а на старих нагробках можна було прочитати польські і німецькі прізвища. Тарасова хата була низькою зі стрімким дахом і пахнула старовиною. Шиби на

веранді тихо подзвонювали від кожного кроку. Праворуч розгортався вид на Коломийські Ворота - геометрично витнута прогалина між двома довгими хребтами. Ліворуч, на заході стояли високі арки мосту, перекинутого над Прутом. Туди ми також пішли, щоби бодай загачити за Горгани, за лісисті, темні, тінисті яри потоків, за ті найпорожніші з порожніх гір, де можна пройти зі сто кілометрів, не зустрівши людських поселень.

По дорозі, на окраїні лісу, на крутизні і відлюдді лежав дивний цвинтарик з ледь помітними могилами. Вони мали вигляд, як кротячі купки чи залишки дитячої гри у похорон. Це було кладовище шалених жінок. На долині можна було розпізнати поодинокі постаті, що снували поміж будівель притулку для божевільних. Фігурки були виразні, окремішні і самотні. Тарас сказав, що взимку труни виносять сюди на плечах - тому майже ніхто не помирає зимою. І дійсно, дати на малих табличках були в основному весняні, наче вдавалося однак смерть переносити, почекати з нею до більш сприятливої хвили.

А потім ми увійшли до темно-зеленого бору, щоби вийти з нього через кілька годин з іншого боку Делятина, властиво, вже в Любіжні, в підніжжі небосажного віадукту. Прут був зеленкавий, розтанцьований і спінений. Дерев'яні дома в Любіжні пам'ятали ще минуле століття: дерев'яні, охайні, тут і там криті гонтою. Це навіть були не дома, а вілли простого і елегантного стилю. Тарас запровадив нас на подвір'я однієї з них. Подвір'я було викладене кам'яними плитами, а в горі розіпнуті на якійсь невидимій конструкції п'ялися

паростки винограду, і ми опинилися в тінистому, прохолодному наметі, не меншому навіть, ніж цирковий. Я запитав, що це власне таке, а Тарас відповів, що це просто-напросто приватна забігалівка. Легальна? - запитав я. Нелегальна, - відповів він. А міліція знає? Звичайно, що знає. Адже самі сюди заходять. Нас привітала усміхнена жінка і запросила до прохолодної, низької кімнати. В середині було порожньо і чисто. Вона принесла пляшку самогону, чарки, хліб зі смальцем і помідори. Побажала «на здоров'я» і зникла. Все це за ціну половини пляшки у магазині. Я відчув, що знаходжуся у вільній, дещо анархічній країні, котра протягом десятиліть совєтизації зуміла зберегти своє обличчя. Отож я сидів - за нашими поняттями - у найзвичайнішій «малині», над головою шумів виноград, господиня прийняла нас гідно і сердечно, а її промисел зовсім не нагадував чогось, що робиться крадькома. Вона просто найприроднішим способом робила те, що вважала за слушне. Взагалі-то, я міг би там залишитися, та надходив вечір, а вранці ми мали вирушити далі.

Вдома Тарас показав нам довоєнну телефонну книжку львівської області. Ми знайшли Дрогобич. Бруно Шульц не мав телефону. Юрій скептично пролистав цю пам'ятку старовини і сказав: українських прізвищ тут небагато.

На південь ми поїхали «Червоною Рудою». «Червона Рута» - це склад коричневих вагонів, який тягнеться дизельним локомотивом, названий так на честь знаменитого шлягера семидесятих років. Був холодний ранок. На станції в Делятині стояв натовп, напакований мішками, ящиками, валізами, відрами, торбами, заплічниками і Бог знає, чим

ще, так ніби ми чекали на порожній товарний потяг, а не на звичайний пасажирський. Я не вірив, що нам вдасться увійти до нього. «Рута» приїхала напхана під сам дах. Але вдалося. Натовп заніс мене, як хвиля, і помістив усередині. Вагон був великий, наче зал, і у ньому відбувався неперервний рух. Входили, виходили, передавали над головами пакунки, шукали місць і загублених товаришів подорожі. Виглядало це, як базар на колесах, бо весь час чимось торгувалося.

Жінки продавали із відер пиріжки - золотисті, дріжджові, довжиною на півтори долоні і начинені фасолею, капустою, сиром, картоплею, ягодами і чим тільки душа запрогне, а смак мали такий, що ніколи не забуду. Продавщиці загортали ці жовті, масненькі дива в етикетки від «спрайту». Мали їх цілі пачки. А

потім ішло пиво в торбах, пакетах, вафлі, що випікалися десь у домах при трасі, ішли зошити, кулькові ручки, кольорові крейди, шапочки, хустки, закладки для волосся, кока-кола, розливана з великих бутлів у склянки, одним словом все, що може знадобитися в подорожі і в житті. Поїзд повз повільно, шохвилини зупинявся, Прут поблискував то з однієї, то з іншої сторони, і ми пересувалися через дугоподібні, аркоподібні мости спочатку в Яремчі, потім у Ворохті, щоби врешті зникнути у довгому на кілометр і темному, як ніч, тунелі. Таким чином, під землею, ми подолали водорозділ і знову опинилися на Закарпатті. Прут залишився позаду, і тепер ми їхали долиною Чорної Тиси. З права від нас Горгани були, як на долоні, а зліва здіймалася Чорногора з Говерлою і Петросом.

Звідси, від Квасів повинна початися вже зовсім інша розповідь. Якесь нарація, яка б ідеально-пропорційним способом поєднала у собі топономастику з мітологією. Чистий гірський пейзаж завжди буде пробиватися крізь історію, крізь політику чи зусилля цивілізації. Просто вертикальність гір є викликом і конкуренцією для homo erectus. Приблизно така думка оберталася мені в голові, коли ми підіймалися, завантажені питвом і їжею, в бік Шешули і Петроса. Внизу залишалася Україна, залишалися Румунія і Угорщина, залишалася Словаччина і все інше.

Переклад Володимира Павліва

RZECZPOSPOLITA

Анджеї Стасюк (нар. 1960), прозаїк, есеїст, драматург і поет. Автор романів «Стіни Геврону», «Дев'ять», «Білий крук», збірки оповідань «Галицькі оповідки» і есе «Дукля».

Генрик Юзевський

СЛОВО ПРО ПЕТЛЮРУ

(фрагменти)

Якщо я не помиляюся, приблизно у квітні 1920 року мене викликали до Бельведеру. Там я довідався, що маю їхати до Кам'янця Подільського. Згідно з угодою між польським урядом та українським, тобто урядом Української Народної Республіки, Польща відрядила до УНР на міністерські посади двох поляків: Станіслава Стемповського – міністром народного господарства і Генрика Юзевського – віце-міністром внутрішніх справ. Це завдання нагрянуло на мене зовсім несподівано. Кілька тижнів тому комендант саме дав мені відпустку.

Ще в Києві у 1914 році я познайомився з великою польською актрисою Станіславою Висоцькою. Вона залучила мене до створення театру-студії на зразок російського МХАТу. Я зробив сценографію до «Цвіркуна за комином» Діккенса і «Баладини» Словацького. І став сценографом і людиною театру. З пані Станіславою, крім того, вів нескінченні розмови про театр. Не довго це тривало. У листопаді 1915 року мене було відряджено у службових справах до Саратова. До Києва я повернувся у червні 1914 року. Познайомився і заприятелював з Вінцентом Драбіком. Коли у 1920 році я приїхав до Варшави, Драбик запропонував мені співпрацю в польському театрі. (...) Я поїхав до Кам'янця вже не в ролі сценографа, а особи, якій довірено відповідальне і важке політичне завдання.

Щасливо склалося, бо супроводжував мене Станіслав Стемповський. З першого погляду він став для мене дуже близьким, рідним, окрасою моїх днів, місяців і років. Разом з паном Станіславом ми брали участь не в одній справі і разом пережили не одну подію. (...)

Станіслав Стемповський відігравав роль особи, яка допомагала гостріше відчувати принади життя. Ми його звали батьком або батьком Стемповським. Нам було з ним добре, і йому, як ми переконалися не раз, було з нами також добре. (...)

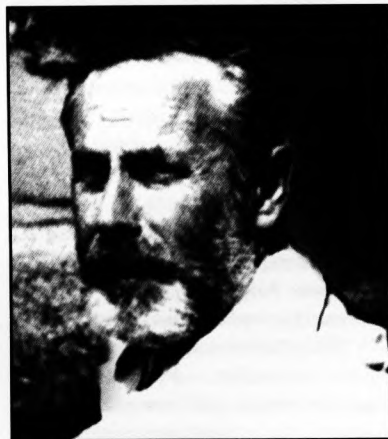
Був ранок. Ледве я встиг привести себе в порядок по дорозі, як переді мною з'явився ад'ютант Петлюри. Приїхав, щоб відвезти мене на засідання Ради Міністрів УНР. І так все почалося...

**Петлюра
і Пілсудський**

Піотр Міцнер

Генрик Юзевський

**Генрік
Юзевський**

Генрик Юзевський – народився в Києві 6 серпня 1892р. Рідня з боку батька походила з Краківського воєводства. Дід Генрика щасливим збігом обставин уникнув смерті від рук збунтованих селян під час

«галицької різні» 1846 року. З цих пір Юзевські жили в Кракові, згодом у Києві, залишаючись австрійськими підданими.

Батько Генрика Юзевського, Валерій (помер 1920 р. у Кракові) був інженером. Працював у Росії, Кракові і в Австрії. Будинок Юзевських у Києві був багато й зі смаком обставлений. Один з найближчих друзів Валерія Юзевського – Яцек Мальчевський, який в перші роки ХХ століття намалював спільний портрет Генрика з батьком і старшим братом Тадеушом. Тітка, Марія Свенцка, була художницею. Після студій в Парижі оселилася в Києві, де мала майстерню, навколо якої гуртувалося польське мистецьке середовище.

Мати Юзевського, Юзефа з дому Свенцка, померла в 1908 року, маючи тридцять з лишком років, з яких останнє провела у інвалідському кріслі через ускладнення після перенесеної скарлатини. Крім брата, який як боєць російської армії загинув на початку Першої світової війни, Генрик мав ще молодшу сестру Гелену.

Навчався у І Гімназії в Києві, належав до таємної учнівської організації «Корпорація». Вона мала в основному самоосвітні завдання і гуртувала молодь усіх національностей. Атмосфера рідного міста навчила його толерантності: «Я був у помешканнях моїх колег-росіян, пізнавав їхні сім'ї й відчував себе серед них добре. У певному сенсі це також був «мій світ»».

Його найбільшим захопленням була техніка. У 1908 року сконструював радіоапарат. «При появі сигналу, викликаного іскрою лейдинської банки, я пережив екстаз». Вдалося навіть встановити зв'язок із політехнічним інститутом, що знаходився на відстані кількох кілометрів від гімназії. Це було, як писав, «одне з найбільш

Українська справа не була для мене першою-ліпшою справою, а дуже цікавою і важливою. Йшлося про польско-український союз, про визволення України з-під більшовицького ярма, тобто московської неволі. Це, власне, свідчило про Польщу, про те, що Польща є Польщею.(...) Навіть сьогодні я зустрічаюсь з відомими особами зі світу польських інтелектуалів, котрі заявляють, що «похід на Київ» був помилкою, погано розрахованим і невдалим маневром. (...) Проте я зустрічався з чимось зовсім іншим. Не йдеться тут про такі відомі, історичні постаті, як Юзеф Пілсудський, Симон Петлюра, про їхніх найближчих соратників чи певні кола і прошарки суспільства – говорячи так, я маю на думці безіменний польський народ, і ще в більшій мірі український, тобто «простих людей». І тут, власне, українсько-польська та польско-українська правда виявляє свою подібність, однакове обличчя.

Моя Петлюрівська епопея почалася в той момент, коли я був запрошений на засідання Ради Міністрів УНР. Я зайшов до залу, коли засідання вже почалося, вклонився і зайняв вказане мені місце. Головував Петлюра. Тоді я побачив його вперше. Я придивлявся до нього з цікавістю, слухав, як він говорить. На засіданні обговорювалися поточні справи і пропозиції окремих міністрів.

Після закінчення засідання Петлюра запросив мене до свого кабінету. Відбулася вступна бесіда. З того часу я бачився з отаманом досить часто.

Я брав участь в організації міністерства, розробці законодавчих пропозицій, розпоряджень, циркулярів. Для того використовувалися матеріали польського Міністерства Внутрішніх Справ. Практичне ведення адміністративної роботи було обмеженим. Терени України огорнула війна. Напевно існували тільки невеликі клаптики території, де була можливість нормально вести службову роботу.

Як я вже згадував, моя служба в Міністерстві була вторинною діяльністю. Мене поглинала роль довіреної особи «двох народів», перебіг актуальних справ між Україною і Польщею, а також формування політичного українського світу і, в першу чергу – особа отамана Петлюри.

Петлюра був усіма визнаним авторитетом. Українські погляди були звернені до нього. Він правив, видавав накази, вирішував, вів за собою – був вождем України в повному значенні цього слова. Він, і передусім він, міг виступати від імені України, яка виборювала собі волю.

Жвавого темпераменту, завжди діяльний, сповнений ініціативи, часом суворий і невблаганний, був водночас чуйний, мав в собі «український ліризм», який наповнює життя українців і забарвлює українські пісні.

Особа Юзефа Пілсудського справила на Петлюру велике враження, зблизила з Польщею, полегшила порозуміння з нею, можна сміливо ствердити, що якби не Пілсудський, не дійшло б до польсько-української єдності, не дішло б також, якби не Петлюра.

В тодішніх обставинах саме вони змогли видобути на світ польсько-українське «ми».

Найбільшою подією вінницького періоду був приїзд до Вінниці Юзефа Пілсудського і зустріч з Петлюрою. Це була подія вагома і зворушлива.

Піднята тема занадто широка, щоб тут обговорювати цей особливий історичний момент. Зверну тільки увагу на те, що на офіційному урочистому прийомі я, в числі інших українських міністрів, був представлений Петлюрою комендантові як український міністр.

Пам'ятаю всю урочистість. Уряд УНР in corpore. Вище військове командування, урочистий бенкет. Почесні місця за столом у формі підкови зайняли Петлюра і Пілсудський. В певний момент Петлюра встав і на честь Пілсудського виголосив довгу промову. Петлюра говорив з надзвичайним талантом, говорив зворушливо, з властивою українцям щирістю, говорив окрилено. Говорив про Пілсудського, вождя Польщі, про українсько-польське братерство, про польську допомогу в борні за волю України. Усі відкритим серцем слухали промову Петлюри. Це не було офіційним, формальним, для «годиться». Від його промови віяло правдою.

Через деякий час узяв слово Пілсудський. Його слухали з величезним напруженням – слухали як віщого слова, як пророцтва. Пілсудський говорив про польсько-український союз, про братерство по зброї, про боротьбу України за волю і допомогу Польщі у цій боротьбі, врешті про те, які зусилля чекають на Україну на шляху до збереження здобутої волі.

В різних часах і умовах дано мені було переживати велич Польщі. День перебування Пілсудського у Вінниці викликав спалах емоційного піднесення.

зворушливих переживань, які я зазнав за своє життя».

У 1909-1914 роках Юзевський навчався на фізико-математичному факультеті Університету ім. св. Володимира в Києві. Заснував Польську Військову Організацію (POW) на терені України (1914-1920). В цей час вчився також музики та малювання (Польська Художня Школа в Києві, 1917 р.). Працював сценографом у польському театрі «Studia» (сценографії до «Цвіркуна за комином» Дікенса та «Баладини»).

У 1919 році одружився з киянкою Юлією Болевською, яка до 1914 р. навчалася живопису в Мюнхені й заявила себе добрим рисувальником. Довідавшись про вибух війни, повернулася до Києва. Була зв'язківцем POW, померла в 1939 р.

У 1920 році Юзевський, згідно з волею Пілсудського, став міністром внутрішніх справ в уряді Української Народної Республіки. У 1924-1925 роках жив як військовий колоніст на Волині. Брав участь у підготовці травневого перевороту, був шефом кабінету Юзефа Пілсудського (1927). В роки 1928-38 був Волинським воєводою (с північною перервою – від грудня 1929 по червень 1939 року, коли він виконував функцію міністра внутрішніх справ), а далі, у 1938-39 роках, Лодзьким воєводою.

Уроки окупації від вересня 1939 до травня 1940 займав посаду коменданта Округу Варшава-Місто і Варшава-Воєводство SZP/ZWZ. У 1940-44 роках був усунутий з цієї посади разом з іншими санаційними політиками на вимогу Сікорського. В роках 1940-1944 був політичним радником Головного Коменданта АК, а перш за все редактором підпільної преси й головою пілсудчиківської «групи Ольгерда».

Після Варшавського повстання керував конспіраційною Польською Демократичною Партією та видавав (по 1947 рік) часопис «Польска Незавісла» («Незалежна

Польща»), *переховувався. Підтримував контакт з урядом у Лондоні. В доступних нині еміграційних архівах не збереглися рапорти Юзевського з цього періоду. Через те важко тепер детальніше охарактеризувати його діяльність у післявоєнному підпіллі. Існують версії, що він був особистим «крайовим радником» Владислава Андерса або Тадеуша Пелчинського.*

1 березня 1953 Юзевський був заарештований і засуджений на довічне ув'язнення. Вийшов з в'язниці в 1956 році. У 1958 році одержав умовне звільнення. Ніколи не був реабілітований.

Присвятив себе живопису. Його роботи, еспоновані на персональних і групових виставках, знаходяться в приватних колекціях і в Національному музеї у Варшаві.

Протягом багатьох років писав об'ємний твір «Розповідь про Існування».

Помер у Варшаві 23 квітня 1981.

Текст Генрика Юзевського почерпнуто з його «Розповіді про Існування», а перш за все з частини «Замість щоденника». Розширена добірка розповідей з'явилася вперше в паризьких «Історичних зошитах» в 1982-1983 роках. Повний текст машинопису зберігається в спецфондах бібліотеки Варшавського університету.

Уривки щоденника записів Юзевського та добірку спогадів про автора опублікувала «Карта» № 5 за 1991 рік. Звідти ми й передрукували біографічну замітку.

Через деякий час за дорученням отамана я вирушив до Києва. Цього разу моя місія була дуже відповідальною і ще дуже «українською».

Я мав від імені уряду УНР прийняти владу над Києвом з рук генерала Ридза-Сміглого і призначити українського комісара Києва. Крім того, мав зв'язатися з групою української інтелігенції, яка гуртувалася навколо особи усіма шанованого Сергія Єфремова, і від імені отамана й уряду УНР закликати її до участі в державній роботі. У кількох розмовах з отаманом ця тема була детально обговорена.

Насувалася гроза. Я повертався до Вінниці в атмосфері загальної знервованості. Не пам'ятаю, як це сталося, але повертався товарним поїздом. В Білій Церкві з'явився в вагоні Кароль Ярошинський, змінений на лиці, задиханий і, як стояв, ліг на сумнівної чистоти соломі. Через деякий час прийшов невідомий мені ротмістр, знайомий Ярошинського, і оповістив прорив фронту Будьонним. А отже ще раз мені дано було глянути на Київ в умовах незвичайних.

Фронт відступав. Вінницькі дні спливали інакше, ніж тоді, коли фронт посувався наперед. У відповідний момент я отримав доручення евакуювати місто. Більшовики, як було повідомлено, були вже ось ось. Я мав вислати усіх і виїхати останнім. Так і сталося. Пом'ятаю мій ранішній від'їзд автомобілем. За пару годин на вулицях Вінниці в будинках з'являються більшовики. Був чудовий літній ранок.

(...) Зі Жмеринки ми поїхали далі на захід. Врешті, після різних пригод, ми зупинилися в Станіславові. Це був наступний етап державного правління, та й не тільки правління. Ми стали еміграцією в повному значенні цього слова. Розпочалося нормальне життя в умовах еміграції, з еміграційним урядом, парламентом, військом. Згодом ми переїхали ще далі на схід від Ряшева, а потім до Тарнова. Тут затрималися найдовше, а вірніше – «напостійно», до підписання Польщею Ризького миру. У ті часи я кілька разів виїжджав службово до Варшави. Вирішував справи, доручені мені українським урядом і отаманом Петлюрою. Врешті разом з паном Станіславом ми взагалі перебралися до Варшави. Наше помешкання в палаці Рачинських стало ще одним центром УНР. Ми мали постійний контакт з українським посольством з Алеї Руж, з послом Андрієм Левицьким. Ми проводили переговори з польськими

представниками політичних кіл і урядовими інституціями. Це була свого роду українська урядова діяльність. Пам'ятаю конференцію в Бельведері з Маршалом Пілсудським. Ми обговорювали поточні потреби української еміграції. Від отамана Петлюри я отримав ряд листів з дорученнями. І так спливав час, аж надійшла хвиля, котра потрясла життям поляків. Насування більшовицької навали, брак допомоги з Заходу, Польща полишена самою перед лицем супротивника, котрий ішов завойовувати Європу. Тоді, коли здавалося, що немає надії, відбулася контратака польських військ над річкою Вепр, потім битва під Варшавою і розгром більшовицької армії.

Тоді і я отримав наказ коменданта прийняти керівництво диверсією на той випадок, якщо більшовики займуть Варшаву. До диверсії не дійшло. Більшовики Варшави не зайняли. Часом я забував про обов'язки, які тяжіли наді мною у зв'язку з моїм «українством», коли з покинутого приміщення українського посольства на Алеї Руж я спостерігав вечорами і вночі артилерійські спалахи під Радзиміном.

Після перемоги Польща зітхнула з полегшенням. Перевів подих український світ і українська еміграція. В даліні замаячили перспективи. Підрозділи українського війська брали участь в обороні Польщі від більшовиків.

Розпочалися переговори в Ризі і настав день підписання Ризького мирного договору. Незабаром мене разом з паном Стемповським викликали до тодішнього міністра закордонних справ Скірмунта для участі у важливій конференції. Вона відбувалася в Сеймі, в кабінеті, який межував з залом засідань. З залу долинав гамір. Міністр Скірмунт повідомив, що «завтра до Тарнова вирушає змішана польсько-більшовицька комісія для з'ясування місця перебування отамана Петлюри, який за рішенням Ризького договору був позбавлений права притулку». (...) Це було нестерпно. Ображало почуття гордості, було аморальне, пекло, наче вогнем, від моменту, коли міністр Скірмунт повідомив мене про стан справ.

Ця заява прозвучала, як грім серед білого дня. Мені довелося пізнати гіркий смак політики так званої «необхідності», яка не має нічого спільного з людською мораллю. Не пом'ятаю, чи я попросився з міністром Скірмунтом. Я не міг гаяти часу. Виникло рішення діяти на власний розсуд, виключно на власну відповідальність. За дуже короткий строк я організував виїзд до Тарнова. Я опинився в вагоні в супроводі двох членів Польської Військової Організації (POW) з KN III, наказав їм взяти з собою зброю. У такому ескорті я прибув у Тарнів. Негайно направився до помешкання отамана і не застав його. Він кудись вийшов. Несподіванно зустрів міністра Ніковського і заявив йому, що маю до отамана невідкладну справу. Через кілька хвилин по тому до кімнати увійшов отаман. Розмова відбулася віч-на-віч. Я поінформував його про ситуацію, що склалася. Заявив, що говорю від власного імені і дію на власний розсуд без порозуміння з будь-ким і беруся отамана переховати. Тому пропоную терміново виїхати зі мною до Варшави. Отаман повинен мені повірити. Він зробив це без хвили вагання. Я нагадав йому про цілковите збереження таємниці. Ніхто не повинен знати, де, з ким і куди він вибирається. За хвилину він вийшов зі мною на вулицю, одягнений в пальто і капелюх. Мій певеовський ескорт чекав на нас. Ми пішли пішки на вокзал. Певеовці йшли за нами. Було темно. Ми чекали в натовпі на поїзд, який мав їхати до Кракова і Варшави. Це був звичайний пасажирський поїзд. Ми сіли в нього, і поїзд рушив. Моєму ескортові вдалося здобути ціле купе для нашої четвірки, і так ми доїхали до Варшави. В присмерку ми з отаманом сіли в таксі і за мить були в палаці Рачинських, у нашому помешканні. Нас зустрів з чарівною, як завжди, посмішкою пан Станіслав Стемповський. На отамана вже чекала кімната. Петлюра опинився у себе вдома. Так він зник з людських очей... (...)

Отаман став мешкати з дружиною і дочкою Лесею у мого сердечного друга Володимира Редліха на Мокотовській 5, помешкання 6. (...) Одного дня заглянув до мене Редліх з вісткою про радянську ноту з обвинуваченням, що отаман Петлюра мешкає у Варшаві на Мокотовській під прізвищем Володимира Редліха. Польське керівництво якось впоралося з цим інцидентом.

На Мокотовській отаман жив досить довго. Потім виїхав до Парижа, де перебував еміграційний український уряд. У Парижі отаман загинув на вулиці від руки Шварцбарта, поцілений п'ятьма кулями. Шварцбарт був євреєм і більшовицьким агентом. Як пізніше сповіщалося, він зміг виїхати до Південної Америки, найкращого, як виявилось за часом, притулку для політичних убивць. Так окреслюється діяльність отамана Петлюри від моменту підписання Ризького трактату до дня його смерті.

Після Першої світової війни Україну ми побачили самостійною, вільною, самобутньою державою, що змагалася за своє існування у веремії революції та розвалу повоєнного життя. Від 1917 року аж до підписання Ризького перемир'я крутився швидким темпом калейдоскоп подій – різні обставини, різні уряди та влади, українські й неукраїнські.

Історія оцінить колись етапи становлення України. У цьому процесі на передній план виходить те, що пов'язується з особою отамана Симона Петлюри. Він є символом боротьби за волю України, є найбільш українською постаттю серед усіх, кому доля веліла відіграти ту чи іншу роль у становленні самостійного буття України.

Тому й Петлюру та петлюрівщину так запекло знищує радянська Росія – саме тому.

Польско-українське порозуміння є фундаментальною засадою існування України та Польщі, що мало свій прояв у різні часи та за різних обставин. І це якраз і є безкінечний спектакль польсько-українського способу буття – порозумінь і непорозумінь, дружби й ненависті, сварки, що кінчалась інколи кровопролиттям, буяннями польського та українського націоналізмів – та братніми обіймами.

На ставлення Польщі до України та України до Польщі мають вирішальний вплив не тільки практичні міркування, така чи інша політична кон'юнктура, навіть т. зв. «вигідний бізнес» для однієї і другої сторони. Це є органічна потреба, необхідна для існування України та Польщі. Саме це характеризує стан справ. Моє наближення до Отамана впевнило мене, що саме так воно і є. Ця позиція самодостатня і незалежна від будь-яких обумовлень. Це польсько-українська цінність всесвітнього значення для людства, що повстає. Можна б тут вжити слів: сім'я, родинне, спільне і те, що звемо «Ми».

Переклад Василя Назарука

ПОЛЬЩА: НА МЕЖІ ЗІ СХОДОМ

Розмова з Мечиславом Прушинським

Мечислав Прушинський народився у 1910 році. За освітою юрист і економіст. У 1939 році захистив докторську дисертацію в Ягеллонському університеті. Працював у міжнародній торгівлі. Перебуваючи на пенсії, керував фондами довіри у Швейцарії. Займається публіцистикою. До війни співпрацював з «Бунтом молодих» і «Політикою» Єжи Гедройця. Під час II світової війни брав участь у боях під Коцком, Нарвіком, Тобруком. Свою військову долю описав у книжках «В Нарвіку, Тобруку і Москиті» (Варшава 1957), а також «В Москиті над Третім Райхом» (Варшава 1984). Титул першої книжки міг би схилити до думки, що якийсь Москит дійсно існує на мапі. А це просто назва типу бойового літака, яким літав автор. Книжки – яскрава пам'ятка, у другій були вміщені навіть роздуми після зустрічі з генералом Андерсом.

Книга Прушинського «Ті, колишні» («Татсі») (Варшава 1992) – збірник інтерв'ю з політиками Другої Речі Посполитої, не тільки мала великий резонанс, але є також надзвичайно цікавим історичним документом. Таку ж популярність здобула його наступна книга – «Драма Пілсудського – війна 1920» (Варшава 1994, 1995, 1999 – з передмовою Є. Гедройця). Пілсудським цікавився він завжди, ще в шістнадцятирічному віці опублікував у шкільній газеті статтю про його «київський похід». Книжка 1920 року не була останньою публікацією М. Прушинського про Маршала. У 1997 році вийшла «Таємниця Пілсудського». Історик прояснює тут, що таємниця Пілсудського полягала у його переконанні, що війна з Німеччиною означала б кінець існування Польщі. Три роки тому в інтерв'ю для «Жича Варшави» (Життя Варшави) Мечислав Прушинський сказав: «Сьогодні нічого не змінилося. Польщі з її потенціалом у цій частині світу не вдасться зберегти нейтралітет. Щоб вступити до Європейського Союзу й НАТО,

потрібно співпрацювати з Німеччиною. Це й надалі залишається актуальним».

Останніми роками з'явилася ще одна книжка М. Прушинського – «Мойсей і Ксаверій», з надзвичайно цікавими епізодами життя Ксаверія Прушинського, брата письменника.

Сьогодні найбільше емоцій, однак, викликає заснована ним Культурна Фундація Прушинських, і власне про неї, але також і про ситуацію в Європі, я вів розмову з Мечиславом Прушинським в його помешканні у варшавському районі Охота.

- Фундація Прушинських, про яку останнім часом все більше говорять, призначила у 2000 році приблизно 200 тисяч стипендій для студентів з-за наших східних кордонів. Ви звернулися з такою пропозицією до українських властей. Чи студенти з інших країн теж матимуть якийсь шанс?

- У статуті Фундації ми записали, що нашою основною метою є підтримка культурної, історичної та освітньої діяльності на східних землях, які входили до складу Речі Посполитої Обох Народів до 1772 року, а отже, наша програма може охопити студентів з правобережної України, Білорусі, Литви й Латвії. Шістдесят років тому я робив інтерв'ю для «Бунту молодих» з прем'єром Владиславом Грабським, котрий, між іншим, сказав, що найважливішою для майбутнього Польщі є справа освіти. Так воно є й сьогодні. Звідси наші критерії.

- Ви вважаєте, що сьогоднішня освіта не вирішує проблем?

- На так званих повернутих землях поля неорані, а люди, які колись працювали в радгоспах, сьогодні позбавлені роботи, п'ють горілку. Комунізм вбив бажання працювати. Змарновано ціле покоління. Тепер треба його рятувати.

- А чому Фундація звернулася тільки до властей України?

- Тому, що потрібно діяти поступово. Я працюю практично сам. У мене немає штабу, як, наприклад, у Фундації Баторія, де задіяно 250 осіб. У травні минулого року ми звернулися до керівництва Ягеллонського університету у Кракові і до Київського університету з пропозицією надати стипендії. Співпраця з Ягеллонським університетом відразу дала плоди, незважаючи на звичні бюрократичні труднощі. В результаті 28 лютого перших 67 студентів Ягеллонського університету отримали гроші. А Київський університет взагалі не відреагував на нашу пропозицію.

- А якою була реакція уряду України на Вашу пропозицію?

- Загалом дуже доброзичливою й позитивною. Але наразі нічого з цього не вийшло. Я сам опрацював процедуру надавання стипендій. Спочатку мало б бути 50 десятимісячних стипендій щорічно. Звичайно, на навчання в Польщі. Пізніше ми могли б також надавати тримісячні стипендії, вже не для кількох десятків, але кількості студентів з України. Це дало б можливість ознайомитися з культурою, економікою та історією Польщі.

- Як Ви гадаєте, чому Україна досі не прийняла рішення?

- Нашу пропозицію український уряд сприйняв прихильно. Амбасадор України у Польщі скерував лист до тодішнього міністра освіти України Зайчука. Наш задум дуже сподобався міністрові. У зв'язку з цим, за порадою Амбасади України лист того самого змісту з конкретними пропозиціями я надіслав одночасно міністрам освіти України й Польщі. Українське керівництво мало б впровадити цей задум в життя. Українська сторона мала б обрати кандидатів, а польська – надати місця у різних вищих учбових закладах (згідно з поданням української сторони). Польська сторона має також подбати про житло в гуртожитках, з тією, однак, умовою, щоб кошти покривалися стипендією. Фундація могла б давати студентам по 350 доларів щомісяця плюс оплатити дорожні витрати на приїзд до Польщі й повернення додому. Ми підраховували, що загальний кошт становитиме приблизно 185 тисяч доларів на рік. Міністр Зайчук запросив мене до Києва, з огляду на стан здоров'я, я не міг туди поїхати. Тимчасом настала зміна уряду і справа зупинилася. Два тижні тому мене відвідав Амбасадор України у супроводі віце-міністра освіти України. Я сподіваюся, що наші переговори дадуть плоди. Я

дуже зрадив, бо пан Посол, відомий письменник – Дмитро Павличко – дав дуже позитивну оцінку моїй книжці про 1920 рік, видану також і в Києві. Я пояснював у ній, навіщо Пілсудський організував похід на Київ. З книги стає зрозумілим, що він думав про створення дружньої до Польщі непідлеглої України. Звідси назва книжки «Рік 1920: перемога чи поразка?». Пілсудський визнав політичну поразку, оскільки вважав, що існування вільної України необхідне для існування Польщі. А цієї мети не досягнув.

- З Україною Вас пов'язує щось більше. Стипендії – ще один уклін тій стороні. Якщо я не помиляюся, з Україною Вас єднають родинні зв'язки...

- Це правда. Рід Прушинських протягом трьох століть мешкав на Україні і, не стану приховувати, відіграв певну роль у її розвитку. У XVIII столітті кастелян Станіслав Прушинський став фундатором кафедрального костюлу в Житомирі, який досі існує. Мечислав Прушинський, батько мого батька, маршал шляхти, до 1863 року був куратором шкіл тодішньої волинської губернії. Немає нічого дивного в тому, що і я маю сентимент до України, хоча покинув її разом з моєю матір'ю й братом у 1919 році з торбою за плечима.

- Ви говорили, що проблематично довести справу до кінця. Коли можна буде впровадити Вашу програму в життя?

- Це для багатьох клопіт і додаткова робота. Урядовці цього не люблять. Хтось мені сказав, що на найвищому щаблі не вдається домовитися. Потрібно розмовляти безпосередньо з учбовими закладами. Нещодавно *Газета Виборча* вмістила замітку про наші клопоти. Після того до мене зателефонував директор Вищої Торгівельної школи у Жешові. Запропонував прийняти 50 українських студентів. Мені здається, що це недобра концепція. Я не хочу засновувати якесь гетто. Я хотів би, щоб студенти навчалися у різних учбових закладах.

- Чи діяльність Фундації може вплинути на формування польсько-українських взаємин?

- Я думаю, що може їх поліпшити. Якщо кількадесят, чи навіть кількості українських студентів щороку закінчать польські учбові заклади, пізнають нашу ментальність – це вже дуже

багато. Звідси крок до розуміння. Не можна сказати, щоб поляки сьогодні дуже любили українців. Це потрібно змінювати. Стипендії не вплинуть на ситуацію, але - це цеглина, певна спроба. Потрібно поправити кількасотлітні помилки обох народів і нашої історії. Ми зробили помилку, а Росія з того скористалася.

- Яким чином можна поліпшити взаємини?

- Шляхом зближення культур і економіки. Все ще дуже мало робиться у цьому напрямі. Сьогодні наші взаємини полягають на поїздках з торбами через кордон. А потрібно б розвивати міжнародні економічні стосунки. Це єдиний правильний шлях.

- Діяльність Вашої Фундації є кроком на Схід. Чи наше членство в європейських структурах не погіршить наших взаємин зі Сходом?

- Навпаки. Я маю переконання, що тільки поліпшить. Адже НАТО не хоче війни. Метою НАТО є оборона. Звичайно, у Сполучених Штатах існувала велика опозиція проти допущення Польщі до НАТО. А виникала вона зі страху. Пересічний американець боявся, що Сполучені Штати будуть втягнуті у війну. Коли відбулася інтервенція НАТО в Югославію, я казав, що цей крок позбавлений сенсу. На Балканах вже тисячі літ проливається кров. А пані Олбрайт думала, що втихомирить Балкани. Знаючи їхню історію, я знав, що це не вдасться. Це була велика помилка НАТО, бо багато хто з американців перехотіли брати участь у НАТО.

- Де, на Вашу думку, починається Схід?

- Кордон проходить через Польщу. Тут починається Схід. Але ми весь час прагнемо бути західними. Тільки чи це нам вдасться?

- З котрим зі східних сусідів наші взаємини найгірші?

- З Білоруссю. Існує між нами культурний і економічний бар'єр. Крім того, білоруські політики занадто проросійського ухилу, а мало пропольського.

- Яке значення для Польщі має утворення Союзу Білорусі й Росії?

- Це простий математичний розрахунок, що в ідеалі для держави краще мати кільканадцять слабких сусідів замість одного або двох сильних. Гляньмо на історію: нам був з руки розпад Німеччини, але коли повстало Німецьке Цісарство,

з'явилася небезпека. Великою мудрістю Пілсудського було усвідомлення, що слабкістю Росії стали кількадесят народів, які входили до її складу. Він знав, що їхнє визволення, може призвести до розпаду імперії.

- Чи Ви прихильник Європи без кордонів?

- Це має свої позитивні й негативні сторони. Зросте бандитизм – це безсумнівно. Але зросте й економічне співробітництво, зміцняться контакти.

- А чи це взагалі можливо?

- Думаю, що зараз ні. Наприклад, Англія дуже боїться Європи без кордонів. Те, що Ви отримаєте візу, не означає, що вас випустять. Ви говорили про стереотипне мислення. Образ поляка в Німеччині значно погіршився. В Європі з підозрою дивляться на поляків. Так само, як ми боїмося гангстерів зі Сходу. На підозрі й браку довіри нічого не можна збудувати, а вже напевно не спільної та відкритої Європи.

- Центр Фундації знаходиться в Королівстві Ліхтенштайн, на території, так би мовити, нейтральній. Чому?

- Тому що польське законодавство давить фундації. А в Польщі ж завжди існувала традиція прекрасних, великих фундацій. Хоча б Фундація Владислава Замойського, до котрої належав замок в Курніку. Ще до війни перестала функціонувати через погане управління. Злотий був і залишається останнім засобом накопичення, який можна порекомендувати. Зате ж швейцарський франк виявився найбільш сталою валютою ХХ століття. По-друге, в Ліхтенштайні фундації на платять жодних податків. Шеф «Фундації на розвиток науки» проф. М.В.Габський недавно заявив, що якщо найближчим часом закон про оподаткування не зміниться, то за кілька років, вичерпавши фонди, вона перестане існувати. Оскільки важко змінити закон про оподаткування, простіше було перенести Фундацію до Ліхтенштайну.

- Дякую за розмову.

Розмову вів Ремігій Гжеля

Переклад Ярослави Конєвої

Юрій Щербак

ЦІННІ ПОЛЬСЬКІ УРОКИ

Про трикутник Польща - Україна - США розповідає «Газеті Виборчій» Юрій Щербак, новий радник президента України:

- Коли у 1992 році я їхав через Варшаву, прикрашену українськими прапорами, голова комісії закордонних справ Дмитро Павличко зауважив: «Бачиш оті прапори? Коли ми цього дочекалися, то значить, вже можемо спокійно помирати».

- Польща вже деякий час - при міцній підтримці США - є одним з найважливіших стратегічних партнерів України. Чому, власне, ми?

- Дозвольте мені почати з історії. Взаємини між Польщею та Україною вже на початку 90-х років склалися чудово, починаючи від перших контактів між тодішніми президентами Леонідом Кравчуком і Лехом Валенсою.

Ніколи в житті не забуду першого офіційного візиту міністра закордонних справ незалежної України у Варшаві в кінці серпня 1991 р. То було відразу після путчу в Москві і оголошення незалежності Києвом.

Тоді я супроводжував нашого шефа МЗС як радник. Тодішній шеф польської дипломатії Кшиштоф Скубішевський запевняв нас, що ви не можете визнати незалежності України, поки у нас не відбудеться референдум з цього питання. Але ми хотіли, щоб поляки принаймні підняли ранг діючого тоді у Києві польського консульства. Скубішевський, прекрасний все-таки знавець міжнародного права, не хотів погодитися. Я сказав йому, що якраз настав слушний момент. Підкинув йому ідею створення спеціальної місії, і Скубішевський її підхопив. Так виникла спеціальна місія РП

в Україні. Це була для нас величезна перемога.

Вдруге я відвідав Варшаву у травні 1992 року, супроводжуючи президента Кравчука як міністр охорони природного довкілля. Коли ми їхали з Окенця до центру Варшави, всюди на стовпах висіли українські прапори. Я добре знаю історію Польщі і розумію, що то не було звичайне явище. Мчимо містом, а Дмитро Павличко, який сидів поруч зі мною, тодішній шеф комісії закордонних справ нашого парламенту і блискучий історик, шепоче мені: «Юрку, ти бачиш ті прапори?» Я на те: «Бачу». А він: «Юрку, як ми вже дочекалися такої картини, то значить - можемо спокійно помирати». Я для того це розповідаю, щоб показати вам, що наша інтелектуальна еліта віддавна знала, що прекрасні стосунки з Польщею нам просто необхідні.

Коли польським президентом став Александр Квасневський, наші взаємини набрали небувалого темпу. На мою особисту думку, Квасневський і наш президент Кучма прекрасно порозумілися, існує між ними якась хімія, щось невловиме. Завдяки цьому ідею партнерства між Польщею та Україною вдалося проштовхнути відразу в найвищі кола політиків, а не на середні щаблі бюрократії.

- Звідки ідея заснування стратегічного союзу США - Польща - Україна?

- Коли президент Кучма приїхав у лютому 1996 р. до Вашингтону, він запропонував президентові Клінтону підвищити ранг взаємин і призначити двосторонню комісію. Через кілька місяців потому стратегічне

партнерство між США та Україною стало фактом. Це була одна із сторін трикутника.

А ідею цілого трикутника подав, мабуть, Давид Ліптон, заступник секретаря фіску США. За останні три роки кожного разу, де б ми не зустрічалися, Ліптон мало не благав нас: «Беріть приклад з Польщі, вчіться у них, спостерігайте за ними, бо полякам вдалося». Вже у 1996 році ми почали брати приклад з поляків, наприклад, у справі контролю громадських видатків.

Пізніше ідею трійки дуже підтримували державний секретар Мадлен Олбрайт і віцепрезидент Ал Гор.

Усього кілька тижнів тому ваш віцепрем'єр закордонних справ Пшемислав Грудзінський підписав у Києві разом з американським послом і нашим віцепрем'єром декларацію про співпрацю, в тому числі про впровадження економічних реформ і самоврядування. Цей новий механізм має служити передачі польського досвіду Україні в її переході до вільної ринкової економіки.

- Чому американцям так потрібне існування цього трикутника?

- Скажу вам щиро: американці захоплені польським прикладом переходу до демократії і вільної ринкової економіки. Постійно, на кожному кроці ми чуємо від американців про Польщу і польський досвід. Американці добре розуміють, що Польща є тим коридором, через який Україна може увійти до Європи.

Вашингтон розуміє, яким важливим елементом системи європейської безпеки є Україна - незалежна країна з демократією, що стрімко розвивається, і з економікою вільного ринку, яка справно будується. Зовсім недавно в черговий раз повторив мені це головний стратег американської адміністрації, заступник державного секретаря Струоб Телботт.

- Отже, ця тристороння співпраця має стосуватися не лише економіки?

- Та звідки! Найважливішою метою цього трикутника є, звичайно, міжнародна безпека. Ми дуже розраховуємо на співпрацю з Польщею в рамках інтеграції з європейськими структурами.

Добрим прикладом є вже діючий польсько-український батальйон. Це блискуча і дуже важлива ініціатива, її схвалив навіть президент Клінтон під час останньої зустрічі з Кучмою. Американці підтримували її з самого початку.

- Я знаю, що існує задум підвищити статус трикутника.

- Маємо ідею, щоб під час квітневої зустрічі на верхах НАТО у Вашингтоні, коли Польща стане формально членом Союзу, організувати тристоронню зустріч президентів Клінтона, Кучми і Квасневського. Дуже важливо, щоб політики задали темп нашій співпраці.

Існує вже задум утворення певної інституції в Польщі, яка займалася б підготовкою наших кадрів - політичних і урядових. Ваш досвід з побудови новочасної партійної системи дуже нас цікавить. Підготовка у нас положення про політичні партії буде, вірогідно, у великій мірі брати за взірць польське законодавство.

- Існує думка, щоб інституцію підтримки українських реформ у Польщі, про яку ви згадували, фінансувати частково з капіталу Польсько-Американського фонду підприємництва.

- Щиро зізнаюсь, я про те не чув. Але це дуже добра ідея.

- У якій мірі тристоронній співпраці загрожують такі події, як

скандали навколо польських поховань в Україні і українських у Польщі?

- Фанатики і екстремісти є з обох сторін. Безмірна людська глупота, хоча я чув, що існує думка, що за тими діями приховані й інші мотиви. Кілька днів тому я розмовляв з мером Львова про ці сумні події на цвинтарі Орлят. Я говорив йому про дивні висловлювання і вчинки начальника того цвинтаря, а він мені: «Чи вам відомо, що робиться на нашому цвинтарі в Пшемишлі?»

Я відповів йому, що ми мусимо виявляти добру волю і сподіватися того ж від другої сторони.

У День Всіх святих президент Квасневський мав відвідати Львів і зустрітися там з президентом Кучмою. Зустріч - внаслідок останніх ексцесів на цвинтарях - в кінцевому результаті відбулася в іншому місці. Це дуже сумно.

Нещодавно я запропонував організувати - на нейтральному ґрунті, може, в США - конференцію з цієї проблематики за участю поляків, українців, американців, а може, й німців. Ми охоче послушали б - як таку делікатну справу вирішили, наприклад, поляки й німці. Йдеться про основні рішення: які написи можна розміщувати на цвинтарі, як зберігати, наприклад, пам'ятники. Мусимо вирішити цю проблему якнайшвидше і найбільш цивілізованим способом. Я цілком згодний з шефом польського Бюро

Національної Безпеки (BBN) Марком Сівцем, який сказав, що цвинтарі треба залишити мертвим, а зайнятися живими.

- Чи Україна піде шляхом Польщі і буде клопотатися про членство в НАТО?

- Не йдеться про те, що Україна завтра стане членом Союзу. Ми реалісти. Може колись, в майбутньому, увійдемо до НАТО чи іншої всесвітньої організації європейської безпеки. Але вже зараз ми хочемо інтегруватися з Європою.

Ми хочемо використати досвід польської армії у впровадженні норм НАТО. Польська дорога до Союзу - то для нас унікальний урок. Адже коли ви починали інтеграцію з НАТО, то мали радянську стратегію і тактику, а 70 процентів ваших офіцерів навчалися в радянських академіях.

- А польський досвід впровадження цивільного контролю над армією?

- Не маю сумнівів, що Україна може і мусить йти слідами поляків. Ми знаємо, що цей процес у Польщі не належав до найлегших. Співпраця між цивільним міністром оборони і генералітетом складається не найкраще. У нас традиція легковажного ставлення військових до цивільних також існує, і тому ми уважно придивляємося, у який спосіб цивільний контроль запроваджується у Польщі.

Розмову вів Бартош Венглярчик

Переклад Ярослави Конєвої

gazeta
WARSZAWA

Юрій ЩЕРБАК - письменник і знавець польсько-українських взаємовідносин, до листопада ц.р. був послом України в США, два тижні тому повернувся до Києва, щоб стати радником президента з закордонних питань.

Станіслав Козей

ПАРАСОЛЬКУ ЯК ВІДКРИТИ

Дві нещодавні події звертають увагу на необхідність глибшого зацікавлення нуклеарною стратегією на порозі XXI століття. Цими подіями є: кашмірський конфлікт між Пакистаном та Індією, а також новий підхід до ролі нуклеарної зброї у російській стратегії. З очевидних причин ці проблеми не можуть бути байдужими для Польщі.

В рамках Варшавського договору політично-стратегічні рішення в нуклеарній сфері приймалися цілковито поза участю поляків. В НАТО роль Польщі змінилася на протилежну попередній. У Варшавському договорі, з причини диспонування тактичними і опреційними засобами для переміщення нуклеарної зброї, польські збройні сили розглядалися як потенційний виконавець нуклеарних завдань. Сьогодні ми не маємо носіїв такого типу зброї, але натомість беремо участь в союзницькій системі як повноправний член в консультаціях із нуклеарних питань на найвищому політично-стратегічному щаблі.

З точки зору Польщі головне значення має, звичайно, характер політики і нуклеарної стратегії НАТО. В союзницькій стратегічній концепції підкреслюється, що основна мета нуклеарної зброї має характер політичний і полягає в запобіганні війни шляхом стримування потенційного супротивника від застосування сили. У цьому розумінні нуклеарна зброя є також одним з істотних засобів реагування Європейського Союзу на кризову ситуацію. Головну роль у нуклеарній стратегії відіграють, звичайно, держави, які володіють нуклеарною зброєю, але її доцільність вимагає широкої співучасті також інших членів Союзу, що означає, безумовно, також і участь Польщі. Якою ця участь може й повинна бути, яку роль ми повинні відігравати в нуклеарній стратегії Союзу – це, звичайно, справа ретельного аналізу і стратегічного планування.

В останній декаді нуклеарна зброя, здавалося б, зникла з поля зору аналітиків, політиків і стратегів. Її функція стратегічного відлякування відійшла – разом із закінченням холодної війни – на дальший план. В центрі уваги опинилася натомість антинуклеарна стратегія, яка охоплює особливо ті питання, що пов'язані з запобіганням неконтрольованого розповсюдження нуклеарних засобів. Однак, згаданий вище кашмірський конфлікт, а також російська стратегія примушують знову звернутися до питання нуклеарної зброї – можливості й наслідків її застосування.

Поріг ризику

Можна припустити, що здійснена Індією та Пакистаном серія нуклеарних випробувань мала на меті відлякати або залякати другу сторону перед наростаючим черговим кашмірським конфліктом. Проте цей намір не вдался. Війна в Кашмірі спалахнула. Чинник нуклеарного відлякування й залякування в цьому випадку не спрацював. Війна, однак, не тривала довго, і не дійшло до її небезпечного наростання. Мабуть, той факт, що обидві сторони мають нуклеарну зброю, відіграв тут суттєву роль, встановлюючи своєрідний поріг ризику, який обидві сторони не наважилися переступити.

Чи можна на цій підставі зробити більш узагальнений висновок, що нуклеарна зброя не є вповні надійним засобом відлякування й запобігання вибухові війни між двома сторонами, які володіють такою зброєю? Чи, можливо, зовсім навпаки – вона може схилити до більш легкого прийняття рішення вжити конвенціональну зброю для здобуття переваги у політичних суперечках? Адже володіння нуклеарною зброєю вирівнює сили обох сторін. Загроза нуклеарного удару у відповідь забезпечує від тотальної поразки навіть у війні з набагато сильнішим в іншому відношенні супротивником. У світлі нуклеарного плюралізму війни не будуть, напевно, явищем менш частим, ніж то було в минулому. Не обов'язково це будуть війни, які розпочинатиме більш потужний агресор. Бути може, війни, однак, не будуть тотальними, необмеженими. Скоріше можуть бути війни «кашмірського типу» – малі, обмежені, конвенціональні, нижче порогу нуклеарного ризику.

Відповідь Росії

Новий елемент до стратегічного нуклеарного аналізу вносять засади російської стратегічної доктрини. Пригадаємо тільки, що вони санкціонують можливість вживання нуклеарної зброї у відповідь на конвенціональний напад (а не тільки у відповідь на нуклеарну атаку, як було прийнято попередньо), а також передбачають впровадження до стратегічного арсеналу нуклеарних бомб малої потужності. Що це може означати? Росія резервує собі право до першого застосування (*first use*) нуклеарної зброї у відповідь на агресію не тільки фізичну (вогневі ракетні удари військово-повітряних сил, напад сухопутних військ і т.д.), але також інформаційну (блокування й розлад системи державного управління й командування збройними силами).

Це її відповідь на технологічну перевагу Заходу, яка є найбільш показовою в галузі т. зв. зброї точного прицілу, а також технік інформаційної війни. Причому скерована вона не тільки і не настільки проти загрози великої агресії з Заходу (котрої в дійсності ніхто в Росії, здається, не бере поважно до уваги), а проти конвенційної загрози з абсолютно інших напрямів. Нова стратегія, знижуючи поріг нуклеарного ризику, робить будь-яку війну більш ризикованою для потенційного конвенціонального агресора.

Зброя поля бою

Дещо інакше потрібно було б розглядати розвиток у напрямі мініатюризації стратегічних нуклеарних зарядів. Це може означати тенденцію трактування нуклеарної зброї не тільки як політичної зброї відлякування, але також як зброї поля бою. Пригадаймо, що на початку вісімдесятих років переважав підхід, що нуклеарна зброя в конфронтації з нуклеарним супротивником по суті є антизброєю, її практичне вживання спричинило б в результаті реакції другої сторони ліквідацію того, хто наважився б її вжити. Тому це скоріше засіб самовбивства, ніж раціональний засіб практичного досягнення мети на полі борні. Через те вона може розглядатися виключно як засіб відлякування й стримування, тобто як засіб політичний, а не бойовий. Мініатюризація стратегічної нуклеарної зброї вносить розлад в таке розуміння. Адже тут передбачається можливість обмеженого, селективного застосування нуклеарної зброї.

Така концепція є, безумовно, чинником, який виразно зміцнює стратегічний актив Росії. По-перше, збільшує силу відлякування. По-друге, дає додаткові переваги в можливому залякуванні, примушує діяти так, як вигідно Росії. По-третє, нарешті – у випадку війни з нуклеарним

супротивником – дає змогу перемогти без великого й довготривалого, а тим самим коштовного застосування конвенціональних сил. Зауважимо, що така стратегія дає Росії більшу свободу і своєрідну легкість в мілітарному способі розв’язання конфліктів із нуклеарним супротивником. Але найважливіше – це створює більш реальну, ніж було досі, загрозу практичного застосування нуклеарної зброї і ведення воєн із її участю. Світ, гадаємо, в результаті впровадження нової російської стратегії не стане безпечнішим.

Повернення на порохову бочку

Мініатюризація стратегічної нуклеарної зброї не замінить точної зброї. У можливій конфронтації з іншою нуклеарною державою застосування мініатюрних нуклеарних бомб буде завжди трактуватися як нуклеарна атака, з усіма впливаючими з того наслідками. Тому в такій ситуації також стратегічна нуклеарна зброя малої потужності буде виключно політичним засобом відлякування, а не зброєю поля бою. Вводить вона, однак, додатковий ризик можливої конфронтації між сторонами, які володіють нуклеарною зброєю. Джерелом можливої конфронтації є спокуса, якої неможливо уникнути, а саме: легкість застосування мініатюрного нуклеарного заряду в надії, що, можливо, друга сторона, не відповість масованим відповідним ударом, а просто стане більш покладистою. Справа ще більш ускладнюється у випадку, коли обидві сторони мають таку зброю. А це загалом не є таким неможливим. Тоді загроза вибуху нуклеарної війни, яка швидко й невпинно розрослася б до глобального катаклізму, виразно збільшується у зв’язку з радикальним зниженням порогу нуклеарного ризику.

Ми повернулись би тоді до ситуації, по суті майже аналогічній до тієї, коли європейський континент насичений був великою кількістю тактичних і операційних нуклеарних засобів різної сили, в тому числі й дуже малої. Життя на такій нуклеарній бочці зовсім не було безпечним, багато витрачено зусиль, щоб розрядити її, і видається дуже нерозсудливим знову її ставити, тим разом на стратегічному рівні. Це основна небезпека, яка виникає з нової нуклеарної стратегії Росії. Небезпека, котра мусить бути уважно проаналізована й взята до уваги у власних – союзницьких і національних – концепціях і стратегічних планах.

«Політика», 2 жовтня 1999

Переклад Ярослави Конєвої

Станіслав Козей – генерал, директор департаменту МНО (Міністерства національної оборони). Назва статті й підзаголовки редакційні.

Вацлав Вільчинський

НАХАБСТВО НЕВІГЛАСІВ

Американський лібералізм гарантує повну зайнятість куди більшою мірою, ніж західноєвропейська соціально спрямована держава

Неуком бути - сором.

Та не в нас, де неуцтвом навіть пишуться.

Неосвіченість щодо стану знань, недостатня зорієнтованість в реаліях навколишнього світу - це в наш час загалом осоромні огріхи, які ретельно приховують і які намагаються надолужити. Та нас це не стосується. У нас можна своїм незнанням хизуватися, бундючно проголошуючи нікчемні думки, які деінде викликали б лише збентеження, а їх автора прирекли б на загальний осуд. А ще такі погляди видають за прояв здорового глузду, народного, національного, суспільного (вибір прикметника за бажанням) опору проти буцімто помилкових та шкідливих доктрин.

Проголошування поглядів, що суперечать сучасним здобуткам науки, геть помилкове роз'яснення основних суспільних та економічних понять у нас політикам не заважає. Тим більше, що оці нерідко дешеві формулювання падають на сприятливий суспільний ґрунт і можуть допомогти здобути прихильників серед простолюду. Тому в нас можна бути головою чималого політичного об'єднання і 2000-го року проголосити боротьбу з лібералізмом - як імператив не лише поточної хвилини, а як постійний. Можна у програмі великої партії помістити - як фундаментальний постулат - утримання високої ставки перерозподілу валового продукту, хоч усім відомо, що чим вища ця ставка, тим нижчий рівень інвестицій і економічного росту. Все це відбувається, звичайно, під гаслом суспільної вразливості, цієї дешевої, розрахованої на короточасний ефект. Тому-то безнастанно натрапляємо у нас на помилкові, напівсоціалістичні тлумачення понять суспільної ринкової економіки, а «монетарист» вживається як епітет з відчутним негативним відтінком поряд з «лібералом», якому не уникнути пекла.

Аби не було жодних сумнівів, заявляю, що я ліберал і монетарист, бо саме ці напрямки економічної політики досягли справжнього успіху, виявили свою перевагу не лише у теорії, але й у суспільній політиці, забезпечуючи швидке та злагоджене економічне зростання. Перекидати на лібералізм та монетаризм відповідальність за невміле керування економікою з боку різних панівних груп - нечесно. Заперечувати ці доктрини під приводом їхнього антисоціального характеру означає або нічого в них не тямити, або тенденційно їх перекручувати. А втім, переконаймося. Запропонуймо мешканцям бразильських фавелі переселитися до раю Фіделя Кастро. Дуже цікаво, чи вони на таку заміну пішли б...

Нагадаймо ще раз, що цей шкідливий американський лібералізм гарантує повну зайнятість куди більшою мірою, ніж західноєвропейська соціально спрямована держава. Нагадаймо також, що саме монетаризм забезпечив нинішню фінансову стабільність. Ми вже забули, що наприкінці 70-х в США неоекенесизм дав плоди у вигляді 10-12-відсоткової інфляції, яку задавила щойно ця нестерпна монетаристська політика.

Деякі наші політики донині не бажають взяти до відома, що соціально спрямована ринкова економіка - оця з уявлень її творців: Мюллера-Армака та Ергарда - не мала нічого спільного з соціалізмом та соціал-демократією. Прикметника «соціальна» додано, аби відрізнити її від «соціалістичної» економіки НДР. Чи пам'ятаємо, що - на відміну від зачарованих радянською економікою французів, англійців та італійців - в Західній Німеччині після Другої світової війни не створено державного сектора, з яким одна роки? Чи знаємо, як важко в німецькій суспільній економіці викликати страйк?

Час прокинутися! 130 мільярдів злотих державного боргуросло вже після 1990, лише з огляду на «соціально обґрунтовані» бюджетні витрати. Тому сьогодні держава має в розпорядженні не всі 100%, а ледве 86% бюджету! Тому-то нашим дітям та онукам доведеться сплачувати наші борги.

Переклад Ореста Снівака

wprost

Піотр Вежбіцький

НЕСТЕРПНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Просто на моїх очах і під моїм носом до репертуару традиційних лайок, що вживаються у політичній бійці («клерикал», «масон», «есбек») починає долучатися нова: «ліберал». Хочеш пояснити, що хтось є страшним «бе», що зичить лиха своїй вітчизні, прагне її зубожіння, хоче відібрати в неї суверенність і пустити з торбами її громадян - називаєш його «лібералом», і більше нічого не треба: ти вже остаточно доконав свою жертву. Хочеш продемонструвати свою незламність, прямолінійність, ентузіазм чи свій патріотизм – поливаєш наліво й направо лібералів всілякої масті, називаючи їх часом (щоб вказати на додаткову рису їхньої злочинної натури) «демолібералами». Але найкраще прислужиться тобі отой «ліберал» (чи то «демоліберал»), щоб продемонструвати твою незламну, безсумнівну, цілком праводумну п р а в і с т ь. Має хтось щодо того якісь застереження, підозрює тебе в тязі до лівизни, уважно вивчає твоє прізвище, починає небезпечно ритися в твоєму минулому - порозмахуєш наліво і направо «лібералами», позагрожуєш «демолібералами», і вже ти поза усілякими підозрами, вже ти правий на всю губу.

Вочевидь, надійшов для мене час на самокритику, на оприлюднення моїх хибних поглядів, на зізнання у моїй скандальній неправомисливості, бо в моїй голові «ліберал» - це постійно, вперто й невинувато не образа, а навпаки - комплімент, бо я - в Європі і вживаю це слово в його європейському, а не в американському значенні, і асоціюється воно для мене не з виславлянням збочень чи іншим шаленством політичної «правильності», а з традиціями Адама Сміта, Рональда Рейгана, Маргарет Тетчер, з ідеєю суспільства, якого не намагається ошчасливити держава, не тримає в осаді клас паразитів-урядовців, але яке є

суспільством о с о б и с т о с т е й, вільних особистостей; асоціюється це слово з ідеєю свободи як першорядної ідеї, яка упорядковує відносини в державі, економічні, а також громадянські, яка також регулює відносини в шкільництві, освіті, культурі, службі здоров'я і т.п. І згідно з цією традицією мені в голові так відклалося, що саме капіталізм, чистий капіталізм, капіталізм без державного сектора і без концесії, без міністерства економіки і без державного розподілу, капіталізм, в якому можливі тисячі форм приватної благодійності, - це найкращий рецепт не лише для добробуту держави, але і для боротьби з убогістю, нуждою, патологіями суспільного життя.

А тепер виявляється, що це найстрашніша ересь, і щоб новоспечені праві катони не звинуватили мене у відхиленні вліво, мушу свої погляди підправити, підмалювати й гуманізувати їх, збагатити чимось з Леніна або хоча б з Плеханова, додати до них щось з Мінца або хоча б з Гомулки, з Альенде, Мандели, Мао чи з Менгісту, того самого, з Ефіопії, що протягом усього кількох років зумів знищити рільництво величезного краю; і для підтримки моєї репутації як «правого» маю свої погляди злегка «укомуністичнити» або хоча б «усоціалістичнити».

Отож, визнаю: напевно, я ще не доріс. Треба мене обов'язково направити до якогось табору на перевиховання прослухати курс патріотичної економіки, бо чим більше думаю над цим усім, тим більше невзможі зрозуміти, чому зараз моїм громадянським обов'язком має бути пожертва життям за те, щоб текстильні і доярки утримували нерентабельні шахти, і чому головним способом доказу мого патріотизму має бути боротьба за підвищення податків. Треба наді мною обов'язково попрацювати, бо коли нові праві пророки вчать мене, що лібералізм

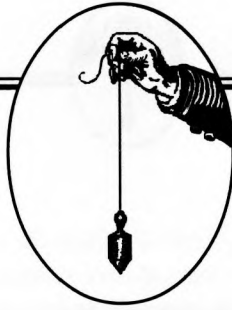
готує Польщі загибель, я, навпаки, найбільші збочення і мерзоту Третьої Речі Посполитої бачу не в надмірі лібералізму, а лише в його недостаті. Три чверті великого приватного бізнесу, заснованого в Польщі на зламі вісімдесятих і дев'яностих років, постало не з мурашиної праці поколінь купців і фабрикантів, і не з інтуїції винахідників, а з грабунку активістами ПОРП (Польська Об'єднана Робітнича Партія) та есбеками державного майна - що то мало спільного з ліберальною засадою вільної конкуренції? Потім цей злодійський бізнес протягом кількох років жирував на банкових кредитах, які надавалися колегами один одному - яке відношення це все має до того святого права економічного лібералізму, яке проголошує, що у вільній грі сил виграють найкращі, найздібніші, найбільш підприємливі? Протягом десяти років борються з ідеєю реприватизації - який же то ліберал, що не шанує права власності? Для того, щоб виключити ризик відібрання майна, загарбаного номенклатурними злодіями, зіпили поняття «права особи» (що нібито не можна відбирати, бо це не узгоджувалося б із законодавством) - чи хтось колись бачив, щоб у державі, де правлять економічні ліберали, вимислили на державному щаблі нове поняття, яке має служити тільки для прикриття злодіїв? Не існує в Польщі вільного ринку реклам, дивним збігом обставин до деяких засобів масової інформації реклами потрапляють, а до інших не потрапляють, і мені цілком очевидно, що поки

не вдамся в «Газеті Польській» на захист якоїсь підозрілої політичної чи економічної котерії, якогось полісу чи принаймні желатину, якогось Багсіка чи хоча б Томашевського, то рекламодавці будуть на мене дивитися з підозрою. Чи мислиме щось подібне у Франції, Бельгії чи у США? Коли восени 1989 виявилось, що в скрутному становищі опинилася «Трибуна люду», прем'єр Мазовецький особисто запевнив, до не допустить до занепаду цієї газети - чи в державах, де біля влади ліберали, прем'єри займаються рятуванням партійних газет? Парламентська партія, яка репрезентує профспілки, аби підлизатися до виборців, невтомно клопочеться про отримання всіляких податкових пільг, а міністр фінансів, який воює з цією партією, затверджує згідно з правом, звісно, податкові пільги чи навіть звільнення від податків для фірм, які йому подобаються - чи щось подібне мислиме в будь-якій нормальній країні ліберального Заходу?

Дійсно, чудовий образ ліберальних порядків. Аж злість мене взяла. Але це, очевидно, глибока помилка. Я мав би впасти в розпач з цілком іншого приводу: що профсоюзна діячка не встановлює цін, що трудові колективи не керують фабриками, а всією економікою розпоряджається маг, який обіцяє роздати усе добро й багатства порівну трудящим людям міст і сіл.

«Газета Польська», 27 жовтня 1999

Переклад Ярослави Консвої

Еміль Вонсач

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ПРИВАТИЗУВАННЯ

Аналізуючи пройдений шлях, за найхарактернішу рису польської приватизації можна визнати принцип «повільно та добре».

У приватизації цей принцип має пріоритетне значення. Зміни у сфері власності є вирішальним чинником, що визначає перехід від командно-планової комуністичної економіки до ринкової. Ці трансформації створюють передумови або для стабільного економічного розвитку, або для довготривалого застою. виправити помилки дуже важко, а нерідко взагалі неможливо.

На користь доцільності приватизації висуваються розмаїті аргументи - найважливішим стає визначити їхню вагу. Я особисто на перше місце ставлю проблему ліквідації залежності економіки від політики. Розвиток комуністичної системи в економічній сфері відбувався шляхом послідовного підпорядкування економіки політиці. Проявлялося це у дедалі більшій централізації управління економікою, що забезпечувало збереження влади політикам, службовцям і бюрократичному апаратові без будь-якого фінансового зусилля з їхнього боку, без жодної відповідальності. Чому в Польщі та інших країнах колишнього комуністичного табору, попри зміну політичного ладу та запровадження демократії, є стільки реальних противників приватизації?

На це питання дам детальнішу відповідь при обговоренні справи приватизації банків. Тепер я хотів би лише сказати, що справжню економічну владу у фірмі повинна мати тільки та особа, що вклала власні кошти, бо тільки вона буде дбати про розвиток фірми, щоб не втратити власних грошей, і тим самим забезпечить місця роботи та надходження до бюджету - від ефективно діючих фірм - у формі податку від зарплат, платежів на систему соціального страхування, податку ПДВ та податку від доходів. Ця дбайливість про власні гроші впливатиме вирішальним чином на якість управління. Така особа не влаштує на роботу на посаду директора свояка чи партійного товариша, якщо вони не матимуть потрібних кваліфікацій.

Щоб «виплюкати» відповідного власника, який дбав би про свій доброякісний, а не відмитий гріш, Польща вибрала оригінальний варіант приватизації. Для кожної фірми обрано індивідуальний шлях приватизації.

Які аргументи промовляють за те, що індивідуальний порядок приватизації має перевагу над приватизацією поголівною, повсюдною, оптовою?

Їх декілька.

По-перше, держава може на цьому етапі формувати приватизаційну політику та робити її оптимальною. Може підбирати відповідний спосіб приватизації для кожної фірми окремо, враховуючи становище фірми, гарантуючи належну диверсифікацію капіталу, щоб не спричинитися до виникнення приватної монополії.

По-друге, кожна приватизація обговорюється в індивідуальному порядку з метою досягнення оптимальних для даної фірми умов. Три основні проблеми, навколо яких ведуться переговори, це:

* інвестиційний пакет

* соціальний пакет

* ціна.

Першочерговим завданням є добитися від інвестора, щоб гарантувати довготривалу конкурентоспроможність, навіть за умов жорсткої конкуренції. Інвестиційний пакет включає зокрема такі питання як: збільшення капіталу даного підприємства, внесення ноу-хау тощо.

Соціальний пакет має на меті забезпечити умови, за яких колектив погодиться на приватизацію, а також захист працівників під час приватизації. Він складається з таких елементів: надання гарантії праці протягом визначеного періоду, системи підвищення зарплати, соціального захисту тощо.

Щойно на третьому місці знаходиться ціна, тобто реальні надходження до бюджету держави. Що більші витрати на інвестиційний та соціальний пакети, то нижча ціна. У Польщі неодноразово, зокрема, якщо мова йде про дуже слабкі фірми, інвестор міг придбати їх за символічного злото.

Суттєву проблему для забезпечення успіху в далекосяжній перспективі становить якість задіяного в приватизаційному процесі капіталу. Успіх залежить великою мірою від того, чи це капітал з «першої ліги світу». Якщо до приватизаційного процесу вдасться залучити престижну фірму з добрим реноме, то вона докладе всіх можливих зусиль, щоб досягнути успіху.

Маловідомі фірми, які пропонують дуже добрі умови, можуть використовувати приватизацію для відмивання брудних грошей. Такі випадки, хоч і рідкісні, проте траплялися й надалі трапляються в Польщі. Важливо, щоб інвестиційна стратегія мала далекосяжний характер і збігалася з інтересами держави.

У якому разі можна залучити високоякісний капітал?

Тут потрібно сказати правду, яка нелегко сприймається як політиками, так і суспільством. Такий капітал можна залучити тільки тоді, коли приватизуємо фірму, яка перебуває в гарному стані. Тоді з'являються багато якісних інвесторів, з числа яких неважко вибрати найкращого, домовитися з ним щодо найвигіднішого інвестиційного та соціального пакетів та виторгувати в нього вищу ціну. Фірми, що на грані банкрутства, ніхто не хоче купити. В окремих випадках хтось може придбати її на умовах вкрай не вигідних, очікуючи її банкрутства, щоб перехопити ринок, не вкладаючи коштів, або ж привласнити таку фірму на власних умовах.

Чергове питання, що часто ставилося і ставиться надалі, це: звідки повинен походити капітал; чи краще, щоб капітал був вітчизняний, чи закордонний?

Кожна розважлива людина відповість однозначно: це має бути вітчизняний капітал. Однак виникає одна серйозна проблема: що робити, коли цього капіталу просто не існує або його походження викликає великі сумніви? Чи відкласти приватизацію до того часу, коли цей капітал створиться, чи залучити позірно власний капітал непевного походження, чи може все ж таки скористатися з закордонного капіталу?

Якщо врахувати всі плюси та мінуси обох рішень, а також бажання Польщі стати членом Євросоюзу, відповідь стає однозначною на користь повної відкритості на закордонний капітал. Щоб цей капітал захотів увійти на наш ринок, він, тобто ринок, мусить бути привабливішим за інші. Передусім треба, щоб він був стабільний, щоб він діяв за чіткими правилами гри, незалежно від того, хто в даний момент править державою. Польща цю умову виконала минулого десятиліття, і це одне з джерел її успіху за останні роки.

І крім того, слід пам'ятати, що в умовах вільного економічного обороту не можна заборонити покупцеві продати свої акції. Якщо, однак, це зробити, то воно призвело б до

поширення тіньової зони економіки, а неоправдані прибутки потрапили б до приватних кишень, замість державного бюджету. Це означає також, що польський інвестор може в будь-який момент продати свої акції закордонному суб'єктові.

Багато хто ставить собі питання: чи спочатку реструктуризувати підприємство, а згодом приватизувати, чи навпаки? У Польщі ці проблеми вирішувалися в індивідуальному порядку. Загалом кажучи, більш доречно проводити організаційну чи іншу реструктуризацію, яка вимагає високих фінансових витрат перед приватизацією, оскільки інвестори неохоче інвестують у нереструктуризовані фірми, а крім того, вони не завжди ознайомлені з місцевими реаліями, які дозволяють оптимізувати реструктуризаційний процес.

Чергове питання звучить: чи реструктуризувати банки, коли це робити і на яких умовах?

Це питання величезної політичної ваги. Виважений аналіз дає змогу сформулювати такі аспекти цієї проблеми:

- * Лише ефективна банківська система гарантує правильне функціонування економіки, а зокрема її розвиток.

- * Приватні фірми проявляють набагато більшу ефективність.

- * Банки особливо легко піддаються корупції.

- * Банки особливо піддатливі на тиск з боку політиків, у справі надання преференційних, часто дуже сумнівних кредитів фірмам, які зосереджують виборчий електорат даного політика.

- * Банки мають в обороті виключно чужі гроші, довірені їм з надією, що вони будуть повернуті з відсотками, через що вони не повинні вести політики від імені держави.

- * Економічну політику в стабільній державі (інструментом якої можуть бути напр. преференційні кредити) може проводити лише держава шляхом законодавчих врегулювань, в тому числі й цих, що записані в законі про державний бюджет, який перебуває під контролем парламенту.

Беручи до уваги ці шість аспектів, а можна знайти й інші, доводиться ствердити, що швидка і якісна приватизація банків - це запорука успіху, а від зв'язків банків з політикою постраждали навіть такі економічні гіганти як Японія чи Південна Корея.

Підсумуймо: досвід Польщі і інших країн підтверджує, що тільки якісна індивідуальна приватизація створює шанси для динамічної трансформації посткомуністичних економік і забезпечує їхній подальший розвиток. Створює шанси, але не дає гарантій; є необхідною умовою, але не достатньою. Потрібні також інші умови, але вони вже не є предметом моїх міркувань.

Переклад Ореста Снівака

Еміль Вонсач (1945) - випускник Політехнічного інституту в Лодзі, Головної торговельної школи та Політехнічного інституту у Варшаві. 1991-1994 рр. - Директор Металургійного Комбінату в Катовицях. 1997-2000 рр. - Міністр Державної Скарбниці.

Вітольд Гадомський

НАВІЩО НАМ ЦЯ ТРУБА?

З огляду на безпеку держави постачання газу повинно йти з кількох джерел. Польща - залежна від одного постачальника, від Росії. Поглиблення цієї залежності суперечить нашому інтересові. Ми ж на неї не приречені - маємо шанс на газ з Північного моря. Нібито загальновідома правда... Вже вісім років постійно її повторюють, та наслідків не видно.

У дискусії про велику трубу, якою має попливти газ з Ямаського округу в західній Сибірі до Європи, факти переплітаються з міфами. Нелегко їх розрізнити, бо дещо з переговорів та контрактів позначено ярликом «цілком таємно», а сторони, які беруть участь у газовому бізнесі, мас-медіям подають неправдиву інформацію. Роблять так, щоб схилити на свій бік громадську думку, а відтак і симпатії політиків. Прикладом такого інформаційного хитання можуть бути слова президента Росії Володимира Путіна про те, що, мовляв, Польща могла б розраховувати на отримання 1 млрд. дол. прибутку щорічно як оплату за транзит газу через її територію. Але наразі Euro-pol Gaz S.A. - власник газопроводу, який простягатиметься через Польщу, - звільнений з прибуткового податку і приносить тільки збитки.

— Спеціалісти з галузі, почувши про цей мільярд, вибухнули сміхом, - каже мій співрозмовник, одна з найбільш поінформованих осіб у польському газовому бізнесі.

Однак обіцянку мільярда цілком з повагою повторюють медіа, як польські, так і закордонні. «Коли гра йде за таку ставку, тоді треба зробити все, що в наших силах, аби її виграти», - думає пересічна людина та багато політиків.

У що грає Європа?

Не менш дивовижною здається інформація про те, що Європейський Союз збирається подвоїти обсяг імпорту газу з Росії та співфінансувати побудову кількох тисяч кілометрів газопроводу, який проходив би через Білорусь,

Польщу та заможні держави Заходу. Заможні, тобто такі, де земля дуже дорога. Щоб побудувати трубопровід, треба викупити сотні квадратних кілометрів землі.

Сьогодні через Польщу проходить одна гілка газопроводу завдовжки 682 км. Її побудова коштувала прибіл. 1,36 млрд. дол. Увесь проект другої гілки, із Сибірі до Франції та Італії, поглинув би більше 100 млрд., і ще не відомо, хто саме мав би такі гроші дати. Ще торік член управи російської компанії Газпром Юрій Комаров заявляв, що підприємство, мабуть, відмовиться від побудови другої гілки, позаяк у Західній Європі попит на газ невисокий. Чи змінилося щось і попит зріс? Ціни на нафту й газ пішли вгору, але це радше обмежує попит, а не приводить до більших замовлень.

Держави П'ятнадцятки добули торік 200-220 млрд. м³ газу, і майже стільки ж було докуплено. Європа користується кількома джерелами. Південь (м.ін., Італія) бере газ з Африки. Немалі засоби у розпорядженні Голландії - в основному для власного вжитку. Велике джерело - норвезький газ з Північного моря. Врешті-решт є й газ російський. Поставки Газпрому - це нині 28 відсотків газу, який імпортує ЄС, проте слід пам'ятати, що норвезькі та голландські засоби дуже великі і Європа - не приречена на російський газ.

Європейська Комісія у жовтні ухвалила стратегію розвитку енергетики, в якій передбачається збільшення диверсифікації джерел. Постачання з Росії має зрости до 33 відсотків. Коли б споживання газу у Європі утрималось на теперішньому рівні, то це означало б, що Газпром додатково зможе продати 10-12 млрд. м³ газу вартістю в 700-800 млн. доларів. Воно немало, однак, проти мільярда лише за транзит через Польщу, що його приобіцяв Путін - це далеко не те.

Окрім цього ямаського, газопровід, переданий торік до вжитку, повністю не завантажений. Поставки газу, що йде цією гілкою, на 15-20 млрд. кубометрів можна б збільшити.

Наразі Європі більше газу не треба і вона не змогла б його використати. Чому тоді приступила до переговорів у справі побудови нового газопроводу? Можна висунути три гіпотези:

- Держави ЄС збираються різко підвищити спожиття газу.

- Мета переговорів - розвідати можливості та бажання обидвох сторін. Щойно тепер вони проаналізують рентабельність. Багато спеціалістів із газової галузі скептично оцінюють перспективи такої великої інвестиції, вказуючи на всілякі сумніви, зв'язані з газовим ринком та з економічним і політичним становищем у Росії.

- Порозуміння ЄС з Росією - виключно політичного характеру. ЄС хоче дати сильну підтримку реформам Путіна, розраховуючи на те, що він зможе ситуацію стабілізувати і відтак стане вірогідним партнером Заходу. З погляду Польщі може це - хоча й не мусить - означати, що Захід, ведучи переговори з Росією, готовий не взяти до уваги наших інтересів. Як інакше можна пояснювати той факт, що Польщу, майбутнього члена ЄС, про газові переговори з Росією не повідомлено?

ПРОГНОЗ БАЛАНСУ ЗЕМНОГО ГАЗУ У МЛРД.М³
(Джерело: Міністерство Економіки)

Сценарій	2005	2010	2015	2020
ВИЖИВАННЯ				
Видобуток	4,3	4,2	3,8	3,6
Імпорт	12,1	15,5	19,1	22,4
Разом	16,4	19,7	22,9	26,0
ПРОМІЖНИЙ				
Видобуток	4,3	4,2	3,8	3,6
Імпорт	13,6	17,8	21,2	25,7
Разом	17,9	22,0	25,0	29,3
ПРОГРЕСУ				
Видобуток	4,3	4,2	3,8	3,6
Імпорт	15,9	21,8	26,6	28,8
Разом	20,2	26,0	30,4	32,4

Чи хтось наводить плани на нашій карті?

Пригляньмося першій гіпотезі. Газ для Європи - це важливий, та не єдиний енергоносіє. Надалі вагому роль виконує вугілля, нафта і атомні електростанції. Звичайно, може трапитися так, що, з екологічних чи інших міркувань, Європейська

Комісія вирішить здійснити глибокі перетворення в енергетиці і цілком переорієнтувати її на газ. Німеччина ухвалила закон про цілковиту відмову від атомної енергетики. Та мало імовірнимним є те, що так само зроблять Франція зі Швецією - держави найбільш залежні від атому. Роль газу напевно зростатиме, проте темпів цього процесу не встановлено. І тому порозуміння західних підприємств з Газпромом про побудову другої гілки всіх здивувало. Також і нашу владу, хоча прем'єр-міністр Єжи Бузек в розмові з «Газетою» цьому заперечував. Іншої думки, однак, мій співрозмовець:

- У червні Gaz de France і Польське Нафтове Гірництво та Газова Промисловість (ПНГіГП) домовилися в Ніці про торговельно-промислову співпрацю. Ми ж про це дізналися з газет. Усе вказує на те, що євросоюзні фірми і сама Європейська Комісія з росіянами за спиною Польщі домовляються.

- Цікаво, як вони собі таке уявляють, - саркастично зауважує мій співрозмовник. - Може вже розпланували маршрут, може, через Біловезьку пушу гілка вже проходить або через центр Варшави, а ми нічого про це не знаємо? Спитають у нас згоди чи поставлять нас перед dokonаним фактом?

Однак порозуміння поки що нема, а є тільки попередні домовленості.

- У цьому бізнесі переговори на тему угоди тягнуться нерідко й п'ять років, узгодження щодо подробиць тривають наступні два роки, а протягом півроку будується газопровід, - додає мій співрозмовник.

Чи Кисвом править Москва?

У 70-х рр. газопровід з Росії до Європи, обійшовши нашу державу, проходив через Чехословаччину, а це вказує на те, що влада СРСР брала до уваги можливість виникнення політичних ускладнень у Польщі. Той газопровід, однак, проходив через Україну. Тепер же Росія за всяку ціну намагається Україну обминати. Стверджує, що Україна - держава несамоцільна, вона щороку 2-3 млрд. м³ газу підкрадає і не платить регулярно за його постачання. Та це аж ніяк не мусить вирішувати про стратегію Газпрому. Якщо й справді наш східний сусід не платить, то, мабуть,

Газпром нишком цьому потурає - щоб ще більш собі Київ підпорядкувати.

Україна вже багато років продає Польщі невелику кількість свого газу з Бориславщини. На польсько-українському кордоні сидить російський митник, який наглядає за транспортом газу. Без його печатки Україна свій власний газ продати Польщі не сміє. Від червня російський митник своєї печатки не ставить. Все відбувається за тихим порозумінням влади в Москві й Києві. Україна, супроти Польщі, значно більше залежна від газу, особливо російського. Споживає вона його у п'ятеро більше від нас. Завдяки цьому Газпром має в своєму розпорядженні надійне знаряддя натиску. Важко повірити в те, що Газпром не був би здатний упоратися з українським партнером. Якщо Росія хоче відштовхнути Україну від контракту, то, безперечно, за цим приховані причини політичні.

Газпром погрожує, що коли Польща спротивиться його планам, тоді її до контракту не візьмуть, а нова труба піде дном Балтійського моря. З технічного погляду - це здійснення. На коротших відрізках, де море мілке, такий газопровід навіть дешевший від газопроводу, прокладеного сухоходом. Однак, на погляд фахівців, труба з Естонії до Німеччини - це справжня фантазія. Вона була б неймовірно дорога і вельми податлива на вплив економічно-політичної кон'юнктури. А втім, згідно з міжнародними договорами, газопроводи не можуть перехрещуватися, якщо власник існуючого трубопроводу не дасть на це своєї згоди. Польща, отже, могла б заблокувати газопровід, прокладений уздовж Балтійського моря, будуючи раніше гілку, яка б сполучила нас з Північним морем.

Чи ми мусили залазити в лещата?

Наша держава продукує прибіл. 4 млрд. м³ газу; імпортує прибіл. 7 млрд. У контракті, який 1996 р. підписала Польща з Газпромом, передбачається, що після 2010 р. ми щороку будемо купувати в Росії 14 млрд. м³ газу. Договір - засекречений. Колишній міністр промисловості Клеменс Сцерський, який його підписував, стверджував, що ми зобов'язалися купувати 12,5 млрд. м³. Так чи інакше - це багато, тим паче, що у договорі передбачається пеня за закупівлю, меншої від встановленої, кількості газу.

Та чи аж стільки, що необхідними стали нові польсько-російські інвестиції? Згідно з інформаціями підприємства Europol Gaz, вже існуючим газопроводом можна транспортувати 33 млрд. кубометрів газу у рік. Крім цього існують два старші трубопроводи спроможні пропустити кілька мільярдів кубометрів.

Звичайно, споживання газу в нашій державі зростатиме, але, як і Європа, ми також не спроможні передбачити темпу цього процесу. Міністерство Економіки опрацювало торік «Положення енергетичної політики Польщі до 2020 р.» Представлено три сценарії енергетичного балансу та попиту на газ, залежно від темпу економічного зростання (див. таблицю). Невідомо, який сценарій затвердить дійсність. Можливо, ЄС вимагатиме від нас, щоб ми поступово зменшували продукцію «брудної» енергії, яка походить з кам'яного та бурого вугілля. Поки що ямалським трубопроводом пливе 12 млрд. кубометрів газу у рік. Частина залишається у Польщі, частину беруть німці. Торік платили ми прибіл. 60 дол. за тисячу кубічних метрів. У поточному році - вже прибіл. 70 дол.

На думку мого співрозмовника, Німеччина платить менше - і дивуватися не доводиться. Німецький гігант Ruhrgas та Газпром сильно зв'язані і капіталом, і персонально. Заступник шефа компанії Ruhrgas Б.Бергманн став 30 червня членом ради директорів Газпрому і він - зв'язковий поміж двома компаніями. Восени 1998 р. компанія Ruhrgas купила 2,5 % акцій Газпрому, рятуючи таким робом російський бюджет. Тепер, згідно з оприлюдненими інформаціями, у руках німецького гіганта 3,5 % акцій вартістю більше 1 млрд. дол.

Таким чином Польща затиснута в лещатах поміж Росією, практично єдиним постачальником газу, та Німеччиною, єдиним одержувачем газу, який транзитом пливе через нашу державу. Адже газопровід кінчається перед Берліном.

Більше того - договір з Газпромом забороняє Польщі продавати на вільному ринку надлишки газу. Тобто ми змушені погоджуватися і на ціни постачання газу, і на умови транзиту.

Інтерес Польщі чи кількох поляків?

Гілку газопроводу побудувало згадане польсько-російське підприємство Europol Gaz.

Засновано його в силу міжурядового договору в 1993 р. Спочатку газопровід мали будувати два підприємства - Польське Нафтове Гірництво і Газова Промисловість (ПНГіГП) та Газпром. В останній момент радники-юристи прочитали торговельний кодекс і дізналися, що до складу акціонерного товариства повинні входити принаймні три партнери. Як третього партнера можна було вибрати інше державне підприємство, або таке, яке перебувало б під наглядом державної скарбниці. Однак партнером стала фірма Gaz-Trading з паєм 4 %.

У Gaz-Trading вирішальний голос належить Bartimpex AT. Його власник Александр Гудзоватий, колишній шеф державного підприємства Kolmex, став відтак стрілкою при терезах. Його голос вирішує про те, хто справді керує в Europol Gaz.

Europol Gaz AT, як і інші товариства з участю закордонного капіталу, звільнено з податків. Державна Скарбниця, яку представляє ПНГіГП, - власник з меншинним паєм. Не має ніякого впливу на те, що підприємство не приносить прибутків і не платить дивіденду.

Президентом товариства Europol Gaz став Казімеж Адамчик - колишній директор департаменту, а згодом віце-міністр промисловості, який брав участь в укладанні контракту з Газпромом. І залишається він на цій посаді по нинішній день.

У липні Europol Gaz та Gaz-Trading придбали за майже 30 млн. злотих акції Страхового Товариства Signa STU, головним власником якого є Bartimpex. Отже товариство, якому не вистачає грошей на дивіденд, докапіталізовує приватний захід Гудзоватого.

Окремо заслуговує уваги Польське Нафтове Гірництво і Газова Промисловість - державне підприємство, яке займається дистрибуцією газу у Польщі. У Польському Нафтовому Гірництві і Газовій Промисловості працює 32 тис. чоловік. Торік його прибуток досягав 6,6 млрд. злотих, а збитки - 240 млн. Серед 6,7 млн. клієнтів ПНГіГП є чимало державних підприємств, які не платять своїх належностей.

З другого боку, ПНГіГП в Газпрому вельми заборговане. Правління підприємства не погоджується розсекретити розмірів заборгованості у росіян, але натякає, що це більше 1 млрд. злотих. Останнім часом Bartimpex намагається бути платіжним посередником.

У плані реформи ПНГіГП передбачається поділ підприємства на декілька менших фірм, які частково було б приватизовано. Проти цього проекту виступали профспілки, побоюючись спаду вартості акцій працівників. На погляд правління товариства, ці побоювання - необґрунтовані. Проте у сеймовій комісії з питань приватизації проти планів реструктуризації Польського Нафтового Гірництва і Газової Промисловості виступають представники Союзу лівих демократичних сил. Протиставляється цьому також Bartimpex.

По суті, немає раціональних аргументів проти розподілу акціонерної спілки; подібних заходів було ужито у багатьох державних підприємствах, між іншим, у Польських державних залізницях. Звичайно, хтось, хто бажав би заволодіти Польським Нафтовим Гірництвом і Газовою Промисловістю, хотів би перейняти всю фірму. Тим «кимось» може виявитися ... Газпром або фірма, яка діятиме за його дорученням. Існує загроза, що позикодавець поступово перехопить контроль над польським монополістом на газовому ринку або припинить постачання газу. А це б означало великі клопоти не лише у Польському Нафтовому Гірництві і Газовій Промисловості, але й в усій Польщі.

Уряд, мабуть, того свідомий, про що свідчать заходи задля диверсифікації постачання газу. Краще пізно, ніж ніколи.

Як вийти з пастки?

- Коли ми спеціалістам з Заходу говоримо, що Польща купує сто відсотків газу від одного постачальника, вони тетеріють. Доводиться повторювати їм двічі, бо гадають, що погано нас зрозуміли, - констатує мій співрозмовник.

Поки що у нас нема шансів на таку диверсифікацію, як у державах ЄС, де діє правило: з одного джерела не більше третини постачання. Є шанс побудувати трубопровід, який сполучить нас з Північним морем. Газопровід проходив би через Балтійське море до Щецина або частково через територію Данії.

Переговори на цю тему вже кілька років ведуться з норвежцями (Statoil) та датчанами (Dansk Oile og Naturgas). З технічного погляду справа проста - завдяки трубопроводові, якого прокладено б дном мілкого моря, можна було б

зеконотити немалі гроші, що їх довелось б платити за земельні ділянки на суходолі. Згідно з підрахунками, газопровід з Данії коштував би 350 млн. євро, а норвежкий трубопровід, який обходив би Данію, коштував би стільки ж. Знайти капітал на таку інвестицію - не проблема, та за умови, що інвестиція буде рентабельною. Треба, отож, встановити мінімальну кількість транспортованого газу, від якої починалася б рентабельність. Норвежці зацікавлені у продажі до Польщі принаймні 10 млрд. кубометрів газу у рік, з чого половину могли б ми продавати на третіх ринках. Тут на увазі слід мати передусім північну Німеччину; один Берлін використовує 6 мільярдів кубометрів газу. Розпоряджаючися надлишками, компанія ПНГІГП могла б стати партнером на місцевих ринках. Передусім, однак, газ із півночі дозволив би Польщі визволитися з обіймів, у яких тримають нас Газпром та Ruhrgas.

Чому тоді вже вісім років не вдається успішно завершити жодних переговорів? Протягом чотирьох років, коли була при владі коаліція Союз лівих демократичних сил - Польська селянська партія, не зроблено, по суті, нічого, щоб підписати контракт з норвежцями. Представники ПНГІГП вели переговори з декількома норвежськими, датськими, німецькими та голландськими підприємствами. Безрезультатно.

Якесь зрушення відбулося щойно в поточному році. Змінилося правління ПНГІГП, а прем'єр-міністр покликав до життя групу з питань диверсифікації постачання газу, яку очолив Єжи Кропівніцький. 3 липня Єжи Бузек та прем'єр-міністр Норвегії Єнс Стольтенберг підписали декларацію про побудову газопроводу з Північного моря. Це - поки що перший невеликий крок уперед. До кінця грудня Польське Нафтове Гірництво і Газова Промисловість має укласти з компанією Statoil конкретний договір. Норвежці проявляють щораз більшу нетерплячість з приводу відсутності кінцевих рішень. Вони мають своїх власних покупців, в

основному Німеччину. Контракт з Польщею їх цікавить, проте вони не погодяться без кінця чекати.

Теперішнє керівництво ПНГІГП твердо заявляє, що хоче підписати порозуміння. Та чи встигне, заки зміниться уряд і прийде наступний, мабуть, менш схильний купувати газ з півночі?

Як цей шанс програти?

Один зі способів на відстрочення переговорів - представляти конкуренційні проекти. Таким проектом стала пропозиція створити сполучення Бернау - Щецин, яким цікавляться Ruhrgas та Bartimpex. А. Гудзоватий при кожній нагоді повторює, що саме це і є спосіб диверсифікувати постачання.

Виявляється, однак, ні. З двох причин. По-перше, газ, який надходив би з підберлінського Бернау до Польщі, був би справді газом російським, що його відпродувала б нам компанія Ruhrgas. По-друге, такий контракт був би надто малим і не розв'язав би жодної з проблем нашого газового балансу, однак, настільки великим, що заблокував би переговори з Норвегією, яка могла б зробити висновок, що, з уваги на німецьку конкуренцію, постачання до Польщі не буде окупатися.

- Якщо сполучення Бернау-Щецин насправді постане, тоді контракту з норвежцями не буде, - застерігала у травні на засіданні сеймової комісії віце-міністр скарбниці Барбара Літак-Зарембська.

Також теперішні розмови на тему побудови нового великого трубопроводу з Ямалу до Європи можуть контракт з норвежцями відстрочити, а в результаті - розвалити його. Доки не будуть вирішені всі подробиці, ми не зможемо ознайомитися з умовами продажу російського газу у Європі та в Польщі. Може виявитися, що єдиним ефектом «великого контракту» Європа-Ямал виявиться зірвання меншого, зате реальнішого, контракту Північне море-Польща.

Переклад Ореста Снівака

Веслав Кот

НАСТУП КУЛЬТУРИ

Пендерецький, Вайда, Мілош – все більше польських митців виходять на світову арену

Присудження Анджею Вайді премії почесного Оскара, надання Кшиштофу Пендерецькому титулу Найкращого сучасного композитора року, тріумф Крістіана Люпи у Парижі – ці події схиляють до висновку, що польська культура, можливо, має перед собою успішну міжнародну кон'юнктуру. Це можуть засвідчити багато інших фактів, до яких ми звикли: вулицями Кракова розгулює аж двоє наших лауреатів Нобелівської премії у галузі літератури; Збігнев Прайснер, також пов'язаний з цим містом, як інші кілька його колег, все частіше працює для Голівуду. До Польщі приїхав з найновішим фільмом «Дев'ять ворота» Роман Полянський, якого зараховують до кола найвідоміших сучасних режисерів.

Найбільше визнання за заслуги у минулому році здобула польська кінематографія. Правда, «Вогнем і мечем» і «Пан Тадеуш» залишаються великою подією, напевно, тільки для Польщі, але вони дали початок тому, що наша фільмова продукція стала спиратися не на державні дотації, а на інвестиції. Банки та інші фінансові заклади, викладаючи гроші на реалізацію «Quo vadis», «У пустелі й у пущі» і «Напровесні» ставляться до фільмів як до прибуткового заходу. З іншого боку, низькобюджетне кіно (хоча б «Борг» Кшиштофа Краузе) намагається після десятилітнього застою успіхами привабити до кінотеатрів глядачів, зацікавлених польською сучасною проблематикою.

Всупереч загальноприйнятому поглядові, епатаж читачів рідним колоритом не надає популярності нашій літературі за кордоном. Адже у світі визнають лише тих письменників, творчість яких є універсальною, хоча й не позбавленою етнічних відтінків. За приклад може послужити поезія Збігнева Герберта і Тадеуша Ружевіча. На думку критика Даріуша Новацького, вони заклали підвалини т. зв. польської школи поезії – не занурюються в національну проблематику, не роз'яtringють ран, нанесених нам історією, тому їх розуміють і розпізнають передусім у Європі. Лауреат Нобелівської премії Чеслав Мілош цінується також американцями. Більше того – коли він буває у Сполучених Штатах і зустрічається з читачами, ті приймають його як одного з провідних інтелектуалістів свого власного культурного простору. Зрештою, Мілош публікується двома мовами: польською й англійською.

– Чи хочемо ми того, чи ні, але маємо погодитися з тим, що щодо кон'юнктури в мистецтві слова вирішальний тон задає Америка, – говорить Новацький. Віславу Шимборську, ще до того, як вона отримала Нобелівську премію, читали в перекладах, і саме тому вона була присутня в літературній свідомості світу. Консервативна Шведська Академія, перш ніж надати нагороду, чекає, поки позиція претендента зміцніє. Не буде помічений творець, який триває у національному гетто.

Успіхами, на жаль, не може похвалитися польська проза. Правда, Анджей Щипьорський чи Марія Нуровська вийшли поза наш читацький ринок, але затрималися на межі німецької мови

– Присутність в просторі німецькому чи навіть франкомовному – цього ще замало, – говорить Новацький. Нам бракує письменників хоча б чеського рівня, як Мілан Кундера чи Богуміл Грабаль. Ситуації не змінює також зростання популярності творчості жінок. Кінга Дунін, Ольга Токарчик чи Ізабелла Філіп'як не зацікавлять вже світ, описуючи польський підвид фемінізму. Хіба що тільки творчість Ришарда Капусцінського і Ганни Кралль цінують поза межами нашого краю. Про їхню популярність свідчать блискавичні переклади щонайменше кількома мовами.

– На Заході перекладають вибрані твори, а не письменників, – зауважив Марек Залеські, літературний критик. – Так само, як ми перекладаємо угорців, австрійців, українців чи португальців, – додає Януш Фолер, голова Польського Товариства видавців книжок, звинувачує за такий стан нашої белетристики інституції, які в недостатній мірі рекламують літературу. Він вважає, що потрібно викликати ефект доміно: чим більше буде перекладів та реклами, тим більше польські автори будуть читатися не тільки у своїй країні.

Кожне покоління давало принаймні одного митця світової слави. Правда, не всі, котрі заслуговували на визнання, його отримали – геній Виспянський був місцевою величиною, бо писав польською мовою і для Польщі. Але Гелена Моджеєвська, вивчивши англійську мову, покорила Америку. Прекрасні вистави у Німеччині протягом останнього п'ятдесятиріччя робив Конрад Свінарський. Світової слави зажив Гротовський, а європейської – Кантор. Їхніми слідами йде Крістіан Люпа. Рік тому Париж був захоплений його реалізацією «Лунатиків» Германа Броша, австрійського письменника 20-х років. Опис тодішнього духовного декадансу режисер використав як дзеркало сучасної європейської свідомості. Вистава, показана в театрі Європи, паризькому Одеоні, дістала нагороду французької критики для найкращого зарубіжного спектаклю у 1999 р. У січні цього року Люпа показав «Братів Карамазових» Достоевського, поновлених по дев'яти роках небуття на замовлення Одеону. Спектакль поставив Париж на коліна, а режисера порівнювано – і слушно – з великим творцем кіно Робертом Брессоном.

Найкращі традиції театру Восьмого Дня продовжував протягом останніх десяти років театр Бюро Подорожей, який досяг успіху також поза Європою і продовжує здобувати нові престижні відзнаки. У 1996 році спектакль «Carmen Funebre» отримав на фестивалі в Единбурзі надзвичайно високу відзнаку – премію Гамада, що включило труп до світового театрального обігу.

Венера перед дзеркалом. 1968.
Дошка, темпера.

У галузі класичної музики поляки мають кілька переваг. У світі класики наша держава роками асоціюється з трьома важливими заходами: Шопенівським Конкурсом піаністів (хоча його останні дві програми були менш вдалим), Конкурсом скрипалів ім. Генріка Венявського в Познані та фестивалем «Варшавська Осінь». Значення останнього з цих заходів є сьогодні дещо менше, ніж за часів «залізної завіси», коли музика брала участь у форсуванні цього кордону. Завдяки їй прославилася у світі т. зв. Польська композиторська школа.

Найбільшими успіхами протягом багатьох років тішилися Вітольд Лютославський і Кшиштоф Пендерецький. Проте наскільки Пендерецький від самого

початку кар'єри був дитиною щастя, настільки незвичайна пригода спіткала його ровесника Генрика Миколая Гурецького, котрий лише кілька років тому і то завдяки творові, написаному на кільканадцять років раніше, з відомого композитора перетворився на одного зі найславніших митців кінця XX років. Світ вже починає надолужувати велике відставання: знайомиться з музикою Кароля Шимановського. На великий ренесанс цього творця працюють, що знаменно, світові артисти, наприклад, диригенти Сімон Раттле чи Шарль Дуту. Польщу прославляють також виконавці. Багато з них, зрештою, постійно живуть за межами Польщі. Здобуло величезну популярність мистецтво Крістіана Зімермана. У світі опери знаних виконавців з наших є дуже багато, в тому числі обдарована винятковим меццосопрано Ева Подлесь. На міжнародну арену вийшов також Пьотр Андершевський.

Визнання польського джазу на європейському ринку безумовне – вже протягом кількох декад говорять про *slavic kind of jazz*, тобто про польську школу джазу. Наше захоплення з цього приводу приправлене, однак, дрібкою провінційності. Звичайно, вітчизняний творчий верстат легко впізнати: джазмени використовують фольклор, елементи європейської романтичної музики або слов'янську мелодику. Але в нашому джазі виразно вчувається вплив американської музики. Велика кількість любителів й творців цього музичного жанру у Польщі дозволяють закордонним гостям думати, що ми – «нація джазменів», хоча насправді важливих є лише тільки кілька десятків виконавців. Анкетування показало, що рух на цьому ринку невеликий. Стабільну позицію в польських та закордонних рейтингах займають

ветерани нашої сцени: Ян Пташин Врублевський, Збігнев Намисловський, Томаш Станько, Міхал Урбаняк, Войцех Кароляк. До цього кола увійшли, на щастя, й молоді: Лешек Можджер, Тимон Тиманський і Пьотр Войтасік.

Видатні польські й світові джазмени не мають, однак, шансів на великий комерційний успіх. Альбоми наших музикантів розкуповуються тиражами, які можна прирівняти до накладів німецьких, французьких чи італійських виконавців, але шлях до глобальної популярності веде через Сполучені Штати Америки. Для рокового музиканта продаж десяти тисяч платівок означає ганебну поразку, для джазмена, наприклад, з Німеччини – успіх. У таких тиражах продаються альбоми нашого провідного джазмена Томаша Станьки. Його співпраця з престижним і модним видавництвом ECM Records (наприклад, коли готувалися «Litania» чи «From The Green Hill») є перепусткою до великої, хоча, на жаль, тільки європейської кар'єри. Джазмен записує музику і виступає на концертах з найвідомішими музикантами – від Сесіла Тейлора і Джека Де Жане до Діно Салуччі і Джона Сурмана.

Найближче до великого успіху підійшли, безумовно, ті музиканти, які ще в 70-х роках зважилися на еміграцію до США. Досягнення Адама Маковіча, Уршулі Дудзяк і Міхала Урбаняка є до цього часу найважливішим досягненням польського джазу в Америці. Маковіч здобув прихильність публіки й критиків, граючи *slavik kind of jazz* в піаністичній еквілібристиці виконань стандарту Джорджа Гершвіна чи Коля Портера. Скрипаль і саксофоніст Міхал Урбаняк, використовуючи моду на фольклор, опинився в структурах електричного *fusion*-джазу (з бравурним хітом «Нью-йоркський баца»). У подібному напрямі йшла Уршуля Дудзяк, хоча не скористалася належно з великого успіху хіта «Папайя». На американську долю Урбаняка, Маковіча, Дудзяк мала вплив мода на Польщу, котра у 80-ті роки запанувала в Сполучених Штатах. Ті п'ять хвилин були великим успіхом нашого джазу (альбоми для престижних студій запису, концерти в найліпших залах Америки, а також співпраця з найвідомішими музикантами). Це власне Урбаняк записався разом з Мілесом Дейвісом і співпрацював з найславетнішими: від Джорджа Бенсона до Джо Завінула і Вайна Шортера. Його прізвище з'являлося багаторазово в анкетах престижного журналу «Down Beat».

Наш справжній джазовий успіх ми відзначили, однак, багато років тому. Він пов'язаний з прізвищем Кшиштофа Комеди-Тшцінського. У 1968 р. він виїхав до США, щоб писати музику до нового фільму Романа Полянського «Дитина Розмарі». Витвір мистецтва приніс славу обом полякам. За найбільший успіх польського джазу вважається і по сьогодні титульна балада, за яку автор отримав Оскара.

Після Кшиштофа Комеди на світовому ринку з'явився Войцех Кіляр. Нещодавно він написав музику до фільмової версії «Пана Тадеуша» і співпрацював з Романом Полянським при «Дев'ятій брамі». В Голівуді його знають з кількох вдалих творів. Він ілюстрував, крім того, модні телефільми «Трумен - Шоу» і «Дракулу». Збігнев Прайснер зробив європейську кар'єру як творець музики до фільмів Кшиштофа Кесььоловського, а свою позицію на ринку закріпив прекрасно прийнятий на Заході «Requiem для мого друга». Все більший успіх має також Міхал Льоренц.

Переклад Ярослави Конєвої

*Співпраця: Діонісій Пьонтковський, Анна Шіллер,
Дорота Шварцман, Анна Заторська*

wprost

Ришард Капусцінський

ЛАПІДАРНІ ЗАПИСИ З ВАРШАВИ 1982

(добірка)

В період кризи дошкульніше, ніж будь-коли, відчуваємо суперечність між суб'єктивним і об'єктивним часом, між часом нашого життя, особистим, приватним, а часом поколінь, епох, історії. Маємо таке відчуття, що чим нещадніше історія здійснює свої великі далекосяжні цілі, тим меншим шансом володіємо на здійснення наших особистих задумів поодиноких людей. Чим більший простір узурпує собі історія, тим менше місця для нас самих. У такі хвилини людина відчуває, що вона зайва, їй здається, що вона несамохіть потрапила у становище, в якому мусить виправдовувати своє існування (у всякому разі сам факт існування, те, що я є, може бути достатнім приводом для звинувачення мене і до переслідувань). Твої плани, амбіції, мрії? Усе воно здається незначущим і дрібним, має вигляд шматків декорацій у театрі, в який щойно влучила бомба. Усе втратило значимість, доцільність і сенс. До кого звернутись? Що сказати? Бунт людини проти молоха історії, проти непогамовної ненажерливості цього молоха, суперечність між людиною-творцем і людиною-жертвою історії. Одночасність цієї антиномії, виснажлива напруга, якої вона сповнена.

В епосі безправ'я тенета законів і декретів так густо розставлені, що кожного дня (часто не знаючи про це) потрапляєш у якусь пастку. Себто щодня, хоч-не-хоч, мусиш порушити якийсь закон. Йдеться про те, щоб ти весь час жив з виснажливим відчуттям провини. Побачивши представників влади, або лише подумавши про них, будеш тоді відчувати стривоженість, переляк, покору. На добавку у твоїй деформованій, спокірнілій свідомості почне зароджуватись думка, що, можливо, ти й справді винуватець, а влада якусь свою рацію таки має. Якщо влада вчинить безправ'я, люди ставляться до цього більш толерантно, ніж коли

б це зробила окрема приватна особа. Ось заарештували когось зовсім безневинного. Знаємо, що він не винуватий, але принаймні раз, хоч миттєво майне думка: може й справді зробив щось погане? Щось порушив? Офіційне безправ'я живиться такими хвилинами нашої непевності, дезорієнтації.

А тепер – ставлення влади до тебе, обов'язкові в цій ділянці правила гри. Влада знає, що ти щодня порушуєш закони, що, таким чином, ти злочинець. Але чекає, вона підступна і самовпевнена; дивиться, спостерігає твої рухи, слухає того, що говориш. Нехай не вводить тебе в оману те, що відносно вільно можеш рухатись, що, поки що, не тримають тебе під ключем: просто користуєшся правом помилювання. Але пам'ятай. Будеш вільно рухатись лише доти, доки не вчиниш кроку, який влада визнає ворожим. У цей момент станеться удар. І дізнаєшся, що все твоє життя було смугою непростимих помилок і грізних злочинів, що заслуговують на покарання.

Упослідження польської долі: що кілька років новий етап, нова сцена, нова домовленість. Ніякої спадковості. Те, що настає, не впливає з того, що було. Те, що було вчора, нині знищується або втратило значення, вже з ним не рахуються. Ніщо не накопичується, нічого не можна згуртувати, нічого сформулювати. Все починай спочатку, з першої цеглини, з першої борозни. Те, що збудував, буде залишене, а що зійшло – зачохне. Тому й будують невпевнено, абияк. Лиш ірраціональне є тривким – міфи, легенди, ілюзії, тільки вони мають під собою ґрунт.

Існують два види вбогості: вбогість матеріальна і вбогість потреб. Обидва вигідні для влади. У першому випадку – бо вбогість послаблює та пригнічує людину, чинить її більш

піддатливою, поглиблює її відчуття меншевартості – бо той, чії потреби вбогі, навіть не знає, що існують речі, яких міг би вимагати, добиватися їх і за них боротись.

Ступені варварства: насамперед знищення тих, які створюють цінності. Потім знищують також тих, які знають, що таке цінності і що люди, яких перед ними ліквідовано, саме й були творцями цінностей. Справжнє варварство починається у цей момент, коли вже ніхто не спроможний встановити, ніхто вже не знає, що те, що чинить, є варварством.

Коли виникають запитання, на які нема відповідей, це значить, що настала криза.

В ході розмови зі швейцарцем раптом виринає спокуса, щоб йому сказати таке: друже, що ти знаєш про життя! Живеш, як лорд, усе маєш, нікого не боїшся...

В такий момент з одного боку швейцарцеві заздриш, але з другого боку – відчуваєш рекомпенсуючий ці зазидки приплив дивного вдоволення: що це якраз ми, а не він! – докопалися до правди життя, покуштували його гіркої суті та розкрили його трагічну таємницю. Цей вид філософії виходить з того, що життя є пеклом і що такі ситуації як спокій, добробут, вдоволення, за своєю природою рідкісні, випадкові й нетривкі, та той лише знає, що таке життя, хто страждає, програє, зазнає кривди, йде від поразки до поразки.

Усе тут спирається на своєрідному принципі асиметричної верифікації, а саме – система обіцяє, що пізніше свої якості доведе (всім передвіщаючи щасливе майбутнє), від тебе ж вимагає, щоб ти вже нині успішно пройшов випробування, даючи докази своєї підтримки, лояльності та ревності. Таким чином маєш зобов'язатися до всього, система – до нічого.

В суспільстві, яке перебуває на низькому щаблі розвитку, загальні злидні супроводяться повсюдною бездіяльністю. Способом на виживання не є тут змагання з природою, але, навпаки, мінімальні витрати енергії, постійне прагнення досягти стан безруху. Філософія, що

супроводить таку поведінку, таку екзистенцію, це – фаталізм. Людина не відчуває себе володарем природи, але її рабом, який приймає з покорою накази й сигнали, що йдуть від зовнішнього світу. Є німим слугою неминучої долі. Доля – це для неї всесильне божество, табу. Протиставитись йому – це вчинити святотатство і приректи себе на пекло.

Бережіться, бо вони мають зброю, а не мають виходу.

Лише виступ проти влади вважається справжнім і невивабливим злочином. Всі інші зловживання можуть, але не мусять, бути визнані злочинами.

Дезорієнтованість, розгубленість людини беруться також з того, що вона має розхитане відчуття сенсу часу, що важко їй цей сенс вловити. Все минуле є нечітким, весь час воно привертається і відкликається, його визнають або засуджують, в результаті чого людина не бачить у ньому тривкої опори, вказівки, чіткої інспірації. Сучасність також позбавлена духа впевненості та заохоти, частіше відчуваємо себе в ній як гості чи навіть – жертви, ніж як творці та володарі. А майбутнє? Воно скоріше нагадує пастку та лбох, ніж кришталевий палац, в якому за хвилину служба засвітить світло і почне для нас готувати бенкет.

Терор нічого не створює, він безплідний. Займатись терором як темою – також дія безплідна. Механізм терору – це механізм розвитку і посилення злостісного характеру пухлини. Світ страшний і монотонний, жакливий і порожній, земля сіра, люди порожні, з видовбаною серцевиною, скигління, крики, розлогі зони мовчання, безперервна в'язнична прогулянка – кругова ходьба в колі отупіння і болю. Так звана звичайна людина (кажуть теж: проста людина) сприймає життя таким, яким воно є – тобто дослівно, пасивно, фаталістично. Її ставлення до примх історії таке ж, як і до примх природи (засухи, повені і т. п.), для неї це природні видозміни долі, вона намагається до них пристосуватися. Тому й так рідко помітні в неї прояви бунту. Бо джерелом бунтарської

сили не є турботи, що їх приносять злидні (які більш вигашують, ніж розпалюють енергію протесту), але жива й незалежна свідомість, впевнена в своїй правоті.

Нещастя – саморозсівна рослина. Якщо одна людина нещаслива, нещасливими чинить і тих, які її оточують, отруює їх, занурює в нещасті.

Натрапивши на перешкоду, якої не може подолати, – людина починає знищувати саму себе. Жажливий взаємозв'язок, який стає причиною цілковитого знесилення і депресій, джерелом алкоголізму і наркоманії.

Людина компромісу, еластична. У нас таких не люблять. Скажуть про неї, що двозначна. У нас людина має бути однозначною. Або білою, або чорною. Або тут, або там. Або з нами, або з ними. Чітко, відверто, без вагань! Наше бачення маніхейське, фронтове. Дратує нас, коли хтось цю контрастну картину порушує. Це впливає з відсутності ліберальної, демократичної традиції, багатої на відтінки. Замість цього маємо традицію боротьби, крайніх ситуацій, остаточного жесту.

Легкість, з якою можна маніпулювати людським мозком, виникає з самої природи людини. Вона в більшій мірі сприймач, ніж шукач, радо (через лінощі, пасивність і брак уяви) задовольниться першою з черги інформацією чи думкою, а ця, чим більш буде спрощеною, прикрашеною і недоречною – тим краще. Нісенітниця має в собі щось з конвенції казки (і часто – кітчу), отож і дохідливо промовляє до уяви загалу.

Існують люди, які ставляться до правди як найвищої цінності самої в собі, не задумуючись, чи вона достатньо приваблива, щоб здобути собі прихильність т. зв. людини з вулиці, якій більше хочеться щось пережити, ніж раціонально зрозуміти. Правда може бути такою очевидною, що не викличе ніякого зацікавлення, може також бути просто нудною. Зате ж у нісенітниці (добре поданій) є якась фантастичність, якась привертаюча увагу, інтригуюча деформація, закляття, казка.

Частина людей вважає, що поширить зону своєї особистої свободи, якщо обмежить діапазон своєї громадської діяльності (чи просто – своєї присутності). Отож і намагаються обмежити себе, збідніти, стати пилінкою. Ці люди сподіваються, що влада перестане тоді ними цікавитись, бо для влади існує лиш той, хто помітний, або той, кому можна щось відібрати.

В годину нещастя, трагедії, жаху, природа, її барви, її переміни неначе зникають нам з поля зору. В такий час весь простір нашого бачення заповнює людина з її драмою. Зайняті собою, не помічаємо дерев, не помічаємо неба. Яка була осінь 1348, коли на Європу накопилася Чорна Смерть? Що бачив крізь вікно Йоганн Волфганг фон Гете, коли помирав березневого ранку 1832? Бліде, ледь весняне сонце? Дош від самого ранку?

Чим глибше поринаємо в людську драму, тим слабкіше відчуваємо наш зв'язок з природою. Трагічні – відвертаємось від природи, яка у своїй суті не є трагічною. Звідси мрія, щоб до неї повернутися, мрія про перехід зі стану напруги у стан умиротворення, який завжди так важко досягається.

Анахронічна система – це така, що дає старі відповіді на нові запитання.

Основний принцип: ніщо не може бути якісним, у всякому разі: не може бути якісним протягом довшого часу. Якісне повинно бути знищене. Робити якісно – це викликати до себе підозру, провокувати присуд. Знищення того, що якісне, ефективне, творче, є самозахисною реакцією погано діючої та мало ефективної системи. Механізми такої системи рухаються лише повільним обертотом. Будь-яке прискорення примушує до найвищої напруги та зусилля, що загрожує аварією, інфарктом. Тому й система інстинктивно захищається перед таким прискоренням, побоюючись, що надлишок енергії, надлишок волі до діяльності і творення призведе до перенапруги та катастрофи. За таких умов робити щось добре, щось примножувати й вдосконалювати – це неначе займатися

діяльністю опозиційною, створювати загрозу для існуючого ладу, демаскувати його слабкість.

Умова необхідна для уярмлення якогось суспільства, умова основна це – зіпхнути його на низький рівень екзистенції. Тому обниження цього рівня (себто загальна деградація життя, спад його якості, зменшення вигоди, а збільшення загрози) не є чимось незрозумілим або абсурдним, не впливає з помилок або т. зв. волюнтаризму, а є результатом політики тих, які хочуть закріпити своє панування. Вони знають, що людина послаблена, людина виснажена змаганням проти тисячі перепон, яка живе у світі ніколи-не-задоволених-потреб і ніколи-не-здійснених-прагнень є зручним об'єктом для маніпуляції та підпорядкування. Тому, що боротьба за виживання – це перш за все заняття небувало часоємне, абсорбуюче, виснажливе. Створіть людям такі анти-умови і маєте забезпечену владу на сто років.

Участь найновітнішої техніки (електроніки, компютерів і т. д.) в житті світу, у творенні історії, настільки вже велика (і постійно зростає), що будь-які аналогії з минулим, всілякі т. зв. науки, що пливають з минулого, матимуть все більш обмежену й сумнівну вартість. Електроніка відкриває новий, якісно відмінний етап історії людства. У цьому розумінні вона буде нас від минулого відрізати, відривати, відділяти, робити з минулого щораз більше зникаючу точку.

Основним елементом авторитарних систем є затримка часу (бо плін часу несе зміни).

Якщо споміж багатьох правд вибереш тільки одну і за нею наосліп прямуватимеш, вона переміниться у фальш, а ти станеш фанатиком.

Фанатизм визволяє в людині більше енергії, ніж лагідність і доброта. Тому фанатик може легше накинути свою волю, легше встановити свою владу.

Взаємозалежність між рівнем культури та спроможністю до компромісного вирішення

конфліктів. Чим вищий цей рівень, тим більша можливість компромісу.

Дівчина
на тлі
архітектури,
1982.
Холст, олія.

Засоби масової інформації, навіть якщо їм не віримо, якщо вважаємо, що вони брешуть, мають на людину величезний вплив, бо встановлюють їй список тем, обмежуючи таким чином його поле мислення до інформацій і суджень, які їй ті, що при владі, виберуть і визначать. Після деякого часу, навіть собі цього не усвідомлюючи, думаємо про те, про що правителі хочуть, аби ми думали (найчастіше це незначні справи, але навмисне перебільшені, або викривлено представлені проблеми). Тому той, хто впевнений, що думає незалежно, бо він критично ставиться до інформацій, передаваних йому мас-медіями – помиляється. Незалежне мислення це вміння самотійно, окрем мислення, на теми, самотужки добути зі своїх спостережень і досвіду, обминаючи те, що намагаються накинути нам мас-медіа.

У взаєминах між двома людьми розмір провини можна також визначити на основі ступеня відчуження цієї провини покривдженою стороною.

Переклад Василя Назарука

Віктор Кулерський

ХРОНІКА (ДЕЯКИХ) ПОТОЧНИХ ПОДІЙ 1999–2000

◆ «Вже немає ПНР і завдяки мудрим полякам, таким як Єжи Гедройць, Збігнєв Бжезінський і ще кількох у Польщі, до свідомості польської політичної еліти доходить врешті те, що Польща була могутньою тільки у період співробітництва з Україною. [...] Поляки – це дивний народ [...] Поляки мусять підкреслювати свої імперські амбіції. Такий у них характер, і з цього приводу, мабуть, не слід хвилюватися, а радше з цього сміятися» – написав Олег Пушкар, українець, який проживав у Варшаві з 1927 р. (з перервою перебування його в ГУЛАГу) в листі до редакції (*«Жечпосполіта»*, 27–28 листопада 1999).

◆ На думку князя Володимира Массальського, українця, маршала Київського зібрання шляхти, в європейській частині давньої Росії поляки становили 40% існуючої шляхти (офіційний перепис населення з 1897 р.). З двох мільйонів шляхти колишньої Київської губернії живими залишилося коло 100 чоловік, і «сьогодні правлять люди, які ніколи шляхтою не були. А адміністрування і правління без моральних принципів призводять до катастрофи [...] Шляхта не крала і не обдурювала», – сказав князь Массальський (*«Жечпосполіта»*, 1 жовтня 1999).

◆ Генеральний консул Речі Посполитої Польщі у Львові взяв участь у перепохованні жертв НКВС. Приблизно одну третину розстріляних становили поляки.

◆ Прем'єра польського фільму «Вогнем і мечем» Єжи Гоффмана за повістю Г. Сенкевича була у Києві прийнята бурхливими оплесками. Два роки тому українським акторам, які знімалися у фільмі, закидали зраду. «Я поставив цей фільм не для того, щоб погіршити польсько-українські взаємини, а навпаки – щоб зробити їх кращими», – сказав Є. Гоффман.

◆ 30 тисяч прочан з Польщі і 3 тисячі з України та Словаччини, у тому католики, греко-католики і православні, прибуло до Пацлавської Кальварії на Підкарпатті. Один з прочан з України сказав, що вони прийшли сюди тому, щоб «подякувати Богові за те, що в Україні вони дочекалися свободи вірування, що тепер можуть молитися без обмежень

і без паспортів приїжджати до Польщі» (*«Жечпосполіта»*, 13 серпня 1999).

◆ 1040 іноземців перебувало у польських тюрмах в середині 1999 р., в основному за пограбування, за крадіж із зломом і введення в обіг фальшивих грошей. З-поміж них 402 – з України, 161 – з Білорусі, 103 – з Росії, 45 – з Румунії, 42 – з Німеччини, 41 – з Литви, 37 – з Вірменії. Ув'язненим мусульманам подають харчі без м'яса.

◆ 1214 поляків перебувало у 1998 р. в тюрмах інших країн, в основному за автомобільні аварії і бешкети, вчинені п'яними, за крадіжки і різні підробки. 15% справ стосується наркоманів і вбивць.

◆ «Незалежна Україна зміцнює нашу незалежність, а також створює шанс Росії стати повністю демократичною державою, яка поважатиме суверенітет інших країн», – сказав Броніслав Геремек, міністр закордонних справ Польщі (*«Жечпосполіта»*, 18 листопада 1999).

◆ Президент України Леонід Кучма під час візиту до Польщі сказав: «Зрозумійте, що нам набагато важче порвати з комунізмом, ніж, наприклад, полякам. Ви мали величезне щастя, що після Другої світової війни вам вдалося зберегти приватну власність на землю, що у вас не було ані такого терору, ані ізоляції, як у нас, що у Польщі комунізм існував неповних 50 років, а не 70, як у нас. Ці двадцять років різниці – це нібито одне покоління, а вистачило, щоб сьогодні практично не було в Україні людей, які пам'ятають щось з часів до комунізму. Ми всього змушені вчитися наново» (*«Газета віборча»*, 17 січня 2000).

◆ За словами єпископа Мирона Ходеківського, польового ординарія Автокефальної православної Церкви: «Вже двадцять років, тобто з часу, коли почали діяти братства православної молоді, ми помічаємо однозначне відродження традиційної духовності серед молодих [...] дехто довго соромився і не признавався до свого зв'язку з Церквою, зокрема ті, що жили у середовищі, в якому домінуючим був католицизм [...]

Тепер особливих проблем немає» (*«Жечпосполіта»*, 18 січня 2000).

◆ Сейм схвалив закон про Християнську теологічну академію у Варшаві. У трьох секціях академії – євангельській, православній, старокатолицькій – вчиться 1138 осіб (*«Жечпосполіта»*, 17 березня 2000).

◆ Польсько-українську «Декларацію про експертну і освітню допомогу з метою запровадження економічної та адміністративної реформи» підписали віце-прем'єри обох держав – Лешек Бальцерович і Юрій Єхануров. Допомога буде охоплювати реформу фінансування і податкової системи, приватизації, реформу пенсійної системи і страхування, реструктуризацію вугледобувної промисловості та реформу державної адміністрації і самоврядування. Кошти, зв'язані з цим, виділить Польща (*«Газета виборча»*, 24 березня 2000).

◆ «Польщу особливо хвилює те, що Кремль знову намагається підпорядкувати Україну Росії, між іншим шляхом перебрання російським капіталом (в обмін за списання боргів) акцій стратегічних українських підприємств», – написав Є. Белєцький з Брюсселю (*«Жечпосполіта»*, 9 березня 2000).

◆ Відповідно до графіку вимог Європейського Союзу, Польща до кінця 2002 року мусить ввести візи, між іншим, для громадян Росії, України, Білорусі (*«Газета виборча»*, 11 квітня 2000).

◆ Учениця 8-го класу Меланія Крияк з Осовінської Волі на Підляшші написала: «Моя кохана Європо... Чи я європейка? [...] Моєю мрією є нові чоботи. Чи знаєш, Європо, що у нас комп'ютер – це магічне слово? [...] Багато людей мріє про водопровід, про лазничку, кухонну раковину. Жителю Європи, чи ти знаєш, що означає брати воду з криниці?» Крияк за свого листа отримала I місце у конкурсі, який проводило Товариство підтримки інтеграції Центрально-Східної Європи з Європейським Союзом (*«Газета виборча»*, 9 червня 1999).

◆ Голова парламентського клубу Унії свободи, депутат Єжи Верхович у Сеймі сказав: «Збереження незалежної України – це важливий крок до поступової демократизації самої Росії, бо не допускає імперського варіанту. Глибше пов'язання з Україною лежить в інтересі Європи, Польщі і самої України» (*«Газета виборча»*, 10 травня 2000).

◆ Як стверджують неофіційні джерела, справжньою причиною відставки віце-міністра економіки Польщі Яна Шльонзака була підтримка

ним проекту зміни траси транзитного газопроводу з Росії на Захід так, щоб вона була будована в обхід Україні (*«Газета виборча»*, 18 травня 2000).

◆ Олександр Кривенко, головний редактор київського тижневика «Політика і культура», писав: «Хамство на кордоні – це факт [...] Польські чиновники не мусять любити Україну і українців, але повинні якнайкраще представляти інтерес Польщі, тобто бути «товарною маркою» Польщі. [...] Польща для більшості українців – це візитна картка Європи. [...] Питання лише чи Польща хоче відокремлювати Європу і Азію. Якщо ні, то поведінка польських прикордонних служб повинна якнайшвидше змінитися». Уповноважений з громадянських прав звернувся до міністра внутрішніх справ з запискою про те, що відповідальні працівники проводять недозволені перевірки українських громадян, що приїжджають у Польщу (*«Газета виборча»*, 11 і 12 травня 2000).

◆ За даними Центрального статистичного управління, у минулому році польські кордони перетнули майже 10 млн. громадян України. Більшість з них приїжджає на три місяці на заробітки. Середня зарплата в Україні менша 50\$ США. Працюючи нелегально у Польщі, додому можна привезти втричі більше. Сезонні робітники з України говорять: «Якщо ти потрапив на чесного поляка, то це означає, що тобі пощастило» (*«Жечпосполіта»*, 10–11 червня 2000).

◆ Державне агентство сільськогосподарської власності зарахувало до сільськогосподарських ґрунтів кілька лемківських цвинтарів у південно-східній Польщі. Голова Об'єднання лемків у Горлицях Олександр Маслей запитав: «Що сказали б поляки, коли б хтось розпаював цвинтар Львівських Орлят і продав його?» (*«Газета виборча»*, 17 травня 2000).

◆ Лемки домагаються реконструкції уніатської каплиці в Ганчовій та покарання католицького священника за самовільне знищення каплиці (*«Газета виборча»*, 7 червня 2000).

◆ «Проукраїнська орієнтація у Польщі повинна бути стовпом нашої політики на період десяти років», – сказав президент Александр Квасневський на закінчення III Польсько-української зустрічі у верхах. «Коли декларації про те, що Україна прагне у Європу звучать з уст президента Квасневського, то їх на Заході сприйматимуть більш вірогідно, ніж ті, які звучали б з моїх уст», – відповів президент України Л. Кучма (*«Газета виборча»*, 27–28 травня 2000).

◆ «Українці сказали нам, що російські мас-медіа заливають їх, і тому вони зацікавлені різними формами присутності польських мас-медій в Україні. Вони зацікавлені створенням спільних радіо- і телестанцій», – сказав міністр Марек Сівец після повернення з засідання консультативного комітету президентів Польщі і України (*«Газета виборча»*, 1–2 липня 2000).

◆ Росія виступає з проектом будівництва на території Польщі нової нитки газопроводу, який проліг би з Росії до Словаччини в обхід України. Раніше голова російського Газпрому Р. Вяхірев не приховував, що такий газопровід буде інструментом економічного тиску на державне керівництво у Києві (*«Жечпосполіта»*, 12 серпня 2000).

◆ «Польський уряд не погодиться на будову нового газопроводу через південь Польщі до Словаччини такою трасою, яка мала б створити росіянам можливість обійти українську систему транзитних трубопроводів», – заявив віце-прем'єр Януш Штайнгоф. Водночас він ствердив, що розмови на тему будівництва другої нитки ямальського газопроводу через територію Польщі будуть вестися надалі (*«Жечпосполіта»*, 22–23 липня 2000).

◆ Президент Александр Квасневський однозначно заявив: «Польський державний інтерес, моя політика, діяльність уряду однозначні – проти України нічого не можна робити [...] Нас зобов'язує залізний політичний принцип – ми нічого не робимо проти України, більше того, ми про все інформуємо українську сторону» (*«Газета виборча»*, 12 липня 2000).

◆ Сімнадцятого червня ц. р. в П'ятихатках, що на передмісті Харкова, відкрито кладовище приблизно 3800 польських офіцерів, закатованих у квітні–травні 1940 р. НКВС. В урочистостях взяли участь прем'єри Польщі – Єжи Бузек і України – Віктор Ющенко (*«Жечпосполіта»*, 19 червня 2000).

◆ Тлінні останки 47 вояків Української Повстанської Армії, які загинули у боротьбі з польським військом, урочисто поховано на військовому кладовищі в Пікуличах коло Перемишля (*«Газета виборча»*, 8–9 липня 2000).

◆ Прем'єри Польщі та України Єжи Бузек і Віктор Ющенко спільно відкрили пам'ятник на честь українцям, які померли в 1918–1920 рр. під час

перебування в таборі для полонених та інтернованих у Кракові (*«Жечпосполіта»*, 2–3 вересня 2000).

◆ Понад 50 тисяч паломників Польської автокефальної православної Церкви прибуло на святу гору Грабарку на Підляшші, щоб відзначити ювілей 2000 років християнства. Прибули паломники з Білорусі та України, а також ченці з Гори Афон, які привезли як міленійний подарунок копію ікони Матері Божої Іверської (*«Жечпосполіта»*, 21 серпня 2000).

◆ У місцевості Сокулка (Підляське воєводство) створено Міжнародну федерацію об'єднань татарів Польщі, Литви, Білорусі та України (*«Газета виборча»*, 28 серпня 2000).

◆ «Польська громадськість не проявляє відкритості для осіб іншого етнічного або расового походження, а також на іммігрантів», – відмічено в рапорті Ради Європи. Сейм протягом десяти років не схвалив закону про національні меншини, а президент протягом 5-и років не ратифікував конвенції Ради Європи про захист меншин (*«Жечпосполіта»*, 21–21 жовтня 2000).

◆ Кількість злочинів проти іноземців, у тому також злочинів з расистських міркувань, зменшилася у порівнянні з попередніми роками на 10%. Майже 60% опитуваних поляків стверджує, що наявність інших національностей приносить Польщі користь. Дані Єви Новацької з Інституту соціології Варшавського університету вказують на те, що Польща стала вигідним місцем проживання для громадян колишніх радянських республік. Зокрема добре себе почувають в'єтнамці, латиноамериканці, араби, дещо гірше – африканці. Поволі вдається перемагати найзагрозливіший прояв расизму – антисемітизм (*«Впрост»*, 5 листопада 2000).

◆ Нелегальні працівники приїжджають у Польщу з надією, що потрапили до обітваної землі. Після кількох днів відкривають, що вони опинилися у таборі праці. Після складення у підприємця паспортів, вони зізнаються, що не можуть виходити назовні підприємства. Працюють 12–14 годин на добу, сплять на запліччі робочих верстатів. В таких умовах живе коло 5 тис. іноземців, що працюють у 100 нелегальних, прихованих швейних ательє, різних майстернях. Вони походять з України, Білорусі, Росії, Румунії, Болгарії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, В'єтнаму, Камбоджі, Лаосу. Дехто не витримує в цих умовах навіть тижня. Роблять спроби самогубств. В одній з нелегальних фірм жінки, які працювали і жили в крайніх умовах і були змушувані до сексуальних послуг, збунтувалися. Биті трьома бригадами, вони оглушили

їх і кастрували. Жінки знищили запаси товару і втекли фірмовим автобусом (*«Впрост»*, 29 жовтня 2000).

◆ Польське посольство у Мінську буде представляти інтереси НАТО в Білорусі. Польське посольство у Києві вже від вересня 2000 р. виконує роль координатора діяльності НАТО в Україні (*«Впрост»*, 29 жовтня 2000).

◆ У Любліні буде створений Польсько-український університет – про це домовилися у Києві ректори університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні та Люблінського католицького університету. Першими слухачами будуть докторанти різних спеціальностей. Набір у двісті–триста осіб проведуть українські університети. Дошку з назвою нового університету на будинку в центрі Любліна відкрив прем'єр України Віктор Ющенко (*«Газета виборча»*, 6 листопада 2000).

◆ У видавництві Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні вийшла друком книга *«Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraińskimi»*, *Rozmawiały i opatrzyli komentarzem Bogumila Berdychowska i Ola Hnatiuk, Lublin 2000*. У цій, рідкісній за своїм характером, публікації читач знайде розмови з чільними українськими інтелектуалами, співтворцями українського національно-культурного ренесансу 60-х років. Поряд Євгена Сверстюка, Івана Дзюби, Михайлини Коцюбинської, Михайла Гориня є також слово одного зі спадкоємців бунту шістдесятників – Миколи Рябчука. Книжку видано з нагоди надання Редакторів Є. Гедройцю почесного докторату Університету UMCS і відкриття у Любліні Польсько-Українського Європейського Колегіуму.

◆ Також в Любліні закладено камінь під будівництво пам'ятника на честь вояків української армії атамана Симона Петлюри, які загинули у 1920 р. в боротьбі з більшовиками. Це п'ята збірна могила вояків Петлюри у Польщі. В урочистості взяли участь Надзвичайний і Повноважний посол України в Польщі, президент (мер) Любліна і православний люблінсько-холмський єпископ. Ініціатором будівництва пам'ятника є Товариство опіки над могилами українських вояків (*«Жечпосполіта»*, 30 жовтня 2000).

◆ Росіяни хочуть підвищити на кількадесят процентів ціни на газ, який поставляють Польщі. Співрозмовники визнали, що Польща може платити вищі ціни, бо в значній мірі залежить від російських поставок газу. На розмовах негативно позначилося і те, що Польща виступає з підтримкою України, не даючи згоди на будівництво

нового газопроводу в обхід України (*«Впрост»*, 29 жовтня 2000).

◆ Віце-міністр закордонних справ Росії Іван Іванов заявив, що Євросоюз «повинен очистити всі шляхи для транзиту російських енергоносіїв. Це означає, що з боку України, Польщі та інших держав не повинно бути жодних капризів». Віталій Портников з «Відомостей» прокоментував це так: «У Москві вважається, що такі країни як Польща чи Україна не є самостійні, завжди змушені когось слухати. Сьогодні Росія є надто слабкою, щоб її слухати. Отже, ми закликаємо сильнішого партнера для допомоги, щоб завіз те, що у нас вважається порядком» (*«Газета виборча»*, 31 жовтня – 1 листопада 2000).

◆ Секретар української Ради національної безпеки і оборони Євген Марчук сказав у Варшаві: «Ми вдячні президенту Александру Квасневському за підтримку. Однак розуміємо, що Польща не хотіла б приймати рішення, яке завдало б їй шкоди, а транзит газу може принести Вашій державі 1 мільярд доларів США (*«Жечпосполіта»*, 3 листопада 2000).

◆ «Говорити про те, що Польща заробить 1 мільярд доларів США за транзит збільшеного обсягу газу – це звичайне непорозуміння. Держава не отримує грошей за транзит газу. Постачальник газу платить власникові трубопроводу. Держава може отримувати тільки те, що становить величину прибуткового податку, який сплачує фірма. Це мінімальні суми у порівнянні з тим, які одержує власник трубопроводу», – пояснив віце-міністр економіки Польщі Анджей Карбовнік (*«Газета виборча»*, 3 листопада 2000).

◆ Євген Марчук сказав журналістам: «Україна не може бути ні за, ні проти» будівництва газопроводу з Росії на Захід трасою в обхід України». Марчука вважають у Києві представником проросійської орієнтації. Він був і генералом КДБ, і генералом Служб безпеки України, і конкурентом Л. Кучми у президентських виборах 1999 р. (*«Газета виборча»*, 4–5 листопада 2000).

◆ У безпрецедентному спільному листі до католиків і православних архієпископ Юзеф Житцинський і православний єпископ Авель написали: «Ми разом прагнемо будувати велику спільноту духовної єдності» (*«Тижодник Повшехний»*, 5 листопада 2000).

Переклад Мирослава Вербоного

Яніна Куманецька

З КУЛЬТУРНОЇ ХРОНІКИ

★ Найважливішим принципом польської східної політики у 1989 році, принципом, який був сформульований, якщо я не помиляюся, ще головним редактором паризької «Культури» Єжи Гедройцем, є добрі взаємини з її східними сусідами – Литвою, Білоруссю і передусім – з Україною. Не може бути вільної Польщі без вільної України – так звучить аксіома цієї політики. «Ми не маємо, не можемо мати і не повинні мати іншої мети, ніж сусідство незалежної й прозахідної України, існування котрої є умовою створення у майбутньому добросусідських стосунків в усьому регіоні, включно з Росією,»- переконував Казімеж Дзевановський, вже, на жаль, покійний знаний публіцист і журналіст. Так само тридцять років тому інший відомий політичний мислитель, співпрацівник «Культури», Юліуш Мєрошевський, написав: «Чим більше значення надаватиметься польському послові у Києві, тим більше значення буде надаватися польському послові у Москві». Якщо вже мова зайшла про паризьку «Культуру», потрібно згадати ще одну постать - відомого українського публіциста Богдана Осадчука, послідовного борця за зближення між обома державами, який на шпальтах цього щомісячника публікував польсько-українську хроніку і писав про українські справи. Осадчуку цього року виповнилося 80 років, а його день народження урочисто відзначався також у Польщі. Ювіляр був відзначений нагородами президента Варшави й ректора Варшавського університету.

★ Сьогодні нас більше поєднує, ніж розділяє, а кількість спільних ініціатив неухильно зростає. На січневій зустрічі президентів Польщі та України говорилося про відкриття спільного Польсько-Українського університету, в організації якого з польської сторони брали б участь два вищі учбові заклади – KUL (Люблінський католицький університет)

і UMCS (Університет ім. Марії Кюрі-Скłodовської), а з українського боку – Львівський університет і Волинський університет у Луцьку. Обидва президенти взяли участь у покладанні квітів на саркофазі маршала Пілсудського, а також на могилах українських військовиків на Раковицькому цвинтарі у Кракові. Хоча не розділяє нас сучасність, але часом розділяють могили. Предметом незгоди є могили вояків УПА в Польщі й Львівський цвинтар Орлят. А точніше не сам, прекрасно вже відбудований, цвинтар, а надпис на його головному пам'ятнику. Плекаємо надію, що незабаром і ця справа буде вирішена.

★ Місту Львову присвячений нещодавно виданий у Польщі живописний польський альбом із фотографіями Адама Буяка і текстом Єжи Яніцького. Цей альбом, який репрезентує одне з найкрасивіших міст Європи, що практично без змін пережило ХХ століття, хоча й зазнало усіх його бур (і змін кордонів), може стати візитною картою сьогоденної України.

★ Під час перебування у Польщі Костянтина Захаренка, радника прем'єра України з питань молоді, обговорювалися проблеми скликання урядової комісії, яка підтримувала б розвиток молодіжного обміну між обома державами. Надання офіційного статусу цій справі дозволить отримати додаткові кошти. У свою чергу, під час візиту в Україну польський міністр Культури й Національної спадщини Міхал Казімеж Уяздовський представив проект скликання Польсько-Українського конгресу культури, який був переданий віце-прем'єрові України, Миколі Жулинському. Дебати конгресу й супровідні культурні заходи створили б нагоду до частіших зустрічей людей, які займаються культурою, журналістів та позаурядових організацій Польщі та України.

★ На цьогорічному Економічному Форумі в Криниці, на якому обговорюються проблеми Центрально-Східної Європи, в цьому році найбільше представників було з України. Приблизно на 800 делегатів з усіх країн регіону припадало аж 130 делегатів з України. Говорилося про те, якою має бути майбутня Європа, чи її образом має бути держава соціальна чи ліберальна.

★ У Варшаві відбулося вручення медалей «За заслуги в утвердженні толерантності», які признавала діячам культури екуменічна фундація «Толерантність». Одним із її лауреатів став український міністр культури, прекрасний актор Богдан Ступка (виконавець ролі Хмельницького у фільмі Ежи Гофмана «Вогнем і мечем»).

★ Польський Кредит-банк надав Україні позику на завершення зйомок історичного фільму «Мазепа», режисером якого є Юрій Ільєнко. Про угоду з польським банком повідомив у Києві Богдан Ступка.

★ Із сучасних українських письменників найбільшу популярність у Польщі здобув Юрій Андрухович. Його «Московіада» була визнана за один із найбільш цікавих творів про пострадянський період трансформації.

★ У Національній бібліотеці у Варшаві відбулася вистава «У колі Гедройця», основу котрої становила тематика взаємин між Польщею та Україною, якими дуже цікавився покійний творець і головний редактор паризької «Культури».

★ Під час Літа Кіно в Інську один із тематичних блоків був присвячений українським документальним фільмам (були продемонстровані фільми Сергія Параджанова, українські документальні фільми, а в зустрічах брали участь студенти Київської кіношколи).

★ У Варшавському Центрі Сучасного мистецтва представив свої роботи Юрій Яремчук із групи «Le Plastique Mistification».

★ У рамках фестивалю Краків 2000 глядачі мали змогу ознайомитися зі скарбами давньої

Церківка в горах, 1977. Холст, олія.

української культури на виставці «Релігія, культура й мистецтво східного християнства».

★ Це, звичайно, тільки невеличка частка українських культурних заходів, які відбулися за останній період у Польщі.

★ Видавництво »Знак« видало «Вибрані листи» львівського митрополита Андрія Шептицького. «Коли сто років тому Андрій Шептицький став греко-католицьким митрополитом Львова, українці вважали це польською інтригою. З плином часу він став їхнім національним героєм,»- пише др. Анджей Земба, історик із Ягеллонського університету. І далі: »Шептицький схвалив те, що церква була для українців заміником національної інституції. Тому він допустив у певній мірі присутність політики у Церкві, рішуче боровся з крайніми позиціями, котрі переходили межі християнської моральності. У цій площині актуальність Шептицького у сучасній Україні дуже висока... Зрозуміти таємницю життя Шептицького означає для поляків зрозуміти сенс найновішої історії їхніх найближчих сусідів – їхньої боротьби за національну культуру й незалежність. І полякам, і українцям очищена від міфів пам'ять про цього визначного єпископа може дати багато до роздумів над моральним виміром політики і допомогти в критичному аналізі вибору, який здійснювали в цій ділянці їхні прадіди».

Переклад Ярослави Конєвої

Єжи Федоровіч

ХУЛІГАНИ СТАВЛЯТЬ ШЕКСПІРА

У 1949 році розпочалося будівництво металургійного комбінату на найродючіших землях під Краковом. Простір, який найважче піддавався впливові комуністичних «цінностей». Тоді постановили інтегрувати консервативну інтелігенцію одного з найпрекрасніших міст Європи (де університет існує з 1364 року) з новим робітничим класом, який звідусіль стікався на будівництво комбінату й на роботу на ньому. Металургійний завод ім. Леніна був «сувеніром» СРСР для Польщі. Постало нове місто на зразок радянського Комсомольська чи Новосибірська. Планувалося, що люди, які тут мешкають, стануть опорою партії. Це була помилка та ще й дуже велика. Власне в Новій Гуті відбулися перші сутички робітників з комуністичною владою у боротьбі за спорудження костелу. Саме тут постала друга за значенням після Гданського кораблебудівного заводу робітнича «Солідарність». У вісімдесяті роки з моменту впровадження воєнного стану тут точилася боротьба між робітниками і міліцією. У ній брала участь також молодь. Аж настав червень 1989 року і кінець комуністичної системи.

У таких історичних та суспільних умовах 1 вересня 1989 року я очолив дирекцію Народного театру у Новій Гуті. Цей театр уже був ушлявлений. Перші десять років його діяльності (1955-1965) – суцільна смуга успіхів. Молоді режисери і сценографи. Молодіжна труппа. Відкритість після жовтневої відлиги на західні драматургію й театр. Новий зміст. Нова форма. Театр став модний. Приїздила краківська інтелігенція, а за нею уся Польща. Це справді було не абищо! Пізніше бувало по-різному. Раз краще, раз гірше. Але й так я починав усе спочатку. Омолодив склад акторів. Запросив до співпраці відомого актора і педагога Єжи Штура. Він у нас збирався дебютувати як режисер. Найважчим був початок. Ми вирішили вшанувати людей Нової Гуті. Задум належав Анджею Вайді. Іоанна Ольчак-Ронікєрова написала, а Кшиштоф Ожеховський зайнявся режисурою. «Людина з мармуру – початок і кінець» – твір про людей комбінату і будівництва. Доля людини. Ми розпочали репетиції у вересні 1989 р. Вже була воля. Спершу руйнували символи. Ті самі молоді люди, які воювали з міліцією, тепер постановили скинути пам'ятник Леніну. Тривала розруха. Приїздило ТБ з усього світу. Слідували за інцидентами в Алеї Руж, а принагідно заглядали до театру. Фотографували репетиції. Розпитували. Були прискіпчиві. Прем'єра відбулася 8.12. Збіглася зі зняттям фігури Леніна на цоколі. Це був великий день. Нова Гута змінилася. Стала насправді вільною. А театр мав успіх, який усе тривав. «Івона, принцеса Бургундії» Гайї, «Жебрача опера» Гомбровіча, «Приборкання норавливої», Брель, Сорокін. Аж раптом усе почало розвалюватися. Банди молодиків, не маючи політичного противника, почали битися між собою.

Дорогі друзі, я об'їхав півсвіту. Був у вашому прекрасному краї, знаю його від Бугу до Находки (я працював на радянському кораблі на Тихому океані). Але ніде не зустрів театру між двома ворожими шкільними таборами. Уявіть собі: початкова школа – спортмайданчик – театр – спортмайданчик – середня школа. Отож, увечері темно. Кущі. Жодної культурної інфраструктури, поганий транспорт, а у театрі щовечора 370 осіб. І раптом якийсь кошмар. Автобуси закидають камінням, затримують. Мовою молодіжного жаргону тоді це називалося «Мексика». Глядацький зал порожнів. Батьки боялися за своїх дітей. Я не знав, що робити. Просити допомоги в поліції? Це тільки погіршило б справу. Занадто мало часу минуло після «комуни». Мене могли прийняти за «лягавого». Тому я запросив панків до театру. На зустріч. Тут я хочу пояснити, чому, власне, їх. Отож, усі молодіжні «завірюхи» приписували тоді скінам й панкам. Тільки фахівці добре

розрізняли субкультури. Я сам був у молодості хуліганом, але мої знання закінчувалися на «хіпі» й «хітівцях». І я через телебачення й радіо запросив скінів. На диво – прийшли! Напевно, з цікавості. Чого цей тип від нас хоче? Поліція сховалася під сценою. Обіцяли, що з'являться тільки у випадку небезпеки. Прийшли журналісти і ТБ. Тоді був листопад 1991 року. На сцені проходили репетиції мюзиклу про св. Франциска з Асизу, а у глядацькому залі – чорно від курток типу «flejers» і ясно від оголених голів. Репетиція їх якось не цікавила. Почали говорити. До мене долинули слова: «Польща для поляків», «Бити жидів, німців, румунів», – і тому подібні дурниці. Я сказав, що мене це не цікавить, що я гидую тим і що в мистецтві немає місця на ненависть і такого роду поділи. Я їм говорив, що ними керують старші дурні. Попросив два місяці спокою. Такий собі пакт про ненапад. Обіцяв потім їм дещо запропонувати. Заприсяглися. Привселюдно, бо це транслювалося по ТБ у «Репортерському експресі». І дотримали слова. Коло театру був спокій. Тільки я мав проблему: що їм запропонувати?

У той самий час ми готували прем'єру «Ромео і Джульєтти» Шекспіра. На роль Джульєтти ми оголосили конкурс серед 15-річних дівчаток з Кракова й околиць. З'явилося їх в театрі аж 500. Прослуховання тривало три дні. Дівчинка, яка зайняла друге місце, сказала, що якщо не гратиме, то вчинить самогубство. Я перелякався. І пообіцяв, що вона зіграє цю роль. Саме життя підкинуло вихід. Я знав дещо про субкультури. Що скіни й панки – це вороги. Тому 13 січня 1992 р. я запросив до театру одних та інших. Запитав, чи хочуть грати в «Ромео і Джульєтти» і чи схвалюють цю дівчину на роль. Панки сказали, що згодні, а, отже, скінам не випадало відмовлятися. Тим самим програли б. Я їм також пообіцяв, що будуть грати у своєму субкультурному одязі, який потім перейде у їхню власність. Це переважило. І розпочалися репетиції. Панки – Монтеккі, скіни – Капулетті. Я показував пальцем, хто що має грати. На щастя, я не помилився. Ромео – панк – Веслав Загул (кличка «Аграва») був лідером панкової групи PGR. Його приятелі: Роко, Дратва, Молодий, Князь, Слон, Нюсік, Шприха, Малолітка, Віола – це головні ролі Монтеккі. Оззі, Грубий, Лезо, Труна, Отрута – це скіни-Капулетті. Репетиції відбувалися тричі на тиждень протягом 3 місяців, а перед самою прем'єрою щодня. Як в справжньому театрі. Між 13 січня і 3 травня постала вистава, яка складалася з 11 (скорочених) сцен з «Ромео і Джульєтти», об'єднаних в замкнену цілісність, з музикою, яку ті й другі самі вибирали. Тільки дві сцени йшли повністю – сцена на балконі й сцена розлуки вранці. Решта була добре скорочена і дуже динамічна. Усі вуличні бої були надзвичайно ефектні, бо «актори» не вдавали, а билися насправді. Це їм зовсім не заважало. Але вони справляли неабияке враження на глядачів. Я бачив людей, які вросли в сидіння крісел та інвалідських колясок зі страху. Не встигали перевести дух, як приходив кінець спектаклю, який тривав 50-55 хвилин. Я помітив під час репетицій, що коли Ромео і Джульєтта говорили про любов, западала глибока тиша. Я забув сказати, що всі репетиції були відкриті. На них приходило від 50 до 100 «вболівальників». Проби проходили на експериментальній сцені в будинку адміністрації й техніки театру, на т. зв. сцені НУРТ¹. Приходили люди з різних субкультур, палили в убіральных маріхуану, гасили недопалки об крісла, плювали на підлогу, часто бували брудними й билися між собою, хоча вже на відстані 10 метрів від театру. Це вже був поступ. Кожного дня ставало все краще, хоча було дуже тяжко. Я часто думав, що не справлюся. Тоді я їх викидав і продовжував закриті репетиції з Ромео і Джульєттою. Потім приходили інші. І так протягом чотирьох місяців. Під невинним наглядом журналістів ТБ з усього світу.

Коли ще тривали репетиції, я отримав запрошення до Німеччини. У прикордонному місті Шведт над Одрою проходила міжнародна конференція на тему методів боротьби зі злочинністю,

¹ Цю сцену заснував для робітників-аматорів ще на самому початку Ян Кучаб, краківський письменник і суспільний діяч.

ксенофобією та ін. В основному йшлося про польсько-німецькі проблеми. Після руйнування берлінської стіни постійно вибухали конфлікти. Переважно серед молоді. Говорили, що колись неможливе стало дійсним фактом.

І дійсно. Прем'єра 3 травня 1992 року мала надзвичайний успіх і принесла велику полегкість. Ми давали по два спектаклі. Оскільки зібрався такий натовп важкої молоді, що я змушений був пообіцяти їм два спектаклі, щоб запобігти можливим конфліктам. І так 10 разів у травні. На великій сцені йшов поетичний спектакль класичного театру. На малій - та сама шекспірівська трагедія у виконанні панків і скінів. Ця праця нас поєднала. Вони почали себе шануватися. Зрозуміли, чим є гурт людей, які йдуть до спільної мети. Більшість з них - це молоді, глибоко самотні люди. Свою фрустрацію розряджали в агресивній поведінці на вулиці. На матчах чи дискотеках, котрих - нотабене - було тоді дуже мало. У театрі знайшли друзів і часто навіть кохання. Зустрілися шість пар. Полюбили одне одного. Мають дітей.

Тим часом слава спектаклю поширювалася. З'явилися статті в усіх європейських газетах. Писали про нас навіть в Японії й Бразилії. Я давав ці статті акторам. І нарешті прийшло перше запрошення з-за кордону. Я сподівався цього і ще раніше попередив їх про таку можливість. І ось сталося. Їдемо до Берліна. Жовтень 1992 року. Виїзд у суботу, з понеділка поновлюємо репетиції. Хочемо показати себе якнайкраще. Увечері в середу розпускаю групу (біля 25 осіб). Залишаються тільки Ромео і Джульєтта, щоб допрацювати свої сцени. Вранці я прийшов до театру біля 9.00. У кабінеті чекає поліція у цивільному. Задають питання - коли вийшли «актори»? Кажу, що о 20.00. Чи я знаю, куди могли піти? Кажу, що не знаю. Я питаю, що сталося? Виявляється, що о 20.30 приблизно десятеро скінів напали на двох німецьких водіїв вантажівок і так їх побили, що один з них помер від втрати крові. Нібито це був реванш за напади на поляків у німецькій прикордонній зоні. Мені серце завмерло. Але я відразу сказав, що не вірю, щоб серед тих бандитів могли бути мої люди. Через двадцять годин було знайдено злочинців. Серед них не було акторів з «Ромео і Джульєтти». Відлягло на душі у цю страшну мить. Адже якби виявилось, що вони там були, це знищило б сенс моєї роботи. Чи варто ними займатися? Вони найгірші, коли збираються разом.

Тим часом розпочалася дискусія у засобах масової інформації й серед дипломатичних кіл про сенс виїзду до Німеччини. Дуже нам тоді допоміг генеральний консул Німеччини. Він ознайомився з моїм проектом і взагалі був прихильником подібних починань. Ми виступили разом у телевізійній програмі «Дзеннік». Дипломати обмінювалися нотами між Бонном і Варшавою. Виникнув страх (безглуздий під кінець XX століття), що десь у лісах між кордоном і Берліном будуть на наш автобус чекати орди спраглих реваншу і крові скінів, панків, наці, металістів - німецьких. Дійшло до того, що дві матері справді страшених урвиголів не погодилися на їхній виїзд. Проблемаю було також знайти водія й автобус. Замовлений відмовився. Нарешті, знайшовся якийсь старий автобус і водій, колишній боксер. Їдемо. Я спостерігав за своєю групою. Чим ближче кордону, тим ставали тихішими і що казати - просто переляканими. Мені теж передалося їхнє напруження. Але щоб перемогти страх, панки вирішили зробити якнайкращі ірокези. Поставили сторчма волосся бездоганно. Сприснули фарбою. Виглядали найпрекраснішою кольоровою панковою групою в Європі. Зате скіни були чисті й незвичайно слухняні. Уявіть собі шок німецьких пенсіонерів, котрі на паркінгу в центрі Німеччини побачили поряд сумирних скінів і панків. Це полохливе здивування супроводжувало нас протягом трьох років, бо так часто пізніше ми їздили до Німеччини.

Прийжджаємо до Берліна. Спимо на військових ліжках в старому будинку культури. Граємо в колишньому пивному заводі, переробленому на поліфункціональну сцену, з бюро й рестораном. Прекрасна система. Старі, запущені фабрики перебудовувалися на приміщення для культурних заходів, театри, галереї, дискотеки і т. д. «Kulturfabrik». Їх повно в Німеччині. Забув додати, що

нас супроводжувала група журналістів польського телебачення. Раніше мені вистачило глузду записувати на плівку всі репетиції й спектаклі. З цих матеріалів постав пізніше телевізійний фільм «Zadyma». Цього разу телебачення, вчуваючи сенсацію, вислало власну групу. Це надавало нам престижу. З'явилися німецькі репортери й журналісти. У залі сиділи фахівці й важка молодь з Берліну, серед них група дружніх нам «металістів» з Ліпська. Спектакль закінчився овацією і спільним танцем «пого». Наступного дня усі поважні газети вмістили захоплені рецензії. Так розпочалося наше трирічне турне по німецьких містах. Ми виступали в Гамбурзі, Бремі, Ессені, Фрейбурзі, Нюрнберзі, Франкфурті-на-Майні і у французькому Рамбуйсе.

Усе досить привабливо виглядає. Але не завжди все було рожевим. Траплялися конфлікти майже щодня. П'ятеро осіб з групи в тридцять чоловік могли «рознести» під час поїздки автобус. Нами старалися також маніпулювати. Не вірили, що можливе примирення між скінами й панками. Закидали мені містифікацію. Часто це було аж надто неприємно. Нас не пустили, наприклад, на фестиваль польської культури до Галле, звинувачуючи мене у тому, що я буцімто керую театром скінів, тобто шовіністами. Пізніше просили у мене пробачення. Я тим дуже переймався. Це був добрий урок. Тільки час допоміг мені зрозуміти, що так на світі буває. Крок вперед і часто два назад. Ми дуже здружилися, і я маю серед них вже дорослих приятелів. Кількох не вдалося врятувати. Їх занапастили наркотики й алкоголь. Шкода!

Змінилося також їхнє життя. Мене запрошували на поважні міжнародні конференції, на яких розглядалися проблеми сучасної молоді. Я демонстрував фільми про нашу роботу у Німеччині, США, Франції, Австрії, на Білорусі. Постійно повинен був давати відповідь на питання - чому мені вдалося? Думаю тому, що ці підлітки знайшли в мені твердого й суворого тата. Я батько двох синів. Були тоді в їхньому віці. Я актор, отже, вмію говорити їхньою мовою. Не міг допустити, щоб молодики зруйнували мою пристрасть – театр. І ніколи їх не обманув.

P.S. Дорогий читачу, я трохи розповів про дивовижну подію, яка тривала протягом чотирьох років. Я стомився. Пробував відпочити від «педагогічної» роботи. Але щось вже засіялося, і у 1996 році я почав роботу з наркоманами, які лікуються від залежності. Провів з ними два роки. Ми зробили дві вистави. Я отримав титул «Волонтера 1996 року». Серед пацієнтів-акторів у мене були також люди з Києва, Москви, Братислави і Петербурга. Багато з них вже померли. Я занурився у найболючішу проблему ХХІ століття - наркоманію. Тим, хто хотів перемогти залежність, театр дуже допоміг, але ми плакали за тими, хто відійшов. Було їх понад 80 %. Страшне. Ніколи не забуду очей матері, син якої став «неофітом» (вийшов із залежності). Казала, що почувается як тоді, коли вперше приклали їй до грудей новонародженого. І саме для таких моментів варто працювати. Пишу ці слова тому, що мій театр веде терапевтичну діяльність.

Ми працюємо також з розумово неповноцінними, самотніми дітьми і дорослими, молоддю з розбитих сімей. Доучуємо спеціалістів. Маємо послідовників. Варто жити гарно.

Переклад Ярослави Консевої

Богдан Олексюк

ЖИВИМ І МЕРТВИМ

В одному з останніх чисел «Українського Слова» було вміщено інтерв'ю з покійним редактором паризької «Культури» Єжи Гедройцем. В гроні «Культури» повстала концепція стратегічного союзу Польщі зі східними її сусідами. Вона передбачала відмову Польщі від претензій на колишні східні землі, на Вільно, Гродно, Львів. В той же час концепція передбачала незалежність, відрив цих країн від імперіалістичної Росії. Доктрина Гедройця стала сьогодні каноном польської закордонної політики.

Про життя і спадок Єжи Гедройця, який помер 14 вересня в Мезон-Ляффіт, опубліковано багато статей в польській пресі. Спогади про людину сторіччя, як його назвала Наталія Горбаневська, опубліковані також в жовтневому числі російськомовного часопису «Новая Польша», який був заснований з ініціативи Гедройця. Крім неї, про «литовського князя з Мінська» тут пишуть Єжи Помяновський, Станіслав Лем та Віктор Кулерський.

Газета «Жечпосполіта» надрукувала статтю «Запрошення для України», в якій йдеться про урочисте надання університетом Марії Кюрі-Склодовської у Любліні 27 жовтня докторатів *honoris causa* Єжи Гедройцю - посмертно, а також прем'єрові України Вікторові Ющенку. Обидва докторати надано під час однієї урочистості, так як того бажав би Єжи Гедройц.

Гедройц послідовно відмовлявся приймати всілякі державні титули і почесні за єдиним винятком - почесних докторатів. Адже університети та їх роль у будівництві фундаментальних цінностей він цінував особливо.

- Ми пишаємося, що Єжи Гедройц погодився також прийняти почесний докторат нашого університету, - сказав на урочистості професор Ян Поморський. - Він хотів, аби це було пов'язано з посланням до України, з запрошенням її до спільного будівництва Польсько-українського університету. Це послання ми трактуємо як заповіт Редактора і моральне зобов'язання до дій, що вели б до утворення в Любліні Польсько-українського університету, Університету ім. Єжи Гедройця.

Марек Кравчик, голова Товариства опіки над архівом Літературного інституту в Парижі, який прийняв диплом від імені Єжи Гедройця, прочитав листа з Мезон-Ляффіт від Зофії Герц та Генрика Гедройця, брата творця «Культури». «Чуттєві зв'язки Редактора з Україною були дуже близькі, - пишуть вони. - Він надавав великої ваги всіляким починанням, що мали на меті ламання застарілих упереджень і усування конфліктів у стосунках між нашими народами, які поєднує віковичне сусідство та спільна історія. Без сумніву, Польсько-український університет буде великим кроком у цьому напрямку.»

Ідею створення в Любліні Польсько-українського університету підтримав також прем'єр України Віктор Ющенко. Перед урочистістю він відкрив дошку з назвою новоутвореного Польсько-українського Європейського Колегіуму, який є зародком майбутнього університету.

Професор Єжи Веславський підкреслив заслуги Віктора Ющенка в галузі банківської справи, економіки, а також те, що він відіграє ключову роль у впровадженні України до демократичної Європи.

- Україна і Польща можуть і повинні йти до Європи разом, - сказав прем'єр Ющенко, дякуючи за наданий йому почесний титул. - Зближення молоді наших держав, взаємне пізнання буде найкращою гарантією того, що в центральноєвропейському регіоні не з'являться нові лінії поділів.

- Я вітаю ідею створення спільного університету і буду сприяти якнайшвидшому втіленню її в життя, додав він.

Робоча група по створенню Польсько-українського університету працювала також з 4 по 6 листопада у Києві в рамках роботи розширеного засідання Українсько-польського Форуму. Хотілось би вірити, що це взаємне пізнання подолає також зневагу пересічного поляка до українського слова. Адже звичайно в спілкуванні з нами вони віддають перевагу російській мові. І, очевидно ж, не з любові до неї, а виявляючи цим чи то незнання, чи невизнання української.

Повертаючись до теми живих і мертвих, мушу процитувати репортаж Ганни Стеців для української служби Радіо Свобода. «...Це справді було зворушливо. Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко, який перебував у Варшаві з офіційним візитом, напередодні Дня поминання померлих мав, згідно з програмою, 15 хвилин на відвідини православного цвинтаря у Варшаві. Далі мав бути обід і короткий відпочинок перед відльотом до Києва. Але прем'єр, прийшовши до могил стрільців-петлюрівців, забув про протокол. Не допомогли нагадування відповідних служб. Прем'єр підходив до всіх могил, до кожної могили зокрема. Біля кожної з них він уважно слухав розповідь про історію похованих тут українських героїв. Прем'єр не поїхав на офіційний обід, забув про запланований відпочинок і замість передбачених програмою 15 хвилин провів на цвинтарі весь свій час до від'їзду. Від'їхав аж тоді, коли протокольні служби сказали, що є ризик спізнитися на аеродром.

Якби померлі могли говорити. Якби померлі могли плакати. Вперше за 80 років до них прийшов прем'єр незалежної України. Наступного дня пам'ятник Січевим стрільцям-петлюрівцям закладали на місцевому цвинтарі у Любліні. Уперше тут теж був представник незалежної України. Загалом уже відкрито п'ять пам'ятників стрільцям УНР у Польщі. А всього на польській землі 27 тисяч могил воїнів армії Симона Петлюри, говорить Ганна Стеців.

Вдалося цього року урочисто перепоховати на цвинтарі в Пікуличах останки вояків УПА, що досі лежали в рові поблизу Бірчі. Але проблема могил вояків УПА залишається у Польщі ще дуже болючою».

Болюча й проблема цвинтаря Львівських Орлят в Україні. Призадумаймося, які сили стоять за подіями у Львові? Чому львівська громадськість не дасть їм гідну відсіч? Адже зрозуміло, хто зацікавлений в розпалюванні польсько-української ворожнечі. Не піддаймося ж провокаціям і, пам'ятаючи мертвих, будьмо мудрими заради нас і наших нащадків.

Богдан Скарадзінський

ДОБРІ ПОЧИНАННЯ

Напевно, бувало й гірше. І хто ж може знати, що на подальше майбутнє Провидіння нам готує? Але українсько-польське сьогодні розхвалюють тільки урядовці й дипломати, бо за це хваління отримують великі гроші. Рейтинг українців у Польщі мізерний, якщо не взагалі поганий. Марно надіятися, що в Україні – *vice versa* – може бути краще. Старі жалі радше консервують. Не розвіює їх також ознайомлення з українською дійсністю, якщо випадково до цього доходить, бо польське око не вміє там виловити нічого, що б зацікавило.

На затерту фразу про стратегічне партнерство реагують лише знизуючи плечима. Це вигадка за письмого стола урядовця. І що з того, що має свою логіку? Вона, як відомо, досить обмежено керує вчинками людей і народів – бо звідки б узялися війни, бойні, насильницьке вигнання з батьківських земель мільйонів? «Стратегічне партнерство» – це тільки крихка конструкція політиканів. Якщо в основі продовжує тривати неприязнь, а іноді просто ненависть даних суспільств; але взаємне ігнорування змагається з повною зневагою – і що переважає, не відомо. Таке бачення польсько-української сучасності – погана рекомендація на участь в святкуванні цієї справи на двадцятиріччі «Солідарності». Або навпаки... Без гіркої перцю й солодкої перцю немає доброї страви. Пов'язане з тим святкуванням запрошення мене до Кракова було, зрештою, особливим способом «парафоноване» Фондацією св. Володимира, Хрестителя Русі, а також Ягеллонським університетом і особисто Володимиром Мокрим – по старій, ще «ветеранській» дружбі. Мало, отже, непідробні українські санкції.

Фондація є громадською ініціативою – з ведучою роллю в ній проф. Мокрого. Першочерговою метою є відбудова культурного стану українського суспільства в Польщі. Чим більше вдасться вкласти в Україну, тим краще, бо розмір потреб України важко перебільшити. Другою за значенням метою є руйнування антиукраїнських настроїв у Польщі шляхом

наближення поляків до української культури. Адже хто пізнає культурний образ України, з відповідним тлом її національної долі, тому важко буде грати роль тотального ворога.

Завдання дуже амбіційне. Спершу було неясно, наскільки вдасться змобілізувати українську активність; від дослідницьких і мистецьких заходів до пропагандистської, видавничої, будівельної – в переносному і дуже дослівному значенні – «чорної роботи». Ще більшим знаком питання була реакція поляків. Адже їх не ідеалізували, проте без їхньої допомоги – «нейтральності» в найгіршому випадку – не можна було обійтися і думати про дійсну реалізацію українських намірів. Всупереч польському бажанню, звичайно, неможливо було б пропагувати серед поляків українську культуру. Без краплини оптимізму нічого і ніде не досягнеш. Але рівносильною умовою є також тверезий погляд на дійсність; українське суспільство мало комплекси й психічні блокади, польське – упередження і міфи, що створювало справжній кам'яний мур.

Інститут св. Володимира міг би мати підназву: «польсько-українська трудова терапія». Вже саме місце біля підніжжя вавельського пагорбу – світської святині поляків – повинно схилити до роздумів. Біля входу фотографічне свідоцтво, що тут була руїна з приводу занедбання попередніх поколінь. Будинок, однак, вибудований наново; скільки вдалося – зі старих каменів і цегли, з юрайського кальциту. На внутрішньому дворіку самотній ясен, ніби алюзія до лісів підгір'я Бещадських гір або Гуцульщини. По горизонталі й по вертикалі – книгарня, зал нарад, бібліотека, бюро, візантійського обряду каплиця, майстерня консерваторів ікон... Але, чесно кажучи, мені найбільше заімпонував ресторан: «Український смак», навіть з київським пивом. Думають тут, отже, не тільки про справи духовні. У туристичний сезон можна розжитись на масток, пропагандистську роботу віддаючи рукам кухарів і ногам офіціанток. А в проектах – готель з королівськими гарантіями, що не буде пустувати.

Порожнечу в контактах між українцями й поляками мають почати виповнювати видавничі ініціативи Фондації. Їх творять три періодичні видання: «Краківські українознавчі зошити», «Між сусідами», «Краківські горизонти». Монографії, переважно філософсько-літературні, цікаво доповнює інформатор «Українські художники в Польщі 1947-1997. Малярство. Різьба. Графіка». Амбіції не слабнуть, бо ось вже маємо том 1 «Бібліотеки Фондації св. Володимира». Земний і світський аж занадто. Це збірник за редакцією Володимира Мокрого – «Проблеми українців у Польщі після переселенської акції «Вісла» 1947 року». Не без участі польських авторів і не без акцентів на свій спосіб оптимістичних. Ось демократичні влади Явожна, свого часу місця «народного» концентраційного табору для українців, вже проводять культурні й релігійні заходи з української тематики. Вперше, як живу, з офіційного виступу цього разу Президента [мера] міста, п. Анджея Венгляжа записую собі глибоку й важку думку: «Не тратити часу на принципові вимоги точної еквівалентності жестів, абсолютної двосторонності добрих починань, але коли вдасться вчинити добро, наперекір численним негативним фактам історії минулого, котрі ми мали б перейняти в спадок від попередніх поколінь...»

Отож-бо й є... На конференції 25 листопада символічного 2000 року «Україна й українці в епоху «Солідарності» йшлося про доробок дослідників, авторів, часописів і наукових та громадських кіл – в основному польських, але також і українських. Чи ж Фондація св. Володимира не є показовим промовистим прикладом цього доробку? Але чи можна зупинитися на хизуванні зробленим? При усьому обгрунтованому почутті гордоців від безкорисно зробленої справді доброї роботи? Було б приємно, але знічує людину свідомість, що набагато більше праці лишилося ще перед нами. А хтось збоку – наприклад, німець чи француз – може запитати, чи наш доробок в міжнародному масштабі відповідає тим можливостям, які створилися для нас після 1990?

Серед поляків все ще не видно проявів зламу у ставленні до України й українців. Не має навіть певності, чи суспільні острови зичливості і розуміння якось розростаються, чи ні. Правда, наш пост-комунізм – це не тільки надто повільно відступаючі злидні, але також маразм публічного життя, культурних амбіцій, а також замикання від

інших. Ми всі втомлені фатальним ХХ-м століттям. І може наївно очікувати тепер перелому на добре справ, котрі звикли гнити протягом століть? Але українсько-польська ситуація змінилася вже також і в тому плані, що ми не воюємо між собою за володіння і посади, привілеї, а також обмеження, рестрикції. Чи антагонізм може бути самозаводним механізмом, котрий сам із себе бере розгін? Сам себе живить, сам для себе є рушійною силою?

Особисто я не вірю, щоб більш ґрунтовні історичні дослідження цей антагонізм могли радикально розрядити. По-перше, мусить бути суспільний запит на ці результати досліджень, а також потреба відповідних переосмислень ідей – в національному масштабі. Який тепер стан речей – кожний бачить. І кожному, хто тільки хотів би задуматися, наперед відомо, чого можна в тій історії довідатися. Доказів на вроджений імманентний «сатанізм» українців тут не знайде, як і не впевниться щодо власного «янгельства». Були драматичні зіткнення інтересів, що розв'язувалися різними способами, які тільки приходили людям до голови. Зі злочинними включно. Силу застосовувала лише та сторона, яка мала цю силу напихати під рукою.

Бачу надію в нових формах польсько-українських ділових, конкретних інтересів. Ці форми не виглядають ще привабливо, отже, і в настроях домінує невизначеність. Маємо в Польщі трохи «туристів» з України, які торгують і заробляють «на чорно». Це не той образ України, котрий може захоплювати. Поляки так само брали штурмом Захід і до сьогодні не зовсім від цього відмовилися... Не знаю, які враження вивозять від нас українці. Польща до них не ворожа; їх тут оцінюють доброзичливо, коли торгівля проходить з успіхом, а робота – справна.

На жаль, гра триває весь час «в одні ворота». Польських туристів і «туристів» даремно видивлятися в Києві, над Дніпром чи в Криму; Львів – окремий випадок. Польський загаль не бачить там інтересів для себе, як культурних, так і туристичних. Українська економічна і суспільна депресія відлякує, а не приваблює. Розмаїття масових систематичних міжлюдських контактів є основним шансом і надією нормалізацію.

Переклад Ярослави Конєвої

Ян Маліцький

СХІДНА ШКОЛА ВЛІТКУ

Концепція створення Літньої східної школи Варшавського Університету з'явилась в історичному для всієї імперії 1991 році, однак перша сесія школи відбулася тільки влітку 1992 року. Традиційно школа працює в липні кожного року і має вигляд кількатижневих лекційних курсів, які читають у Варшавському університеті. До 2000 року відбулося загалом дев'ять звичайних сесій і десята надзвичайна, в цьому ж році, яка мала характер конференції і з'їзду випускників і викладачів Школи.

Організатором Школи є Інститут Східної Європи, науковий і дидактичний центр, який був заснований у 1990 р. Це одна з тих польських інституцій, яка могла з'явитись лиш в цей час і яка займається проблемами колишнього СРСР і посткомуністичного світу. Протягом кількох років при Інституті діяли відкриті лекційні курси для студентів і викладачів, які цікавились проблематикою регіону. З часом були організовані регулярні Східні курси. При Інституті виходять також журнали і готуються видавничі серії («Обуз», «Пшегльонд Входні», «Бібліографія Східної Європи»).

На вже згаданих дворічних спеціалізованих Східних курсах від кандидатів вимагають наявності ступеня ліценціата або магістра. Мета курсів – вдосконалення молодих, добре підготовлених спеціалістів із «східних справ». Курси мають три спеціалізації: «Східна Європа», «Росія – Середня Азія – Кавказ» і «Центральна Європа». Це кадрові курси, які призначені передусім для польських слухачів, але, звичайно, і для кандидатів з країн даних регіонів. Вже зараз тут вчиться кілька іноземців – з Литви, Росії, України, Словаччини. Однак повернемося до Літньої школи.

Підготовка до роботи школи відбувається традиційно для установ такого типу. Вже пізньою осінню готуються до організації Школи в наступному році: складають план лекцій, проводять переговори з майбутніми викладачами, уточнюють деталі. Зимою видається однаковий протягом років буклет і афіша про наступну сесію Школи. І буклет, і афіша позначені символом школи – графічним знаком у вигляді рози вітрів з літерою «Е» і картою Центрально-Східної Європи XVII століття, яка охоплює територію, оточену Адріатичним, Чорним і Балтійським морями. Це одна з нечисленних карт того часу, що відображає всю територію, яка нас цікавить. Її автором був відомий Вільгельм де Боплан, знаменитий французький картограф, військовий і архітектор, який протягом тривалого часу перебував на службі польського короля Владислава IV.

Вимоги до кандидатів також лишаються незмінними. Вони мають бути науковими працівниками з різних гуманітарних галузей (історія, історія літератури і мистецтва, соціологія, географія і демографія, мовознавство, етнологія, політологія), працювати у вищих навчальних закладах, наукових інститутах, архівах, наукових бібліотеках, мають довести поглиблені наукові інтереси, про які свідчать відповідні публікації, врешті, мають знати польську мову в такій мірі, щоб розуміти лекції. Звичайно, також традиційно вимагаємо подати ряд документів, на підставі яких кваліфікаційна комісія розглядає кандидатури.

Кількість кандидатур весь час зростає, і тому з часом виникла потреба виїздів представників Школи з метою проведення співбесід з кандидатами в тих країнах і містах, де їх найбільше. Передусім це Вільнюс, Гродно, Мінськ; незмінно багато кандидатів з Києва. Результативним видом відбору майбутніх слухачів вважаємо співбесіди; врешті, будь-хто, хто проводив якісь тестування, знає, що п'ять хвилин розмови дають більше для розуміння і оцінки кандидата, аніж десятки сторінок паперів.

Кандидати до Школи дізнаються про її існування і вимоги завдяки інформаційним матеріалам (буклети, афіші), які розсилаємо на сотні, вже навіть більше тисячі адрес наукових інституцій, передусім в кілька країн Центральної і Східної Європи, але також і до інститутів, які вивчають проблеми цих регіонів, в Західній Європі і США. Подібним шляхом потрапляють вони до польських дипломатичних установ в тих країнах і, звичайно, до аналогічних установ у Польщі. Щорічно зростає кількість адресатів інформації про нову школу завдяки її випускникам. Саме вони поширюють відомості про Школу у своїх інститутах, серед колег, інших молодих дослідників свого навчального закладу чи міста. Важливим принципом роботи школи є те, що її випускником можна бути тільки раз.

Організація роботи і саме навчання в Школі є, звичайно, дуже дорогою справою; тому високою є плата за перебування в ній. Однак кандидати з країн колишнього СРСР і Східної Європи отримують стипендію, що покриває цю плату, а ті, хто походить з Центральної Європи лиш частково платять за навчання. Як правило, не покриваються лише дорожні витрати.

Щороку претендують на навчання в Школі біля 80-90 кандидатів, які походять практично з усіх країн колишнього СРСР, Середньої Азії, Східної Європи і Балканів. Протягом кількох років найбільше претендентів з України; як правило, це гроно біля тридцяти осіб. Треба зазначити, що в більшості своїй це кандидати добрі і дуже добрі. Це також є причиною того, що від початку роботи Школи українська група кожного року є найбільшою і включає 8-9 осіб. Досить великою також зазвичай є гроно учасників з Білорусі (4-5 осіб) і Росії (3-4 особи); з інших країн приїжджають поодинокі особи. Практично кожного року серед учасників зустрічаються особи польського походження, тобто поляки зі Сходу, які потрапляють до Школи, як й інші – як громадяни інших країн.

Одним з принципів роботи Школи є той, що вона призначена тільки для іноземців. Є й інші базові принципи, які діють протягом усього часу функціонування Школи і лишаються незмінними. Так, остаточна група прийнятих за вказаними правилами слухачів завжди налічує не більше 30 осіб; вони є молодими дослідниками в різних галузях гуманітарних наук і походять з країн колишнього СРСР, Східної і Центральної Європи. Група викладачів частково лишається сталою, частково змінюється, але, на відміну від слухачів, вони завжди походять з Польщі, країн Західної Європи і Америки. Це пов'язане з нашою метою – показати нашим гостям нові концепції, школи, погляди, щось нове, чого немає в їхніх університетах, вищих навчальних закладах, академічних інститутах. Особливо велике значення це мало в перші роки роботи Школи. Тож, ці та інші питання організації роботи Школи не змінилися.

Це завжди серії одно- або дводенних лекцій з різних аспектів історії та сучасності, призначені для всіх учасників незалежно від їх власної наукової спеціальності. Потім для деяких слухачів читають спеціалізовані лекції у їх галузі, які сприяють особистому розвитку, дозволяють порівняти погляди слухачів і викладачів; для інших лекції на цю ж тематику лише розширюють їхню загальну ерудицію.

Таких циклів лекцій є біля десяти, тому ми можемо кожному дати «щось для нього». В цьому році додалися також окремо організовані чотири спеціалізованих семінари, які тривали протягом кількох тижнів роботи Школи. Тут була застосована система, згідно з якою слухачі заздалегідь знали теми, основні тези і матеріали семінарів, і записувались, ще до свого приїзду, на один, найбільш цікавий для них. В семінарі кожен працював під керівництвом професора і був зобов'язаний виголосити доповідь на визначену тему.

Крім лекцій і спеціалізованих занять є також і певен блок загальних питань, які цікавлять усіх. Такими завжди є презентації варшавських бібліотек (бібліотека Варшавського університету, Національна бібліотека - головні і спеціальні зібрання, бібліотеки інститутів і архівів (Центральний архів стародавніх актів, Архів нових актів та ін.), ознайомлення із спеціалізованими інститутами Варшавського університету і Польської Академії Наук. Крім того, ми показуємо нашим слухачам

деякі важливі наукові інституції, наприклад, Касу ім. Мянєвського, найбільшу на сьогоднішній день польську інституцію, яка виділяє стипендії для кандидатів зі Сходу. Хоча Школа в зв'язку з великою кількістю занять і зі своїм базовим принципом не надає можливості самостійної наукової праці під час навчання, вона готує слухачів до майбутніх наукових досліджень. Перебуваючи потім на наукових стажуваннях в Польщі, працюючи в польських бібліотеках, випускники Школи не витрачають цінний час на пошук місць і адрес.

Як і екскурсії по наукових установах, завжди спільними також є організовані нами наукові екскурсії по пам'ятках історії та культури. Звичайно, основною метою Школи є наукові завдання, але ми намагаємось також наблизити слухачів до Польщі, її культури і пам'яток минулого. Це тим більш важливо, що більшість учасників Школи перший раз знаходяться в Польщі. Крім огляду історичного центру Варшави, ще, як правило, організовані об'їзні екскурсії поза її межами.

Тема першої екскурсії протягом років не змінюється – ми показуємо палаци околиць Варшави. Частково ми змінюємо список об'єктів, але сама тема лишається незмінною. Як вважають наші учасники і ми самі, це дуже цікаво і повчально. Ці екскурсії раніше проводив померлий в цьому році великий знавець архітектури XIX і XX століть, і особливо сільської архітектури, Тадеуш Ярошевський, професор Варшавського університету. Тепер цю справу продовжив його учень і багаторічний співробітник др. Вальдемар Баранєвський.

Друга об'їзна екскурсія проводиться завжди дорогами, що ведуть до місця виїзної сесії Школи (про це ще буде мова). Так, зокрема, відбулися екскурсії по окраїнах Мазовша і Підляшшя (під час виїзду з Варшави до Вільнюса), по Вармії (виїзд з Вільнюса до Торуня), екскурсії по Центральній Польщі та Силезії (по дорозі до Вроцлава). Серед таких подорожей треба також окремо відзначити дуже цікаву в плані архітектури екскурсію по замках Малопольщі. Особливо незабутньою і для мене, і для слухачів Школи залишається розповідь про історію Ланьцута і нічна екскурсія по цьому місту, яку провів закоханий в нього вже згаданий проф. Ярошевський.

Вже згадувалося, що викладачі школи, на відміну від її кандидатів, походять з Польщі, Західної Європи і США. Після десяти сесій Школи вони складають вже групу, що налічує понад 80 осіб. Серед них є найвизначніші польські і західні знавці різних аспектів проблематики регіону. На жаль, багатьох з цих визначних людей вже немає серед нас. Майже щороку під час урочистого відкриття Школи ми оголошуємо про сумні факти смерті викладачів між однією і наступною сесією.

Кожна сесія Школи має свою, дещо спеціалізовану основну тематику, яка кожного разу зазначається в буклеті. Саме ця тематика пов'язана з науковою спеціалізацією осіб, які запрошені до Школи. Однак на всіх сесіях розглядаються основні питання, що стосуються історії регіону, історії комунізму, перемін і трансформацій у посткомуністичних країнах, національних проблем (народи, мови, релігії, конфлікти), врешті, культурних зв'язків країн і народів регіону. Коротко згадаємо наші сесії і назовемо лише авторів і теми доповідей на пленарних засіданнях. Урочисте відкриття і закриття становлять виняткову опрацю наших сесій. Повний список викладачів кожного року ми подаємо в наших буклетах.

Лекції «І Школи – 1992», як й існування Школи взагалі, почав своєю інаугураційною доповіддю про «Імперії, народи і держави в історії Центрально-Східної Європи» професор Александр Гейштор. Цей визначний вчений, якого вважають найвидатнішим польським істориком, довгий час був президентом Польської Академії Наук. Крім зазначеної доповіді, він багато викладав і працював в Школі, про що скажемо далі. Помер у 1999 році; і Школа, і автор цієї статті згадують його з почуттям глибокої вдячності. Закрив тоді засідання сесії доповіддю «Російська література часів перебудови» видатний польський знавець російської літератури XX століття Анджей Дравич, який також вже помер.

Сесію «II Школи – 1993» відкрив доповіддю «Народження, розвиток і падіння комуністичної утопії» історик Анджей Валіцький з університету Нотр Дам, США; заключну доповідь виголосив Майкл Ривкін, політолог з Нью-Йорку («Куди іде Росія»).

Доповіді в «III Школі – 1994» відкрив нині померлий видатний історик XX століття Єжи Скворонек, професор Варшавського університету і водночас головний директор архівів у Польщі («Про домінування держав в Європі»); закрив сесію доповіддю «Америка і посткомуністичний світ» Збігнев Крушевський, політолог, професор Університету в Техасі.

«IV Школу – 1995» відкрив Норман Девіс, історик, викладач Оксфорду («Східна Європа. Міф чи дійсність?»), від того часу майже щорічний гість Школи. Закрив сесію доповіддю «Про долю польської шляхти в Україні XIX століття» Даніель Бовуа, історик, професор Сорбонни.

На відкритті «V Школи – 1996» виступив Томас Венцлова, великий литовський поет й історик літератури, викладач Йельського університету («Види надії»). Закрив сесію доповіддю «Куди йдеш, Росіє?» видатний історик Росії і Радянського Союзу Михайл Геллер, який помер у 1997 р.

З 1997 року ми почали організовувати спеціальні виїзні сесії. Тепер ми застосовуємо таку систему кожного року, і господарем сесії стає місцевий університет, а поїздки використовуємо для наукових екскурсій по пам'ятках минулого. Перший, героїчний і романтичний, незабутній виїзд «VI Школи – 1997» пройшов по шляху Варшава-Вільнюс-Мінськ-Львів-Варшава. Ми успішно подолали більше 2000 км, численні перешкоди і пригоди, оглядали пам'ятки історії і культури на колишніх територіях східних земель Речі Посполитої. Подорож здійснили всі слухачі Школи, а з викладачів – проф. Ривкін, який описав потім цю «міфічну», як він потім зазначив, подорож у французькому часописі «Passages» і американському «Intermarium».

Головну інаугураційну доповідь у Варшаві виголосив тоді проф. Річард Пайпс з Гарварду («Росія: минуле і майбутнє»). Крім того, на пленарних засіданнях сесії Школи в тому році прозвучали такі доповіді: в Вільнюсі - Томас Венцлова (інаугураційна доповідь), Норман Девіс (заклучна), Александр Гейштор і литовські історики (Едвардас Гудавічюс, Антанас Кілякаускас), в Мінську – Марек Слівінський, Майкл Ривкін і білоруські автори (Павал Терашкович, Владзімір Роуда), у Львові – Богдан Осадчук з Берліна, Ян Островський з Кракова, Алоїз Вольдан, історик культури із Зальцбурга, а також українські фахівці Володимир Овсійчук та Іван Дзюба. Головну завершальну доповідь виголосив Желю Желєв, колишній президент Болгарії («Системи влади в посткомуністичних державах»).

Свої особливі виїздові сесії мала також «VII Школа – 1998 (Варшава-Вільнюс-Торунь)». Цього разу траса була коротшою, оскільки ми відвідали тільки Вільнюс і на зворотній дорозі – Торунь. З основною доповіддю на відкритті Школи у Варшаві виступив Броніслав Геремек, тодішній польський міністр закордонних справ («Польська зовнішня політика. Географія і геополітика»). На сесіях з доповідями виступили: проф. Даніель Бовуа з Сорбонни («Міцкевич перед виїздом з Вільнюса») і проф. Ривкін («Росія і балтійські держави») – на інаугурації і закритті сесії у Вільнюсі, проф. Маріан Біскуп («Хрестоносці і Східна Європа») і проф. Славомір Калембка («Землі колишньої Речі Посполитої в польській історичній свідомості») – на інаугурації і закритті сесії в Торуні. Як в 1997, так і в 1998 році наукові екскурсії проводив для Школи проф. Александр Гейштор. В програму VII Школи входила двочастинна екскурсія під назвою «З Корони до Великого князівств і назад: простір і люди» (по дорозі з Варшави до Литви і з Литви через Вармію до Торуня). Заклучна доповідь сесій тієї Школи під загальною назвою «Європа» виголосив у Варшаві гість Школи Норман Девіс.

Дві наступні виїзні сесії Школи проводились у гостинному вроцлавському Оссолінеумі. «VIII Школа – 1999» була відкрита доповіддю Джона Міцгеля з університету Колумбія в Нью-Йорку («Сполучені Штати, Центральна Європа, розширення НАТО»), закрита ректором Варшавського Університету проф. Влодзімежом Сівінським («Глобалізація економіки: шанс чи загроза?»). Вроцлавську сесію відкрив Анджей Ананіч, заступник міністра закордонних справ

(«Центральна Європа в європейській інтеграції»), а закрив проф. Річард Пайпс з Гарвардського університету доповіддю «Чи Росія входить в Європу?»

«IX Школа – 2000» відкривалась доповіддю гостя з університету в Берклі, видатного історика Росії проф. Мартіна Малє («Russia under the Western Eyes»). Вроцлавську сесію було відкрито доповіддю Джона Міцгеля («Польща, Німеччина, Центральна Європа»), а завершено виступом Анджєя Корбонського, професора Університету в Лос-Анджелесі («US Policy toward Soviet Union after 1980»). Заняття IX школи завершувала доповідь Богдана Осадчука, який саме тоді святкував свій 80-річний ювілей, під знаменною в цьому випадку назвою «Успіхи і поразки прогнозування, або Східна Європа з перспективи п'ятдесяти років».

Під час підготовки описаних тут дев'яти років Школи організаційний комітет отримав біля семисот заявок від кандидатів. Школу закінчили 224 випускники з 14 країн колишнього СРСР, Середньої Азії, Закавказзя, Східної і Центральної Європи, Балкан, а також з 5 країн Заходу. Всі вони отримали «Диплом Літньої Східної Школи Варшавського університету».

Випускники продовжують кар'єру в своїх країнах, нерідко виконуючи важливі наукові функції (Литва, Білорусь, Україна, Росія, Молдова, Словаччина, Чехія, Болгарія, Швеція), в архівах і музеях (Литва, Україна), в позаурядових організаціях (Азербайджан, Латвія і особливо Білорусь), в засобах масової інформації (Україна, Білорусь, Болгарія, Росія), на громадській роботі і в політиці (Україна, Литва, Білорусь, Монголія) і на дипломатичній роботі (Україна, Болгарія, Угорщина).

Майже одночасно із згаданою вище сесією «IX Школи» відбулася спеціальна сесія «X Літня Східна Школа – З'їзд випускників і викладачів». Вона мала одночасно характер і з'їзду, і наукової конференції, присвяченої проблемам розширення євроатлантичних структур Євросоюзу і змінам у посткомуністичних країнах. Особливий, надзвичайно зворушливий лист надіслав до учасників з'їзду Редактор Єжи Гедройц, який через кілька місяців після цього, у вересні 2000 р., помер. В цьому листі він вказав на необхідність об'єднання сил молодшої еліти, оскільки саме спільні дії так потрібні для позитивного розвитку ситуації у Східній Європі.

З'їзд відбувався під Варшавою, продовжувався протягом чотирьох днів і, незважаючи на те, що його учасники повністю оплачували дорожні витрати і – частково – організаційні, зібрав майже сто осіб – випускників і колишніх викладачів. Під час роботи з'їзду було вирішено утворити «Клуб Літньої Східної Школи» – міжнародне клубне і наукове товариство.

Метою «Клубу», крім, звичайно, об'єднання людей, буде організація наступних з'їздів, які будуть відбуватися раз на два роки. При цьому з'їзди кожного разу будуть відбуватися в іншій країні та університетському місті, організаторами будуть місцеві випускники, а господарем з'їзду і конференції – місцевий університет. Визначено кілька міст, в яких випускники Школи з'ясують, чи є можливим проведення там з'їзду в 2002 р. Час покаже, де буде здійснений цей проект в Софії, Києві, Львові, Гродно чи Вільнюсі.

Переклад Ірини Кононенко

Ярослава Конєва

ПЕРЕСТУПИТИ МЕЖУ...

Балансування на грані можливо-неможливого, буття-небуття – буденне життя українців. Героїзм, що заперечив себе, ставши міфологічно-циклічним. «Антропологічний ренесанс» (знову людина мірилом усіх речей!) у гуманітарних науках та мистецтві - на тлі загального занепаду духовності, вимріяна воля дала свободу сваволі, розквіт Церкви виявив усю глибину безбожності сучасної людини. Це – «неймовірна» Україна. Між тими антиноміями виринає питання: як жити, куди йти? І, найважливіше, - хто ми? Національна модель культурної реалізації людини - це предмет дослідження українознавства не тільки вітчизняного, а й зарубіжного.

У ювілейному X томі «Варшавських українознавчих зошитів» (2000), де вміщено доповіді учасників «Польсько-українські зустрічі» (1999) - Міжнародної наукової конференції, організованої Кафедрою україністики Варшавського університету при сприянні Польського українознавчого товариства та Наукового товариства ім. Т. Шевченка, читаємо: «Одним з лейтмотивів української дискусії про сучасність є безсумнівно спір навколо національного питання (...) йдеться тут перш за все про національну тотожність. А відтак про щось дуже істотне: про саме розуміння України, українства, традиції й української культурної спадщини» (с. 348). Далі завідувач Кафедрою та редактор «Зошитів» проф. С. Козак, аналізуючи форми патріотичного руху українців, приходить до висновку, що в пошуках механізмів та джерел, здатних надихнути національну ідею, «українці звертаються до культури романтизму» та перебувають у просторі національної міфології, що загрожує розвитком етноцентризму.

З цього можна зробити сумний висновок: історія нас нічого не навчила. Час історичний не збігається з хронологічним і те, що, як нам здавалося, вже давно минуло, насправді відбувається тепер: романтизм, повернення до джерел – релігійних, філософських, боротьба за незалежність та намагання увійти до Європи на засадах миру й демократії. «Для збереження молоді державності і власної ідентичності українці потребують не лише національної ідеї, яку вважають за панацею від всіх проблем, але насамперед їм необхідна національна структура, тобто європейська система цінностей. (...) Майбутнє залежить від того, чи зможуть українці брати участь у європейській системі цінностей, тобто визначальним буде, чи зможуть вони проявити себе європейцями», - підсумовує С. Козак (с.353)

Але європейська культура – це стремління до істинного, до того, що дає людині змогу бути людиною, тобто – до честі, совісті, розуму, пам'яті. Лише зумівши вийти поза себе, можемо сказати «я». Лише вирушивши в далеку подорож, можна повернутися до себе. Українець Б.-І. Антонич з Польщі, поляк Ю. Словацький – з України. Обидва відбули духовну мандрівку, а слідом за ними й ми. Не даремно в Україні найбільше розвідок з польської літератури присвячено Совацькому, - зазначив у своєму виступі на конференції М. Наєнко. Д. Павличко наголосив на ролі українського чинника у формуванні християнського світогляду польського поета, в його орієнтації до трансцендентного: «Україна була для Словацького батьківщиною його віри». Є. Нахлік повернув колесо історії до сьогодення: філософсько-політичні рефлексії Словацького, на думку дослідника, дуже зараз потрібні українській літературі, а І. Дзюба підтвердив: завдяки Словацькому ми краще можемо зрозуміти Україну.

Великою є заслуга працівників Кафедри україністики у творенні культурологічного тексту польсько-українського діалогу, який не стільки відтворює дійсність, скільки формує її. Проте напружена робота у цьому напрямі триває не протягом останніх десяти років, а значно довше, і –

З Польщею пов'язано багато імен видатних українців – усіх не перелічити, але не можна не назвати Михайла Грушевського, який народився в Холмі.

Нового напрямку і змісту українознавства у Польщі надала політична еміграція українців на чолі з Петлюрою до Польщі. У 1920-1921 в Польщі перебувало майже 30 тис. наддніпрянських емігрантів. Варшава стала культурно-просвітницьким центром політичної еміграції українців у II Речіпосполитій. Тут діяли Вол. Винниченко, Юліан Бачинський, Ол. Лотоцький, Василь Пачовський, В'ячеслав Липинський, Іван Огієнко. У 1930 р розпочав діяльність Український Науковий інститут, який складався з трьох відділень – 1) українське громадське й господарче життя, 2) – політична історія України, а також історія української культури і 3) – історія церкви.

Науковим органом Інституту був збірник «Праці Українського Наукового Інституту в Варшаві» (54 томи за 10 р. існування Інституту).

У 1953 (!) році постала перша в Польщі і в Європі Кафедра української філології у Варшавському університеті. Звичайно, крім дидактичного і наукового значення ця подія мала ще й аспект політичний. Перший лекторат української мови розпочався раніше – у Краківському університеті на славистиці (проф. Ткачук і проф. Смагленко). Серед перших 15 студентів були автори першого повоєнного українсько-польського словника Климентина Олещук і Остап Лапський, відомий нині український поет і перекладач у Польщі.

Першим керівником кафедри став львівсько-краківський професор, відомий славіст і полоніст-мовознавець Пшемислав Зволінський. Від заснування кафедри і по сьогодні вчить студентів таємниць мовних трансформацій д-р Тетяна Голинська, відомий мовознавець і перекладач. Після Зволінського кафедрою став керувати видатний україніст, літературознавець і перекладач, а також літературний критик, автор нарисів «Про українську поезію» (1993), упорядник і редактор «Антології української поезії», лауреат премії І. Франка проф. Ф. Неуважний. У 1990 р. керівництво кафедрою перейняв проф. С. Козак – відомий літературознавець, фольклорист, громадський діяч, член і Президент МАУ, доктор гоноріс кауза КУ, автор багатьох наукових розвідок, у тому числі монографій «Типологія українсько-польських літературних зв'язків», «Біля джерел романтизму і новітньої суспільної думки на Україні».

Донедавна на кафедрі викладали Остап Лапський, проф. Мар'ян Юрковський – мовознавець, дослідник української лексики, зокрема мови Котляревського, Лесі Українки. Цікаво, що вчений проаналізував любовні листи Яна Собеського до Марисеньки з точки зору наявності в них українізмів.

На кафедрі постійно ведеться науково-дослідницька і науково-популяризаторська робота. Окрім названих праць варто згадати такі книги, як «Антологія української літератури» (1962) за ред. проф. Мар'яна Якубця з ґрунтовним коментарем Тетяни Голинської, «Футуризм на Україні» (1995) В. Назарука, підручники української мови Ірени Гук, «Українська духовна барокова пісня» Олі Гнатюк. Малий українсько-польський і польсько-український словник (1998) уклали М. Юрковський та В. Назарук, а Світлана Задорожна та Ельжбета Васяк – «Малий практичний українсько-польський та польсько-український словник бізнесмена» (1995).

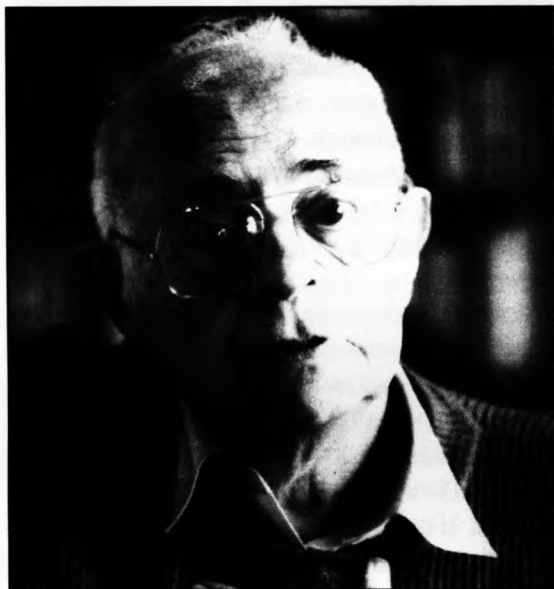
Розвиток україністики у Ягеллонському університеті у Кракові пов'язаний з такими іменами відомих вчених, як проф. Веслав Вітковський, який вивчав Лексикон славяноросійський Памви Беринди і підготував популярний нарис історії української мови (1968, 1970); у Кракові, а пізніше у Люблині працював проф. Ришард Лужний, славіст широких наукових обріїв, дослідник літератури Київської Русі та письменників кола Києво-Могилянської академії; Фаловський Роман, проф. Володимир Мокрий, засновник фундації св. Володимира. У Вроцлаві в 60-70 рр працював шевченкознавець Мар'ян Якубець, якого називають Нестором польської україністики, у Торуні працює проф. Мирослав Кас'ян, дослідник українського ліро-епосу. У Люблині згуртував мовознавців проф. Михайло Лесів, дослідник місцевих назв і українських діалектів у Польщі.

Усі ці люди виконують непомітну, а тому часто невдячну роботу: протоптують духовну стежку, якою і поляки, і українці йтимуть до самих себе.

НАУКА НЕ ВИННА

Розмова зі Станіславом Лемом

— *Пройшло вже 13 років, як Ви перестали писати наукову фантастику, а публікуєте лише поважні есе й нариси, присвячені, головним чином, проблемам, пов'язаним із сучасною цивілізацією. Ви коментуєте досягнення науки й техніки, порушуєте питання соціальних та політичних наук, філософії. І все ж у книгарнях Ваші книги стоять на полицях із науково-фантастичною чи дитячою літературою.*

- Ну що ж, у Польщі мене, як і раніше, вважають письменником «для дітей» — можливо, тому, що «Казки роботів» і «Повісті про пілота Піркса» включені до шкільної програми. Багато польських критиків узагалі не читали моїх повістей та оповідань, вкинувши мене до шухляди зі зневажливим

написом «фантаст». Зате в Росії мене знають як ученого, а от у Німеччині, де я відомий найбільше, — навіть більше, ніж у себе на батьківщині, — мене вважають філософом, і саме таке визначення дає мені німецька енциклопедія: «філософ».

Я помітив, що придумане мною як наукова фантастика стало тепер темою цілком серйозних наукових розвідок в галузі фізики, хімії, біології. А коли фантастичні ідеї з художньої літератури переходять до наукових лабораторій, це означає, що саме існування наукової фантастики як літературного жанру втрачає сенс. Що ж мені залишалося робити? Мене не цікавить фантастика як така (американці називають цей жанр «fantasy»), тобто чистий вимисел, без будь-якого наукового підґрунтя. Тому я й зайнявся есеїстикою. А потім почув такий коментар, що нібито Лем втік у космос від соцреалізму і повернувся на Землю, коли соцреалізм скінчився.

Якась частка правди в цьому є. Можна сказати, що я втік у космос від цензури і соцреалізму, намагаючись зайнятися проблемами, що не зникнуть разом із падінням політичної системи. Тоді я і зайнявся науковою фантастикою і завдяки їй поступово вирвався на волю.

— *Ваші останні книги сповнені песимістичних настроїв. У мене склалося враження, що Ваше ставлення до навколишнього світу пережило еволюцію від оптимізму, яким були насичені такі Ваші ранні повісті, як «Астронавти» чи «Хмара Магеллана», через менш радісні, але зі щасливим кінцем історії про Ійона Тихого чи Клапація, аж до трагічного звучання останніх повістей «Мир*

на Землі» і «Фіаско», з яких випливає, що люди ніколи не припинять убивати й знищувати один одного. Те ж саме можна сказати і про Ваші останні збірки есе — «Мегабайтова бомба» і «Мить»: вони переповнені побоюваннями щодо наслідків розвитку інформаційних технологій і взагалі відносно майбуття роду людського.

- Що вам сказати... У молодості я був, так би мовити, прагматичним оптимістом. Однак з віком я все виразніше усвідомлював, яке ганебне застосування знайшло людство для досягнень науки й техніки. Люди відкрили ядерну енергію — і винайшли атомну бомбу, та й висадили в повітря ціле місто. Цивілізовані, демократичні, прогресивні країни продають смертоносну зброю країнам Третього світу. Був винайдений Інтернет, який повинен був би стати скарбницею знань людства — а став резервуаром глупоти, шахрайства, злочинства, порнографії, педофілії, злісних витівок. Телебачення в усьому світі в необмеженій кількості демонструє насильство й вбивства. Ми розширюємо межі пізнання, а разом із ними - і межі злочинності. Як же мені писати, що усе йде до кращого в цьому найкращому зі світів, коли насправді все діється навпаки?

— У Ваших останніх книжках проявляється Ваше дуже прохолодне, не казати б - вороже ставлення до технологічного прогресу.

- Знаєте, технологічний прогрес — як бритва: можна просто поголитися, а можна і горло перерізати. Усі плоди технічного прогресу можуть бути поставлені на службу людям, але можуть стати й знаряддям убивства, й отрутою. Вчені не несуть відповідальності за те, у який спосіб політики використовують їхні відкриття. Ось кажуть, що американці першими висадилися на Місяці, але ж справа там полягала зовсім не в Місяці. Це була гонка чисто політичного характеру. Уся космонавтика — це побічний корисний продукт масового виробництва міжконтинентальних балістичних ракет. Науковий прогрес несе із собою як добро, так і зло.

— Чи не вбачаєте Ви конфлікту між гуманістичним підходом із його ідеалом загальнолюдських цінностей і підходом технологічним, де головним критерієм є ефективність?

- По-перше, сьогодні досить важко було б визначити, що, власне, означає саме поняття гуманізму. Якщо, наприклад, нам з Вами було б порівняно легко порозумітися й прийти до спільної думки щодо загальнолюдських цінностей, то вже японець чи, скажімо, нігерієць могли б із нами сперечатися. Пам'ятаймо, що світ не замикається на Європі. По-друге, гуманістичні ідеали не можуть залишатися незмінними в потоці загальних трансформацій. Будь-які гуманістичні ідеали залишаються порожнім звуком, якщо вони не знайдуть суспільного визнання, а матимуть тільки ринкову підтримку. Сьогодні ми спостерігаємо, як зростає можливість маніпуляцій капіталом, особливо в області біотехнологій. До того ж інформатика прискорює процеси глобалізації. Елітарної культури практично вже немає — все стає елітарним, починаючи від детективної літератури і фільмів жахів і кінчаючи сучасною science fiction, якої я, до речі, просто не люблю. Усе на один копил, усе рекламується як продукт однаково високої якості.

— Краще — це те, що найкраще продається, а найкращий письменник — той, хто більше усіх заробить на своїх книгах.

- Власне. Сьогоднішня ментальність ставить критерій кількості вище критерію якості, а дату створення «продукту» переносить у площину, де шкала цінностей використовується за найпростішою схемою: остання модель автомобіля краще моделі трирічної давнини,

холодильник цього річного випуску краще торішнього, а тільки-но видана книга краще, ніж книга, наприклад, Жеромського. Тим більше, що Жеромський давно вмер...

Ви праві, у культурі наступила підміна критеріїв: диктат популярності — це диктат грошей.

— *На Вашу думку, чи зможуть електронні СМІ витіснити в майбутньому традиційну книгу?*

- Ні. Поки існуватиме рід людський, будуть існувати й книжки. «Галактика Гутенберга» не перебуває під загрозою: за нею стоїть величезна сила традиції, звичок. Електроніка пропонує нам інший вид контакту — візуальний. Читання в більшій мірі сприяє мисленню — хоча, зрозуміло, людей, що прагнуть знання, набагато менше, ніж шукачів легкої розваги. Напрямок розвитку електроніки застав мене зненацька лише тому, що я не очікував, що електроніка викине на ринок таку гігантську кількість різноманітних ігор, які служать лише для вбивання часу; втім, цій же меті служать і дурнуваті телевізійні передачі. «Убити час» — сам вислів звучить моторошно: глибинну суть нашого життя ми готові забивати молотком, який називається «грою» чи «телебаченням».

— *Величезним успіхом тішаються комп'ютерні ігри й фільми з розряду «наукової фантастики». Що Ви про них думаєте?*

— Вони огидні. З наукою вони взагалі не мають нічого спільного. Там показано космос з тупуватими неземними цивілізаціями, з якими земляни ведуть «зоряні війни». Вони представляють світобудову як небачену досі бійню на ґрунті міжкультурних конфліктів зі злочинними прибульцями, а переможцями звичайно, стають різні Батмани, Спайдермени і т.п. Усе це досить сумно: космос сповнений таємниць, а кінопродюсери і творці комп'ютерних ігор вкотре переживують божевільні вигадки про літаючі тарілки і космічних лиходіїв, тому що нібито саме цього очікує ринок.

— *Цікаво, чи вірите Ви в існування неземних цивілізацій?*

— Космос, завдяки якому на Землі існує життя, взагалі-то не надто сприяє його розвитку, але не можна виключати, що в інших навколосоряних планетних системах живуть якісь «інші» — хоча необов'язково здатні до антропоморфних форм мислення і самопізнання. До того ж, контакт із такими істотами, як ми, може бути для них зовсім нецікавий. Особисто я волів би, щоб ми були у Всесвіті самі — хоча б тому, що поводитися гірше, ніж люди, просто неможливо. Людожерство, яке було притаманне для наших предків, здається сьогодні не настільки відразливим, якщо зіставити з ним усе, що нам відомо про сучасний світ. «Глобальне село» Маклюєна, в яке ми перетворюємося, — це глобальне побоїще. Неважко передбачити, що, відкривши життя в космосі, ми довели би справу до військового зіткнення і смертовбивства в космічних масштабах.

— *Я бачу, що Ваш песимізм стосується не тільки наслідків технічного прогресу, але і самої людської природи. В одному з есе Ви написали, що від інших вищих ссавців нас відрізняє нічим не виправдана жорстокість і злочинність, а не розум і культура.*

— Доказом може служити вся історія людства. За геологічним годинником, що нараховує чотири мільярди років, людські культурогенні цивілізації існують протягом лише декількох останніх секунд, але навіть за цю мить людство умудрилося поставити під загрозу не тільки власне існування, але і глобальну рівновагу біосфери і клімату.

— *Яка подія у Вашому житті вразила вас найсильніше?*

— Важко назвати якусь одну важливу подію, оскільки вони відбувалися поступово, непомітно, при взаємодії безлічі факторів. Важливою подією було те, що Польща знову стала суверенною державою, і те, що розвалилися всі маріонеткові режими, які існували завдяки

радянському протекторату. Під час «воєнного стану» у Польщі я мешкав у Відні, і тоді я обчислив, що падіння радянського режиму відбудеться в першій чверті ХХІ сторіччя. Я спирався у своїх розрахунках на економічні фактори: за американськими даними Ради витрачали на озброєння близько 12-15% валового національного доходу, але згодом виявилось, що насправді вони витрачали вдвічі більше, що й пояснює мою помилку у прогнозі. Ф. Фукуяма після падіння радянської імперії радісно проголосив настання «кінця історії», що я вважаю абсолютною дурницею. Як можна взагалі говорити про кінець історії? Саме сьогодні світ з точки зору впорядкованості є набагато більш хаотичним, більш непередбачуваним, ніж той, у якому існували дві наддержави. Вони створювали силове поле — і все було ясно. Наприклад, Ізраїль був «авіаносцем» Сполучених Штатів, тоді як Радянський Союз ставив на арабів, і т.д. Сьогодні все страшенно ускладнилося, скрізь панує хаос. Навіть якщо і з'являються якісь колективні санкції, як в історії з осудом Йорга Гайдера, то вони не призводять до жодного результату. Чи, наприклад, я впевнений, що Горбачов зовсім не прагнув занепаду радянського режиму, але своєю «гласністю» спричинився до такого кінця. Ми побачили механізм дії цієї системи, коли Горбачов намагався, згідно з римськими імперськими традиціями, приховати справжні розміри чорнобильської катастрофи. Мав найкращі наміри. Взагалі, всі тепер мають найкращі наміри. Узяти, приміром, партію «зелених» у Німеччині, що змусила великі концерни підписати з урядом угоду, що вони не будуть користатися з електроенергії від АЕС. Але ж остання нафтова криза, що потрясла весь Євросоюз, свідчить

про те, що в нас немає іншого виходу, як тільки поступово переходити на атомну енергетику, тому що природні запаси палива незабаром виснажаться.

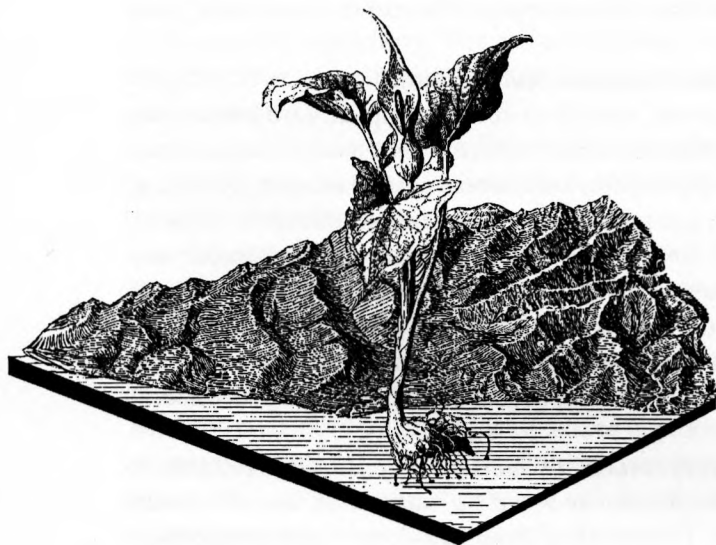
— *Перспектива вступу Польщі до ЄС викликає в нашій країні дуже різну реакцію. Яке Ваше ставлення до європейської інтеграції?*

— Я вважаю, що вступ до Європейського Союзу був би для Польщі корисним. Не тому, що Євросоюз — це така чудова річ, а тому що в нашій країні створилася нездорова атмосфера. Особливо праві поводяться, ніби норовистий кінь, якого треба тримати в шорах. Власне ЄС нас такими шорами й забезпечить: кожен має розуміти, що глобалізація означає певною мірою втрату суверенності. Вступ до ЄС

неминуче призведе до зрушень в напрямку, так би мовити, навчання гарних манера у політичному й інтелектуальному житті. У будь-якому випадку уникнути вступу до ЄС неможливо. Існують процеси невідворотні, які неможливо повернути назад ні силою, ані заклинаннями. Якщо вже на те пішло, який у нас є вибір? Лукашенко чи Путін - не надто приваблива альтернатива.

— *Чи прискорить глобалізація технічний прогрес у Польщі?*

— Саме про це потрібно говорити, а не розкидатися праворуч і ліворуч популістськими гаслами чи ходити на задніх лапках перед багатіями. Адже Бальцерович не має рації, коли

говорить, що потрібно піклуватися про багатих, тому що вони створюють робочі місця. Далеко не всі і не завжди. У першу чергу, нам потрібна передача передових технологій. Ми повинні намагатися наздогнати ведучі країни світу також у відношенні технологій і промисловості, тому що інакше ми скотимося на рівень країни Третього світу. Росія, наприклад, якби не мала ядерної зброї, уже сьогодні вважалася б країною Третього світу. Факти говорять самі за себе: тамтешній рівень життя, декапіталізація, моторошна історія з «Курськом»...

Впровадження сучасних технологій є для нас абсолютно першочерговим, оскільки ми не можемо бути глухим кутом у Європі чи заповідником старосвідщини. У цьому відношенні великі інвестори вчать нас, як вести торгівлю, які існують сучасні методи будівництва і т.д. Але є тут і негативний бік: у суспільстві розвиваються споживацькі тенденції.

Важко не погодитися з тим, що в капіталістичному суспільстві людина нерідко стає доповненням до споживчої вартості товарів. Ми бачимо, як виробники і рекламодавці штучно створюють нові потреби. Висновок звідси такий, що «відкрите суспільство», про яке ми мріяли, — зовсім не таке вже «відкрите» і демократичне, тому що усім керують гроші. Те ж саме відбувається в культурі. Гігантський потік книг затоплює ринок і змиває в небуття величезну кількість творів, які раніше тішилися визнанням.

Тепер нерідко можна почути: «ПНР — це чорна діра». Але в ті часи існувало безліч позитивних явищ: видано всю класику світової літератури, причому сотисячними тиражами. Літератори були елітою суспільства. А сьогодні лише деякі в стані заробити собі на життя літературною працею. Моє становище завжди було винятковим лише в тому відношенні, що і в часи ПНР, і пізніше я був і залишаюся практично незалежним від ситуації у Польщі. Мої книги публікуються 38 мовами, і мені байдуже, видадуть мене в Польщі чи ні, хоча я польський автор і хотів би, щоб польські читачі знали мене не тільки по тих книжках, що ввійшли до обов'язкової шкільної програми, хоча і це добре. Але не будемо говорити про мої маленькі радощі. Ми оперуємо такими поняттями, як гуманізм, споживацтво чи хвороби, пов'язані з телебаченням та Інтернетом. Додамо сюди ще загальноприйнятий у всіх телевізійних компаніях світу «американський стандарт», який страшенно дратує. Усіх нас годують пережованою американською жуйкою.

— *Але суспільство охоче на це погоджується. У тому числі й інтелігенція.*

— А що собою представляє сьогоднішній польський інтелігент? Раніш це поняття означало б, що він володіє основними відомостями з історії, науки, культури, що він знає, хто такий Ганнібал, чув про Пунікійські війни, про Габсбургів, володіє іноземними мовами і т.д. Сьогодні поняття інтелігенції стало неактуальним. Сучасні «інтелігенти в першому поколінні» вийшли із селян. Колишню інтелігенцію винищили Гітлер і Сталін, а недобиті — емігрували. Результати відчуваються до сьогоднішнього дня: рівень науки, культури, політики — гірше нема куди.

— *У збірнику есе «Мить» Ви зауважуєте: «Далекі ще ті часи, коли кандидатів на вищі посади в суспільстві будуть пропускати через екзаменаційний фільтр, щоб всебічно слабо розвинених індивідуумів скеровувати на суспільні роботи».*

- Я вважаю, що так повинно бути. Щоб стати водієм вантажівки в муніципальному асенізаційному підприємстві, потрібно мати певну кваліфікацію і здати відповідний іспит. А щоб стати президентом, не потрібно ні знань, ні професійної підготовки. Можна бути повною нездарою, важливо лише багато кричати, організувати собі так звану «політичну базу» й усім обіцяти журавля в небі. Давати обіцянки і виражати невдоволення — це два наші улюблені

заняття. Однак варто визнати, що хоч не всі поляки — Ейнштейни, але вони і не дурники, яким можна навішати на вуха все, що завгодно, як думають численні політики.

— *Неважко здогадатися, що Ви невисокої думки про наших політичних лідерів...*

- Чиста правда. Я згодний з думкою Єжи Ґедройця - усе це особи інтелектуально відсталі, посередні, сварливі... Цікаво, що на засіданнях Сейму слова «культура» узагалі не почуєш. Політика найчастіше ґрунтується на звичайній маніпуляції суспільною думкою, на прагненні нав'язати людям те, чого вони зовсім не хочуть. Поляки завжди були схильні вбивати людям до голови власні ідеї. Раніш я не вірив в існування національного характеру, а тепер вірю.

— Які ж риси нашого національного характеру Вам особливо неприємні?

- Сварливість, нетерпимість. Коли Ал Гор вирішив поліпшити свій передвиборчий рейтинг, він вибрав собі кандидатом на віце-президента єврея, і це йому допомогло. Якби хто-небудь зробив те ж саме у Польщі, то в нього взагалі не було б жодних шансів. Ми занадто порізноmu ставимося до різних етнічних груп. Після того, як Марія Домбровська побувала на цвинтарі у Монте-Кассіно, вона сказала: «Тут похована справжня Річ Посполита, що бере свій початок від унії Польщі й Литви». Там лежали поляки, українці, православні, мусульмани, євреї, татари і т.д. А тепер наше населення — етнічний моноліт, і нам не йде це на користь... У країні панують некомпетентність, партійна клановість, скажена сварня, спроби поставити католицизм над іншими конфесіями.

— *Вас обурює висока позиція католицизму? Чому ж це не заважає Вам друкуватися в «Тижодніку Повшехному»?*

— Я там друкуюся, тому що цей щотижневик характеризується високим інтелектуальним рівнем і представляє найбільш відкритий напрям у польському католицизмі. Але при цьому світогляду «Тижодніка Повшехного» я не поділяю.

— *У такому разі, який же Ваш світогляд? З Ваших есе можна зробити висновок, що він цілком матеріалістичний...*

— Я не вірю в надприродні історії, у потойбічне життя і т.п., але при цьому зовсім не маю наміру воювати з Богом. Я визнаю, що в соціальному аспекті людям потрібна релігія, як потрібна їм надія на вічне життя, на зустріч з дорогими їхньому серцю померлими, на вічне блаженство і т.д.

— *Вам теж потрібна така надія?*

— Ні, я невіруючий. Це питання переконань, до яких людина приходить самостійно. Я вважаю, що кожному потрібно залишити волю вибору.

— *Як Ви ставитеся до Церкви?*

— Мені не подобається домінуюча роль Католицької Церкви, що бореться з різними сектами. Я розумію, що вона засуджує секти, які закликають до колективного самогубства. Але буддисти, послідовники Гарі Крішні, Далай-лама — усі вони чудові люди, за що їх засуджувати? Чи Церква побоюється конкуренції? По-моєму, набагато більш здорова атмосфера існує там, де різні релігії співіснують на основі принципу рівноправності, як в Америці.

Мені також не до вподоби зв'язок держави з Церквою: я не люблю, коли Церква втручається до політики. Видається кумедним, як архієпископ Жицінінський недавно сказав, що Квасневський повинен привселюдно відректися від принципів ленінізму. Начебто він коли-небудь сповідував ленінізм! З ленінізмом він мав стільки ж спільного, скільки і я, з тією різницею, що я жив у Львові і був змушений зубрити марксизм у радянському медичному

інституті, а Квасневський у найтривіальніший спосіб хотів зробити кар'єру. Однак я б не переоцінював ролі Церкви в Польщі. Зауважмо, що коли Церква намагається відігравати роль монопольного володаря дум усього народу, особливої небезпеки в цьому немає. Який же з неї володар дум, якщо переважна більшість поляків піде в неділю до костьолу, а потім проголосує за Квасневського?

— *Зізнаюся, для мене виявилось повною несподіванкою, що Ви цікавитесь політикою. Я думала, Ви живете у світі науки, абстракції.*

— Я ніколи не жив винятково у світі зірок і атомів. Я уважно слідкую за тим, що відбувається у світі й в межах країни, у тому числі й у політиці. Якщо ж мова зайшла про світоглядну позицію, то можете написати, що я взагалі і загалом поділяю позицію редакції «Пшегльонд».

Я не знаю, що принесе Польщі нове сторіччя. Я не хочу нічого вигадувати і нікому морочити голову. Я зовсім не схилиюся перед Союзом Лівих демократів і не вважаю, що він поведе нас до світлого майбуття й щастя. Я не вважаю, що СЛД - зразкова партія. Просто мені здається, що ліві в Польщі менш погані, ніж праві.

— *Не могли б Ви все-таки сказати нам, чого Ви очікуєте від XXI століття?*

— А Ви думаєте, що я ясновидець?

— *Не ясновидець, але футуролог. У своїй книзі «Сума технологій» вже 35 років тому Ви передбачали виникнення інформаційних мереж, експерименти генної інженерії, у тому числі планування, створення штучного інтелекту, навіть виникнення штучної «фантоматизованої» (тобто віртуальної) реальності. До речі, чи думаєте Ви, що віртуальний контакт може замінити справжній, наприклад, дотик людської руки? Розповідають, що існують віртуальні зв'язки, віртуальний секс...*

— Штучний інтелект не має емоцій. Мережний автомат нездатний до співчуття, ніжності, він не стане піклуватися про помираючого, не втішить дитини, що плаче. Я впевнений, що віртуальний контакт ніколи цілком не замінить реального. У ділянці технології ще можна щось прогнозувати, важче — в ділянці політики. Хоча іноді і це вдається. Кілька років тому до мене приїхала група німецьких філософів. У ході бесіди вони задавали різні питання, зокрема, про майбутнє. Я тоді сказав, що Німеччину будуть осаджувати злидарі з усього світу, щоб якось туди пробратися, а Польща буде протекторатом Ватикану. І от, будь ласка: мої прогнози збулися.

— *Свій збірник «Мегабайтова бомба» Ви закінчуєте похмурою думкою: «Можливо, XXI століття буде ще більш жорстоким, ніж наше криваве сторіччя. Події, найважливіші для всієї планети, важко піддаються прогнозуванню (як, наприклад, розпад СРСР, тріумфальні досягнення біотехнології чи світова мережа телекомунікацій). Можливо, наш світ насправді не має граней, а лише урвища, значить грані створимо ми самі».*

— Створимо, без усякого сумніву, створимо. Плекаю однак надію, що ми до цього не доживемо.

Розмову вела Ева Ліковська

Переклад Ярослави Конєвої

ПРОШУ ВСТАТИ, СУД ІДЕ!

«Суд над XX століттям» відбувся в рамках святкування 55-річчя «Тижодніка повшехного» («Tygodnik Powszechny»). І квітня 2000 року зал засідань ради королівського міста Кракова, а також сусідній з ним бальний зал, де був установлений телеекран, заповнило більше тисячі осіб. Судовий процес тривав протягом чотирьох годин. Сьогодні ми пропонуємо вашій увазі стенограму цього процесу. Автором ідеї «суду» був Петро Мухарський, він же розробив сценарій.

«Тижоднік повшехни», що виходить у Кракові вже протягом 55 років і донедавна редагований Єжи Туровичем (який торік помер), у роки комунізму був у Польщі найважливішою газетою. Польська інтелігенція (не тільки католицька) завжди вважала цей щотижневик своїм органом.

1-го квітня, з ініціативи щотижневика, у Кракові відбувся незвичайний захід: «Суд над XX століттям». З люб'язного дозволу організаторів ми публікуємо стенограму цієї зустрічі.

У суді взяли участь:

св. Адам Бонєцький

- головний редактор щотижневика «Тижоднік повшехни»

Анджей Цолль

- юрист, донедавна голова Конституційного трибуналу, нині омбудсмен

Кшиштоф Песєвич

- адвокат, сценарист циклу кінофільмів Кшиштофа Кесльовського «Декалог»

отець Ян Анджей Клочовський

- чернець ордена Домініканців, філософ

Войцех Рошковський

- історик, автор документальних праць з новітньої історії Польщі, до 1989 року друкувався в самвидаві

Барбара Скарґа

- філософ, у сталінські часи в'язень радянських таборів

св. Міхал Геллер

- астрофізик, ректор духовної академії в Тарнові

Ришард Капусцінський

- письменник

Анджей Вайда

- режисер театру і кіно, лауреат премії «Оскар» за цілокупну творчість (2000 р.)

Марек Едельман

- лікар, останній з живих командирів повстання у Варшавському гетто (1943 р.) і учасник Варшавського повстання (1944 р.)

Антоні Лібера

- прозаїк, перекладач і знавець творчості Самуеля Беккета.

...Прошу встати, Суд іде!

Судовий розпорядник свящ. Адам Бонєцький:

Пані й панове, дякую за прибуття на судовий процес, розпочатий «Тижодніком Повшехним» проти XX Століття.

З огляду на поважність цього місця й події прошу вимкнути сотові телефони і пейджери на час тривання судового розгляду.

Прошу присяжних засідателів зайняти свої місця. Викликаються на лаву присяжних:

Кшиштоф Бурнетка,

Катажина Яновська,

Анджей Добош,

Анна Стипка,

Яцек Філек,

Кристина Стшелецька, а також

староста лави присяжних професор Яцек Кліновський...

Голова Трибуналу проф. Анджей Цолль:

Відкриваю судовий розгляд в Народному трибуналі. Предметом процесу будуть обвинувачення, висунуті проти XX Століття. Перед судом стають: обвинувач прокурор отець Ян Анджей Клочовський зі стажистом Янушем Майхерком і підсудний - XX Століття із захисником за згодою адвокатом Кшиштофом Песевичем та його стажистом Войцехом Бергером.

Голова
Трибуналу
проф.
Анджей
Цолль

Пані й панове присяжні засідателі! Це незвичайний процес, незвичайний підсудний, незвичайний суд. Кожний з тих, хто тут зібрався, міг би бути свідком і суддею в цьому процесі. Кожний з нас протягом свого життя супроводжував звинуваченого, а поставлені йому сьогодні звинувачення і докази, представлені обвинуваченням і захистом, - це наш досвід і наші рефлексії. Ми були приречені на співучасть у діяльності підсудного. Сьогоднішній процес є також роздумами над нашим життям, над нашими вчинками, нашими заслугами й виною.

Пані й панове присяжні! Сподіваюся, що ви зможете бути об'єктивними, розважливими при розгляді аргументів за і проти і винесете об'єктивний та справедливий вирок.

Ваш вердикт не стосуватиметься тільки звинуваченого, але буде також торкатися нас усіх.

Прошу пана прокурора представити обвинувачення.

Адвокат Кшиштоф Пессевич:

Високий Народний Трибунале, перш ніж візьме слово обвинувач, я хотів би внести клопотання.

Як нам відомо, на лаві підсудних повинні також сидіти палії, помічники, співучасники злочину. Вношу пропозицію, щоб Суд розширив рамки процесу і охопив актом обвинувачення також століття XIX!

Голова Трибуналу:

Ми вже призвичаїлися до спроб відкладання справ, до затягування суду. Трибунал відхиляє це клопотання. Нам не відоме місце перебування XIX століття.

Прошу обвинувача представити звинувачення.

Обвинувач о. Ян Анджей Клочовський:

Високий Народний Трибунале, присяжний суде! Ви сьогодні маєте винести вирок підсудному XX Століттю. Годилося б розпочати з встановлення його особистих даних.

Вдалося встановити, що звинувачений народився в 1914 році, а до життя його покликали постріли в Сараєво. Почав відходити з цього світу – хоча ж не був це ще відхід остаточний – у 1989 році, коли в Польщі та Центральній Європі попрощалися з комунізмом. Повний відхід звинуваченого можна датувати 1991 роком, тобто датою занепаду радянської імперії. Його особа яскраво окреслена - це постать злочинця, винного в звичайних, але не тільки, хіба що лише в цьому столітті можливих, злочинах.

Звинувачую XX Століття у свідомій сліпоті, котра проявилася у повному і добровільному знищенні уяви. У своїй діяльності воно не передбачало – бо не хотіло передбачити – наслідків своїх вчинків. Як спадкоємець віку освіти вважав себе від самого початку особою повнолітньою й здатною послуговуватися розумом. Однак то не розум ним керував, але голос мас, а скоріше – юрби, котрої не належить плутати з народом.

У яких галузях ми можемо спостерегти його злочинну діяльність? Назву кілька з них. Почнемо з соціальної інженерії.

Звинувачую ХХ Століття у тому, що поставив масу над особою. Робилося це щонайменше двома способами. По-перше, тоталітарним способом, в червоній та коричневій оправі. В обох випадках ієрархія була такою самою – перевага колективу над особою. Саме у цьому столітті прозвучали слова: «особа – нуль, особа – ніщо», а партія – це «рука мільйонопала, затиснута в один залізний кулак». І не була це анітрохи метафора, але дуже конкретний кулак, який трощив непокірних.

Возвеличення маси над особою проявилось, однак, і на тих просторах земної кулі, де панувала демократія, котра спершу протистояла тоталітаризмові й мужньо захищала права людини. Проте часто виявлялося, що вона сама вже була позбавлена цінностей.

Підпорядкування особи масі мало ряд фатальних наслідків, як, наприклад, втрата пошани до життя. Звичайно, в кожному столітті коїлися злочини, але ідеологічний і тоталітарний геноцид у масштабі, досі небаченому в історії, це сумнівне досягнення ХХ Століття. Вперше було застосовано для злочинних цілей індустриальні методи. Клінічним прикладом цього був страхітливий досвід народу Камбоджі, де в суто ідеологічних цілях були винищені півтора мільйона людей, де для економії не вживали аmunіції, а для удушення обв'язували голови жертв пластиковими мішками. Це відбувалося в 70-х роках цього століття, небагато часу ще минуло після страхітливого досвіду Голокосту і Гулагу. Нічого, вочевидь, цей досвід не навчив обвинуваченого.

У галузі продукції і розподілу матеріальних благ звинувачую ХХ Століття в неспроможності розв'язувати проблеми, котрі воно саме породило. З одного боку, був спровокований надмір продукції, що спричинилося до розвитку споживацтва, а з іншого боку – голодна смерть мільйонів людей досягла небачених досі масштабів. З одного боку – як передбачав Хакслі – мав постати новий прекрасний світ, але в цьому світі, який прямував до надпродукції та споживацтва, Богом стала модель чорного форда. У цьому, власне, полягала оксамитна тиранія демократії ХХ Століття, яка була нечутлива до голодної смерті мільйонів людей на півдні земної кулі.

Говорять, що ХХ Століття було віком великих наукових досягнень, але водночас це був вік, в котрому ці досягнення служили передусім зміцненню могутності генеральних штабів і армії. Навіть космічні польоти служили військовим цілям. Альберт Ейнштейн сказав, що визволення ядерної енергії змінило все, за винятком нашого способу мислення. Нам дісталися потужні й грізні засоби, котрих ми не зуміли застосувати для мети, яка полегшила б людську долю.

Обвинувачую ХХ Століття у тотальному понятійному сум'ятті, що примушує сумніватися в самому інструменті мислення. З одного боку, цей вік вважався за вік розуму, а з іншого – виявився приречений на ірраціональні й конвульсивні пошуки відповіді на найважливіші питання про сенс буття. Відмова від такого поняття як «людська натура» призвела до того, що беззахисна особа залишилася покинута на волю анонімних сил, які вершили її долю.

ХХ Століття в галузі культури в певному розумінні реалізувало шляхетний проект просвітлення умів, однак спричинилося до розриву процесу переказу пам'яті, що стало однією з причин втрати самосвідомості людиною. Культура була витіснена з шляху примітивною масовою культурою. У галузі мистецтва приймалося, що найвищою цінністю є новизна, а це призвело до занепаду почуття святості й табу. У людей без коріння й пам'яті конвульсивне прагнення збереження безперервності культури проявилось в небезпечних формах фундаменталізму.

Високий Суде! Вельмишановні присяжні засідателі! Сьогодні вам вирішувати, чи XX Століття винне у цих злочинах і які їхні джерела.

–Голова трибуналу:

Дякую звинуваченню. Слово надається захистові.

Захисник:

Пане Голово, перш ніж розпочнеться слідство, прошу, щоб обвинувач уточнив особу підсудного. Чи звинувачення висуваються лише до певного фрагменту XX Століття, чи до всього XX Століття?

Обвинувач:

Ми повинні прийняти принцип, за яким будемо вираховувати час діяльності підсудного. Чи нас цікавить абстрактний астрономічний час, який вираховується за процесами, що відбуваються в космосі? Чи ми беремо до уваги час людський, іншими словами – історичний час? Вношу клопотання: вважати дати 1914 -1991 часом історичних процесів, котрі мають вирішальне значення у справі винесення вироку підсудному. Прийняття астрономічного часу було б чисто механічним і не багато привнесло б до нашого слідства.

Захисник:

Чи треба розуміти так, що час існування XX Століття має бути вирахований згідно з поглядами обвинувачувача, а не згідно з датою народження Христа?

Обвинувач:

Я хотів тільки вказати, що після 1989 року XX Століття живе вже тільки життям затаєним і я не знаю, чи його пізніша діяльність може бути предметом нашого слідства. Дехто стверджує – хоча я не маю на це матеріальних доказів – що Століття страждає на хворобу Альцгеймера.

Голова Трибуналу:

Це небезпечно для обвинувачення теза, бо ми були б змушені скликати експертів для встановлення неосудності підсудного.

Трибунал постановляє, що теза звинувачення, яка стосується найкоротшого Століття в історії – бо таке було б це Століття – не приймається. Будемо виходити з того, що предметом судової справи є діяльність XX Століття в усьому періоді його тривання, аж до сьогоднішнього дня.

Прощу прокурора представити свідків обвинувачення. Починаємо судове слідство.

Обвинувач:

Викликаю свідка професора Войцеха Рошковського, історика.

Голова Трибуналу:

Попереджаю свідка про обов'язок говорити правду і тільки правду.

Обвинувач:

Чи злочинна діяльність тоталітар-них систем є характерною тільки й виключно для нашого Століття? Чи вважаєте ви, що підсудний вилікувався від тоталітарних хвороб, або, може, їхні віруси все ще живуть в його організмі?

Свідок проф. Войцех Рошковський:

Безумовно, тоталітаризм був зло-чинним і унікальним явищем ХХ Століття. У попередніх епохах цього явища не було. Не існувало масових суспільств і технічних засобів, які дозволили б здійснити таке всезагальне поневолення цілих суспільств. Це принципова відмінність, але не єдина. Отож, ХХ-вічний тоталітаризм – чи-то нацистський, чи-то комуністичний – змінив долі сотен мільйонів людей не тільки за часів війни, революцій, заворушень у суспільстві. ХХ-вічний тоталітаризм мордував людей і в мирні часи, тобто незалежно від триваючих воєн. Голокост мав місце під час Другої світової війни, але був пов'язаний з нею тільки опосередковано. Концтабори існували також за мирних часів. Китайська культурна революція, згадувані вже тут масові вбивства при червоних кхмерах – це все відбувалося за мирних часів.

ХХ-вічний тоталітаризм несе вину за страждання й смерть людей в результаті дій, розпочатих в ім'я високих ідеалів, що були абсолютно перекохані у свідомості, можна сказати: «вироджених ідеалів». ХХ-вічні ідеали перетворилися в злочинні ідеології, на службу яким були поставлені найновіші технічні досягнення. Їх застосовували, щоб сіяти ненависть – класову й расову – щоб перебріхувати слова, примушувати до покори перед злом, і нарешті – піддавати тортурам і вбивати.

Більше того, підсудний власне в цьому питанні частково визнав свою провину. Зізнався у забиванні людей руками нацистського тоталітаризму, але важко говорити про його повне визнання віни у справі масових злочинів комунізму. Ще сьогодні ми чуємо голоси, які захищають комунізм, або такі, що твердять, буцімто *«комунізм не підняв руки на свободу»*, - цитую тут нещодавній вислів прем'єра Франції Ліонеля Жюспена. Важко звести нацистські й комуністичні злочини до одного знаменника, бо це явища – і за часом, і за напругою – відмінні, але безумовно ми маємо сьогодні справу з тоталітарною за духом фальсифікацією історичної дійсності.

ХХ-вічний тоталітаризм спирався на насильство й брехню. Насильство у великій мірі вже приглушене, але брехня про тоталітаризм залишилася.

Обвинувач:

Чи ви могли б подати Високому Судові кількість жертв тоталітарних режимів ХХ Століття, оскільки ми обвинувачуємо підсудного не тільки за його помилки мислення, але передусім за вчинки, які в результаті такого мислення виникли.

Свідок Рошковський:

Свідок
Войцех
Рошковський

XX Століття пишається інтелек-туальною справністю, досконалістю техніки, розповсюдженням інформації. На жаль, досі нам не відома хоча б приблизна цифра жертв тоталітаризму XX Століття. Кількість коливається між 100 й 200 мільйонами жертв. Напевно, ви погодитеся з тим, що ця помилка не гідна віку розуму.

Обвинувач:

Чи планова економіка може бути також потрактована як злочин проти людства, що призвів до глибокого зубожіння або навіть до голодної смерті, як на Україні в 30-ті роки?

Свідок Рошковський:

Економічна сфера з особливою силою обтяжує вину тоталітарних систем XX століття. Вони мобілізували резерви робочої сили, щоб під примусом отримати те, що економісти називають первинним накопиченням соціалізму – нацизму, зрештою, також. Така примусова праця протягом певного часу окупалася державі – доти, поки їхнім основним принципом був терор. Коли терор був зінтерналізований і перестав бути необхідним для підтримки влади, система почала загрузати в суперечностях. Тільки за допомогою терору вдавалося утримати хибне уявлення, ніби система рентабельна. Збройні заводи Третього Рейху, на яких працювали невільники, і табори, в яких у величезному масштабі експлуатувалася практично дармова робоча сила, продавали на Захід продукцію за ринковими цінами. Завдяки цьому будувалась і так звана «матеріальна база» соціалізму й нацизму. Обидві системи використовували продукцію для експансії, агресії і подальшої практики вбивства людей.

Обвинувач:

На скільки років планова тоталітарна економіка відкинула назад розвиток держав, які були нею охоплені?

Свідок Рошковський:

Це можливо вирахувати тільки в окремих випадках. Економіка Польщі в 1930 році перебувала більш-менш на рівні 10-15 процентів вище, ніж в Греції, а під кінець століття національний прибуток Греції перевищує рівень польського майже вдвічі.

Обвинувач:

Дякую, не маю більше питань до свідка.

Голова Трибуналу:

Свідок переходить в розпорядження захисту.

Захисник:

Чи свідок займався науковими дослідженнями до 1989 року? Чим Ви займалися до 1989 року?

Свідок Рошковський:

Був науковим дослідником.

Захисник:

Ваші книжки публікувалися?

Свідок Рошковський:

Так.

Захисник:

Під вашим прізвищем?

Свідок Рошковський:

І під моїм, і не під моїм.

Захисник:

Чому «не під моїм»?

Свідок Рошковський:

Тому що публікація певної інформації під своїм прізвищем загрожувала поважними наслідками.

Захисник:

Сьогодні у вас виходять книжки?

Свідок Рошковський:

Так.

Захист:

Під чиїм прізвищем?

Свідок Рошковський:

Під моїм власним.

Захисник:

Про що це свідчить?

Свідок Рошковський:

Про те, що сьогодні панує свобода слова.

Захисник:

Чи вам не здається, що викуваний історією та людьми простір, в якому ви сьогодні живете, сприяє вашому розвитку?

Свідок Рошковський:

Якщо ми говоримо про сучасність, то виникає сумнів, чи ми живемо ще в XX столітті...

Голова Трибуналу:

Трибунал вже прийняв рішення з цього питання. Прошу свідка дотримуватися усталеного порядку.

Свідок Рошковський:

Гаразд, нині я відчуваю себе вільним.

Захисник:

Дякую, не маю більше запитань.

Обвинувач:

Викликаю свідка пані професор Барбару Скаргу, філософа.

Голова Трибуналу:

Мені незручно, але я змушений нагадати вам про обов'язок говорити тільки правду.

Обвинувач:

Прошу свідка висловитися щодо питання про безгласність маси і знищення особистої гідності людини у XX Столітті. Чи перешкодило це людині жити вільно і нести відповідальність за своє життя?

Свідок проф. Барбара Скарга:

Пане прокуроре, Ви мене запитуете про людину, а я не дуже добре знаю, як про неї говорити. Ким є сьогодні людина і взагалі - що це поняття означає?

Адже ми живемо за науково-технічної доби. Науково - технічна візія кладе відбиток також на нашу концепцію людини. Для вченого людина – це екземпляр виду, для соціолога – елемент суспільства, для лікаря – випадок хвороби, для політика - виборець, для економіста – платник податків або споживач. Вже більше не існує індивідуальності. Є тільки людина, зведена до суспільної ролі.

Коли світ базується на засадах науки й техніки, окрема людина редукується, зменшується до масштабу коліщатка у великій світовій машині. І перестає будь-що значити.

Ніхто не переймається стражданнями, прагненнями, смертю окремої людини. Особистість зникає, залишаються тільки маси. На цій шахівниці індивідуальна людина може бути піддана маніпулюванню усіма можливими способами, так, як вирішать великі гравці цього світу. Звичайних людей, котрі вже нічого не значать, можна позбавляти коренів, переселяти, довести до вимирання цілих народів. Нам це добре відомо з історії XX Століття.

Важливим є суспільство, народ, партія, організація. Більше того, ми самі починаємо вірити в те, що нічого не значимо і не любимо відрізнятись від оточуючої маси. Самі працюємо над втратою особистості. Хочемо бути, як інші, а не оригінальними, не хочемо вирізнитися. Не любимо іншості, але обожаємо посередність.

У нашому столітті з'явилося щось, що видається – в світлі того, що я вже сказала – величезним парадоксом, але насправді парадоксом не є: культ особи. Якщо важливі тільки суспільства і чим більші, тим більше їх поважають, то ті, хто їх уособлює як видимий символ, стають предметом поклоніння. Сталін репрезентував увесь світовий пролетаріат. Гітлер репрезентував потужний німецький народ. А коли не стало цих великих ідолів, світ став

вимагати ідолів малих. Від великих злочинців перекинувся на блискітки масової культури. Хто собі пригадає ентузіазм мас на партійних збіговиськах, а тепер погляне на рокові зірки і натовп, що верещить на їхню честь, натовп, в якому гине індивідуальність, – то його вразить подібність такої поведінки.

Отож, особистість затирається. Особистості ми не любимо, не любимо еліти. Часом робимо виняток, але еліти н е л ю б и м о. А культура без еліти не існує.

Обвинувач:

Було б важливим для нашого процесу почути думку свідка про практичні наслідки руйнування особистості. Чи має це вплив на суспільне схвалення злочинів?

Свідок Скарга:

Напевно. Коли особа нічого не значить – людина перестає бути винуватцем злочину, не відповідає за свої вчинки. Говорять: це суспільство винне. Винна школа, винне виховання, винна історія. Ніхто не хоче відповідати сам за власні вчинки. Власне тому, що відчуває себе повністю підпорядкованим цій історії, цьому суспільству.

Говориться прямо: винного немає.

А в галузі культури говорять також: немає автора. Немає відповідальності і тому дозволено все. Немає поваги до іншої людини, бо іншу людину поважають тільки тоді, коли поважають самого себе.

Обвинувач:

Тобто на основі ваших показань можна безумовно стверджувати, що у XX столітті дуже далеко зайшов процес дегуманізації, який проявився на масовому занепаді почуття відповідальності.

Захисник:

Протестую!

Свідок Скарга:

Так гостро я б не сказала. Але такі тенденції дуже виразні, і потрібно з ними боротися.

Обвинувач:

Дякую свідкові.

Голова Трибуналу:

Слово має захист.

Захисник:

Прошу прощення за моє питання, але ви також вчитель, професор...

Свідок Скарга:

Так.

Захисник:

Як давно?

Свідок Скарга:

Вже досить давно...

Захисник:

Чи молодь, ваші учні - то були особистості? Чи маса?

Свідок Скарга:

Існує старе польське прислів'я: «Винятки підтверджують правило».

Захисник:

Але чи ті винятки формують наше майбутнє?

Свідок Скарга:

Я хотіла б, щоб мої учні формували наше майбутнє, але їх мало хто слухає в масах.

Захисник:

Нещодавно – рік тому – на краківських Блонях зібралося під проливним дощем мільйон чоловік. Чи то була маса, чи особи, які прийшли щось пережити індивідуально? [паломництво Папи Івана Павла II до Польщі]

Свідок Скарга:

Ви мені задаєте, пане Голово, важке питання. Я ніколи не буваю певна, наскільки це все щиро і як би ці люди повели себе, коли перед ними виступав би, скажімо, Пріслі. Я сподіваюся, що їм це не байдуже, що може, для багатьох з них - не байдуже. Але як то є в масах?

Захисник:

Чи Ви переконані...

Свідок Скарга:

Не певна. Я свідок, але не можу судити про те, що діється в людських душах.

Захисник:

Дякую. Більше питань не маю.

Голова Трибуналу:

Чи обвинувач має інших свідків?

Обвинувач:

Так, Пане Голово, маю ще кількох. Викликаю свідка отця професора Міхала Геллера, фізика.

Високий Суд і присяжні хотіли б, напевно, довідатися про компетенцію свідка...

Свідок свящ. проф. Міхал Геллер:

Я – римсько-католицький священик...

Обвинувач:

Це не стосується предмету звинувачення...

Свідок Геллер:

...займаюся наукою, теоретичною фізикою, космологією, релятивістичною філософією, філософією науки.

Обвинувач:

Одним словом, свідок добре зорієнтований в стані науки XX Століття?

Свідок Геллер:

Сподіваюся, що так.

Обвинувач:

Часто можна почути тезу, що напоказ дуже розвинуте науково XX Століття водночас науку нищило. Якою є Ваша точка зору щодо цього питання?

Свідок Геллер:

Високий Суде, судді присяжні, я хотів би розпочати від суб'єктивного зізнання: я люблю XX Століття, бо це мої часи. З тим більшим боєм буду говорити про те, про що мене питають.

Наука – це прекрасна річ, хоча XX Століття її дуже zdeформувало і застосовувало з недоброю метою. У цьому столітті багато людей піддалося намовам, що наука сама по собі є злом. Але наука – все-таки благо. Таке саме, як і людяність. Людина – істота розумна. Розум належить до суті людини, а наука є найпрекраснішим цвітом нашого розуму. Тому вона має й моральну цінність: створюючи науку, займаючись нею, ми разом з тим творимо і розвиваємо людяність.

Досліджуючи світ, ми наближаємося до правди. Наука має тому велику пізнавальну вартість. Я хотів би, однак, звернути Вашу увагу на те, що наука має також цінність естетичну. Вона прекрасна. Ми витворили багато прекрасних творів мистецтва. Але я сумніваюся, чи красу хоча б одного з цих творів вдалося б порівняти з наукою. Наука – це невиражальна абстракція. А водночас – конкретика, дуже матеріальна і може навіть чинити опір.

Не хочу стверджувати, що у цьому столітті не було великих відкриттів. Після XIX Століття нам дістався в спадок ряд проблем, котрі спочатку допровадили до великої революції в основах наук. Була вона одним з найбільших кроків людськості в прямуванні до пізнання дійсності. Маю на думці передусім появу теорії ймовірності і квантової механіки з усіма їхніми наслідками.

Від свого попередника, XIX Століття, XX Століття могло багато чого навчитися. Але є між ними велика різниця: XIX Століття було віком вчених, а XX Століття є віком наукових працівників. Сьогодні гіганти тонуть в морі сірятини і пересічності, які до того ж наділені амбіціями супергігантів.

Увійшли ми в це століття з великими досягненнями, але що ж сталося? Відразу з'явилися ідеології, як проголошували, що наука - це лише набір прийнятих узгоджень, а крім того, її треба зредукувати тільки до певної кількості сенсорних відчуттів. Конвенціоналізм і позитивізм принесли багато важливого й цінного, але вони були так перемішані з безглуздими ідеями, що стали надійним засобом в одурюванні людей. Кожний вчений, а навіть тільки науковий працівник, який займається своєю ділянкою досліджень, повинен добре усвідомлювати, що основні тези неопозитивізму – це набір безглузвих фраз.

Ці системи придавали наше Століття і вселили в багатьох людей метафізику, яка проголошувала, що кожна метафізика є дурницею. Так було в одній частині світу. В іншій частині світу ХХ Століття обрало зовсім іншу стратегію: відвертого обману і терору. Стверджувалося, що наука підтримує набір лозунгів, які називаються діалектичним матеріалізмом. Його силою насаджували людям. Як тільки хтось відважувався думати інакше і був настільки необережним, що це показував, був ліквідований. Не так давно один з радянських – тепер російських - вчених сказав мені, що заздрить нашій інквізиції, бо вона скликала хоча б якийсь трибунал, а в Сове́тах просто ставили засудженого *к стенке*.

Злу притаманна ірраціональність. Воно не відповідає структурі дійсності. Тому рано чи пізно - на жаль, занадто часто пізно - воно повинно розпастися. У 70-х роках суворий позитивізм перестав домінувати. Незабаром провалилася також система комуністичного обману й терору. Видавалося, що, нарешті, ми зможемо зітхнути спокійно, матимемо атмосферу вільного й відповідального, тобто критичного мислення. І що ж трапилось? Запанувала нова, і ще більш підступна, ніж була до того, хитромудрість. Свобода думки? Але ж звичайно! Але передусім потрібно звільнитися від внутрішніх заблокувань. А що зв'язує людину найбільше? Логіка, котру вигадали вчені новітніх часів. А отже, геть логіку, з її внутрішніми правилами, геть сучасність, - ми тепер створимо свої нові часи – постсучасність. Ця бацила вже прищепилася і розповсюджується.

ХХ Століття успадкувало від своїх попередників питання, які дозволили здійснити великі відкриття. Проте я часто замислююся: що ми передамо нашим нащадкам? Чи буде це тільки інформаційна жуйка, оправлена в упаковку високої технології?

Обвинувач:

ХХ Століття використало науку й техніку з метою вбивств. Що свідок міг би нам сказати про винаходи, котрі знайшли безпосереднє застосування як зброя масового винищення або знаряддя геноциду?

Свідок Геллер:

Про те, що злочин став індустрією, а індустрія є наслідком технології, а технологія є подальшим продовженням науки, говорили вже інші свідки. Я не хотів би розбавляти своїми міркуваннями ваги їхніх свідчень. Хотів би тільки звернути увагу на зв'язок двох речей: технології злочинів і псевдофілософського маніпулювання наукою. Одне без другого неможливе, а навіть, я сказав би, що маніпулювання наукою є умовою першого.

Обвинувач:

Бо сьогодні у науці рахується результативність, а не істина. А результативність можна купити, не тільки за хабаря... але, наприклад... за бюджетні засоби...

Свідок Геллер:

Дешевше, ніж купити, є просто переконати.

Обвинувач:

Специфікою XX Століття є витворювання технологій, також і за допомогою науки, що дало йому можливість здійснювати злочини значно інтенсивніше, ніж це було в попередніх століттях...

Захисник:

Протестую! Пане Голово, я просив би, щоб висловлювався свідок, а не звинувач висував свої тези.

Голова Трибуналу:

Це слушний закид. Прошу звинувачення сформулювати питання.

Обвинувач:

Отож, чи існує зв'язок між політичними й фінансовими засобами, котрі впливають на науку, і використанням науки для злочинної мети?

Свідок Геллер:

Такий зв'язок, звичайно, існує. З одного боку, заняття наукою – особливо із застосуванням таких, як ніколи, технологічно високорозвинених засобів – вимагає величезних фінансових коштів. Створює це, звичайно, можливість перекупування вчених. Але відкривається ще інша можливість, неосяжна в попередніх століттях. Великі дослідницькі проблеми, як, наприклад, виготовлення атомної бомби, вимагають роботи величезного колективу. Один осередок, який виконує частину програми, може не мати жодного поняття про те, що роблять інші і до чого предмет дослідження буде нарешті служити. Тут для тих, хто має владу й гроші, відкривається можливість маніпуляції вченими, котрі навіть знати не будуть, що роблять.

В певні періоди цього Століття мотивом маніпуляції була ідеологія і бажання захопити владу над світом. Сьогодні таким мотивом найчастіше є бажання збагатитися.

Обвинувач:

Дякую, більше питань не маю.

Голова Трибуналу:

Захист може ставити питання.

Захисник:

З показань свідка можна зробити висновок, що з наукових кабінетів і лабораторій у XX Столітті виходило саме тільки зло. Чи був період в історії людства, коли наукові досягнення так значно сприяли зменшенню фізичних страждань людей, збільшенню тривалості людського життя, як сьогодні?

Свідок Геллер:

З цієї точки зору наше Століття – період винятковий, і я тішуся, що в цьому відношенні можу давати показання на його користь. Я хотів би тільки пригадати, що я не звинувачував науки. Навпаки – боронив її. Почав з апофеозу: від твердження, що наука є добром, а медицина,

звичайно, її почесною ділянкою. Підтверджую, однак, як євдок, тезу, що XX Століття використовує науку для своєї мети. На щастя, не всі аспекти науки піддаються зловживанню, хоча, якби ми вдивилися в історію медицини чи сучасної генної інженерії, то також могли б помітити багато мотивів, котрі свідчили б не на користь підсудного.

Захисник:

Хто з науковців стане символом XX Століття? Доктор Менгеле чи Ейнштейн?

Свідок Геллер:

Безумовно, Ейнштейн...

Захисник:

Ви говорили про досягнення науки. Чи існує такий парадокс: чим більше знаємо, тим глибшає відчуття таємниці? Чим більше знаємо, тим більший голод на Абсолют відчуваємо?

Свідок Геллер:

Це залежить від того, кого розуміти під висловом «ми». Якщо ви маєте на увазі фахівців, еліту, як говорив попередній свідок, то, безумовно, покора зросла, відчуття таємниці – принаймні можна насмілитися на таке статистичне твердження – також. Натомість коли маємо на думці маси – про котрі також розмірковував попередній свідок – то я думаю, що ні.

Тут я звинуватив би додатково XX Століття в маніпулюванні. Сьогодні засоби масової інформації зображують науку спрощено, вульгарно і часто навіть карикатурно. Зводять її до чисто сенсаційних досягнень. А це, без сумніву, не сприяє зростанню покори і почуття таємниці.

Захисник:

Коли б ми порівняли кінець XIX Століття і кінець XX Століття...

Свідок Геллер:

Це було б дуже цікаве порівняння. Невідомо, на чию користь воно б випало. В другій половині XIX століття фізиків, які творчо розвивали свою науку, було на світі біля 500. Сьогодні їх налічується кількадесят тисяч! Тому порівнювати надзвичайно складно.

Захисник:

Чи правда, що сьогодні віра в необмежену силу розуму вкрай зменшилася?

Свідок Геллер:

У одних – так, у інших – ні. Сьогодні – наприкінці століття - науку плутають з забобою. Я дуже переживаю, коли бачу в книгарні мої книжки про астрономію поряд з астрологічними фантазіями.

Захисник:

Я питаю – в середньому...

Свідок Геллер:

В середньому треба питати Інститут соціології, бо я не маю доступу до таких даних. Безумовно, у людей глибоко мислячих наука витворює голод на Абсолют, для людей з поверховим мисленням, а таких, на жаль, завжди більше, - наука заміняє Абсолют, є *ерзацом* Абсолюту.

Захисник:

Останнє питання. Чи до кінця використано потужну, накопичену протягом XX Століття енергію, здатну нас знищити? Чи була натиснута остання кнопка?

Свідок Геллер:

Ми ж присутні в цьому залі...

Захисник:

Дякую свідкові. Не маю більше питань.

Обвинувач:

Викликаю свідка Ришарда Капусцінського.

Голова Трибуналу:

Нагадую свідкові про його обов'язок.

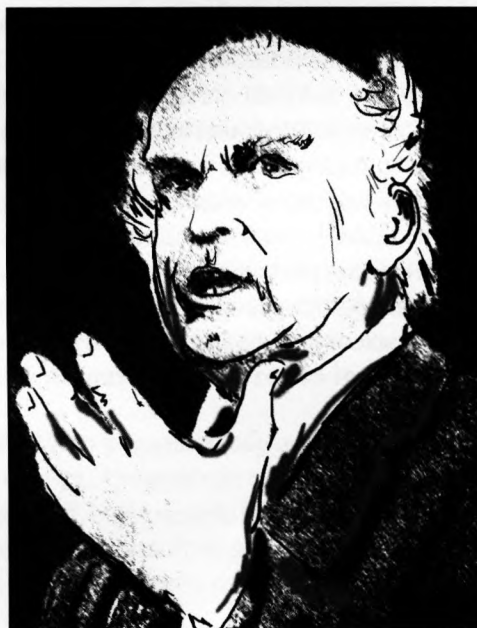
Обвинувач:

Свідку, ви мандрівник і письменник. Спостерігаючи злочинну діяльність підсудного з глобальної перспективи, ви часто звертаєте увагу на несправедливий розподіл матеріальних благ, на що дозволив підсудний.

Свідок Ришард Капусцінський:

Високий Суде! Якщо ми уявимо собі співвідношення сил і ліній напруги на нашій планеті у формі хреста, то в другій половині XX Століття донедавна домінувало горизонтальне плече цього хреста, тобто взаємини Схід-Захід. Конкурували між собою дві великі концепції і два великі ворожі табори. З одного боку був табір демократії, з другого, коротко кажучи, - табір диктатури. Ця лінія конфронтації зламалася десять років тому. Натомість загострилася, набрала сили і значення абсолютно нова лінія конфронтації: між Північню й Півднем, між бідними й багатими. Бо ми живемо на планеті, де поряд існують дві цивілізації: цивілізація розвою і цивілізація виживання.

Коли людство входило у XX Століття, кількість людей на світі становила півтора мільярда.

Свідок
Ришард
Капусцінський

Протягом ста років ця цифра збільшилася в чотири рази і становить сьогодні 6 мільярдів осіб. І користуються вони матеріальними благами цього світу дуже нерівномірно.

Світ - це сьогодні дуже несправедливе місце. І ця несправедливість все більше поглиблюється. Парадокс поступу в XX Столітті полягає в тому, що чим більше світ розвивається, тим нерівномірніше ми наділені набутками цього розвитку. Сам розвиток стає рушійною силою несправедливості. Прибуток тих, хто найкраще заробляє – а їх 20 відсотків людства – в 1960 році, приблизно в середині нашого століття, був у 30 разів більший за прибуток тих, хто заробляє найменше – їх також 20 відсотків, а сьогодні, наприкінці цього століття найбагатші заробляють у 83 рази більше. Різниця між середньою довготою життя людини, яка народилася у високорозвиненій багатій країні, і довготою життя людини, яка народилася в країні вбогій, становить 25 років. Кожний, хто народився в краю заможному, мав наперед подаровані 25 додаткових років життя.

Нерівність відбивається в усіх галузях. Наприклад, медичні фірми, котрі перебувають в руках великих концернів, в основному американських, від 80 року по сьогоднішній день впровадили на світовий ринок 1230 назви нових ліків. Серед них тільки 14 ліків запобігають тропічним хворобам, а на тропікальні хвороби хворіє три чверті людства.

Проблемою сьогодні є не тільки голод, про який згадував в своїй обвинувачувальній промові прокурор. Сьогодні на світі – як це не парадоксально – панує надвиробництво харчових продуктів. Цих продуктів сьогодні на світі стільки, що можна було б нагодувати 120 відсотків нинішнього населення Землі. Проблема полягає в розподілі цих продуктів.

Сьогодні на Землі живе мільярд людей, котрі позбавлені роботи або мають тимчасову роботу. Мільярд людей, які, власне, не знають, що з собою зробити. Через 7 років на світі буде 700 мільйонів молодих людей віком від 15 до 24 років, котрі не матимуть перед собою жодної перспективи, оскільки народилися в селищах, позбавлених їжі й води. Що робити з 700 мільйонами молодих людей, які наділені енергією, волею до життя і для яких немає місця на світі? Ніхто не може дати на це відповіді.

Нерівність починається вже на рівні родини, де жінка і діти експлуатуються і живуть гірше чоловіків. Внутрішній розвиток окремих країн проходить також дуже нерівно. Є регіони, які експлуатують інші. Південь Бразилії жадливо експлуатує північ. Є країни, в яких існує внутрішній колоніалізм, визиск в межах власного народу, суспільства чи племені. Ці нерівності переходять далі, на світовий рівень. Такою є логіка капіталу. Інвестори шукають місць, де зможуть якнайшвидше й якнайбільше заробити. В результаті 82 проценти усіх капіталів світу сконцентровані в руках лише 20 процентів людства світу.

Бідні не мають жодних шансів вийти з цієї ситуації. А ми все частіше уникаємо цієї теми – бо не можемо знайти жодної відповіді. Не маємо міжнародних інституцій, здатних прийняти виклик. Виникла ситуація, котра виходить поза межі нашого уявлення і можливості реагування.

Електронна революція об'єднала нас в одну велику людську родину. Через глобальні засоби масової інформації ми будемо довідуватися про найважливішу проблему сучасного світу: багаті стають все багатшими, бідні все біднішими.

Обвинувач:

Обвинувачення з увагою й розумінням вислухало свідка. Я хотів би, однак, загострити увагу на кількох питаннях, порушених свідком. Чи конфлікти, про які йшлося, в масштабному та якісному відношенні притаманні тільки для XX Століття?

Свідок Капусцінський:

Так, вони характерні для XX Століття, до того ж в різних аспектах. Але спочатку я повинен – хоча виступаю свідком обвинувачення – сказати про велике досягнення підсудного, адже його діяльність сповнена парадоксів. Найбільшим досягненням XX Століття є факт, що на світі було ліквідовано колоніальну залежність. Якщо ми порівняємо дві мапи світу: з початку XX Століття і мапу з кінця XX Століття, то побачимо, що на першій маємо тільки кілька незалежних країн, а решта – це світ поневолений та залежний. Наприкінці нашого століття ми побачимо мапу світу, на котрій увесь світ є практично вільний. Звичайно, існують різні способи поневолення, різні форми залежності, але формально, з легальної точки зору, вперше за всю свою історію людство, як цілісність, стала суб'єктом історії.

Обвинувач:

Чи людство завдяки цьому стало більш щасливим?

Свідок Капусцінський:

Не всі стали щасливішими, але з'явився шанс, якого досі не було. Принципова помилка і велике непорозуміння полягало в тому, що досі розвиток оцінювався за національним валовим продуктом, тобто бралися сухі показники економічного розвитку. Сьогодні ми переходимо до повністю нового способу вимірювання прогресу в світі. Вперше був впроваджений гуманістичний параметр.

Обвинувач:

Чи означає це, що, поки не було впроваджено цих гуманістичних факторів, XX Століття було відповідальним за ситуацію?

Свідок Капусцінський:

Так, звичайно. Вважалося, що вистачить вибудувати якусь там кількість фабрик, доріг, будинків, щоб визнати, що настав поступ усього суспільства, поступ вартості людського життя. Це виявилось неправдою. Можна будувати фабрики, і водночас суспільство буде жити в злиднях.

Обвинувач:

З того, що сказав свідок, виникає, що можна розширити звинувачення, оскільки XX Століття залишило нам не тільки страхітливий спадок біди, але також змарнований людський капітал. Чи це слушна теза?

Свідок Капусцінський:

Теза слушна в тому розумінні, що ось вже вся людська родина здобула незалежність і хотіла б розвиватися. Повсюдно сьогодні відбувається т. зв. «революція очікувань» – *«revolution of expectations»*. Нам її нав'язують засоби масової інформації, які підсовують нам тільки зразки споживання. Трагедія із засобами масової інформації полягає в тому, що розповсюджуючи зразки високого стандарту споживання, вони забувають популяризувати зразки

праці. Високий споживацький стандарт висвітлюється засобами масової інформації відірвано від процесу роботи. Тому люди не можуть зрозуміти, чому одні мають все, а інші ні...

Обвинувач:

Ці механізми створило ХХ Століття?

Свідок Капусцінський:

Засоби масової інформації з'явилися у ХХ Столітті.

Обвинувач:

Отже, ХХ Століття несе відповідальність за виникнення умов, за яких можлива несправедливість?

Свідок Капусцінський:

Це результат помилкового мислення, наслідок розходження інтересів. Людство протягом десятків тисяч років жило в злиднях. Були якісь винятки, але людство як людство було дуже нужденним. Тільки останні віки витворили таку чисельну заможну верству. Вона зросла приблизно до 20 процентів усього роду людського і на тому зупинилася.

Обвинувач:

Людство наприкінці ХХ Століття стало більш несправедливе?

Свідок Капусцінський:

Несправедливо поділене людство – це його основна риса.

Обвинувач:

Дякую, більше питань не маю. Передаю свідка в розпорядження захисту.

Захисник:

Чи хоч коли-небудь світ був більш справедливий, ніж тепер?

Свідок Капусцінський:

Відмінність полягає в масштабі явищ. Людство на початку ХІХ Століття налічувало ледь півмільярда людей. Світ був тоді також несправедливий, але масштаб був інший. Нас вражають сьогодні цифри, вражає факт, що немає змоги зробити мільярд осіб щеплення від тяжких хвороб, які їм загрожують. У нас немає таких технічних засобів. Ми ніколи не займалися порівнянням цих колосальних явищ, які виходять не тільки за межі справедливого поділу, але переростають нашу уяву.

Ми не можемо собі навіть уявити, як живеться в бідних країнах. Це інші цивілізації, які живуть за власним ритмом. Не мають власних засобів, які дозволили б перейти на бік «цивілізації творення». Продовжують тривати в «цивілізації виживання», монотонній, такій самій, як сотні років тому. Недавно в Уганді я мешкав у хаті, де була кухня, котра складалася – просто – з трьох каменів. Потім я задумався: звідки я міг здогадатися, що то була кухня? Отож, я знав це з підручника археології, в якому показані були розкопки людських обійсть

п'яти-десятитисячної давності. Треба собі уявити життя в світі, в якому протягом п'яти або десяти тисяч років нічого не міняється. Вирвати їх з того стану – великий виклик для людства, для усіх нас.

Захисник:

Чи той факт, що ми усвідомлюємо масштаби цього нещастя, не є наслідком досягнень XX Століття?

Свідок Капусцінський:

XX Століття є суперечливим століттям. Це класичний приклад ситуації, в якій добро посилює зло, а зло посилює добро. У тому полягає найважливіший досвід XX Століття: ми вже знаємо, що не можна відділити добра від зла.

Винайдено ліки від хвороб, від яких колись масово вмирали. Антибіотики, щеплення від холери та інших тяжких захворювань. Це теж здобуток XX Століття. Люди живуть – як живуть, так живуть – але все-таки живуть.

Захисник:

Чи не правда, що члени людської родини у XX Столітті зблизилися так, як ніколи?

Свідок Капусцінський:

І так, і ні – це знову типова для XX Століття суперечність. З одного боку, здійснилася революція в засобах зв'язку, котра призвела – технічно – до зближення людських спільнот. Потрібно пам'ятати, що рід людський протягом десятків тисяч років жив в малих спільнотах. Археологічні розкопки поселень 20-30-тисячної давності показують, що людство складалося з малих груп, більш-менш 30-особових, бо власне стільки осіб могло прогодуватися в даному середовищі. Оскільки планету покривали непрохідні ліси, більшість людей народжувалися, жили й помирали в переконанні, що 30 осіб становлять увесь світ. Так формувалася наша свідомість. Електронна революція, яка відбулася нещодавно, по-перше, не охопила усієї планети, а по-друге, зближення, до якого призвела, є досить поверховим. Об'єднуючись за допомогою нової техніки, ми бачимо, що не маємо чого собі сказати. Не спілкуються між собою також цілі культури, і це також велика проблема, бо водночас ми приречені на життя у полікультурному світі.

Перший контакт культур є контактом неприязні. Перший людський рефлекс у зіткненні з чужим є завжди ворожий. Якщо певні структури, наприклад, політичні, закріплюють цей рефлекс у формі націоналізму, то від набере ознак стійкого стереотипу.

Недавно я повернувся з Індії. Населення Індії складається з більше мільярда мешканців. Подорожував краєм високої культури й думав: ніхто не чув тут про існування Баха, Моцарта, ані Данте, ніхто тут не знає нашої культури. Ми теж нічого про їхню культуру не знаємо. Живемо у світі багатокультурному, дуже мало про себе знаючи.

Захисник:

Ця дистанція не зменшується?

Свідок Капусцінський:

Помилка засобів масової інформації полягає на плутанині поняття «Європа» чи «розвинута країна» зі світом. Нам здається, що все, як в рекламі: «Увесь світ їздить на лижах «Олімп»!» Практично на лижах «Олімп» їздить лише частка проміля людства. Ми говоримо: увесь світ сидить в Інтернеті. Доступ до Інтернету має 2 відсотки людей на світі. Такою є дійсність!

Захисник:

Чи ви пригадуєте, щоб ще коли-небудь існували такі великі зусилля в надаванні допомоги тим, хто її потребує?

Свідок Капусцінський:

Ці зусилля радше зменшуються, ніж збільшуються. Сьогодні існують в залишковій формі. Коли в 60-х роках розпочався процес колоніального визволення, ООН прийняла ухвалу, в якій постановлялося, що розвинуті країни будуть призначати один процент валового національного доходу на допомогу країнам Третього Світу. Сьогодні, майже через 40 років, цей внесок серед наймилосердніших держав доходить ледве до 0,17 відсотків.

Захисник:

Отже, ми усвідомлюємо, що існує диспропорція між багатством і бідністю, ненажерством та голодом. Але чи величезний технічний поступ, економічний розвиток, досягнутий хоча б частиною людства, не є досягненням? Якби не він, чи обговорювали б ми шанси для бідних взагалі?

Свідок Капусцінський:

Бракує інституцій, бракує механізмів справедливого поділу матеріальних багатств. ООН не справляється з такою роллю. Є чимало прикладів індивідуальної жертвності: є «Лікарі без кордонів», інші гуманітарні та позаурядові організації, але обсяг їхньої діяльності і можливостей охоплюють лише невеликий обсяг потреб. Потрібно також пам'ятати, що допомога має дві сторони: часом допомагає, але водночас примушує людей покидати села і йти до міста. Бо тільки туди доходить міжнародна допомога. На околицях міст постають гігантські табори мігрантів, які живуть виключно завдяки допомозі. Вони ніколи не повернуться додому. Того села, яке вони покинули, вже немає, усі каналізаційні системи забиті, худоба вимерла... Надодаток це часто терени, де точиться якась громадянська війна. Міграція стає для них єдиною доступною формою існування. У той момент, коли допомога перестане надходити, ці люди загинуть. Що, зрештою, часто й трапляється.

Захисник:

Чи, однак, ті досягнення XX Століття в техніці та економіці можуть допомогти подолати страждання людей?

Свідок Капусцінський:

Повинні. Але структура розподілу багатств є такою, що дуже важко щось радикально змінити.

Захисник:

Дуже дякую. Не маю більше питань.

Обвинувач:

Викликаю свідка Анджея Вайду, режисера.

Свідок Анджей Вайда:

Сподіваюся, пане Голово, що ви не зажадаєте від мене, звичайного кінорежисера, щоб я говорив правду й тільки правду. Бо в мене та моїх великих попередників: Свіфта, Гоголя та інших митців не залишилося б роботи.

Незважаючи на те, що я виступаю як свідок обвинувачення, спробую захищати вік, в якому я жив. Незалежно від усіх представлених тут обвинуваченням і свідками злочинів і бід, котрі XX Століття принесло з собою, я повинен признатися, що жив у світі людей, котрі, як свідки цього століття, справилися з викликом часу. Якщо сидить перед нами Марек Едельман, котрий чинив опір усім кошмарам, які насилали на нього наші часи, якщо Ришард Капусцінський так проникливо зумів поставити діагноз хворобам XX Століття, то я думаю, що XX Століття – це не змарноване століття.

Думаю, що і раніше існували великі біди. Як режисер-початківець я заробив виразку дванадцятипалої кишки і був з цього гордий, бо мені казали, що це хвороба інтелектуалів. Я довідався пізніше, що бушмени також хворіють на виразки, оскільки живуть у постійному стресі. Я боявся, чи прийдуть глядачі в кіно, а вони бояться, чи якась мавпа не скочить їм на спину. І яка в тому різниця? Хвороба та сама. Думаю, що багато бід, багато драм і трагедій XX Століття були вже знані раніше. А якби я народився рабом у Римі, чи мав би більші, ніж у XX Столітті, можливості?

Адже Століття XX, при усіх своїх негараздах, дало нам великі шанси. Моя освіта є, напевно, поверховною, але я пам'ятаю твердження, що сила дії дорівнює силі протидії. Якщо сила дії у XX Столітті була такою, як її представили обвинувач і свідки, то і реакція має бути чогось варту. Марек Едельман, Барбара Скарґа, Ришард Капусцінський намагаються не тільки зрозуміти світ, але ставити йому чоло.

Тут говорилося, що глядачі, які приходять до кінотеатру, становлять масу, якою легко оволодіти, але якщо це так, то лише тому, що герої фільмів є винятковими особистостями. Вочевидь, маси гостро потребують винятковості. Можливо, не треба більше прагнути до часів, коли всі все про себе знають. Може, як кілька хвилин тому сказав Ришард Капусцінський, нам немає чого один одному сказати, але раніше навіть і цієї комунікації – а отже, і шансу на порозуміння не було.

Думаю, що наше століття зі стількома злочинами, брехнею й обманом, дало нам багато що зрозуміти. Тому я маю почуття, що ми входимо в XXI Століття з надією.

Обвинувач:

Це дуже цікаво, але постає питання, чи досягнення людства в XX Столітті не виникали ніби наперекір випробуванням, які зіслало на нас XX Століття?

Свідок Вайда:

Одне пов'язано з другим. Нещастя й трагедії визволили великі сили в митцях, в науковцях, котрі пробували їм ставити чоло.

Обвинувач:

Це прекрасно: віра в мистецтво. Але ж видатні представники мистецтва часто служили апаратові влади, а прекрасні формальні досягнення служили деморалізації людей. Що ви думаєте з цього приводу?

Свідок Вайда:

Це правда. Напевно, багато митців стали на хибну стежку, але спробуймо поглянути на них, як на людей, котрі вірили, що світ повинен ставати кращим... З ХІХ століття ми винесли переконання, що техніка нас наблизить до волі, що засоби зв'язку визволять нас від забобонів. Я це переконання виніс зі школи, з костелу, з моєї родини. Ми вірили, що світ стане більш відкритий і цивілізований. Коли я слухав Ришарда Капусцінського, я задумувався: звідки мені відомі усі ті діагнози? Де я цього вчився? А це було на лекціях марксизму. Ми вірили, що повинні знайти способи, щоб вилікувати світ. Якщо, отже, частково, я песиміст щодо століття, яке надходить, то тільки тому, що, на жаль, ми вже випробували певні речі й знаємо, що вони не можуть вдатися.

Обвинувач:

Тобто ХХ Століття є сумним століттям, бо це час реалізованих, а тому змарнованих мрій?

Захисник:

Протестую!

Голова Трибуналу:

Це не було питання, це було міркування. Прошу інакше сформулювати питання.

Обвинувач:

Чи Ви вважаєте, що ХХ Століття було століттям змарнованих мрій?

Свідок
Анджей
Вайда

Свідок Вайда:

Ні, з цим я не можу погодитися.

Голова Трибуналу:

Мовою судівництва у такій ситуації треба сказати, що обвинувач добився відповіді.

Свідок Вайда:

Я не хотів би, щоб обвинувач мав у цьому випадку рацію. Тому, що дуже багато свідомих людей, а я думаю, що про них ми тут в основному говоримо, працювали над тим, щоб людство уникнуло бід, котрі спали на нас. А якщо так сталося, мабуть, в цьому була якась потреба. Ейзенштайн, який робив фільми для Сталіна, та інші, котрі знімали фільми у ті часи, не обов'язково повинні нести вину за злочини

сталінізму. Я думаю, що багато з них вірили, що цього можна уникнути. Сьогодні усі дуже обережні. Сьогодні ніхто в нічому не хоче брати участі, оскільки ми опеклися на комунізмі чи на гітлеризмі.

Обвинувач:

Ви сказали, що свідомі люди підкорилися, однак, історичній необхідності. Чи це означає, що вони зреклися волі? Тобто існує якась розрив між волею та свідомістю?

Свідок Вайда:

Ні. Але вони думали, що воля – це усвідомлена необхідність.

Обвинувач:

Тобто ви погоджуєтеся, що ці мислячі люди були вражені Гегелем?

Свідок Вайда:

Я ніколи не читав Гегеля, а теж був вражений.

Обвинувач:

Чи може бути великою справа, котра веде до масового знищення людей?

Свідок Вайда:

Напевно ні. Не можна захищати тих, котрі брали участь у злочинах, але я думаю, що треба, однак, проявити трохи розуміння для деяких людей, які жили у ті часи. Тотальне засудження веде нас, на жаль, хибним шляхом.

Обвинувач:

Розуміти треба так, що ви погоджуєтеся – прошу мене виправити, якщо я помиляюся, - з тим, що потрібно з розумінням підходити до людей як до особистостей, відділяючи їх від системи, чи не так?

Свідок Вайда:

Так я думаю.

Обвинувач:

Зате предмет обвинувачення, тобто діяльність XX Століття, ближче до того явища, яке ми називаємо системою?

Свідок Вайда:

Це правда, тому я дивуюся тим усім, котрі в такий важкий час пробували протиставитися злу, навіть якщо не відмовлялися від участі в тому, що пробуджувало в них нехай оманливу, але все-таки надію.

Обвинувач:

Дякую, не маю більше питань.

Захисник:

У мене кілька питань до свідка. Дякую за прекрасний виступ. Хотів би тільки заторгнути галузь, в якій так активно працює свідок. Сто років ХХ Століття – це водночас сто років кіно. Чи засоби вираження, котрі були вироблені кіномистецтвом, дають нам можливість глибшого пізнання один одного і розуміння дійсності?

Свідок Вайда:

Напевно. Хоча свідок Ришард Капусцінський мені усвідомив, що це стосується тільки невеликої групи – біля 20 відсотків людства. Але не знаю, чи ми, як люди кіно, можемо брати відповідальність за те, що наше мистецтво не виходить за рамки тих 20 процентів.

Захисник:

Дуже дякую, не маю більше питань.

Голова Трибуналу:

Дякую свідкові. Обвинувачення представило усіх своїх свідків. Дуже прошу, пане адвокате, викликати свідків захисту.

Захисник:

Викликаю свідка захисту Марка Едельмана, лікаря.

Свідок Марек Едельман:

Безпощадність, яку тут проявив прокурор, мала нібито доводити, що не тільки світ жахливий і ХХ Століття жахливе, але й ті, хто живе сьогодні, не відомо, як довго ще витримають. Ми, зрештою, теж! Шановні пані й панове, це слідство триває вже аж три години! Отож, я буду говорити коротко.

Образ, представлений прокурором і свідками звинувачення, це чистісінький апокаліпсис. Мені здається, що цей образ тенденційний і помилковий. Дійсно, був фашизм, був комунізм, вбито мільйони людей, але хто це зробив, я вас питаю? Це зробили люди! Кадебісти й енкаведисти не спали з неба, ані Господь Бог, ані диявол їх сюди не засиляли!

Що таке «лад»? Що таке «система»? Системи й лади творять люди! Обвинувач говорить, що система знищує людину, але я хочу нагадати, що спершу інша людина створила систему. У цьому полягає помилка обвинувачення! Неправда, що не людина була винною, а система, котра нібито спала з неба та вчепилася в горло людей, а вони ще й добровільно далися на заклання. Це зробили люди! Так відповів Блюм, коли хтось йому сказав, що концентраційні табори зробили німці. Дав відсіч: «Ні, це зробила людина людині». Так само й з комунізмом. Я дуже прошу, щоб з людини не робити лялечку, яка, мов те немовля, найохочіше лежала б собі в колисці.

Потрібно також пам'ятати, що це століття поза гітлеризмом, фашизмом, комунізмом і страхітливою гекатомбою трупів, до котрої само допустило, мало також інший образ. Хто з вас пам'ятає Ганді? Від нього почалися – у ХХ Столітті! – права людини. І ось маєте демократичну державу з мільярдом населення! Там немає вже голоду, хоча в ХІХ столітті в Індії вмирали від недоїдання. А Америка? Було рабство, ку-клукс-клан, вбивали чорних. У ХХ столітті Труман посадив негрів до автомобіля, поставив поряд двох солдатів для охорони і від того моменту почався кінець сегрегації!

А Південна Африка? Я там був! У Кейптауні – в Йоганесбурзі ще цього немає, але в Кейптауні! – білі хлопці і чорні дівчата цілуються у всіх на очах. Чи це не зміна? Чи це не поступ? Чи це поразка XX Століття?

Хтось тут погано говорив про медицину. Чому в Індії живе стільки людей? Бо міжнародні організації завезли щеплення від віспи. А в скільки разів зменшилися захворювання на проказу в Африці? Тож я Вас прошу: без апокаліпсиса!

Після війни постає організація, з якої всі сміються – називається ООН. Нічого не може зробити, але в 1946 році приймає Всесвітню декларацію прав людини. Тривалий час їй нічого не вдається. Можна вбивати, бо ООН і так нічого не зробить. Тому й вбивають.

(Тут я ще раз хочу нагадати, що людина – це погана інституція. Господь Бог препогано її створив, дав їй замало сірих клітин, всього лише шість мільярдів має в цій коробці, і тому вона така погана. На щастя, є там доволі вільного місця, отже, може, наступна мутація буде більш вдалою).

Але раптом щось змінилося. Мілошевіч – як багато хто до нього – вбивав албанців, аж прийшли американські та польські війська і забороняють вбивати. Фашизм розуміє тільки силу і тому потрібно йому часом, в обороні людини, цю силу показати. Зараз ви закричите: а чому не вчинять так само з Чечнею? Але що мають вчинити? Скинути атомну бомбу на Росію? На жаль, не всіх ще можна захистити.

Світ не прямує просто вперед, бо історія йде зигзагами. Буде трохи краще, потім трохи гірше, так як з кожною хворобою. Не відразу можна вилікуватися: трохи вгору, трохи вниз, а врешті-решт, або так, або інак.

Але ви повинні пам'ятати, що 90 відсотків того, який світ є, не залежить ні від Гітлера, ні від Сталіна, а залежить від кожного громадянина. Бо навіть якщо не було хліба в Ленінграді, то це ще не був привід, щоб тисячі людей з Червоної Армії мали йти вбивати людей на Україні. Агресія є, однак, фундаментальною рисою кожної людини. Прошу про це пам'ятати. Це генетично вроджена, атавістична риса, і дуже тяжко її позбутися чи то в XIX, чи в XX, чи в XXI столітті.

Але те, що сталося в Косові, в Тиморі, в Руанді, коли приїхали французи, щоб врятувати тутсі, - оце наше майбутнє, хоча не настане воно відразу. Але таки буде XXI століття: громадянське, людське. І це все, що я хотів сказати. На питання відповідати відмовляюся.

Свідок
Марек
Едельман:

Голова Трибуналу:

У цьому випадку Трибунал не буде накладати штрафу. Дякую свідкові.

Захисник:

Викликаю свідка захисту Антонія Ліберу – письменника. Як би ви визначили стан свідомості підсудного?

Свідок Антоній Лібера:

Високий Трибунале, доробок підсудного ХХ Століття з точки зору окремої людини не виглядає привабливо. Переважає в ньому справа знищення. Ті нечисленні благодіяння, такі, як поступ у медицині чи електрифікація, що полегшують життя, завжди мають, зрештою, зворотний бік медалі і не врівноважують зла, яке є на його рахунку. Кількість і масштаб злочинів, гвалтів, страждань і кривди, які були нанесені людству, є надто великими, а тому все нас схиляє до того, щоб сказати: винний.

Але якщо ми говоримо «винний» і маємо намір засудити, якщо в ідеях, вчинках і діях підсудного ми бачимо більше зла, то потрібно поставити питання про його осудність. Чи мав він принаймні свідомість, що коїть і що з ним самим відбувається? Я хочу внести клопотання, щоб стверджувальну відповідь на таким чином сформульоване питання - якщо буде саме така відповідь - визнати за пом'якшувальну обставину, хоча на перший погляд це видається парадоксом. Але зважмо, що ми в людині звикли цінувати найбільше? Сліпу волю, природні нахили, інстинкти й прагнення - чи самопізнання, культуру, усвідомлення гріха й заборони? Якщо друге, то мусить нам бути ближчий найбільший злочинець, який, проте, знає, що існують закони й норми, і що деякі речі самі по собі погані, ніж навіть безпечна - принаймні тимчасово - особа, котра не має уявлення про будь-які норми і взагалі живе в світі поза добром і злом.

У чому, однак, в цьому випадку виражається така свідомість? Де шукати її проявів? Що свідчитиме про неї? У випадку підсудного домінуючим фактором є мистецтво. Особливо література в широкому розумінні. У натхнених словесних творах, незважаючи на їх жанр - поетичний, прозовий чи публіцистика, людина багатьма способами і на різних рівнях змальовує сама себе, створюючи автопортрет. Намагається вловити, ким є на даному етапі розвитку, виявити про себе істину. Так було від початку нашої цивілізації, і, власне, таку роль виконують найбільші твори, які постали на Землі. Людина описує в них сама себе на тлі землі й зірок.

Підсудний і тут нагрішив небувало. Його найбільший гріх - це масова культура, комерціалізація мистецтва, підписання пакту з мамоною і пільгові тарифи. Ніхто з його попередників не наробив стільки сум'яття, не наплотив стільки шарлатанської маячні й неадекватного бельотіння і жоден з них до такої міри не розхитав критеріїв оцінки й не зруйнував ієрархій. А проте в цій купі кічу і бездумно-веселої творчості, в цих Гімалаях паперу, які він зачорнив друком, можна віднайти речі не тільки цінні, але й такі, що відповідають міркам давніх шедеврів.

Те, що мені здається найбільш важливим і цінним, те, що власне є сумлінням і серцем, знайшло свій вираз у творах щонайменше п'ятих письменників. Можливо, саме у них найповніше. Перший і найстарший з них творчий гігант - Томас Манн, автор в даному контексті щонайменше трьох творів. Це такі романи, як «Чарівна гора», «Йосиф та його брати» і, нарешті, «Доктор Фаустус». Потім дехто зовсім інший, причому з усіх точок зору: талантом, особистістю й життєвими позиціями, нищений хворобою Франц Кафка, автор «Процесу» і «Замку». Далі Томас Стернз Еліот, метафізичний поет, автор таких двох поем як «Безплідна земля» і «Спустошені люди». Далі геніальний Джеймс Джойс, візіонер і реаліст, мученик пам'яті й стилю, майстер слова і митець з абсолютним слухом, автор великого роману під назвою «Улісс». І, нарешті, наймолодший з них, а разом з тим, бути може, останній з роду титанів, тобто максималістів, які трактують творчість як виконання доленосної місії, - письменник тихий та скромний, який уникає мирської суєти, сконцентрований виключно на вираженні того, що говорить йому внутрішній голос, мовчазний Самуель Беккет, автор

щонайменше двох творів символічного звучання: «Чекаючи на Годо» і одноактної «Кінець гри».

Що єднає цих п'ятьох письменників? Чому саме вони? Який спільний знаменник названих тут творів? По-перше, всі вони звертаються до великих міфів людськості – іудео-християнських, грецьких, західноєвропейських, а при цьому (і в силу того) порушують проблеми першочергового значення, звертаються до фундаментальних речей, як, наприклад, прапочаток історії людини, її покликання, суть існування, врешті, трансценденція та ідея спасіння. По-друге: усі вони мають гостре передчуття кінця шляху, відчувають, що стоять перед якоюсь межею і щось вже остаточно вичерпалося, а тому в сенсі естетичному можлива тільки пародія. Пародія, а потім перехід на побутовий рівень, ніби повернення з висоти архетипів до вихідної точки. У кращому випадку це є акт замикання кола, абсолютно без перспективи розімкнути його наново. Цей виразний апокаліптичний тон є для них спільний. Врешті, по-третє, усі вони в подібний спосіб інтерпретують причини такого стану речей. Джерела кризи культури і вибуху хаосу вони, здається, вбачають в емансипації розуму, в повільному, але послідовному відході від сакрального, в захопленні природою і нестримним бажанням розгадати її таємниці.

При цьому вони не роблять висновків - чи було це помилкою, чи ні, і чи взагалі був якийсь вибір. Констатують, що так сталося і вказують на наслідки. У їхніх творах вчувається лемент або глумливий сміх, блюзнірство змішується в них з волянням про помилування.

Варто тут додати, що існують й польські письменники, які кружляють думкою в колі цих ідей і чий твори пронизує подібна інтуїція. Назву хоча б трьох найбільш яскравих та їхні твори: Станіслав Ігнацій Віткевіч та його драми, особливо «Ненаситність», «Прощання з осінню», Вітольд Гомбровіч в «Щоденнику», а особливо в своїй критиці сфери сучасності в пізньому пам'ятному есе «Чим розумніше, тим дурніше». І, нарешті, Чеслав Мілош в багатьох творах, у катастрофічних віршах, написаних ще до війни, в «Метафізичній паузі» і в «Моральному трактаті», а в основному в «Землі Ульро», підсумку його філософських роздумів. Підсумуймо сказане.

Виразною домінантою найвідоміших творів найкращих письменників ХХ Століття є тверде переконання в тому, що людина деградує. Колись вона була богатирем, як Одисей або Йосиф, пізніше лицарем або королем, як Парсеваль, Роланд, Артур, як Макбет, Ричард і Лір, нарешті, вченим доктором або геніальним митцем, як Фауст. Нині - покидьок і підсудний, як К., людина, закинута в безмежжя безплідної землі, або волоцюга, каліка, мов літературні постаті Беккета.

Цивілізація росте, людська істота дрібніє. Витвори людських рук пнуться вгору й стоять випростовані, а сама людина розпростерта в занепаді. А тому не можна сказати, щоб підсудний не усвідомлював того, що з ним діялося, ким він був, коротше - ким ставав. Навпаки, виразно видно, що він мав повну ясність щодо свого становища і міг дати оцінку своїм вчинкам. А можна навіть сказати, що то від нього самого вийшла ідея суду, який ми сьогодні чинимо. То він сам себе звинувачує і сам себе сьогодні судить. Як я сказав на початку, такого роду акт становить пом'якшуючі обставини. Було б значно гірше, якби бракувало подібної самосвідомості. Тільки що з цього випливає? Що підсудний, знаючи, що йде хибним шляхом, не мав сили волі зупинитися? Що, коротко кажучи, згрішив слабкістю характеру? Чи може, однак, вже просто не міг, може, акт повернення з хибно обраної дороги перевищував його сили? Або, може, він взагалі не мав жодного впливу на стан речей? Може, він просто обтяжений поганими хворобами, успадкованими від своїх попередників? Може, його діяльність та її наслідки були невідворотними через його

зіпсованість і тягар колишніх схиблень, які сягають корінням Бог зна як глибоко, може, самісіньких джерел. А тому його доля була визначена зарання. Цього не можна довести, але не можна й виключити.

Можна тільки стверджувати, що підсудний є в незгоді з самим собою, а його серце кривавить. Він сам себе не схвалює, але неспроможний змінитися. А не змінюючись протягом усієї еволюції, перетворюється в щось, чим зовсім бути не хоче, навіть тим, що його жахає, бо бачить в цьому заперечення своєї власної суті, того, з чим протягом століть він себе ідентифікував. Цій ситуації не позаздриш. Тут поспівчувати треба. Скажемо прямо: який би суворий вирок не був винесений на цьому процесі, ходу історії він не змінить.

Голова Трибуналу:

Пане захисник, свідок до ваших послуг.

Захисник:

Я хотів би запитати про дуже конкретний випадок з історії XX Століття. Ніколає Чаушеску, який володів величезним апаратом терору, дав колись наказ реєструвати друкарські машинки і ксерокопіювальні апарати, як реєструється зброя. Навіщо?

Свідок Лібера:

Я гадаю, що він боявся голосів на зразок тих, про які я згадував, тобто боявся звинувачення з боку сумління людства, чим виступає література.

Захисник:

Чим була цензура у XX столітті?

Свідок Лібера:

Забороною голосу сумління.

Захисник:

Дякую, більше питань не маю.

Обвинувач:

Якщо я добре зрозумів, свідок підтвердив, що суд, який тут відбувається, правомірний.

Свідок Лібера:

Так, є правомірний, але водночас свідчить на користь підсудного.

Обвинувач:

Але ж образ, який змальовує література, на яку ви посилалися, є далеко не таким образом, що його давала література попередніх віків.

Свідок Лібера:

Різниця полягає в тому, що діагноз ситуації, в якій опинилася людина, є надзвичайно песимістичний і б'є на сполох.

Обвинувач:

Людина XX Століття...

Свідок Лібера:

...бачить себе саме такою. Це означає, що існує доля, над якою людина не владна.

Обвинувач:

Тому свідок хоче зняти більшу частину відповідальності з XX Століття і перенести її на долю, на необхідність. А в цьому залі прозвучала вже фраза, що то людина приготувала таку долю людині...

Свідок Лібера:

Так. Я погоджуюся з цією думкою, бо в певному розмінні, хоча й іншими словами, я говорив те саме.

Обвинувач:

Не зовсім. Наскільки я зрозумів, свідок підтвердив, що серце XX Століття кривавить. Натомість, якщо то людина людині приготувала таку долю, це означає, що одна людина ранив іншу. Чи ви погоджуєтесь з висновком, що то людина людині завдає ран?

Свідок Лібера:

Тільки що це означає, що людина людині...

Обвинувач:

Стріляла в потилицю!

Свідок Лібера:

Я розумію питання, але мені йдеться про те, як ми визначимо підсудного. Я хочу розглядати сьогодні людство як одне ціле. У такому розумінні, ця єдина істота сама себе гвалтує. Коли одна особа стріляє іншій в потилицю - людство саме себе гвалтує.

Обвинувач:

Тобто ми є століттям самовбивць?.

Свідок Лібера:

У певному розумінні так...

Обвинувач:

Дякую, не маю більше питань.

Голова Трибуналу:

Судовий
розпорядник
св.ш.
Адам
Бонцький

Дякую свідкові. Судочинство наближається до кінця. Трибунал дякує усім свідкам, особливо за їхній внесок у вияснення міри відповідальності ХХ Століття.

Чи будуть ще якісь клопотання у зв'язку з речовими доказами?

Захисник:

Так, Високий народний Трибунале, захист пропонує розглянути як доказ пакет документів.

Це:

Трактат Європейського Союзу, Декларація прав жертви, Конвенція охорони прав людини і основних свобод, сан-франциська Хартія Об'єднаних націй, Статут Ради Європи, Конвенція про спеціальні місії, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права з Нью-Йорку, Європейська соціальна хартія, Конвенція про мирне розв'язання міжнародних спорів, Статут Міжнародного трибуналу юстиції, Всезагальна декларація прав людини, енцикліка «*Evangelium vitae*», енцикліка «*Veritas splendor*», енцикліка «*Fides et ratio*», лист свідка Марка Едельмана до Білла Клінтона, а також – насамкінець – молитва Івана Павла II, замурована в єрусалимській стіні.

Ось ці документи. Прошу долучити їх до судової справи.

Голова Трибуналу:

Прошу обвинувачення висловити своє ставлення до цього клопотання.

Обвинувач:

Це дуже цікава пропозиція, оскільки представлене зібрання документів може свідчити як про добру волю їхніх авторів, так і про їхню безпорадність. Бо вони є спробою відповіді на страхітливий виклик підсудного і море крові, яке пролилося у ХХ Столітті. Складали їх люди доброї волі. На мою думку, ці документи не мають ваги доказу в даній справі, отже, обвинувачення не стане займати щодо них жодної позиції. Можна долучити їх до процесу, можна не долучати...

Голова Трибуналу:

Трибунал долучає ці документи. Прошу обвинувача проголосити заключне слово.

Обвинувач:

Робота, проведена під час цього процесу, вимагала великих зусиль не тільки від свідків, не тільки від Високого Суду і лави присяжних, але й публіки. Після чотирьох годин процесу, я хотів би коротко підсумувати те, що ми почули.

Встановлено, що неможливо оцінити кількість жертв діяльності підсудного. Ці цифри виходять за межі нашої уяви. Запитаймо: сто чи двісті мільйонів вбитих? Але смерть лише однієї людини вже є неймовірною трагедією. Ті цифри, що виходять за межі розуміння, є одним з доказів того, якою безпорадною є людина у ХХ Столітті, оскільки вона навіть неспроможна досягнути масштаб учиненого зла.

Ми встановили: у ході перемін у духовній та психологічній сфері анонімність окремих осіб призводить до втрати відповідальності. У галузі науки встановлено, що в ХХ Столітті мав місце, з одного боку, замах на логіку і наукову істину, тобто спроба зруйнувати зсередини етос науки, з іншого боку – мало місце використання наукових досягнень в процесах знищення й злочинності. Цей зв'язок був, без сумніву, доведений.

Встановлено, що світ загруз в конфліктах, котрі роздирають усю земну кулю. Людство було обдароване благословенним багатством, але не спромоглося розподілити його справедливо між сотнями мільйонів злидарів. Винуватцем цієї ситуації, з якої, як здається, немає виходу, є, власне, підсудне XX Століття.

Тут багато говорилося про відповідальність структур. Один зі свідків звернув увагу на те, що відповідальність несуть тільки люди. Так, це дуже слушне зауваження. Пам'ятаймо, однак, що можна маніпулювати людською агресивністю. В людині є дві потужні сили: одна схиляє нас до будівництва, творення, друга - до агресії. У XX Столітті виникли структури, які схиляли до маніпулювання агресивністю. Тоді агресія – це вже не просто сума агресії окремих осіб, але демонічна сила.

Ми встановили, що мистецтво XX Століття відтворює пейзаж безплідної землі, яку населяють спустошені люди, чим водночас звинувачує це Століття.

Присяжні судді, на вас лежить велика відповідальність. Без перебільшення наслідую сказати, що ви стаєте цієї миті сумлінням світу. Від вашого рішення дуже багато залежить, може бути, навіть доля прийдешніх поколінь.

Закликаю визнати підсудного винним.

Голова Трибуналу:

Дякую обвинуваченню. Голос надається захистові.

Захисник:

Я опинився у важкій ситуації. Стільки свідків у залі, стільки мудрих людей, з величезним досвідом XX Століття. Я хотів би говорити з перспективи звичайного людського досвіду, який позначений передусім надією. Найохочіше я зняв би тогу і сів би поряд з Вами, панове судді.

Ваш вирок має бути ви роком надії. У ньому має звучати довіра. Ваш вирок мусить засвідчити безумовний факт: перемогу й відвагу XX Століття! Відвагу в боротьбі з жорстокістю, з кровопивцями, яких – що й казати – випустив на волю палій. Не підлягає сумніву, що коли Джозеф Конрад на зорі XX Століття писав: «Серце пітьми», то його геній, передчуваючи зловорожий клімат, вгледів палія – ніцшеанську волю до влади, зловісну постать надлюдини. Це все було описане також в «Бісах» Достоевського. Достоевський говорив категорично: усе буде залежати від XX Століття. Відповідаємо йому: XX Століття перемогло кровопивців, які вторглися в XX Століття з XIX-го!

У супроводі звуків вагнерівської музики вийшла на арену історії надлюдина. І велика мужність людей на планеті Земля стала причиною того, що попри всі негаразди, про які говорив свідок Ришард Капусцінський, ніколи в новітніх часах історії людства не було стільки надії і стільки відкритих шляхів у майбутнє.

Бувають злочини, тоталітаризм стукає інколи в двері, але людство вперше в історії написало свої закони. Цей кодекс починається зі ствердження, що гідність людини лежить в основі всіх законів і обов'язків, що людина має право на щастя, на волю. Чи це завжди вдається? Звичайно ні, але напрям вже визначено.

Я запитав свідка Міхала Геллера про останню кнопку, на котру ще не натиснули. Але історія науки у XX столітті навчила нас ще дечого. Коли я ходив до школи в 60-і роки, у суспільстві панувала доктрина: нас переконували, що небеса порожні, а ми незабаром усе пізнаємо й створимо рай на землі. Сьогодні мої діти не мають таких проблем, бо завдяки науці, яка пішла так далеко, ми знаємо, що ніколи не відповімо на останнє питання. І це

великий успіх, оскільки змушує нас бути об'єктивними до самих себе. Панорама Землі й Місяця - також досягнення XX Століття, але водночас це лапідарний образ того, що ми називаємо «глобалізацією», тільки в позитивному значенні цього слова. З цієї перспективи видно, що Земля є крихкою пилинкою, самотнім ковчегом Ноя, а наше життя – лише мить, яка є чудовим даром. Знання цього робить нас покірними в стосунку до світу, в якому ми функціонуємо. Цього нас навчило XX Століття.

Панове судді! Чи могли б ви засудити XX Століття? Тобто жертви, мужні люди, герої - хіба вони не перемогли? Точка зору, яку висловив прокурор – прошу пробачення, що скажу, але *«audiat et altera pars»*, ми перебуваємо в залі суду, перед трибуналом – чи не криється в ній блюзнірство? Непомічання зла – це велика провина! Але непомічання добра – це блюзнірство! Не помічати перемог – це блюзнірство! Перемога, тобто *«sapaх Dei»*, відповідь Богові, яку дало людство в кінці XX Століття. Перемога! Перемога, а отже, виправдання!

Чи ми можемо бути свідками в своїй справі? Думаю, що ні, але ми повинні дати свідоцтво істині. Не змарнувати надії, з якою маємо увійти у XXI століття. Зрозуміти, що в титанічній боротьбі зі злом ми перемогли.

Я дозволив собі принести сюди малу, непозірну книжечку зі вступним словом місцевого єпископа, написану священником професором Юзефом Тішнером. Назва: «Дороги й бездоріжжя милосердя». Дозволю собі зачитати один фрагмент: *«Милосердя у Робесп'єра виражається у терорі без меж»*. Так, милосердя двадцятивічних Робесп'єрів виражалось терором без меж. *«Милосердя сестри Фаустини виражається у прощенні без меж»*. Чи не випадково мислення обвинувача просякнуто упередженнями, а не реальним оцінюванням ситуації й фіналу XX Століття, такого, яким воно є в дійсності? Котра з постатей історичної драми XX Століття є ближчою до істини про милосердя – і додам: до істини про любов – котра з тих постатей перемогла у XX Столітті? Куди була скерована людина, яка завмерла посередині, між атавізмом і Господом Богом? Сьогодні! Тут! У Кракові! 1 квітня 2000 року! Бо це наш час і місце.

Куди, панове присяжні судді, ви спрямуєте людину? Чи дійсно XX Століття перемогло? Адже ж перемогло! Вношу пропозицію виправдати підсудного.

Голова Трибуналу:

Захисник має право на репліку.

Захисник:

Перепрошую, Високий Трибунале, я хотів би запропонувати ще один документ. Ось екземпляр «Тижодніка Повшехного», як останній доказ захисту.

Голова Трибуналу:

Цей доказ добре відомий Трибуналові. Немає потреби представляти його. Прошу обвинувача...

Обвинувач:

На противагу захисту я не займався емоційним станом мого чудового супротивника, тому важко мені закидати, що мною керувала упередженість.

Мною керувала правда і тільки правда. А про правду я нагадую від імені жертв. Бо пробачити можна тих, хто кається. А для тих, хто не проявляє розкаяння і далі вперто триває в омані, пробачення немає. Умовою прощення – не знаю, чи пан захисник про це ще пам'ятає – є розкаяння в гріхах. А також тверде рішення виправитися і щира сповідь.

Цей суд був сповіддю, але я боюся, що не тих, котрі повинні спокутувати.

Захисник:

Відповім коротко, Високий Трибунале і панове судді, посилаючись на виступ свідка Лібери. Існує такий прекрасний твір, автором якого є Сімона Вейл, який водночас є свідоцтвом XX Століття. У ньому є таке ось, пане обвинувач, речення про правду: *«Правда є там, де перетинається добро з розумом»*. Але добро повинно бути! Добро перемогло у XX Столітті! І це правда!

Обвинувач:

А добро – це те, що виходить поза інтереси особи. Це також цитата з Сімони Вейл. Незалежно він того, чи переможе тут обвинувачення, чи захист, вношу пропозицію, щоб перемогла правда.

Захисник:

Високий Трибунале, захист завжди має останній голос. Обвинувач говорить про колектив, обвинувач говорить про маси, чи означає це, що обвинувач вимагає колективної відповідальності? Тут протиріччя.

Обвинувач:

Ні. Я тільки вимагаю признати, що XX Століття несе відповідальність за свої дії. Дякую.

Голова Трибуналу:

Дякую обвинуваченню й захисту.

Присяжні судді, нинішній процес, звинувачення, поставлені підсудному, дозволяють сформулювати вісім запитань, з якими я зараз звертаюся до вас:

- 1) Чи підсудний винний у наслідках своєї легковажної довіри розуму?
- 2) Чи підсудний винний у поневоленні людини шляхом підпорядкування її масі, спроби позбавлення людини її індивідуальної цінності з метою перетворення її тільки на члена колективу, народу або класу?
- 3) Чи підсудний винний у зведенні демократії до влади більшості, а, отже, до чистої процедури, позбавленої дороговказу у вигляді об'єктивної вартості?
- 4) Чи підсудний винний у деградації цінності життя людини?
- 5) Чи підсудний винний у поділі світу на багату північ і бідний південь?
- 6) Чи підсудний винний у безвідповідальному використовуванні наукових відкриттів?
- 7) Чи підсудний винний у втраті людиною здатності раціонального пошуку сенсу життя?

8) Чи підсудний винний у розриві процесу передачі пам'яті і знищенні культури шляхом її підміни масовою культурою?

У зв'язку з останнім питанням дозволю собі на певне уточнення. Розглядаючи цю проблему, прошу пам'ятати про присутність у нашому житті осіб, котрі сьогодні тут виступили. Чи це є доказом перерваної пам'яті, чи доказом надії на її збереження?

Судді йдуть на нараду.

(Перерва)

Судовий розпорядник:

Прошу зайняти місця. Засідателі повертаються до залу.

Голова Трибуналу:

Чи присяжний суд виніс вердикт?

Голова лави присяжних проф. Яцек Кліновський:

Так, Високий Суде!

Голова Трибуналу:

Прошу оголосити вирок.

Голова лави присяжних:

Переді мною список восьми звинувачень, які були передані на розгляд лаві присяжних. Ми розважили ці питання у світлі промов свідків, а також виступів захисника і обвинувача дуже уважно і прийшли до такого рішення. На перше питання – відповідь:

Винний.

Питання друге – відповідь:

Винний.

Третє питання – відповідь:

Невинний.

Питання четверте – відповідь:

Винний.

Питання п'яте – відповідь:

Невинний.

Питання шосте – відповідь:

Невинний.

Питання сьоме – відповідь:

Невинний.

Питання восьме – відповідь:

Невинний.

Голова Трибуналу:

Дякую лаві присяжних.

Трибунал у зв'язку визнанням у трьох пунктах підсудного винним, виносить йому кару залишитися у пам'яті наступних поколінь для перестороги, застереження і для свідoctва того, що людина може вчинити іншій людині.

Суд закінчено.

Чи буде апеляція?

«Суд над XX Століттям» відбувся в першій інстанції і за характером був наближений до надзвичайного судочинства. Другою інстанцією вже буде, напевно, «Суд не від світу цього». Я спокійний: це буде суд справедливий, переконливий, розважливий. Вироки не коментуються. Що ж казати про Суд Божий?

Якби все-таки спуститися на землю і прокоментувати те, що сталося 1 квітня 2000 року в королівському місті Кракові, я сказав би, що це дійсно був тріумф людської мужності, щоб не сказати: героїзму. Тріумфувала надія, яку свідок Барбара Скарґа назвала – в опублікованій недавно полеміці з Густавом Герлінгом-Грудзінським – «героїчною надією». Визнання вини навіть в одному пункті дає право засудити підсудного, але я думаю, що Народний Трибунал помітив і оцінив саме цей вимір досягнень XX Століття.

Що буде з нами далі?

Це таємниця. Але треба бути насторожі: проганяти Прометея з нашого двору і брати участь у тяжкій праці Сизифа.

TYGODNIK POWSZECHNY

Кшиштоф Песевич.

Запис «Суду над XX Століттям» був здійснений завдяки допомозі Фестивалю «Краків 2000:Європейське місто культури».

Януш Джевуцький

КАНОН ДМИТРА ПАВЛИЧКА

1. Антологія польської поезії – нещодавно видана у Києві видавництвом «Основи» у підборі й перекладах Дмитра Павличка – під заголовком Дзвони зимою, це об'ємистий, нараховуючий майже 500 сторінок том, до якого потрапило більше 350 творів 38 поетів починаючи від Кохановського, а закінчуючи на сучасних авторах, які щойно шукають свого місця в історії літератури. Щоб дати уявлення про розмах цієї антології добавлю, що крім віршів до неї увійшли поеми: Адама Міцкевича Поминок частини III Уривок, Юліуша Словацького Ангеллі, Ципріана Каміля Норвіда Мандрівний митець, циклі Ярослава Івашкевича: Спогад, Червень (Купання коней), Вірші з Палермо, а крім того Зелена троянда і Франсуа Бакон себто Дієго Веласкес на дентистичному кріслі Тадеуша Ружеви́ча, Тиша Богдана Задури та накінець Мілоша Дзвони зимою, сьома й остання частина поеми Де сходить і де заходить сонце. Заголовок Мілошевого тексту став заголовком цієї антології. Чому саме заголовок цього твору? Отож тому, що, як пише антологіст у вступі: «зима це образ тяжкого політичного клімату, в якому жила Польща протягом останніх століть, а дзвони – це голоси поетів, голоси неба, віщують оновлення і непроминальність народів та їхніх устремлінь».

Скажу відверто, читаючи цю книжку, я відчув жаль, а по суті два жалі. По-перше – жаль, що подібна їй антологія української поезії не появилась в Польщі та пересічному читачеві, наприклад ліцеїстові, прізвище Шевченка більш асоціюється з найпопулярнішим тепер українським футболістом, ніж із найвидатнішим

українським поетом Тарасом Шевченком. Думку викладену укладачем антології у вступі: «Знайомства з польською культурою, зокрема польською поезією, для українців ніколи не буде забагато», можна і треба обернути: знання української культури, зокрема української поезії, ніколи не буде полякам забагато. Це по-перше, а по-друге – шкода, що ця антологія не появилась також у Польщі та польською мовою, бо польський читач мав би досконалу нагоду переглянути поширені погляди на тему ерархії, що вважається обов'язковою в нашій літературі, подискутувати на тему живих традицій польської лірики. Ця книжка створює шанс побачити нашу літературу та нас самих неначе у дзеркалі.

Кожна антологія це вибір, а кожен вибір – значущий, тому й гляньмо на те, що та як вибрав з нашої поезії Павличко. Почав з Кохановського, від Пісень і Тренів, причому вибрав Пісню III (з книжок других), яка починається від слів «Не вір фортуні, що сидиш високо;/ май на задні колеса пильне око» та Трени – III: «О спадкоємнице, ти згордувала мною!» і XIII: «Моя Уршулечко, вже краще не вродитись», а значить, твори не найкраще відомі польському читачеві. З фразок же Павличко вирішив залучити твори такою ж мірою рафіновані, що й пікантні та перверсійні, м. ін. До дівчини, Про математика, На набожну чи дворянкову перлину На святого отця: «Ти не святий, але – отець! Як рахувати / Почну твоїх синів, тебе так мушу звати».

Що це значить? Те, що Павличко вибирає на свій рахунок, всупереч тому, яка у нас найпоширеніша думка, себто – що диктує нам

школа і університет. Аналогічно, зрештою, він ставиться до лірики Ми-колая Семпа Шажинського, Яна Анджея Мор-штина, а також Адама Міцкевича, Юліуша Словацького та Ципріяна Каміля Норвіда. З творчості романтиків ви-бирає твори менш відомі, наче б шукав у їхніх над-баннях призабутих архи-творів, таких як вище-згаданий Петербург і Перегляд війська, але також Розмова з пірамідами чи Спартак.

Знаменна річ – сьомий з поміщених у антології письменників щоправда творив у XIX столітті, але помер у XX. Цим творцем є Марія Конопницька, пред-ставлена тут як авторка італійських віршів на зразок: Капрі, Fiumicino, Джотто, але крім цього Роти, Як ішов король... та Варшаві. До речі, від цього вірша – перекладеного під впливом заохоти самого Максима Рильського – почалася перекладацька пригода Павличка з польською поезією; пригода, що триває вже близько – дрібниця! – півстоліття.

2. Годі не помітити, що Павличкова антологія є перш за все антологією поезії XX століття, поезії сучасної та модерної, модерністичної. Це означає також, що Павличко повністю поминув поетів епохи просвітництва, а також Зигмунта Красінського (і це попри факт, що в антології знайшлося місце на уривок з Відповіді на «Псалми майбутності» Словацького). З цих нестатків я аж ніяк не чиню закиду, лише стверджую факт, пам'ятаючи, що заголовок вступу до обговорюваної книжки звучить Моя антологія

польської поезії (підкреслюю – «моя»!), а від антології свідомо укладеної як індивідуальна, особиста інтерпретація історія польської поезії не мусимо вимагати академічної акуратності та задовільної для всіх, тобто для нікого, репрезентативності. Представлена у книжці добірка поетів, це, ні менше, ні більше, тільки канон Дмитра Павличка, тому, що у цій книжці не менш вагомий слід, яким іде сам антологіст і перекладач, український поет, з особливою і чулою увагою звертаючись до творців, які походили з України, а значить до Словацького, до Леопольда Стаффа, до Ярослава Івашкевича, а також – до Анджея Кусьневича і Збігнева Герберта.

А так при нагоді, я був би радий пізнати думку антологіста про представників т. зв. української школи: про Северина Гощинського, Антоні Мальчевського і Юзефа Богдана Залеського, тим паче, що ці поети у цій антології відсутні. У цьому місці треба одначе сказати, що про смаки та літературні уподобання Дмитра Павличка свідчить не лише те, кого він перекладає, але також і те, кого не перекладає; хто до антології потрапив, а для кого не вистачило місця. Ось, для прикладу, споміж скамандритів маємо тут Івашкевича та Юліана Тувіма, а нема Казімежа Вежинського, Антоні Слоніньського і Яна Лехоня, то й постає питання, чи ця нестача відчутна? Мабуть ні, аналогічно як відсутність Брунона Ясенського та Олександра Вата, при наявності Титуса Чижевського і Анатолія Стерна; зате ж – на мою думку – відчутна нестача Болеслава Лесьмяна, Константога Ільдефонса Галчинського, Юзефа Чеховича та Адама Важики.

Думається нам, що Павличко цінує і любить поетів авангарду, таких як Юліан Пшибось, Мірон Бялошевський, Станіслав Свен-Чахоровський. та взагалі поетів міцно закорінених у мові, для яких важливіше слово, ніж ідея. Маємо тут значить представленого розлогою добіркою Івашкевича, не менше широко показаного Тадеуша Ружевича, а також немалий жмут поезій Єжи Гарасимовича і потужні блоки творів Віслави Шимборської та Герберта. Варто мабуть підчеркнути, що значуще багато місця відвів Павличко поетам з т. зв. покоління 1956 і з кола Орієнтації Гібриди. Маю на увазі Анджея Бурсу, Станіслава Грохов'яка, а також – нині неначе призабутих – Богдана Дроздовського і Ернеста Бриля та Кшиштофа Гонсьоровського і Януша Жерницького. Рискну навіть твердженням, що Павличко, подекуди, навіть привертає цих авторів нашої літературній свідомості.

Цікаво відмітити, що в антології зовсім відсутні поети Нової Хвилі: Станіслав Баранчак і Ришард Криницький, Адам Загаєвський і Юліан Корнгаузер. Маємо зате сучасних їм творців – Рафала Воячка і Богдана Задуру, чим – нічого не вдієш, похвалюся – Павличко підтвердив мою гіпотезу, проголошену колись на сторінках «Творчості», що це, можливо, найвидатніші творці з тамтого покоління і що поезія цих двох, водночас аутсайдерів і ровесників, можливо відкриває нові перспективи у польській поезії, попри те, що творчість першого з них вже завершена, а другого ще відкрита.

Антологія польської поезії – незалежно від того, якою мовою вона виходить друком – мусить починатися з Кохановського – ця справа безсумнівна, бездискусійна. Дискусійним є одначе питання – ким має або повинна завершуватись. Павличкову добірку закривають вірші: Пйотра Целеша, Анджея Сосновського і Дарка Фокса. Очевидно, книжка однаково добре могла б закінчуватись віршами Марціна Светліцкого і Яцка Подсядла або Ярослава Міколаєвського і Євгеніуша Ткачишина-Дицького, або Кшиштофа Цв'яклінського і Войцеха Венця.

3. Антологія Дмитра Павличка – це не тільки збірка поетів, але це також галерея архитворів. Павличко переклав «Морське Око» Пшерви-Тетмаєра і Високі дерева Стаффа, Сарагосу, Сарагосу Чижевського і Нотр-Дам Пшибося, а крім того Про кружляння речей Бялошевського і Палаючу жирафу Грохов'яка, Трен Фортинбраса Герберта і Жінки поетів Гарасимовича. Завдяки його талантові український читач зможе ознайомитись із чотириголоссям про смисл і суть поезії, яке співтворять: «Поезія» Броневського, «Ars poetica?» Мілоша, «Радість писання» Шимборської і «На краях поезії» Ружевича. Перегортаючи

сторінки цієї книжки заново, від початку, увагу нашу привертають тепер: «Людина – Божа забавка» Кохановського, «Про нашу війну, котру провадимо супроти диявола, світу й плоті» Семпа-Шажинського, «Ода до молодості» Міцкевича, «Уранія» Івашкевича. Хтозна, чи не можна б на основі цих чотирьох архитворів розповісти історії перемін польської лірики, її художніх форм, її мови?

Все, що тут було сказано дає нам уявлення величі, розкладеного на довгі роки, перекладацького зусилля-змагу Дмитра Павличка, який з одного боку вміє почути, в чому закладена суть окремого поета, а з другого – в чому корениться його відмінність від того, який був перед ним і від того, який після нього приходить. Без сумніву Павличко – перкладач (але також політик і амбасадор: депутат до парламенту України і посол України у Польщі) у кожен момент є поетом

і не будь-яким поетом. Додаймо, що поетом добре в Польщі відомим. Його вірші перекладали м. ін. Леопольд Левін, Тадеуш Хрущелевський, Єжи Литвинюк, Ян Чопік, Єжи Плесьнярович, а також Флоріан Неуважний, який опрацював першу видану в нашій країні книжку Павличка Про суть речей та інші вірші (*Istota rzeczy i inne wiersze*) (1980). 1989 року Богдан Задура видав добірку своїх перекладів лірики Павличка Таємниця твого обличчя, а кілька місяців тому двомовну збірку Наперсток, до якої увійшли вірші українського поета з останніх років. Отож наважуся ствердити, що поет Дмитро Павличко має щастя до польських перекладачів, але схиляючись над антологією Дзвони зимою треба додати, що це радше польська поезія має щастя до Дмитра Павличка.

Переклад Василя Назарука

ІЛЮСТРАЦІЇ

У номері використано художні праці:

Єжи Новосільського (стр. 49, 54, 68, 75, 110, 115, 121);

Тирса Венгриновича (стр. 76, 77)

Пйотра Гідлевського (стр. 78 - 82)

Дмитрія Шевіонкова-Кісмєлова (стр. 136, 140, 146, 149, 159, 166, 169, 173, 179);

а також фотографії ©:

CAF-PAP (19, 24, 29), «**Gazeta Wyborcza**» (стр. 48), **M.Gelosi** (стр.37), **T.Jakobielski** (стр. 34), **E.Lempp** (стр. 135), **J.Sipajlo** (стр. 83), **CAF-PAP - T.Walczak** (стр. 12), **A.Zegier** (стр.69, 71)

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ПРОПОНУЄ ВАШІЙ УВАЗІ

ВИДАВАНІ ПРИ ФІНАНСОВІЙ ПІДТРИМЦІ

МІНІСТЕРСТВА КУЛЬТУРИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

ТАКІ ЖУРНАЛИ:

Dialog

Місячник, присвячений сучасній драматургії.

NOWE KSIĄŻKI

Місячник для читатів, бібліофілів, бібліотекарів
і видавців. У кожному номері огляд новин,
рецензії, статті на видавничі теми, бібліографії.

НОВАЯ ПОЛЬША

Новий місячник про Польщу російською мовою. Публіцистика,
політика, питання економіки та культури, огляд літературного
та наукового життя країни.

twórczość

Найжиттєвіший і найбільш заслужений
польський літературний місячник, присвячений
сучасній прозі, поезії та культурній публіцистиці. Журнал бере активну
участь у культурному житті Польщі.

DWUTYGODNIK ruch muzyczny

Єдиний у Польщі двотижневик присвячений музиці, питанням її теорії і практики.

L I T E R A T U R A n a ś w i e c i e

Найбільш відомий місячник присвячений зарубіжній літературі.

Biblioteka Narodowa. Zakład Wydawniczy Czasopism Patronackich,
02-086 Warszawa, Al. Niepodległości 213, tel./fax 6082488, tel. 6082374